

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HİTİT KRALLIĞI'NDA DİPLOMATİK
EVLİLİKLER**

İrem Şükran NOGAY

2501130204

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Erkan KONYAR

İSTANBUL - 2019

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HİTİT KRALLIĞI'NDA DİPLOMATİK
EVLİLİKLER**

İrem Şükran NOGAY

2501130204

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Erkan KONYAR

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : İrem Şükran NOGAY Numarası : 2501130204
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Eskiçağ Tarihi Danışmanı : Doç. Dr. Erkan KONYAR
Tez Savunma Tarihi : 10.06.2019 Saati : 14:30
Tez Başlığı : "Hitit Kırallığı'nda Diplomatik Evlilikler"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUGUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Hamdi ŞAHİN		Kabul
2- Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU		Kabul
3- Doç. Dr. Erkan KONYAR		KABUL
4- Doç. Dr. Meltem ALPARSLAN		KABUL
5- Dr. Öğr. Üyesi Nebahat İlgı GERÇEK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Aliye EROL ÖZDİZBAY		
2- Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		

ÖZ

HİTİT KRALLIĞI'NDA DİPLOMATİK EVLİLİKLER

İREM ŞÜKRAN NOGAY

Hitit Krallığı'nda krallığa tabi vassal krallıklar ile yapılan ve komşu ülkeler arasında yapılan evliliklerin açıklanması söz konusu dönemi anlamamızı sağlaması bakımından önemlidir. Konumuzu açıklarken öncelikle Hitit belgelerine ve sonrasında dönemin büyük güçlerinin belgelerine bakılarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Filolojik verilerin yanı sıra arkeolojik veriler de çalışmamızdaki dayanak noktalarından birisidir.

Çalışmamız içerisinde Hitit İmparatorluğu'nda kadın olgusu her yönüyle ele alınmış, gerek Hitit kraliyet ailesindeki kadının yeri gerek Hitit kanunları sayesinde Hitit toplumunda kadının durumu incelenmiştir. Bu çalışma ile evlilik yapan prenseslerin kendi ülkeleri içerisindeki sosyo-kültürel durumu gözler önüne serilmiştir. Eskiçağ'da yapılan diplomatik evlilikler, yapılan savaşlardan daha büyük başarılar ve uzun soluklu bir barış dönemi getirmekteydi. Bu nedenle çalışmamızın en önemli kaynağını, yapılan diplomatik antlaşmalar ve siyasi mektuplaşmalar oluşturmaktadır. Hitit Krallığı'nın vassal krallıklar ile yaptığı ve komşu ülkeler arasında yaptığı evlilikler birer başlık altında toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Diplomatik Evlilik, Kadın, Aile, Hukuk, Kraliçe, Prenses, Kraliyet Ailesi.

ABSTRACT

DIPLOMATIC MARRIAGES IN THE HITTITE KINGDOM

İREM ŞÜKRAN NOGAY

It is important to explain the marriages between the neighboring countries and vassal kingdoms in the Hittite Kingdom, and to enable us to understand the period in question. While explaining our subject, firstly the subject was tried to be examined by looking at the documents of the Hittites and the documents of the contemporary kingdoms. In addition to the philological data, archaeological data is one of the mainstays of our study.

In our study, the phenomenon of women in the Hittite Empire was taken in every aspect and the status of the woman in the Hittite royal family and the status of women in Hittite society were examined with the Hittite laws. With this study, the socio-cultural situation of the princesses who have marriages are revealed. The diplomatic marriages made in the ancient period brought greater successes and long-term peace than the wars, and thus the most important source of our work was the diplomatic agreements and political correspondences. The marriages of the Hittite Kingdom with the vassal kingdoms and the realms of the modern kingdoms are gathered under different topics.

Keywords: Hittite, Diplomatic Marriage, Woman, Family, Law, Queen, Princess, Royal Family.

ÖNSÖZ

Krallıklar arasında yapılan evlilikleri incelemek zevkli olduğu kadar zorlu da bir projedir. Hitit belgeleri, devlet arşivi belgeleri olması sebebiyle, evliliklerin yapıldığı anlardaki heyecanları ve mutlulukları yani duygu birikimini anlayabilmemiz bir hayli zordur. Tezimizin amaçlarından biri de dönemdeki evliliklerin sebeplerini anlaşılabilir kılmaktır.

Bana bu konuyu çalışmamda teşvikte bulunan Doç. Dr. Erkan Konyar ve Doç. Dr. Meltem Alparşlan'a teşekkürü bir borç bilirim. Hocam Doç. Dr. Erkan Konyar çalışmalarımı başından beri yakından takip etmiş ve bana yol göstermiştir. Hocam Doç. Dr. Meltem Alparşlan, çalışmalarımı dikkatle izlemiş ve her zaman yardımları ile bana destek vermiştir. Her iki Hocama da bana gösterdikleri sabır, verdikleri güven ve sağladıkları imkânlar için yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın oluşum sürecinde ilgi ve alakalarını gördüğüm değerli dostlarım Araş. Gör. Tolga Pelvanoğlu ve Araş. Gör. Armağan Tan'a önemli zamanlarını bana ayırdıkları, sabırla yardım ettikleri ve her zaman destek verdikleri için teşekkürlerimi sunarım. Yine yüksek lisans tezimi çalışırken pek çok yardımını gördüğüm arkadaşım Metin Oral'a, çalışırken desteğini benden eksik etmeyen Ecem Eralp ile Burcu Özer'e ve tezimin yazım kurallarında bana yardımcı olan değerli arkadaşlarım Araş. Gör. Dr. Fatma Kaynar, Mehmet Yiğit Meydan ve Selmin Yüzbaşıoğlu'na da burada teşekkür etmek isterim. Ayrıca verdikleri güven ile daima yanımda olan Aileme ve Eşime de teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi ile Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün bana sağladıkları çalışma imkânlarından dolayı ve Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'ne bana verdiği burs sebebiyle teşekkür ederim.

İREM ŞÜKRAN NOGAY
İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
HARİTALAR LİSTESİ	x
RESİMLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HITİT KRALLIĞI'NDA KADININ YERİ.....	4
A. Hitit Kraliyet Ailesinde Kadın Olgusu.....	4
1.Hitit Kraliyet Kadınlarının Unvanları.....	9
a. Tawananna.....	9
b. MUNUS.LUGAL.GAL.....	12
c. EŞERTU.....	12
d. DUMU.MUNUS.GAL.....	13
e. MUNUS NAPARTU ve MUNUS SUHUR.LAL	14
2. Hitit Kraliyet Kadınlarının Tarihi.....	15
a. Eski Hitit Dönemi.....	15
b. Hitit İmparatorluk Dönemi	24
B. Hitit Toplumunda Aile Olgusu.....	42
1.Hitit Metinlerinde Kadın İle İlgili Terimler.....	42
2.Kuşata (Başlık Parası)	49
3. İwaru (Çeyiz)	51
4. Lewirat ve Sorarat.....	52
5. İç Güveyisi Kavramı.....	54
6. Hamilelik ve Annelik Hakları.....	57
7. Encest İlişki	58
8. Kız Kaçırma, Zina ve Tecavüz	63

9. Miras.....	66
10. Boşanma.....	66

İKİNCİ BÖLÜM

II. HİTİT KRALLIĞI VE VASSAL KRALLIKLAR ARASINDAKİ POLİTİK İLİŞKİLER VE YAPILAN EVLİLİKLER.....	79
A. Mira Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik.....	84
B. Hayaşa Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik.....	90
C. Şeha Nehri Ülkesi ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik.....	95
D. Mittani Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik.....	101
E. İšuwa Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik.....	109
F. Amurru Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilikler.....	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. HİTİT KRALLIĞI VE KOMŞU ÜLKELER ARASINDA YAPILAN EVLİLİKLER.....	125
A. Babil Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilikler.....	130
1. Babil ve Hitit Krallıkları Arasındaki Politik İlişkiler.....	130
2. Babil Krallığı ile Yapılan Evlilikler.....	133
B. Mısır Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilikler.....	139
1. Mısır ve Hitit Krallıkları Arasındaki Politik İlişkiler.....	139
a. Hitit ve Mısır Krallıkları Arasındaki İlk Politik İlişkiler..	139
b. I. Şuppiliuma Döneminde Mısır Krallığı ile Politik İlişkiler.....	141
c. II. Murşili ve II. Muwatalli Döneminde Mısır Krallığı ile Politik İlişkiler.....	144
d. Kadeş Savaşı.....	144
e. Kadeş Savaşı Sonrasında Mısır ve Hitit Krallıkları Arasındaki Politik İlişkiler ve Urhi-Teşup'un	

Hitit Krallığı'ndan Kaçması.....	149
2. Mısır Krallığı ile Yapılan Evlilikler.....	155
SONUÇ	167
KAYNAKÇA	173
EKLER	209

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Hitit Kral Listesi (van den Hout, 2019: 15).....	209
Tablo 1.2: Kadınlar ile ilgili akrabalık ifadeleri (Darga, 1976: 21vd.).....	43
Tablo 1.3: Yasak Cinsel İlişki (Haase, 2005: 65).....	63
Tablo 3.1: Hitit ve Çağdaşlarının Kral Listesi (Beckman, 1996).....	210

HARİTALAR LİSTESİ

Harita G.1: Hitit Krallığı'nda Diplomatik Evlilikler.....	211
Harita 2.1: Hitit Krallığı (Bryce, 2005: 53).....	212
Harita 2.2: Mittani Krallığı ve Suriye'de yer alan şehirler ve krallıklar (Bryce, 2005: 162).....	213
Harita 3.1: Kadeş Savaşı krokisi (Goedicke, 1966: 77).....	214

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1.1:** Ašmunikal'ın Mührü (Herbordt- Bawanypeck- Hawkins, 2011; Tafel 3).....215
- Resim 1.2:** Tawananna'nın Mührü (Carruba, 1998: 115).....215
- Resim 1.3:** Puduhepa'nın Mührü (Herbordt- Bawanypeck- Hawkins, 2011; Tafel 33 85).....216
- Resim 1.4 :** Haç Mühür (Dinçol- Dinçol- Hawkins- Wilhelm, 1993).....8
- Resim 1.5 :** Alacahöyük Kraliçe Tasviri
(<https://www.hittitemonuments.com/alacahoyuk/alaca15.jpg>).....216
- Resim 1.6:** Aslantepe Kraliçe Tasviri
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe07.htm>).....217
- Resim 1.7:** Fraktin Kaya Kabartması Kraliçe Tasviri (Savaş, 1999: 110-111).....217
- Resim 1.8:** Tuthaliya ve Taduhepa'ya Ait Mühür Kalıbı (Süel-Süel, 2011: 107).....218
- Resim 1.9:** I. Šuppiluliuma ile Malnigal'in mühür baskısı (Herbordt- Bawanypeck- Hawkins, 2011; Tafel 3 18).....218
- Resim 1.10:** Taşçı Kabartması
(<https://www.hittitemonuments.com/tasci/tasci01.jpg>).....219
- Resim 1.11:** Puduhepa'nın Tarsus'ta bulunan mührü (Desideri-Jasink, 1990: 92).....219
- Resim 2.1:** Latmos Dağları'ndaki Kaya Yazıtı
(<https://www.hittitemonuments.com/suratkaya/suratkaya07.jpg>).....220
- Resim 2.2:** Karabel Anıtı
(<https://www.hittitemonuments.com/karabel/karabel04.jpg>).....221
- Resim 2.3:** Tarkašnawa Mühür Baskısı (Güterbock, 1977(b): 12).....222

Resim 2.4: Ališarruma Mühür Baskısı (Herbordt, 2005; Tafel 8 98a-98b).....	222
Resim 2.5: Ališarruma'ya Ait Mühür Baskısı (Güterbock, 1973: 138).....	222
Resim 2.6: Ališarruma'ya Ait Mühür Baskısı (Güterbock, 1973: 138).....	223
Resim 2.7: Ehlišarruma'ya Ait Mühür Baskısı (Güterbock, 1973: 138).....	223
Resim 3.1: Abu Simbel Tapınağı'ndaki Kadeş Savaşı betimlemesi (Abbas, 2016: 121).....	224
Resim 3.2: Luksor Tapınağı'ndaki Kadeş Savaşı betimlemesi (Abbas, 2016: 120).....	224
Resim 3.3: Ramessesum Tapınağı'ndaki Kadeş Savaşı betimlemesi (Abbas, 2016: 120).....	225
Resim 3.4: Abidos'taki Kadeş Savaşı betimlemeleri (Abbas, 2016: 122).....	226
Resim 3.5: Abidos'taki Kadeş Savaşı betimlemeleri (Abbas, 2016: 122).....	226
Resim 3.6: Abidos'taki Kadeş Savaşı betimlemeleri (Abbas, 2016: 121).....	227
Resim 3.7: Karnak'taki Kadeş Savaşı betimlemeleri (Bryce, 2005: 235).....	227
Resim 3.8: Koptos'ta bulunan evlilik steli (http://arkeofili.com/misirin-en-buyuk-kraliyet-dugunlerinden-birinin-icyuzu/).....	228

KISALTMALAR LİSTESİ

Ay.	:Arka yüz
BIN	:Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies
Bkz	:Bakınız
Bkn	:Bakınız
CHD	:Chicago Hittite Dictionary
CTH	:Cataloge des Textes Hittites
Çev.	:Çeviren
D.S.	:Deeds of Šuppiluliuma
EA	:El Amarna Arşivi
Ed.	:Editör
HAB	:Die hethitisch- akkadische Bilingue des Ḫattušili I. (Labarna II)
ICK	:Inscriptions cunéiformes de Kültepe (Prag)
KBo	:Keilschrifttexte aus Boghazköi
km	:Kilometre
KUB	:Keilschrifturkunden aus Boghazköi
KTS	:Keilschrifttexte in den Antiken Museen zu Stambul (İstanbul)
MÖ.	:Milattan Önce
Öy.	:Ön yüz
RGTC	:Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes
RS	:Ras Şamra
Syf.	:Sayfa
syf.	:sayfa
vb.	:ve benzeri
vd.	:ve devamı
vdd.	:ve devamının devamı
Vol.	:Volume
WVDOG	:Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-
Gesellschaft	
yy.	:yüzyıl

GİRİŞ

Tarihin ilk dönemlerinden bu yana savaş ve barış yan yana ilerlemişlerdir. Bazen hammadde ve gıda arayışından kaynaklansa da bazen de ticaret yollarının üzerindeki güzergahlar jeostratejik önemleri sebebiyle savaşlara neden olmuştur. Barış döneminin, savaş döneminden daha karlı olduğu aşikardır. Diplomatik evlilikler, barışın süresini uzatmakta ve akrabalık ilişkisi sayesinde iki devlet arasındaki bağı güçlendirmekteydi.

Eskiçağ'da kullanılan devletler arası politik araçlar arasında savaş ve ele geçirme ile saraylar arası evlilikler, antlaşmalar ve ittifaklar bulunmaktadır (Peker 2013: 64). Eskiçağ'da yapılan kraliyetler arası evlilikler dönemin uluslararası politik hayatında önemli araçlardan biridir. Başarılı bir evlilik, savaştan daha etkin daha dayanıklı sonuçlar getirmeliydi ve zamansız boşanmalar ise devletler arasında oluşan dengeleri sarsabilirdi (Yaron, 1963: 23vd.). Hitit Krallığı'nda da politika gereği bir çok kraliyetler arası evlilik yapılmıştır¹.

Hitit Krallığı döneminde Mısır, Babil ve Asur Krallıkları gibi döneminin diğer büyük güçleri ile bir arada anılmış ve sözü geçen krallıklar ile pek çok savaş ve antlaşma yapmıştır. Bu dönemde eşit güçteki krallıkların birbiriyle olan antlaşmalarının sadece lafta kalmasını istemediklerinden olsa gerek, evlilik münasebeti ile akraba oldukları da anlaşılmaktadır. Yapılan evlilikler Önasya hükümdarlarının sanki bir köyde yaşıyorlarmış gibi aynı topluluğa ait oldukları düşüncesini güçlendirmektedir (de Mieroop, 2006: 169).

Evliliklerin en önemli sonuçlarından biri krallıkların birbirleri ile olan dostluklarının barış sayesinde artmasıydı. Ayrıca evlilik sebebiyle damat tarafına çeyiz yollandığı ve götürülen malların yolda herhangi bir hırsızlığa uğramaması için kayıt altına alındığı da bilinmektedir. Yabancı ülkeye gönderilen prenseslerin genellikle ilk eş olarak gönderildiği bilinmektedir. Bu sayede antlaşma yapılan ülkedeki soy, sözü geçen prenses tarafından devam edecek ve böylelikle tam olarak bir akrabalık bağı kurulmuş olacaktı.

Evliliklerin sadece komşu ülkeler arasında değil, vassal krallıklar ile de yapılması; dış politikada krallıklar arasındaki ittifakı ve arkadaşlığı güçlendirirken, iç

---

¹ Bkz. Harita G.1.

politikada da asayişin sağlanması ve sözü geçen krallıklardan Hitit Krallığı'na haber ulaşmasını büyük bir kolaylıkla sağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hitit Devleti'nin bu kadar çeşitli ülkeye prenses gönderip, prenses alması da evliliğin politikada ne kadar yaygın bir kullanım alanı olduğunu göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Braudel, Bellek ve Akdeniz isimli kitabında; "MÖ. 14. ve 13. yüzyılların ayırt edici özelliklerinden biri olan hükümdarlar arası evlilikler, samimiyet ölçüleri şu veya bu oranda değişen ittifak veya barış antlaşmalarının "teminat akçaları" haline gelen Babil, Mittani veya Hitit prensesleri hakkında koca bir kitap yazılabilir." ifadesini kullanmaktaydı (Braudel, 2007: 186). Bu ifade, söz konusu çalışmanın başlaması için ilham kaynağı olmuştur.

Tezimizi oluştururken çivi yazılı belgelerden (antlaşmalar, mektuplar, yıllıklar, dua metinleri, kanunlar) ve arkeolojik verilerden (kaya kabartmaları, mühürler ve mühür baskıları) yararlanılmıştır.

Çalışmamızın amacı, Hitit Krallığı'nın gerek vassal hanedan aileleriyle ile yaptığı gere Önasya hükümdar aileleriyle yaptıkları evliliklerin dönemin sosyo-politik hayatındaki etkisini ve izlerini araştırmaktır. Ayrıca kadının eskiçağda yer aldığı sosyal ve politik durumu incelemektir.

Tezi çalışırken kullandığımız belgeleri sırasıyla çivi yazılı belgeler, mühür baskıları ve kaya anıtları oluşturmaktadır. Çalışmada ağırlıklı olarak çivi yazılı belgeler kaynak olarak esas alınmıştır. Öncül olarak çivi yazılı meintlerin yer aldığı KBo ve KUB gibi tablet ortografileri ve ikincil kaynak olarak çivi yazılı belgeler ile ilgili araştırma yapan bilim insanlarının çalışmalarının yer aldığı Studien zu den Bogazkoy-Texten ve Texte der Hethiter gibi yayınları incelenmiş ve son olarak bakılan kaynakları ise Hethitische Zeichen Lexikon, Hethitisches Wörterbuch kataloglar ve sözlükler oluşturmaktadır. Hititçe metinler ile ilgili yapılan güncel yayınlar ise <http://hethport.uni-wuerzburg.de/HPM/index.php> adresi ile Hethitologie Portal-Mainz'den izlenmiştir.

Tez çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hitit Krallığı'nda kadın olgusu, saray kadınlarının tarihçesi, Hitit kanunlarında geçen kadın hakları ile ilgili maddeler ve diğer filolojik ve arkeolojik metinlerde bulunan Hitit kadınına yönelik araştırmaları içermektedir. Evlenmek terimi sözlükte erkek ile kadının aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmesi izdivaç etmesi şekilde yer

almaktadır. Kadının tarihte çok irdelenmemesi ve arka planda kalması sebebiyle bu konuyu evlilik çerçevesi içerisinde kullanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Antlaşma metinlerinde geçen bazı cümleler, Hitit aile hukukunda kadın hususunda bizi daha kapsamlı incelemeye yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışma yapılırken bu kadar ayrıntılı şekilde ele alınacağı hesaplayamadık, ancak çalışmamızın bu haliye çok daha faydalı olacağı kanısındayız. Hitit Krallığı ve Hitit Krallığı'na tabii bulunan vassal devletler ile yaptığı diplomatik evliliklerse ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Mira, Hayaşa, Mittani, İšuwa, Amurru ve Şeha Nehri Ülkesi gibi Hitit Devleti'ne bağımlı krallıklar ile yaptığı evliliklerin gerekçeleri ve iç politikadaki etkilerine yer verilmiştir. Son bölümde ise Hitit Krallığı ile dönemin diğer büyük güçleri ile yaptığı antlaşmalara yer verilmiştir. Babil ve Mısır Krallıkları ile yapılan evliliklerin Önasya tarihine etkisi anlatılmaya çalışılmış ve filolojik belgelerden yola çıkarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HİTİT KRALLIĞI'NDA KADININ YERİ

I.A. Hitit Kraliyet Ailesinde Kadın Olgusu

Hitit kraliyet ailesinde kraliçelerin, prenseslerin ve kral annelerinin konumlarını, pozisyonlarını ve etki alanlarını anlayabilmek için öncelikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kraliyet ailesinde kadının işlevi ve rolünü anlamamız gerekmektedir. Hitit kraliçelerinin diğer komşu ülkelerde yer alan kraliçeler ile aralarında neden daha fazla nüfuzu ve etki alanı bulunduğunu anlamamız böylelikle kolaylaşacaktır.

Hitit öncesi dönem olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kadının durumunu anlamamızı sağlayan pek çok tablet kazılardan elde edilmiştir, bu dönemdeki sosyal hayatın içindeki kadının durumuna ise daha sonra değinilecektir². Anadolu'da o dönemde henüz merkezi bir siyasi otoritenin bulunmadığı ve şehir devletlerinin yer aldığını görmekteyiz. Küçük krallık ya da beylik olarak adlandırılabilir bu sistemde “*rubaum*” kral ve “*rubatum*” kraliçe terimlerini karşılamaktaydı. *Rubatum* teriminin sadece kralın karısı için kullanılmadığı, ayrıca kralın kız kardeşini ya da kralın annesi için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kraliçelerin ticari işlere ve devlet yönetiminde aktif rol üstlendikleri bilinmektedir. Kraliçelerin büyük olasılıkla aristokrat sınıfa mensup olduğu düşünülmektedir (Darga 1976: 5). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş, Wahşuşana³, Luhuzattia⁴, Ankuwa⁵ ve Timelkia⁶ kentlerinde *rubatum*ların bulunduğu ele geçen metinlerden bilinmektedir (Darga, 2013: 88).

Kaniş *rubatumu* çağın önemli tüccarlarından biri olan Puşu-ken'i kaçak bir malı kabul ettiği için hapse attığı ve diğer *karum* merkezleri olan Luhuzattia,

---

² Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.B.

³ Tuz Gölü civarında olabileceği düşünülmüş ve Göl Höyük'e olabileceği fikri öne sürülmüştür (RGTC VI: 471; RGTC VI/2: 184).

⁴ Urşu Kuşatması'nda bahsedildiği için Elbistan'daki Karahöyük'e lokalize edilmiştir (RGTC VI: 237-238; RGTC VI/2 91).

⁵ Boğazlıyan'a lokalize edilmiştir (RGTC VI: 19-23; RGTC VI/2: 6-7).

⁶ Kommagene'nin doğu tarafındaki bir bölgeye lokalize edilmiştir (RGTC VI: 423; RGTC VI/2: 169; RGTC IV: 119vd.).

Hurama⁷ ve Šalašuwa⁸ kentlerine gelecek olan kaçak mal ile ilgili kentleri bilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Kraliçenin tutumu, onun sıradan bir kral eşi olmayıp şehrin başında bulunan kral gibi devlet reisi olarak hareket ettiğini ve yetkilerini kullandığını göstermektedir (Darga, 1976: 6). Kaniş tüccarlarından olan Puzur-Aššur bir mektubunda⁹, iş ortaklarına *rubatuma* gümüşün ödenmesi talimatını vermektedir (Darga, 1976: 7).

Alişar Höyük'te yapılan kazılarda ele geçen bir tablet fragmanında *rubatum*, Ankuwa *rubatumu* ve “*rabi-similtim*” yani velihat prensten tutuklanmış olan Hapirular'ın serbest bırakılmaları için emir vermelerini istiyordu¹⁰. Mektubun resmi üslubundan anlaşıldığı kadarıyla *rubatuma* başvurmamıştır, kraliçe yerine “*rabi similtim*”’e yani merdiven büyüğü olan veliahtın unvanı geçmektedir (Darga 1976: 6). Metinde yer alan konu için veliaht prense başvurulması olasılıkla konunun kraliçeye aksettirilecek kadar önemli olmaması sebebi ile ilgilidir.

Luhuzattia kentinde ise ticari mal olan 25 adet kumaşa saray tarafından el konulmuştur, bu durumun sebebini öğrenmek isteyen tüccarlar saraya çıkıp *rubatum* ile görüşmüşlerdir. Şehrin hükümdarları kralı çiftin yüksek bir yerde, sarayda oturdukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bir başka belgede¹¹, “*Wahšušanalı rubatum geldiği zaman*” ifadesi kullanılmıştır (Darga, 1976: 6vd.). Kraliçelerin kendi adlarına heyet karşılaması ve onların dertlerini dinleyebilmesi oldukça ilginçtir.

Ticari makbuz olan bir belgede Timelkia *rubatumuna* verilen kalay miktarının kaydedildiğini görmekteyiz. Ayrıca yine söz konusu şehre ait olan bir belgede krala ve kralın annesine ödenen altın miktarından da bahsedilmektedir, bu sebeple *rubatum* ve *rubatumun* yani kralın annesinin ayrı kelimeler ile belirtildiği anlaşılmaktadır (Darga, 1976: 7).

---

⁷ Cerablus ile Malatya arasındaki sıradağlar civarında olabileceği ve Elbistan yakınlarına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 124-126; RGTC VI/2: 43).

⁸ Elbistan civarlarına, Kilikya'nın doğusuna lokalize edilmiştir (RGTC VI: 332; RGTC VI/2: 134).

⁹ BIN IV, 93/4-6.

¹⁰ “*Hapiste tutulan, Šalahšuwa sarayının Hapiru adamları hakkında ben sana yazdım. Git ve kraliçe ve veliaht prensin ağzını araştır. Eğer kraliçe ve veliaht prens onları serbest bırakırlarsa bana yaz.*” (Reyhan, 2017: 89).

¹¹ KTS 50 c.

Kraliçelerin siyasi konumu, resmi belge azlığı sebebiyle tam olarak anlaşılammamaktadır. *Rubatunun* unvanı yerli kralların eşlerini belirten terim ya da *karumlara* sahip şehir devletlerini müstakilen yöneten kadın hükümdarlarının unvanları olup olmadığı konusu halen açık değildir. Kral naibi ya da egemenlik hakkına sahip olup olmadıkları bilinmemektedir (Darga, 1976: 7).

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kraliyet ailesinde kadının idari yönetimde ve ekonomide oldukça aktif bir rol oynadığı gözlemlenmesine rağmen, Hitit kraliyet ailesi ile ilgili bilgilerimiz daha çok ticari içerikli olup sosyal hayatı anlamamıza yönelik pek fazla ipucu bırakmamıştır. Hal böyle olunca da kadın erkek arasındaki ilişkiyi kavrayabilmemizi de oldukça zorlaştırmaktadır. Metinlerden kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi algılayamasak da Hitit şehirlerine ait kazılarda ele geçen buluntular bize az da olsa konunun aydınlatılması ile ilgili fikir vermektedir, ayrıca kazılarda ele geçen tabletler, sosyal hayatın durumuna az da olsa ışık tutmaktadır.

Sosyal hayata ait veriler oldukça sınırlıyken, saray hayatına dair daha fazla bilgi edinebilmekteyiz. Kraliçelerin git gide artan nüfuzları ve etki alanlarının genişlemesi bize en azından Hitit sarayındaki kadının rolü üzerine bir takım fikirler verebilmektedir. Mühürler, çivi yazılı tabletler ve kaya kabartmaları sayesinde Hitit kraliyet ailesi ile ilgili bilgi birikimimiz artmaktadır¹².

Kraliyet kadınlarına ilişkin bilgi veren buluntuların arasında mühürler de bulunmaktadır. Mühürler günümüzde kullandığımız imzaların Eskiçağ'da bulunan karşılıklarıdır. Onama, güvenlik garantisi ve mülkiyet gibi üç temel işlevlere sahiptir (Dinçol 2011: 264). Mühürlerde çivi yazısının kullanımı kral, kraliçe ve bazı kraliyet ailesi üyelerinin mühürlerine özgüdür. Memurlara ya da halka ait mühürlerde sadece Anadolu hiyeroglifi yer alırken, krali mühürlerde hiyeroglif işaretin yer aldığı orta alanın dışını çevreleyen çivi yazılı bir lejant bulunmaktaydı (Dinçol - Alparslan, 2013: 393; Alparslan - Doğan-Alparslan, 2017: 51vd.).

---

¹² Çalışmada ki tüm tarihlendirmeler için bkz. Tablo 1.1.

MÖ. 15 yüzyılın ikinci yarısında kraliçe mühürlerinde, hiyeroglif yazılı lejanttan ¹³ vazgeçildiği ve sadece çivi yazısının kullanılmış olduğu gözlemlenmektedir. Mühürlerde çerçeve kısmında kraliçelerin adlarının ve lanetleme bölümünün de bulunması mühürlerin genel özellikleri arasındadır. Adı bulunan kraliçeler arasında Tawananna ¹⁴ ve Nikalmati ¹⁵ kızı Aşmunikal ¹⁶ bulunmaktadır (Dinçol-Alparslan, 2013: 399 vd.). Aşmunikal ¹⁷, Tawananna ¹⁸ ve Puduhepa'nın ¹⁹ kendilerine özel mühürleri olduğu gözlemlenmektedir (Bin-Nun, 1975: 180).

II. Murşili dönemine tarihli bir mühür, kralı çiftler ile ilgili önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Hitit başkenti Hattuşa'da yapılan kazılarında Tapınak 2'nin dışında ortaya çıkarılan Malta haçı şeklindeki mühür Anadolu hiyeroglif yazılı olup, bize kral ve kraliçeler ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Haçın sağı, solu, yukarısı, aşağısı ve ortası olmak kaydıyla kral çiftlerinin isimlerinin yer aldığı görülür. Sırasıyla sağında; ismi okunmayan bir kral ile Taduhepa, solunda; ismi okunmayan bir kral ile Aşmunikal ²⁰, üst kısmında; Tuthaliya kraliçesiz bir şekilde yazılmış, alt kısmında; Tuthaliya ile Nikalmati ²¹ ve son olarak mührün merkezindeyse II. Murşili ve Gaşşulawiya ²² krali çiftlerinin isimleri geçmektedir (Dinçol-Dinçol-Hawkins-Wilhelm, 1993: 93). Urhi-Teşup ve kraliçe Tanuhepa'ya ait bir mühür de bulunmaktadır (Dinçol-Alparslan, 2013: 403).

---

¹³Lejantta yer alan “iyilik, sağlık” sembolü olarak kullanılan üçgenin yerine çivi yazısı olarak Sümerce “TI” işareti kullanılmıştır, ayrıca bak mühürlerde SIG₅ ile TI birlikte orta alanda yer almaktadır (Dinçol-Alparslan, 2013: 399).

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm 1.A.2.a.1.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm 1.A.2.a.6.

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm 1.A.2.a.7.

¹⁷ Bkz. Resim 1.1.

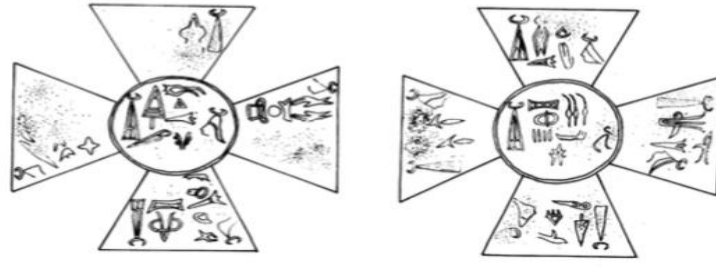
¹⁸ Bkz. Resim 1.2.

¹⁹ Bkz. Resim 1.3.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. 1.A.2.a.7.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. 1.A.2.a.6.

²² Detaylı bilgi için bkz. 1.A.2.b.3.

Tuthaliya		Labarna + [Tawana]nna		
[Arnuwanda] + [Ašmu]nikkal	Muršili Gaššulawi(ya)	[...] + Taduhepa	[...] Šuppiluliuma Henti	Hattušili + Kaddusi(?)
Tuthaliya +Nikkalmati		Muršili + Kali(?)		

II. Muršili'ye Ait Haç Mühür

Resim 1.4: Haç Mühür (Dinçol- Dinçol- Hawkins- Wilhelm, 1993).

Sarayların çok işlevli binalar olmasının yanı sıra kralın mahreminin bulunduğu yer olması sebebiyle de önem arz etmektedir. Sarayın içinde kralın annesi, eşi, ikinci eşleri, cariyeleri, kız kardeşleri, kızları, gelinleri, torunları ile birlikte maaile bir yaşantı söz konusuydu. Hitit sarayında farklı konuma sahip kadınların bir arada yaşadığı bilinmektedir. Hiç kuşkusuz sarayda kraldan sonra en önemli pozisyonda bulunan kişi, kraliçedir. Zaman zaman kralın annesi ile nüfuz mücadelesi içinde olduğu görülmektedir.

Kralın annesinin eski dönemdeki kraliçelik unvanının gücünü elinde tutmak istediği hiç şüphe gerektirmeyecek kadar açıktır. Hitit tarihinin belirli dönemlerinde söz konusu mevzular belgelere dahi yansımıştır. Bu durum bazen öylesine büyük bir tehlike arz etmiştir ki, kraliçenin ölümüne ya da kralın annesinin saraydan gönderilmesi ile sonuçlanmıştır²³.

İkinci eşler daima ilk eş statüsüne yükselmeyi istedikleri gözlemlenmektedir. Bilhassa Telipinu Fermanı²⁴ sonrasında tahta çıkacak prens bir düzen içerisinde yer aldığı bilinmektedir. İlk öncelik kraliçenin oğlunun, eğer o yoksa ikinci eşten olan oğlunun, eğer o da yoksa cariyelerden olma oğlunun ve o da yoksa kraliçeden doğan kız çocuğun eşinin olması gerektiği düşünülmektedir. Sarayda ilk eş olmak bu nedenle

²³ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.b.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.a.

hayati önem arz ediyordu, sonrasında ikinci önemli olan şey ise krala bir erkek çocuk verebilmektir.

Cariyeler kralın kadınları arasında statü bakımından en düşük mevkide bulunanlardı. Metinlerde kendileri ile ilgili çok fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Lakin III. Hattuşili'nin tahta çıkmak için gösterdiği nedende etkili olacak bir husustur²⁵.

Tuhkanti yani varis olan prensin eşinin saraydaki önemi büyüktü. Çünkü gelecekteki kraliçe olacaktı ve kimse henüz kraliçe unvanını gelecekte alacak birini karşısına almak istemezdi. Ayrıca gelinin varis verebilmesi yine sarayın ve ülkenin önemli konuları arasında yer almaktadır.

Sarayda bulunan kadınların durumu, konumları, şartları filolojik ve arkeolojik belgeler ışığında unvanlarına göre sıralanacaktır. Çalışmamızda yer alan kraliçeler genellikle isimlerinin bilinmesi ve eldeki veri çokluğuna göre yer almıştır. İsmi bilinmemesine rağmen, II. Muwatalli'nin eşi, iki oğlunun da kral olması sebebiyle araştırmamıza eklenmiştir²⁶.

I.A.1.HİTİT KRALİYET KADINLARININ UNVANLARI

I.A.1.a. Tawananna

Hitit krallığının ilk hükümdarlarından olan T/Labarna kralın adı ve eşinin adı olan Tawananna kraliyet çiftinin unvanlarına dönüşmüştür. Luwice bir kelime olan “tapar-” kelimesinden yani; yönetmek, hükmetmek anlamına gelmektedir (Bin-Nun, 1975: 32). Ayrıca söz konusu terimin içinde bulunan “anna-” kelimesi anne demektir. Büyük kralın unvanı olan “labarna” ile etimolojik olarak aynı kökenden geldiği düşünülmektedir (Oettinger, 1995: 43).

S. Bin-Nun'un “The Tawannanna in the Hittite Kingdom” çalışması bu başlığı taşımaktadır. O. Carruba'nın “die Tawannannas des Alten Reiches” ve I. Singer'in çalışmalarından yararlanılmıştır. Tawananna kelimesi hem unvan hem de isim olarak kullanılmıştır. I. Şuppiluliuma'nın Babil sarayından gelen eşi bu duruma örnek

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.b.

²⁶ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.b.

verilebilir, bu döneme kadar terim sadece unvan olarak kullanılmıştır. Kraliçe mühürlerinde ve bir çok metinde Babilli prenses Tawananna olarak zikredilmektedir. Ayrıca kraliçenin gerçek adını da bilmekteyiz²⁷ (Bin-Nun, 1975: 51-52). Tawananna teriminin kralın eşi ve kraliçe olarak düşünülmesinin eski dönemlerden kalan iki nedeni vardı; bunlardan ilki ritüel metinlerinde çok sayıda katılımının bulunması, diğeryse Tabarna ve Tawananna teriminin Yeni Hitit Krallığı döneminden itibaren kral ve kraliçe için kullanılmasıdır. Eski Hitit dönemine ait metinlerde kral ve kraliçenin oldukça az bir arada oldukları gözlemlenmektedir (Bin-Nun, 1975: 75). Tawannanna terimi Eski Hitit döneminde, kralın eşini ya da kız kardeşini belirtebilirdi (Carruba, 1992: 73).

Tawananna kelimesi ilk olarak Eski Hitit devrinde I. Hattuşili'nin analarında halası için kullanılmıştır, daha sonra da kardeşi için kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle I. Hattuşili'nin babası ile kız kardeşinin evli olduğu fikri ortaya atılmıştır, ki bu ensest ilişki anlamına gelmektedir ve Hitit yasalarında kesinlikle yasaklanan suç sayılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır²⁸ (Bin-Nun, 1975: 59; Carruba, 1992: 74 vd.).

Tawananna; Arnuwanda ve Aşmunikal²⁹ gibi kralın kız kardeşi olabilirdi, Telipinu ve Harapşeki³⁰ örneğinde olduğu gibi kralın kızı da olabilirdi. Kral, kız kardeşi olan Tawananna'dan önce ölürse I. Hattuşili zamanındaki gibi Tawananna unvanı kralın halasına ait olabilirdi ya da kral yine kız kardeşi olan Tawananna'dan önce ölürse, genç kral ile anne oğul ilişkisi içinde olmalıydı (Bin-Nun, 1975: 250).

Hitit kralları başrahip olarak panteonun en üst seviyesinde yer alırken, kraliçeler de başrahibe olarak onun yanındaki yerini alırdı³¹. Alacahöyük³²,

---

²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.b.

²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.B.7.

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.a.

³⁰ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.a.

³¹ Ay Bayramı bkz. CTH 591. İstar'a yapılan bayram ritüeli bkz. CTH 720.

³² Bkz. Resim 1.5.

Aslantepe³³, Franktin³⁴ gibi kabartmalarda ritüellere katılan kraliçeler yer almaktadır, ayrıca özel bir giysi içinde oldukları görülmektedir (Darga, 2013: 171).

Kralın ve kraliçenin sembolik olarak onlara verilen ömürlerin terazi ile tartıldığı³⁵ bilinmektedir³⁶. Sadece kralın değil, kraliçenin de ömrünün tartılması ilgi çekici bir durumdur (Reyhan, 2017: 61vd.). Kralın öldükten sonra tanrı olduğu gibi kraliçe de öldükten sonra tanrıça mertebesinde bulunurdu. Kraliçe isimleri, söz konusu kraliçelerin ölümlerinden sonra tanrıça gibi muamele görmekteydi ve heykellerine bir kült tahsisıyla çeşitli kurbanlar sunulmaktaydı (Süel, 1990: 248). Ayrıca bu kurbanların belirtildiği belge olan “Kral listeleri” sayesinde kraliçelerin isimlerini öğrenebilmekteyiz (Darga, 2013: 129).

Kraliçe bayram törenlerinde kral ile birlikte bayram güzergahında gezerdi. Kraliçenin sarayda bayram için bağımsız bir tören düzenlediği de bilinmektedir. Bunlara ek olarak kraliçeye ait özel bir yapının varlığı II. Muwatalli'nin bir duasında³⁷ belirtilmektedir. Kral ve kraliçe çiftine ait ikili iş bölümü dağılımı sebebiyle krala ait ve kraliçeye ait iki saray olduğu düşünülmektedir³⁸ (Ardzinba,2010: 180; Singer 1996; Singer 2002: 85-95).

Šuppiluliuma ile Niqmadu arasında yapılan antlaşmada ve III. Hattušili zamanında Mısır ile yapılan antlaşmalar haricinde, kraliçenin adı genellikle kral ile birlikte antlaşma metinlerinde yer almazdı. Kraliçeler yalnızca askeri seferlere katılmıyorlardı, bunun dışındaki her pozisyonda kral ile aynı yetkilere sahiplerdi. Kraliçeler panku meclisi³⁹ üyeleri arasındaydı. Resmi belgelerde mühürleri

---

³³ Bkz. Resim 1.6.

³⁴ Bkz. Resim 1.7.

³⁵ Labarna için dua bkz. CTH 820 = KBo 21.22.

³⁶ “*Bak! Ben teraziyi kaldırıyorum ve Labarna için uzun yıllar tartıyorum. Bak! Ben teraziyi kaldırıyorum ve Tawananna için uzun yıllar tartıyorum.*” (Reyhan, 2017: 62).

³⁷ II. Muwatalli'nin Tanrılar Toplumu'na duası bkz. CTH 381 = KUB 6.45 III 4.

³⁸ Metinlerde “*kraliçeye ait mühür evi*” ve “*kraliçeye ait kapkacak evi*” olduğu belirtilmektedir.

³⁹I. Hattušili'nin vasiyetnamesinde veliaht seçiminde geçmektedir. Bir tür soylular meclisi olduğu düşünülmektedir. Kral yeterince güçlüyse soyluların fikrine başvurma geleceği duymuyordu ancak tahta yeni çıkan kral yerini sağlamlaştırıncaya kadar pankunun haklarına ve yetkilerine saygı duymuyordu. Toplum tabakalanması içerisinde en önemli üst yerde bulunmaktaydılar. Yüksek askeri ve idari işlerde yer alan kral ailesinin yakınları olan kişilerdi (Dinçol, 1982: 54). Panku meclisi'nin büyük ihtimalle bütün soylu sınıfını temsil ettiği düşünülmekteydi (Hoffmann, 1984: 76).

bulunabilir, yabancı elçileri kabul edebilirler ve diplomatik eylemlerde bulunabilme yetkisine sahip oldukları bilinir (Brandau -Schickert, 2004: 275).

Hitit sarayında Bizans saray entrikalarını aratmayan pek çok entrikaların olduğunu bilmekteyiz. Bu durumların oluşmasında kadınların arasındaki nüfuz mücadelesi, veliaht presin tahta çıkmasını sağlamak gibi olaylarının en başta geldiği görülmektedir.

Eski Hitit ve Orta Hitit döneminde kraliçeler ile ilgili fazla bilgi sahibi değiliz, bu nedenle siyasi, dini ve idari rolleri tam olarak anlayamamaktadır, lakin İmparatorluk dönemine gelindiğinde kraliçelerin etkinlik alanlarının arttığı gözlemlenmektedir.

I.A.1.b. MUNUS.LUGAL.GAL

MUNUS.LUGAL.GAL büyük kraliçe olarak da metinlerde geçmektedir. Bazı tarihçiler söz konusu terimin kralın eşi değil, *first lady* yani başbayan olduğunu düşünmektedirler. Kraliçeler memleketlerine uygun olarak teofor (tanrı adı taşıyan) adı taşımaktadırlar. Kraliçelik unvanı ancak kralın annesinin ölümünden sonra kralın eşine miras kalırdı ve anne hüküm sürdüğü sürece kralın eşine “kralî eşi” yani “šakuwaššar” unvanı verilirdi. Pala panteonuna ait bir ritüel metninde MUNUS.LUGAL ifadesi geçmektedir (Darga, 2013: 155; Carruba, 1992: 86; Bin-Nun, 1975: 174; Gurney, 2001: 63). MUNUS.LUGAL.GAL Sümerce bir kelime olup Hitit kraliçeleri tarafından unvan olarak yararlanılmış ve Hitit Ülkesi’nde en önemli pozisyonda yer alan kadını ifade etmek için kullanılmıştır.

I.A.1.c. EŠERTU

Kelime anlamı olarak cariye, ikinci sınıf eş anlamına gelmektedir (Ünal, 2007(a): 116). Kralların sarayda bir haremi bulunmaktaydı ve burada *E-ŠER-TU* yani kralın “kapatma”ları ya da ikinci eşleri bulunuyordu. *E-ŠER-TU* teriminin, çocuk doğuramayan evli kadının kocası için soyunun devamı için bir cariye aldığı ve çocuğun doğumundan sonra, kadının bu cariyeyi tekrar satma yetkisi olduğu bilinmektedir ve halk arasında yaygın bir uygulamadır. Uygulamada büyük olasılıkla çocuk doğuramayan eşten boşanma konusunun ortadan kalkması ve kadının güvence altına

alındığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kadından doğan ilk erkek çocuğun, kraliçenin erkek çocuğu olmadığı takdirde kral olma hakkı bulunmaktaydı⁴⁰. Urhi-Tešup ve Kurunta'nın annesinin *EŠERTU* olduğu ve Hattušili'nin bunu savunmasında kullandığı görülmektedir⁴¹.

I.A.1.d. DUMU.MUNUS.GAL

DUMU.MUNUS.GAL terimi ile ilgili iki görüş öne sürülmüştür, bunlardan birincisi terimde belirtilen kişinin kralın annesi olduğu ve eşi ana kraliçeyken bu konumu üstlendiği, ikincisi ise kralın en büyük kızı olduğu ve ana kraliçenin vefatından sonra onun yerine geçerek işleri yürüttüğü şeklindedir. Söz konusu terimin II. Ramses ile evlenen Mısır kaynaklarında s3t wrt olarak yer alan Hitit prensesi⁴² ve *MUNUS rabitu* yani Ugarit⁴³ kralı II. Ammištamru'dan boşanan Amurrulu prensesin⁴⁴ annesi ilişkili olduğu düşünülmektedir. Korucutepe'de⁴⁵ yapılan kazılardan ele geçen iki adet mühür baskısı sayesinde bildiğimiz en eski DUMU.MUNUS.GAL Kilušhepa'dır⁴⁶. Güterbock "Tawananna olarak hüküm sürmeyen kralın karısı, II. Muršili'nin eşi" olarak tanımlamıştır⁴⁷ (Singer, 1991(b): 260; Alparslan, 2016). Ancak Kilušhepa'nın III. Hattušili ile Puduhepa'nın çocukları olduğu düşünülmektedir, ayrıca söz konusu kişinin adı İšuwa⁴⁸ kralı Ari-Šarruma ile anılmaktadır. Dini metinlerde Puduhepa'nın İšuwa kralının hasta oğlu için dua ettiği ve sağlığına kavuşmasını dilediği belirtilmektedir, bu sebeple sözü geçen prensin annesi Kilušhepa olmalıdır. Kilušhepa'nın İšuwa Ülkesi'nde oldukça önemli bir konumda olduğu düşünülmektedir. Çünkü Hitit prensesi gittiği ülkede kraliçe olmuş ve tahta çıkacak olan prensin de annesidir. Hasta prensesin son durumu bilinmiyor, tahta çıkan sonraki kral Ehli-Šarruma ile ilgili de konuyu aydınlatacak yeterli bilgiye maalesef sahip

---

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.a.

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.A.2.b.

⁴² Detaylı bilgi için bkz. Bölüm III.B.

⁴³ Ras Şamra'ya lokalize edilmiştir (RGTC VI: 451; RGTC VI/2: 177).

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.B.10.

⁴⁵ Elazığ il merkezine yakın bir höyük.

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.E.

⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. I.A.2.b.

⁴⁸ Günümüz Elazığ civarlarına, Murat Su'nun kuzeyine Fırat'ın batısı ve güneybatısına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 154-155; RGTC VI/2: 57).

değiliz. Metinlerde yine DUMU.MUNUS.GAL olarak geçen bir başka isim ise Gaššulawiya'dır. Gaššulawiya'da yine aynı şekilde III. Hattušili ile Puduhepa'nın kızı olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu durum onu Kilušhepa'nın kız kardeşi yapmaktadır, ayrıca Amurru⁴⁹ kralının eşidir. II. Muršili'nin eşinin adının da Gaššulawiya olması sebebiyle söz konusu iki şahsı ayırmak oldukça çetrefilli bir konu olmuştur. Lakin II. Muršili'nin eşinin büyük kraliçe terimi ile anılması olayın aydınlanmasını sağlamıştır. Gaššulawiya ile ilgili en önemli bilgiye III. Hattušili ve Amurru kralı Bentešina arasında yapılan antlaşma metni⁵⁰ sayesinde ulaşmaktayız. Söz konusu metinde Hitit kralı kızını Bentešina'ya eş olarak verdiğini ve onun kraliçelik mevkisinde olacağını buna ek olarak da kızından olacak erkek çocuklar sayesinde Amurru soyunun devam edeceğini yazmıştır, bu durum da muhtemel olarak Hitit Ülkesi'ne sığınan kralın önceden evlendiğini destekler niteliktedir⁵¹. Gaššulawiya'nın söz konusu kral ile evlendiğinde henüz çocuk yaşta olduğu ve III. Hattušili'nin Puduhepa'dan önceki eşinden olduğu düşünülmektedir. Prensese ait bir mühür bulunması onun Hitit Ülkesi'nde büyüdüğünü göstermektedir. Amurru tahtına Bentešina'dan sonra kral olan Šaušgamuwa'nın ve özellikle Amurrulu prenses olarak anılan Ugarit kralının eşinin de söz konusu prensesin çocukları oldukları düşünülmektedir (Singer, 1990(b): 259-263). DUMU.MUNUS.GAL terimi dönemin uluslararası politik metinlerinde karşımıza çıkan bir unvan olarak görülür.

1.A.1.e. MUNUS NAPARTU ve MUNUS SUHUR.LAL

“MUNUS NAPARTU” ve “MUNUS SUHUR.LAL” denilen alt statüdeki cariyelerden olan erkek çocuklarının tahta geçme hakkı yoktu (Reyhan, 2017: 90; Çelebi, 2015: 52). Prens ve prenseslerin statüleri annelerinin bağlı bulunduğu konuma göre belirlenmekteydi ve en yüksek konumdakilerin önemli mevkilere geldiği bilinmektedir.

---

⁴⁹İlk olarak Güney Mezopotamya'ya oradan da Doğu Akdeniz kıyısındaki Kenan Ülkesi'ne lokalize edilmektedir ve günümüz modern Suriye'yi kapsamaktadır. Asi Nehri ile merkez Levant Bölgesi'nde yer alır (Köroğlu, 2006: 97; Klengel, 1969: 178-244; Bryce, 2009: 41vd.; RGTC VI: 14-15; RGTC VI/2: 5).

⁵⁰ III. Hattušili ile Amurru kralı Bentešina arasında yapılan antlaşma için bkz. CTH 92 = KBo 1.8.

⁵¹ Antlaşma şartları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.F.

I.A.2. Hitit Kraliyet Kadınlarının Tarihi

I.A.2.a. Eski Hitit Dönemi

Eski Hitit dönemi metinlerde Tawananna kelimesinin yokluğu, I. Hattuşili döneminde hanedan kadınlarının veliahtlık konusu sebebiyle açıklanabilir. Krala karşı ayaklanmaları neticesinde korkularak bu bilgilere yer verilmemiş olunabilir (Bin-Nun, 1975: 86). İştariya ve Harapşili MUNUS.LUGAL olarak belirtilmişlerdir, Telipinu Fermanı'nda geçen kadınlardan hiçbiri Tawananna olarak geçmemektedir (Bin-Nun, 1975: 106).

Eski krallık döneminde Tawananna konumunun sonraki dönemlerdeki gibi Arinna'nın⁵² Güneş Tanrıçası statüsünde bulunmadığı ve kral ile birlikte ülke yönetimini paylaşmadığı görülmektedir (Bin-Nun, 1975: 153). Eski krallık döneminde kraliçenin ülke yönetiminde söz sahibi olmadığı ve panteon üzerinde etkisi bulunmadığı görülmektedir.

I. Hattuşili'nin babasının erkek kardeşinin adının Labarna, kız kardeşinin adınınsa Tawananna olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Hitit dünyasında ensest ilişki yasak olduğu için evli olmadıkları da kesindir (Bryce, 1981: 11). Lakin I. Hattuşili'nin dedesi olan Papahdilmah'ın çocuklarının ona sadakatsizlik ettiği ve bu nedenle tahta varis olarak torununu seçtiği bilinmektedir, bu sebeple de Labarna'nın öz çocukları arasında yer almadığı ve evlat edinildiği düşünülmektedir. Labarna ismi daha sonra unvan olarak da kullanıldığı için babasına isyan eden birinden ismini aldığı düşünmek yanlış olacaktır. Ayrıca Labarna evlatlıksa ya da iç güveyi ise Tawananna ile evlenmesinde Hitit hukuku açısından bir sorun olmadığı aşikardır (Bryce, 1981: 12).

I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde; kız kardeşinin oğlu Labarna'nın veliahtlıktan azlini ve onun yerine torunu olan I. Murşili'yi veliaht tayin ettiği gözlemlenmektedir. I. Hattuşili'nin oğullarının varis göstermemesinin sebebiye, babalarına karşı isyan etmiş olmalarıdır (Yiğit, 2003: 144-145). Kral, yeğenini taht

---

⁵² Büyük Nefesköy'e, Yerköy'deki Kara Şehir Höyük'e, Kaynak Su'daki Tuz Yeli gibi çeşitli yerlere lokalize edilmiştir (RGTC VI: 32-36; RGTC VI/2: 10-11).

varisliğinden azletse de onun Hitit ülkesinin barışı ve güvenliğini için bir tehdit oluşturacağını düşünmektedir (Bryce, 1981: 14).

I. Hattuşili veliahtı azletmeden önce hiç şüphesiz kız kardeşi kendinden sonraki en önemli mevkilerden birinde yer alıyordu, ancak kral onun bu statüsünden korkmuyordu, eğer korksaydı; kız kardeşinin gücünü sınırlandırmaya onu zor duruma sokmaya ve etkisiz bırakmaya çalışırdı (Bin-Nun, 1975: 71).

I. Hattuşili'nin veliaht olarak seçtiği⁵³, Huzziya'nın kralın öz oğlu olmadığı anlaşılmaktadır⁵⁴. Kralın emri ile böyle bir antlaşmanın karşı taraf bir prens olsa dahi bozulabileceği anlaşılmaktadır. Daha sonra torunu I. Murşili'yi veliaht ilan ettiği bilinmektedir⁵⁵. Yalnız kralın yaptığı söz konusu olan iki evlat edinmenin de metinleri elimize geçmemiştir. Lakin I. Murşili'nin I. Hattuşili'nin torunu olup olmadığı ile ilgili Hattuşili'nin vasiyetnamesinde ya da Telipinu Fermanı'nda herhangi bir bilgi yer almaz, sadece Halep⁵⁶ Antlaşması'nda⁵⁷ torunu olarak geçmektedir⁵⁸. I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde⁵⁹; “*Sonra tanrılar bana kızlar verdi.*” ifadesinden kralın bir erkek çocuğu olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Alpman, 1970: 323; Bryce, 2005: 92 vd.; Klengel, 1999: 39-59) I. Hattuşili evlatlık edindiği oğlundan sadece sevgi, saygı ve itaat beklediği anlaşılmaktadır⁶⁰ (Alpman, 1970: 325; Reyhan, 2017: 32-39).

I. Hattuşili'nin kız kardeşi oğlunun veliahtlık mevkisinden azledilip yerine Murşili'nin veliaht seçilmesi ile krala karşı ayaklanmıştır. O andan itibaren de kralın kız kardeşi oğlunun varis olması için hak iddia etmiştir. Hattuşa'daki soyluları ve

⁵³ I. Hattuşili'nin politik icraatleri bkz. CTH 6 = KUB 1.16 (Sommer- Falkenstein, 1938: 2-17).

⁵⁴ “(Bundan böyle) kimse kız kardeşinin oğlunu evlat edinmesin!” (Alpman, 1970: 323).

⁵⁵ “İşte artık benim oğlum Murşili'dir. Onu sizler tanımalısınız, onu tahta oturtunuz. Onun kalbine tanrı tarafından bir çok meziyetler verilmiştir. Tanrılar bir arslanın yerine ancak bir arslanı koyarlar.” (Reyhan, 2017: 34).

⁵⁶ Kuzey Suriye'deki Halep şehrine lokalize edilmiştir (Bryce, 2009 27-28; Laroche, 1976: 34; RGTC VI: 71-74; RGTC VI/2: 24).

⁵⁷ II. Muwatalli ile Halep kralı Talmi-Şarruma arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 75 = KBo 1.6.

⁵⁸ “Büyük Kral Hattuşili'nin torunu büyük kral Murşili” (Alpman, 1970: 325).

⁵⁹ I. Hattuşili'nin fermanı bkz. CTH 5.

⁶⁰ “Büyük kral Tabarna asiller ve neyer meclisine der ki: ‘Bakınız ben hastalandım ve ben sizlere genç Labarna'yi: tahta bu otursun (diyerek) takdim etmişim. Ve ben kral ona oğlum dedim, onu bağrıma bastım ve yükselttim. Onun için her zaman ihtimam ettim. Halbuki o, oğul gibi davranmadı, gözleri nefret doluydu. Hiç ağlamadı, merhamet göstermedi, soğuk ve kalpsizdi.’” ifadesi yer almaktadır (Reyhan, 2017: 33).

saraydaki nüfuzlu kişileri kendi tarafına çekmiştir⁶¹; I. Hattuşili kız kardeşinin gücünden ve etkisinden korkmuş olmalı ki onu şehirden uzaklaştırıp sürgüne gönderdi. Tekrar bir ayaklanmaya kalkışılmaması için de kızıyla ve kızının ailesiyle olabilecek bütün irtibatı yasakladı⁶² (Bin-Nun, 1975: 73 vd.; Reyhan, 2017: 32-39).

Hititler öncesi Anadolu'da Tabarna'nın kız kardeşi ve Tawananna yani eşi aynı kişi olmalıydı, bu sayede de nasıl bu kadar nüfuzu ellerinde bulundurup kralla karşı yaptıkları isyanlarda soyluların ve halkın onların tarafında oldukları da daha net bir şekilde anlaşılacaktır (Bin-Nun, 1975: 147).

I. Hattuşili'nin kızının nüfuzundan adının söylenmemesini isteyecek kadar tedirgin olduğu anlaşılmaktadır⁶³ (Bin-Nun, 1975: 112). I. Hattuşili'nin kız kardeşi ve kızı pek çok özellik bakımından birbirlerine benzemektedirler; ikisi de ülke için tehlike oluşturmuşlardır, oğulları tahta uygun görülmemiştir, metinlerde unvanları yerine; *"Yılan gelecek ve Hattuşa'yı sokacak."*⁶⁴ cümlesi geçmektedir (Darga, 2013: 129). Yılan "MUŞ-aş"⁶⁵ olarak belirtilmektedir (Bin-Nun, 1975: 72).

I. Hattuşili'nin eşi Haştayar'ın ise ayaklanmalara ait olan belgelerde adının geçmemesi sebebiyle, söz konusu ayaklanmalara katılmadığı ve kralla iyi bir ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. II. Murşili dönemine tarihlenen haç mühürde I. Hattuşili'nin yanında yer alan kraliçenin adı tam olarak okunamasa da "ka-" hecesi ile başladığı ve sözü geçen kraliçenin Kadduşi olarak tanımlanabileceği düşünülmektedir. Çivi yazılı metinlerde "kan-li" Kantuzilli demekse, "kata-şi" yazımı da Kadduşi'yi belirtiyor olabilir. Kadduşi'nin de I. Hattuşili'nin cariyelerinden biri olduğu düşünülmektedir. Eğer Haştayar'dan önceki eş olsaydı, hiç şüphesiz kurban

⁶¹ "Sonra o Hattuşa ve meclisi sadakatsizleştirdi, soylular ve benim saray görevlilerim bana karşı düşman oldular." (Reyhan, 2017: 33).

⁶² "O benim evime girdiği zaman, evimi yıkacak; Hattuşa şehrine gelirse, yine sadakatsiz olacak." (Bin-Nun, 1975: 111). (HAB III 18-20)

⁶³ "Gelecekte kimse Tawananna'nın adını söylemeyecek. Onun oğullarının ve kızlarının adlarını kimse söylemeyecek. Eğer Hitit oğullarından herhangi biri onları söylerse boğazı kesilecek ve kapısının önüne asılacaktır." (Bin-Nun, 1975: 112).

⁶⁴ I. Şuppiluliuma ile Amurru kralı Aziru arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 49.

⁶⁵ MUŞ-aş terimi ile belirtilmelerinin sebebi; I. Hattuşili'nin yasakladığı muhtemel büyülerden ve yılan içeren ritüel uygulamalarıyla bağlantıları kanıt olarak yorumlandı. Ayrıca insan ruhu ya da ölüm olarak da sembolize edildiği düşünülmektedir. Bunlara ek olarak İlluyanka Destanı'ndaki yılan da bu tabir ile anılmaktadır. (Bin-Nun, 1975: 118).

listelerinde Haştayar'dan önce adının yazılması gerekliydi (Wilhelm- Dinçol- Dinçol-Hawkins, 1993: 95 vd.; Yiğit, 2007: 800). Haştayar, I. Hattuşili'ye ait bir fragmanda⁶⁶ karşımızda çıkmaktadır. Hitit kralı Haştayar'a ölümünden sonra neler yapması gerektiğini anlatır⁶⁷.

I. Hattuşili dönemine ait olan yıllıklar sayesinde dönemin olay kronolojisi net bir şekilde sıralanabilmektedir, sözü geçen düzende Tawananna'nın yeğeni olan Hattuşili tarafından Hattuşa'ya yeniden yerleşilmesi, Hattuşili'ye karşı kızı ve oğlu Huzziya'nın da dahil olduğu ayaklanma, Hattuşili'nin kız kardeşinin oğlunun Hattuşili tarafından veliaht ilan edilmesi, kız kardeşinin oğlunun reddedilmesi ve yerine torunu Murşili'nin veliaht tayin edilmesi, kralın kız kardeşini ve ailenin şahsiyetlerini açıklayan bir kararnamenin çıkmaması ve bu sayede hepsinin rütbe, statü ve resmi konumlarından mahrum bırakılması konuları yer almaktadır (Bryce, 1981: 17; Yiğit, 1997: 238vd.).

I. Murşili'nin ilk eşinden bir erkek çocuğu olmadığından metinlerde bahsedilmektedir. Eski Anadolu geleneklerine göre kız kardeşin ya da kızının oğlunun tahta varis olması gerekmektedir. I. Murşili'nin Hantili tarafından öldürülmesinden sonra bile kralın oğlu olduğuna dair herhangi bir şey bilinmemektedir.

I. Hantili'nin eşi I. Harapşili ile ilgili olarak Telipinu Fermanı'nda Hantili ve Harapşili Eski Krallık'ta bilinen evlilikleri kanıtlanmış ilk kral çifti ve Tawananna olması muhtemel kişidir (Bin-Nun, 1975: 89). Hitit-Hurri arasındaki mücadele sırasında esir düştüğu bilinmektedir (Kılıç -Duymuş, 2007: 91).

Kraliçenin řugziya⁶⁸ kentinde ölümcül bir hastalığa yakalanmış olduğu, Tagalaha'ya⁶⁹ gittikleri ve orada dikenli çalıllara atılmaları sebebiyle kraliçe ve oğullarının öldükleri düşünölmektedir. Tüm bunların arasında, İlaliuma adlı bir kişi

⁶⁶ I. Hattuşili'nin politik icraatleri bkz. CTH 6.

⁶⁷ "Beni bırakma!" Böylece kral, ona söyleyemeyebilir, saray yetkilileri şöyle der: 'Bakın, Yaşlı Kadınları sorguya çekiyor.' bu yüzden onlar için: 'O şimdi bile kahinleri sorguya çekiyor? ... O zaman beni bırakma, yapma! Bağdaşın beni! Sana sözlerimi bir işaret olarak vereceğim. Beni iyi yıka! Beni göğsünde yeryüzünden koru.'" I. Hattuşili'nin politik icraatleri bkz. CTH 6 = KUB 1.16 III 64-73 (Bryce, 2005: 94; Yiğit, 2007: 797).

⁶⁸ Boybeypınar'ı yakınlarına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 363-364; RGTC VI/2: 148).

⁶⁹ Lokalizasyonu ile ilgili yorum belirtilmemiştir (RGTC VI: 382).

kraliçe ve çocuklarını kurtarma operasyonu için görevlendirilmiştir (Soysal, 1990: 277; Gilan, 2015: 143vd.; Gilan, 2015: 160). I. Hantili'nin olay ile ilgili hiçbir şey bilmediği ve daha sonra bilgilendirildiği düşünülmektedir, bu durum için görevlendirilen İlaliuma'nın kaderi belirsizliğini korumaktadır (Soysal, 1990: 278-279).

Ammuna ve II. Tawananna'nın kızı olan İşpitariya'nın Telipinu ile evlendirildiği anlaşılmaktadır (Kılıç-Duymuş, 2007: 92).

Telipinu tahta çıktığında krallık oldukça sıkıntılı bir dönemin içerisindeydi. Taht kavgaları ve tahta kısa süreli çıkan krallar sebebiyle ülkede asayiş bozulmuştu. Telipinu'nun ülkenin asayişini yeniden sağlaması gerekti. Bu nedenle kralın eşi İştapariya'nın ölümünü planladığı anlaşılan Tahurwaili⁷⁰, sonradan kral olacak Telipinu tarafından saraydan sürüldü. Telipinu bu durumu Tahurwaili'nin rakiplerini ortadan kaldırma arzusu olarak yansıtısa da bu durumun gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir (Bin-Nun, 1974:114). İştapariya muhtemelen Tahurwaili'nin en büyük ablalarından biri olmalıdır. Taht sırasında öne geçebilmek için böyle bir girişime heves etmiş olabilir. Tahurwaili'nin beş erkek kardeş oldukları⁷¹ bilinmektedir (Bin-Nun, 1974: 115).

Telipinu Fermanı⁷² uyuşmazlığın ve uyumsuzluğun tehlikelerini göstermek, kral ve soyluların davranışları ile tahta çıkacak varisin nasıl seçileceğine dair kanunlar koydu. Tahtın kan yolu ile kral ailesi tarafından devam etmesini sağladı ve bu durumu da Fırtına Tanrısı'nın denetimine bıraktı (Hoffmann, 1984: 74 vd.). İlk öncelik kraliçenin oğlunun, eğer o yoksa ikinci eşten olan oğlunun, eğer o da yoksa cariyelerden olma oğlunun ve o da yoksa kraliçeden doğan kız çocuğun eşinin olması gerektiği düşünülmektedir. Sarayda ilk eş olmak bu nedenle hayati önem arz ediyordu, sonrasında ikinci önemli olan şey ise krala bir erkek çocuk verebilmektir. Telipinu

---

⁷⁰ Huzziya'nın kardeşi ve Telipinu'nun eşinin kardeşi.

⁷¹ Zuru, Tahurwaili, Taruşu, Huzziya, Tannuwa kardeşleri arasında yer almaktadır (Bin-Nun, 1974: 115).

⁷² Telipinu fermanı bkz. CTH 19.

Fermanı'nın 49. paragrafı Hitit yasaları ile benzerlik taşımaz, paralel değildir. "Herr des Blutes" kavramı Hitit kanunlarında rol oynamaz (Hoffmann,1984: 82).

Hitit krallarının tahta geçmek için panku meclisinden onay alması gerektiği düşünülmemektedir, bu durumu örnek olarak ise I. Hattuşili'nin tahta varis olarak yeğeni Labarna yerine, torunu I. Murşili'yi getirmesi sırasında meclisten bir onay alındığına dair bir kanıt bulunmamasıdır. Tahta çıkacak kişinin kralın kararı ile belli olduğu, buna rağmen Labarna'nın bir süre tahtta bulunduğu daha sonrasında I. Murşili'nin tahta geçtiği bilinmektedir. Genç Tuthaliya'nın öldürülmesinden sonra, tahta çıkan I. Şuppiluliuma zamanında ya da III. Hattuşili'nin yeğeni Urhi-Teşup'tan tahtı ele geçirdiği sırada panku meclisinin önemsiz de olsa bir rol oynamadığı bilinmektedir. Telipinu'nun panku meclisinin tahta çıkacak kişinin seçimi konusundaki yetkisini sınırlandırmayı istediği anlaşılmaktadır. Eğer panku meclisinin kralın seçiminde etkisi yoksa soylu meclisi olmak dışında bir grupla ilişkili olmadığı düşünülmektedir (Hoffmann, 1984 86 vd.).

Tahta çıkmaya ilişkin düzenlemenin; ataerkil taht destekçileri ile sürekli bir tartışma içerisinde olunmasına rağmen, Hattuşili'den Telipinu'ya kadar gizli de olsa var olduğu düşünülmektedir (Hoffmann, 1984: 89).

I. Tuthaliya'nın Nikalmati ile evlenmesinin sebebinin Nikalmati'nin nüfuzu sebebi ile olduğu ve krallığa güç kazandırmak istediği düşünülmektedir. Kral II. Tuthaliya ve eşi Nikalmati kralın kız kardeşi Ziplantawi tarafından büyüye maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Kız kardeş krala, kraliçeye ve çocuklarına karşı bir konum sergilemiştir. Büyüden kurtulmak için adaklar sunma yoluna gitmişlerdir, metinde ilgi çeken husus ise büyüü kralın kız kardeşinin yaptırdığının yazmasıdır (Kılıç-Duymuş, 2007: 92; Darga, 1976: 25).

Nikalmati'nin kızı Aşmunikal I. Arnuwanda'nın eşidir, lakin Hititlerde enest ilişkilerin hoş karşılanmadığı ve cezalandırıldığı bilinmektedir. Bu sebeple de konunun izahatı için üç fikir ortaya konulmuştur (Otten, 1968: 137);

- Tuthaliya ve Nikalmati'nin Arnuwanda'yı evlat edindiği,

- Arnuwanda, Tuthaliya'nın başka bir hanımından olan çocuğu olduğu ve iki üvey kardeşin krallığı beraber yönettiği,
- İki üvey kardeş birbirleri ile evli olduğudur.

Aşmunikal'in annesinin ölümünden sonra Tawananna mevkisine geçtiği ve bu durumu hem babası Tuthaliya hem de I. Arnuwanda zamanında koruduğuna dair bir görüş de mevcuttur (Beran, 1967: 69).

Aşmunikal kendisini I. Tuthaliya ve Nikalmati'nin kızı olarak tanımlarken, Arnuwanda kendisini sadece I. Tuthaliya'nın oğlu olarak belirtmektedir. Lakin bu durum ensest ilişki olduğunu gösterir ki Hitit cezaları arasında yer alan *hurkel* teriminin ensest ilişkiyi karşıladığını bilmekle birlikte yasak olduğu da I. Şuppiluliuma'nın Hayaşa kralı Hukkkana ile yaptığı antlaşmasında net bir şekilde gözler önüne serilmektedir, bu sebeple Aşmunikal ile Arnuwanda'nın karı-koca değil de kardeş olarak tahta çıktıkları ve ülkeyi yönettikleri fikri ortaya atılmıştır (Beal, 1983: 115).

I. Hattuşili kız kardeşinin oğlu olan Labarna'yı kendi oğlu kabul etmişti, sonrasında onun kötü davranışları nedeniyle torunu Murşili'yi tahta veliaht olarak atadı. Bu durumda ikisinin de evlatlık oldukları ve meşru veliaht oldukları göz önünde bulundurulursa durumun anlaşılması daha kolay olacaktır. Ayrıca bu durum Telipinu Fermanı'ndaki "*Eğer varis olacak bir prens yok ise, hangi kız çocuk öndeki ise, ona bir iç güveysi alsınlar, o kral olsun*" (Alp, 2005: 61) ifadesini destekler niteliktedir. Bu durumda da veliaht olacak bir erkek çocuk olmadığı için veliahtlık durumunun kralın en büyük kızına geçtiği ve söz konusu damadın da evlatlık olarak alındığı fikri ortaya çıkmaktadır (Beal, 1983: 117). Bunlara ek olarak Arnuwanda'nın soyunu babası Tuthaliya'ya dayandırması ama dedesine dayandırmaması da evlatlık olma durumunu açıklar niteliktedir (Beal, 1983: 119).

Telipinu efsanesinde⁷³, tanrı Telipinu'nun kraliçe Aşmunikal'e kızıp ortadan kaybolması ve tanrı Telipinu'nun bolluk ve bereketi de yanına aldığından bahsedilmektedir, bu durum Hitit halkı arasında kardeşi ile evlenmesi sebebiyle,

⁷³ Kaybolan tanrı Telipinu'nun hikayesi bkz. CTH 324.

kraliçenin günahkar olduğuna işaret sayılabilir. Ayrıca Taşmişarri ile Arnuwanda aynı kişiyse, Taşmişarri'nin eşi Taduhepa olması sebebiyle Aşmunikal'in kız kardeş olarak Tawananna mevkisinde oturduğu ancak ölümü sonrasında görüncesinin yerine, Taduhepa kraliçe olabildi görüşü de bulunmaktadır (Dinçol, 1982: 35).

Aşmunikal'in adını taş ev ile ilgili bir tablette görmekteyiz; metne göre taş ev çalışanlarının vergiden muaf olmasını istemektedir. Ayrıca kral ile birlikte yer aldığı mühürler bağış belgelerinin üzerinde gözlemlenmektedir; bu sebeple kraliçenin idari işler ile de görevli olduğu anlaşılmaktadır (Darga, 1976: 26).

Aşmunikal ile birlikte hanedan kadınlarının nüfuzları geri gelmiştir. Nikalmati ve Aşmunikal Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın baş rahibeleri olarak atanan ilk kraliçelerdir (Bin-Nun, 1975: 86). Bu sebeple de; adı geçen iki kraliçeden önce ritüellerin kraliçeler tarafından gerçekleştirilmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Aşmunikal, Hitit tarihinde pek çok ilke imza atmıştır; Hitit tarihinde politik statüsü onaylanmış ilk kadındır, ayrıca Tawananna ve MUNUS.LUGAL.GAL unvanlarını elinde tutan ilk kişidir, kral ile birlikte mühürde adının geçmesinin yanı sıra kendisine ait de mührü olan ilk kraliçedir, kralın yanında eşi olarak gözüken ilk kız kardeştir (Bin-Nun, 1975: 173).

Tespit edilen ilk dua metni Arnuwanda ve Aşmunikal çiftine aittir⁷⁴. Saray mensubu olan kişilerin dini metinleri sadece dini açıdan değil dönemin tarihini aydınlatması bakımından da oldukça önemlidir. Duanın ana konusunun kuzey bölgelerdeki kült faaliyetlerinin kesilmesi ile ilgili olduğu ve söz konusu duanın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yapıldığı anlaşılmaktadır (Houwink ten Cate, 1969: 83 vd.; Singer, 2002: 40-43).

Dua metinlerinde Taşmişarri ile Taduhepa isimlerinin çift olarak yer aldığı görülmektedir. Taduhepa'nın ayrıca I. Şuppiluliuma ile birlikte kurban listelerinde yer aldığı; sözü geçen iki kraliçenin aynı kişi olduğu ve I. Şuppiluliuma'nın ilk eşi olduğu düşünülmektedir. Ritüellerde sözü geçen kralın Taduhepa'ya eşlik ettiği görülmektedir. Aşmunikal ile birlikte metinlerde yer alan Taşmişarri'nin kimliğinin

⁷⁴ I. Arnuwanda ile Aşmunikkal'in Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na duası bkz. CTH 375.

belirlenmesi için iki görüş ortaya atılmıştır; ya I. Arnuwanda ya da II. Tuthaliya olmalıydı. Taşmişarri'nin Aşmunikal ile ilgili metinde yer alması⁷⁵ ve sözü geçen metinde Hurrice “nera”⁷⁶ yani anne kelimesinin geçmesi aile ilişkilerini kanıtlar niteliktedir (Wilhelm- Dinçol- Dinçol- Hawkins, 1993: 101).

Taşmişarri'nin veliaht konumundayken Şatanduhepa ile evlendiği ve ilk eşi olduğu daha sonrasında Taduhepa'nın kraldan daha uzun yaşadığı düşünülmektedir. II. Murşili dönemine ait olan haç mühürde de II. Tuthaliya (Taşmişarri) ve Taduhepa isimleri geçmektedir. Tuthaliya'nın I. Arnuwanda'nın oğlu olduğu mühürde Arnuwanda-Aşmunikal çiftinden sonra yazılmalarından anlaşılmaktadır (Wilhelm- Dinçol- Dinçol- Hawkins, 1993: 102).

Taşmişarri II. Tuthaliya ile aynı kişiye eşi Taduhepa olmalıdır. Taduhepa'nın I. Şuppiluliuma ile birlikte mühür baskılarının bulunmasının sebebiyse Taduhepa'nın I. Şuppiluliuma'nın annesi olmasıdır (Dinçol-Dinçol-Wilhelm-Hawkins, 1993: 103).

Şapinuwa'da bulunan mektupların büyük bir kısmı “Büyük Kral ve Kraliçe”ye gönderilmiş mektuplardan oluşmaktadır. Kralın Şapinuwa'da devleti yönetirken, kraliçenin de kendi yetki ve görevlerini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu belgelerden burada bulunan kralı çiftin Taşmişarri (II. Tuthaliya) ve Taduhepa olduğu anlaşılmaktadır (Süel- Süel, 2011: 96 vd.).

Şapinuwa belgelerinde en çok ele geçen konunun fal metinlerinden oluşması burada bir kral çiftinin yaşadığını ispatlar niteliktedir. Kraliyet içerisinde yapılacak işler, alınacak kararlar için fallardan yararlanıldığı bilinmektedir, ayrıca falın çıkan sonucuna göre arınma ve kurban sunma gibi eylemler gerçekleştirilmektedir. Taşmişarri ve Taduhepa isminin bu tür metinlerde sıkça yer aldığı görülmektedir (Süel- Süel, 2006: 17).

---

⁷⁵ Ağız yıkama ritüeli bkz. CTH 777.

⁷⁶ Tischler 2001: 112.

Şapinuwa belgeleri arasında yer alan bir mektupta⁷⁷, kraliçenin yanında görevde yer alan Zuwa isimli bir kişi tarafından kraliçenin ağzından büyük krala yazılmıştır. Kral ve kraliçenin adları maalesef ki metinde geçmemektedir, lakin Şapinuwa arşivi burada bir kral çiftinin ikamet ettiği gösterir ve mektubu yazdıran kraliçenin Taduhepa, mektupta geçen kralın ise, II. Tuthaliya olduğu düşünülmektedir (Süel, 2002: 822 vd.). Kraliçe Taduhepa'nın kral Taşmişarri'ye yazdığı mektuplardan biri de⁷⁸ kurban konusunu içermektedir (Süel, 2008: 462).

Ortaköy'de yapılan kazılarda in situ olarak II. Tuthaliya ve Taduhepa'ya ait bir kalıp ele geçmiştir⁷⁹ (Süel, 2008: 464). C binasında bulunan mühür kalıbı üzerinde Anadolu hiyeroglif yazılı "Büyük Kral Tuthaliya ve Taduhepa" baskısı bulunması sebebiyle; kralı bir kompleksin varlığının katını olarak yorumlanmakta ve burada yaşayan kral ile kraliçenin adını bize verebilmekte olduğu düşünülmektedir (Süel, 2008: 467).

1.A.2.b. Hitit İmparatorluk Dönemi

İmparatorluk çağı vesikalarında edindiğimiz bilgilere göre Hitit kraliçeleri ulaşabilecekleri en üst mevkide yer almışlardır. Kraliçelere ait belgeler yalnızca başkent Hattuša'da değil, Tel Amarna ve Ugarit gibi devletlerin arşivlerinde de ele geçmiştir.

Eski Hitit dönemine kıyasla kadınların siyasi otorite üzerinde daha baskın oldukları görülmektedir. Yeni Hitit dönemindeyse kraliçeler; içişlerinde, dış işlerinde, politikada ve dini işlerde daha etkin olmaya başlamışlardır, mühürleriye bu konunun

---

⁷⁷ "Efendim Majeste'ye söyle! Cariyen, kraliçen şöyle der: Efendim Majeste'nin huzurunda her şey iyi olsun ve Efendim Majeste'yi tanrılar hayatta tutsunlar ve Efendim Majeste'yi korusunlar. Benim yanımda da (herşey) iyidir. Başım gibi sırtım da hastadır ve o bana aynı şekilde (sıkıntı veriyor) efendim Majeste'nin huzurunda herşey nasılsa Efendim Majeste, bana iyilik (haberlerini) yaz." (Süel, 2002: 821)

⁷⁸ "Efendim'e, Güneşim'e söyle! Cariyen Kraliçe şöyle der: Efendim'in, Güneşim'in huzurunda herşey iyi olsun; Güneşim'i tanrılar hayatta tutsunlar ve Efendim'i Güneşim'i korusunlar. Benim yanımda da herşey iyi durumdadır. Güneşim, Efendim Vaşunni'yi gönderdin ve bana kurban konusunda şöyle yazdın... Sonra Vaşunni'yi Hattuša'ya gönderdim; gütsinler, o tableti beylerin huzurunda okusunlar ve her ne yapılacaksa Güneşim'e acilen yazsınlar." (Süel, 2008: 462 vd.)

⁷⁹Bkz. Resim 1.8.

ispatıdır. Bütün mühürlerin üzerinde kraliçeler MUNUS.LUGAL.GAL olarak geçmektedir, her mühürde Tawananna unvanına rastlanmaz.

Hitit kraliçeleri bağlı buldukları zamanda yaşayan diğer büyük devlet kraliçelerinin konumlarından oldukça farklıydı ve etkindi. Mısır ve Mezopotamya’da kraliçe tüm gücü elinde bulunduran kralın eşi konumunda bulunmakta ve dini işleri dışında fazla yetkisi bulunmamaktadır. Eski Babil döneminde Mari haremindeki kadınların genellikle ilahi söyleyen şarkıcılar oldukları belirtilmiştir. Mari haremi korunaklı ve izole bir alandaydı (Stol, 1995: 135). Mısır Krallığı’nda kraliyet ailesindeki kadınların diğer ülkelerdeki kralı ailelere yazdıkları sadece iki adet mektup bulunabilmiştir ve bu mektuplar Hitit Krallığı’na yazılmış olup II. Ramses’in eşi Naptera⁸⁰ ve annesi Teye’nin⁸¹ Puduhepa’ya gönderdikleri mektuplardır⁸² (Darga, 1976: 103). Ayrıca ölen firavun Tutankamon’un eşinin I. Şuppiluliuma’ya yazdığı mektup⁸³ dışında Mısır hanedanına mensup kadınların diplomatik hayatta yer aldığı ile ilgili elimizde başka bir kanıt bulunmamaktadır (Darga, 1984: 42). Eski Önasya kraliçeleri arasından Mısır kraliçesi ve firavun olarak görev yapan Hatşepsut ve Asur kraliçeleri Şammuramat ve Nakiya hakkında bilgi sahibiyiz.

Hitit Krallığı’nda ise kraliçenin krala eşit dış ve iç politikada etkin, idari işlere bakan krallığın bağımsız bir kadın temsilcisi olduğu görülür. Ayrıca krallar birbirlerine kardeşim diye hitap ettikleri mektupların sayısı bir hayli fazlayken, kraliçelerin birbirlerine yazdıkları ya da kraliçelerin krallara yazdıkları mektuplar da bir o kadar azdır. Puduhepa haricinde Hititli bir kraliçenin başka bir krala mektup yazıp yazmadığı bilinmemektedir. Söz konusu durum da Hitit Ülkesi’nde kraliçenin, Hititlerin çağdaşı olan diğer ülkelerdeki kraliçelerden ne kadar fazla sorumluluğu ve görevi olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

---

⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm III.B.

⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm III.B.

⁸² Mısır kralı II. Ramses’in eşi Naptera’nın Hitit kraliçesi Puduhepa’ya gönderdiği mektup bkz. CTH 167. Mısır kralı II. Ramses’in annesi Teye’nin Hitit kraliçesi Puduhepa’ya gönderdiği mektup bkz. CTH 168.

⁸³ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm III.B.

Hitit kurban listeleri ve mühür baskılarında yer alan I. Šuppiluliuma'nın eşi Taduhepa, Henti, ve Malnigal⁸⁴ ya da diğer adı ile Tawananna adını taşıyan üç eşi olduğunu öğrenmekteyiz. İlk eşi hakkında bilgilerimiz oldukça azdır. II. Muršili dönemine ait olan malta haçı şeklindeki mühür bize II. Muršili'nin soyağacını öğrenmemize yardımcı olmaktadır. Kral soyunu eski Hitit krallarına dayandırdığı görülmektedir. I. Šuppiluliuma'nın yanında yer alan isim sebebiyle annesinin Henti olduğu düşünülmektedir (Alparslan, 2006: 5).

Taduhepa'nın I. Šuppiluliuma'ya yazdığı bir mektupta⁸⁵, kraliçenin kralın durumunu merak ettiği ve eşi ile yakından ilgilendiği görülür. Ayrıca bu metin Hitit metinleri arasında bir Hitit kraliçesinin eşine hitap ederek yazdığı tek örnektir⁸⁶ (Süel, 2002: 819 vd.).

Üçüncü eşin ise Ugarit sarayı güney arşivinde bulunan bir metin sayesinde kendisinin Babilli bir prenses olduğunu anlamaktayız, ayrıca yine adı geçen sarayda kendisine ait üç adet mühür baskısı bulunmuştur. Hattuša'da yapılan kazılarda ele geçen bir bulla sayesinde de adının Malnigal⁸⁷ olduğunu öğrenmekteyiz. Malnigal Hitit kraliçeleri arasında mensup olduğu aileyi bildiğimiz kraliçeler arasındadır. Ayrıca Ugarit Kralı Niqmadu ile yapılan bir antlaşmada I. Šuppiluliuma ve Tawananna'nın mühür baskıları metnin tam ortasında görülmektedir (Darga, 1976: 30 vd.).

Kraliçenin adı pek çok bulla ve mühür üzerinde geçmektedir. I. Šuppiluliuma'nın ölümünden sonra II. Muršili ile ortak bir mühür baskısı üzerinde ismi yer almaktadır. Ugarit kralı Niqmadu ile yapılan antlaşma metninin tam ortasında

---

⁸⁴ Bkz. Resim 1.9.

⁸⁵ “Efendim güneşime söyle! Hizmetkarın kraliçe şöyle der: Efendim güneşim huzurunda herşey iyi olsun ve efendim güneşimi tanrılar hayatta tutsunlar ve onu korusunlar. Benim yanımda da (herşey) iyidir. Başım gibi sırtımda hastadır ve o bana aynı şekilde (sıkıntı vermektedir.) Efendim güneşimin huzurunda herşey nasılsa efendim güneşim bana iyilik (haberlerini) yaz.” (Süel, 2002: 819 vd.).

⁸⁶ Süel'e göre Taduhepa bu mektubu eşi I. Šuppiluliuma'ya yazmıştır (Süel 2002: 819 vd.), lakin I. Šuppiluliuma Taduhepa'nın eşi değil, kraliçenin oğludur. Bu sebeple Taduhepa'nın mektubu yazdığı kral I. Šuppiluliuma değil, II. Tuthaliya olduğu fikri bizce daha makuldur.

⁸⁷ Ayrıca metinde prensesin ülkesine KA-DINGIR-RA, Karaduniaš ve Šanhara denildiği bilinmektedir. I. Šuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın yanıtılması ve sürgün edilmesi üzerine II. Muršili'nin duası bkz. CTH 70= KUB 14.4 II 3-8 (Alparslan 2006: 8). Kassit kralı II. Burnaburiyaš'ın kızı olduğu tahmin edilmektedir (Ünal, 2014: 144; Klengel, 2002: 124).

da Muršili ve kraliçeye ait mühür baskısı görülmektedir ve Malnigal'e ait en önemli izdir, bu durumda; ilk defa bir Hitit kraliçesinin adını, bir antlaşmayı içeren tabletin üzerinde yer almaktadır (Darga, 2013: 148).

I. Šuppiluliuma'nın ölümü sonrası sırasıyla tahta I. Arnuwanda, sözü geçen kralın vebadan ölmesi sebebiyle de tahta I. Arnuwanda'nın kardeşi II. Muršili'nin geçtiği bilinmektedir. II. Muršili'nin tahta geçtiğinde yaşının küçük olması sebebiyle sadece kendi ülkesinde değil, dönemin diğer ülkeleri arasında da küçük görüldüğü belirtilmiştir⁸⁸.

Malnigal'in II. Muršili ile aralarında gergin bir ilişkinin olduğu bilinmektedir⁸⁹. II. Muršili'nin Tawananna'nın pek çok hatasını görmesine rağmen görmezden geldiği ve ayrıca II. Muršili'nin eşinin Tawananna'ya karşı kullanabileceği bilgileri olmasına rağmen kullanmadığı belirtilmektedir⁹⁰. II. Muršili, Azzi Ülkesi'ne⁹¹ doğru giderken güneşin bir işaret verdiğini ve kraliçenin de bunu II. Muršili'nin soyunun sonunun geldiğini şeklinde yorumladığı görülmektedir. Aralarında geçen mücadelenin iktidar kavgası olduğu açıktır (Alparslan, 2006: 14vd.).

Kral Malnigal'e ölen babasının tapınaklara tahsis ettirdiği adak eşyası ve hediyeleri alıp başka yerlere verdiği, kralın arkasından haraç aldığı gibi ağır ithamlarda bulunmuştur. Kargamış ve Aštata⁹² şehirlerini haraca bağladığı bilinmektedir. Aštata

---

⁸⁸ “ Babam tanrı olduğu zaman kardeşim Arnuwanda babasının tahtına oturdu. Arkadan o da hastalandı. Düşman ülkeleri kardeşim Arnuwanda'nın hasta (olduğunu) işitince, aynı düşman ülkeleri savaşmaya başladılar. Kardeşim Arnuwanda tanrı olunca (ölünce), (o zamana kadar) savaşmayan düşman ülkeleri, o düşman ülkeleri de savaştılar. Etraftaki düşman ülkeleri şöyle dediler: 'Hitit Ülkesi'nin kralı olan babası kahraman bir kral idi. O, düşman ülkelerini yendi. O, tanrı oldu. Babasının tahtına oturan oğlu, o da eskiden bir kahramandı. O, hastalandı, O da öldü. Şimdi babasının tahtına oturan ise, o (bir) çocuktur. Hitit Ülkesi'nin topraklarını ve Hitit Ülkesi'ni koruyamayacak'” (Alp, 2005: 125).

⁸⁹ “O saraya ve aynı tavırla babamın hayatı boyunca Hitit Ülkesi'ne hükmettiğinde, kardeşimin (abim) hayatı boyunca hükmetti. Ve abim tanrı olduğunda, ben ona karşı hiçbir şekilde yanlış yapmadım ya da onu hiçbir şekilde aşağılamadım. O saraya ve babamın ve abimin hayatı boyunca Hitit Ülkesi'ne hükmetti ve o aynı şekilde hükmetti” II. Muršili'nin I. Šuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 70 = KUB 14.4 (Bin-Nun, 1975: 177).

⁹⁰ “Hangi olayı o karıma sır olarak anlattı ise karım bu olayı kraliçeden sakladı. Karım onu başka herhangi birine söyledi mi? Bana söyledi mi? Ya da herhangi bir mahkeme yapıp ve kraliçeyi mahkemeye herhangi bir şekilde taşıdı mı? Karım kraliçeye (karşı) ispiyoncu oldu mu?”

⁹¹ Trabzon ve Giresun civarlarına lokalize edilir (RGTC VI: 59; RGTC VI/2 19).

⁹² Fırat'ın Balis yakınları ile Habur'un ağzına kadar olan bölgeye lokalize edilmiştir (RGTC VI: 48; RGTC VI/2: 16).

Tapınağı'ndaki gümüşü bir yerde sakladığı bilinmektedir, bu durumdan da; kraliçenin söz konusu tapınaktaki gümüşü almasının yasa dışı olduğu ve Tawananna mevkisinde bulunan kişilerin tapınaklardaki hazinelere giriş izinlerinin olduğu anlaşılmaktadır (Bin-Nun 1975: 184). Gümüşün bulunması için II. Murşili Kargamış kralı Şarrikuşuh'u görevlendirmişti, lakin eli boş dönünce II. Murşili konu ile bizzat kendisi ilgilenmiştir (Ünal, 2014: 146). Kraliçe kendisinin suçlu olmadığını belirtmiştir⁹³(Bin-Nun, 1975:184). III. Hattuşili ve Puduhepa'nın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yaptıkları bir dua metninde⁹⁴ yine Malnigal ile alakalı olan olaydan söz edilmektedir⁹⁵. Söz konusu metinde Tawananna'ya karşı açılan davadan ve sonuçlanmasından bahsedilmektedir. Dava sürecinde III. Hattuşili'nin çocuk olduğu anlaşılmaktadır. III. Hattuşili dönemine ait bir metinde Malnigal'in daha sonra Ahhiyawa Ülkesi'ne⁹⁶ sürgüne gittiğinden bahsedilmektedir (Ünal, 2014: 146).

Malnigal'e karşı yapılan ait en büyük iddiaysa; kral II. Murşili'nin eşine büyü yapmakla ve bu sebepten ötürü de onun ölümüyle suçlanmasıdır⁹⁷. Bilhassa Kargamış'taki hastalık ve ölüm tanrıçası İshara ile Kubaba tapınaklarındaki lanetlerinin etkili olduğu düşünülmektedir (Ünal, 2014: 144). II. Murşili dönemine ait bir metinde durum net bir şekilde anlaşılmaktadır⁹⁸. Metinde Mezzula büyücü ve onlardan kast edilense kraliçe ve çocukları olmalıdır. Malnigal'in bir başka suçlandığı

⁹³ "Aštata'nın İshara'sı tekrar ve tekrar konuştu: 'Tanrıça, o gümüşe sahip değilim. Tanrıçam, kim senin gümüşünü tutuyor?'" II. Murşili'nin yıllıkları bkz. CTH 61 = KUB 14.17-18.

⁹⁴ III. Hattuşili ve Puduhepa'nın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na duası bkz. CTH 383.

⁹⁵ "Ben henüz cocuktum. Sarayın içinde ise hizmetkârınız Tavananna'nın mahkemesi olduğu zaman, babam kraliçe Tavananna'yı aşağıladığında, o ise tanrının cariyesi idi. [Sen] tanrıçam, beycem [ru]hunun içlerinde biliyordun, kraliçenin (gücünün) kısıtlanması isteğin mi idi? [Yoksa isteğin değil] miydi? [O ise, Tavananna'n] ı n (gücünün) kısıtlanmasını [gerçekleştirdi. Ben ise] hiçbir şekilde [bu olayın içinde değildim.] idi. [Eğer tanrıçam, beycem] herhangi bir şekilde [öfkeliysen,] [Tavananna'nın olayını] yapan (kişi) [çoktan tanrı ol]du. [O yoldan çıktı ve on]u başıyla [ödedi bile.] [Ben ise bu em]re ortak değildim." (Alparslan, 2006: 20).

⁹⁶ Troas ve kıta Yunanistan'a lokalize edilmiştir (Bryce, 2009: 10-11;RGTC VI: 1-2; RGTC VI/2: 1).

⁹⁷ "Kraliçe beni, karımı (ve) çocuğumu İshara'ya karşı lanetledi. Bize (karşı) libasyon yaptı. Karım bu nedenle öldü." II. Murşili'nin I. Šuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 70 = KUB 14.4 IV.23) (Alparslan, 2006: 14).

⁹⁸ "Sonra kraliçe Mezzula'yı eşime gönderdi ve onlara karşı büyüler telaffuz etmeye başladı." II. Murşili'nin I. Šuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 70 = KUB 14.4 II 19-20, IV 22-23

konuysa büyü yoluyla kralın dilini bağlamasıdır. Ayrıca II. Murşili Tawananna'nın suçlu olduğunu bir fal ile de kanıtlamıştır⁹⁹ (Alparslan, 2006: 19).

II. Murşili'nin ölen eşinin kim olduğu ile ilgili belirli görüşler ortaya atılmıştır. Ölen kişinin Gaşşulawiya olmadığı düşünülmektedir, çünkü Tawananna mevkisi biri tarafından bırakıldığı takdirde bir başka kişiye aktarıldığı farz edilmektedir, Gaşşulawiya'nın bir süreliğine de olsa Tawananna unvanını kullandığı düşünüldüğü takdirde büyü sebebiyle ölen eşin o olmadığı düşünülmektedir (Dinçol-Dinçol-Wilhelm- Hawkins, 1993: 97).

Gaşşulawiya'nın II. Murşili'nin ölen eşi olmadığı düşünülse de ölen eşin Gaşşulawiya olduğunu öneren görüşler de mevcuttur. Konuyla alakalı olduğu düşünülen bir metin II. Murşili dönemine aitse¹⁰⁰, söz konusu metinde, hasta olarak bahsedilen Gaşşulawiya'nın¹⁰¹ kralın ölen eşi olması mümkündür. Gaşşulawiya'nın hastalığından bahseden bir başka dua metnindeki¹⁰² girişin II. Murşili'nin veba dualarından birisi ile aynı duplikata sahip olması sebebiyle, söz konusu duanın II. Murşili dönemine tarihlendiği ve kralın eşi olan Gaşşulawiya'dan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Metnin kırıklarına rağmen Gaşşulawiya isminin yine bir hastalık ile birlikte anıldığı anlaşılmaktadır (Alparslan, 2007: 33).

Haç mührün baskısında II. Murşili'nin eşi olarak Gaşşulawiya'nın da yer almasının sebepleri arasında Gaşşulawiya'dan önce II. Murşili'nin bir eşinin daha olduğu ama Tawananna mevkisinde olmadığı için adının zikredilmediği ve mühürlerde yer almadığı düşünülmektedir. Söz konusu dava sonuçlandıktan sonra II.

---

⁹⁹ “İşte, tanrılar, efendilerim, tekrar soruşturdum ve o (Tawananna), öldürülmek için (fal tarafından) bana belirlendi. O tahttan indirmek için (fal tarafından), bana belirlendi ve onu o zaman öldürmedim.” (Alparslan, 2006: 17).

¹⁰⁰ II. Murşili'nin Gaşşulawiya'yı kurtarmak için Lelwani'ye duası bkz. CTH 380. Metinde geçen Gaşşulawiya'nın kimliği konusunda net bir fikre varılamamıştır. II. Murşili'nin eşi ya da III. Hattuşili'nin kızı olduğu konusunda görüşler mevcuttur (Alparslan, 2006: 21).

¹⁰¹ “Şamuha kentindeyken, seni Lelwani'yi; Gaşşulawiya, senin hizmetkârın, rüyada gördü ve sana o günlerde Gaşşulawiya, senin hizmetkârın, hiçbir kurban vermemişti. Şimdi (ise) bak, senin hizmetkârın Gaşşulawiya hastalandı ve ona hastalık sıkıntı verdi. Sonra ona o mesele zor geldi ve tanrılardan (fal yolu ile) sordular ve o tanrılardan ise fal yoluyla saptandı.” (Alparslan, 2006: 25).

¹⁰² Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ilahiler ve dualar bkz. CTH 376.

Muršili'nin Gaššulawiya ile evlendiği¹⁰³ ve bu sayede Tawananna unvanını aldığı ve haç mühürde yer aldığı düşünülmektedir. Haç mühür baskısının lejantının açıklanması hususunda iki görüş olması bu şekilde açıklığa kavuşturulabilir (Alparslan, 2006: 28vd.).

Kraliçelerin dini ve idari görevleri olduğu bilindiği için dava sonrasında böyle önemli bir makamın boş kalmış olduğu düşünülemezdi, bu sebeple ölen eşin söz konusu Gaššulawiya olsa bile arada yine ismini bilmediğimiz bir kraliçenin olması söz konusudur, çünkü Danuhepa'nın kralın son dönemlerinde evlendikleri düşünülmektedir. Dua metninin¹⁰⁴ ilk bölümünde dua eden kişiyi Tawananna olması halinde, onun II. Muršili'nin birinci eşi için değil ikinci eşi Gaššulawiya için dua ettiği düşünülmektedir (Alparslan, 2006: 29 vd.; Wilhelm- Dinçol- Dinçol- Hawkins, 1993: 98).

II. Muršili'nin ölen eşinin Danuhepa'dan ziyade Gaššulawiya olduğuna dair bir görüş de mevcuttur (Ünal, 2014: 146). Gaššulawiya'nın haç mühür üstünde Tawananna unvanı ile yer almasının sebebinin ise, Malnigal'in hala hayattayken ve Tawananna konumundayken kullandığı düşünülmektedir. Aralarında çekişme sebebiyle böyle sorunların ortaya çıktığı düşünülmektedir. İki kişinin aynı anda söz konusu unvanı kullanıp kullanmadığı konusu hala bir netlik kazanmadığı için konu halen belirsizliğini korumaktadır (Alparslan, 2006: 29).

Malnigal gümüşü saklama ve kralın eşini büyü ile öldürme sebepleri ile tahttan indirilir (Darga, 2013: 149). Ayrıca döneme ait bir başka metinden anladığımız kadarıyla¹⁰⁵, Malnigal II. Muršili'yi tahttan indirmeye çalışmaktadır¹⁰⁶. Rahibe olarak tapınağa gönderilmiştir¹⁰⁷. Malnigal'in kehanetlere göre idam edilmesi gerekirken, II. Muršili'nin onu sadece kraliçelik ve rahibelik konumlarından aldığı belirtilip kraliçelik

¹⁰³ III. Hattušili'nin savunmasında yazan kardeşlerinin birinci eşten değil, sadece II. Muršili'nin Gaššulawiya'dan olan çocukları olduğu düşünülmektedir (Alparslan, 2006: 28 vd.).

¹⁰⁴ II. Muršili'nin Gaššulawiya'yı kurtarmak için Lelwani'ye duası bkz. CTH 380.

¹⁰⁵ II. Muršili'nin I. Šuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 70 = KBo 4.8.

¹⁰⁶ "Tahttan indirilmeyi, o benim için tasarladı. Sonra ben onu öldürmedim ama onu tanrının annesi rahipliğinden azlettim."

¹⁰⁷ "Ona uyguladığım ceza saraydan sürgün edilmesidir."

ve rahibelik unvanlarından azledildiğinden bahsetmekte¹⁰⁸ ve tüm bunlara ek olarak II. Murşili'ye ait olan bir dua metninde¹⁰⁹, Tawananna'nın hayatta olduğu ve hiçbir eksiğinin bulunmadığı belirtilir.

Kraliçe mevkisinde olmalarına rağmen, eğer bir konu ile ilgili suçlu buldukları takdirde ceza kavramının onlar için de uygulandığını görmek oldukça ilginçtir. Buldukları sosyal tabaka onlar için de adaletin işlemeyeceği anlamına gelmiyordu, bu durum da bize Hitit kanunlarının tam olarak uygulanabildiğini, cezai yaptırımların kraliçe olsa dahi bir üstünlüğü olmadığını ve herkes için geçerli olduğunu göstermektedir.

II. Murşili'nin eşlerinden biri olduğu bilinen Danuhepa'nın döneme ait çivi yazılı kaynaklarda yer almaması oldukça ilgi çekicidir. Çünkü sözü geçen kral ailesi ve dönemi ile ilgili en fazla bilgi edinebildiğimiz Hitit kralları arasında yer almaktadır, bu sebeple bu evliliğin kralın son dönemlerinde gerçekleştiği düşünülmektedir (Bryce, 1998: 230).

III. Hattuşili ve Puduhepa'ya ait olan bir duadan anladığımız kadarıyla, Danuhepa'ya ait bir dava olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁰. Metinde yer alan, Danuhepa'nın oğulları ile birlikte sürgüne gönderilmesi davanın sebebi ile ilgili fikirler vermektedir. Danuhepa'nın muhtemelen oğlunu tahta geçirmek istemesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir, ayrıca oğlunun yıkımından bahsedilmesi de tahta geçirilmek istenen

¹⁰⁸ "Onu şiwanzanni rahibeliğinden aldım. O azletmek için bana (fal tarafından) tespit edildiğinden, onu azlettim. Ona bir ev verdim. Onun hayatında eksiklik bırakmadım. Ekmeği de, suyu da vardı. Tümü veriliyor. Onun hiçbir eksiği yok. O hayattadır." (Alparslan, 2006: 17.)

¹⁰⁹ "Onun hayatı şimdi kötüleşti mi? Çünkü o hayatta. Gözleriyle gökyüzünün güneş tanrısını görüyor. Yaşamın ekmeğini yiyor." II. Murşili'nin I. Şuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 71 (Alparslan, 2006: 18.)

¹¹⁰ "Şöyle olduğu, sarayda senin şiwanzanni rahiben [Dan]uhepa'nın davası görüldüğü, Danuhepa'nın [aşağılandığı] oğulları, adamlarının tümü ile birlikte, beyleri [ve] aşağı rütbeden adamları mahvolduğu zaman ise, Danuhepa'nın yıkımı [beyçem], Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın isteği mi idi? Ya da onun, isteği değil mi idi? Tanrıça(nın), beyçemin bu isteğini de hiçbir şekilde bilmiyordu. Ben ise, orada, Danuhepa'nın oğlunun yıkım olayında yoktum. Diğer tarafta, onun hakkında karar verdiğimde o benim tarafımda idi. Benim ağzımın sözü ile hiç kimse mahvolmadı. Bu kötü olay ise geçmişte kaldı, eğer beyçem, Arinna'nın Güneş Tanrıçası Danuhepa olayına herhangi bir şekilde kızdıysa, Danuhepa'nın bu olayı da kim yaptıysa şimdiye kadar tanrı oldu. O, doğru yoldan çıktı ve onu çoktan başı ile ödedi. Beyçem, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Danuhepa'nın olayını benim günlerimde, bana ve Hitit Ülkesi'ne karşı tekrar gün ışığına çıkarmak doğru değil. Danuhepa'nın olayını kim yaptıysa, çoktan onu ödedi." III. Hattuşili ve Puduhepa'nın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na duası bkz. CTH 383 (Alparslan, 2006: 32 vd.; Singer, 2002: 97-101).

söz konusu oğlu olmalıdır. Metinde, Danuhepa'nın bu olayından sorumlu olanın öldüğünü belirtmesi ve konunun hemen ardından II. Murşili'nin öldüğünün belirtilmesi, söz konusu olaydan sorumlu kişinin II. Murşili olduğunu akla getirmektedir (Alparslan, 2006: 33vd.).

Danuhepa'nın kimliğinin belirlenmesi ile ilgili Laroche tarafından üç farklı görüş ortaya atılmıştır:

- II. Murşili'nin eşi ve III. Murşili'nin eşi olarak iki ayrı Danuhepa bulunduğu öne sürülmektedir. İkinci olan Danuhepa'nın III. Murşili döneminde de kraliçelik makamında olduğu düşünülmektedir.
- Bir Danuhepa olduğu ve II. Murşili ile evli olduğu görüşü bulunmaktadır. II. Muwatalli ve III. Murşili zamanında belirli aralıklar ile kraliçelik makamında olduğu düşünülmektedir.
- Bir Danuhepa bulunmakta ve o da II. Muwatalli'nin eşi denilmektedir. Murşili ve Danuhepa'ya ait olan mühürlerin ise III. Murşili dönemine ait olduğu düşünülmektedir (Laroche, 1956: 105).

Metin Alparslan'a göre birinci görüş iki adet Danuhepa olması metinlerde geçmediği için bu tez kabul edilememektedir. Üçüncü görüşte de II. Muwatalli'nin kendi eşini ve çocuklarını sürgüne göndermeyeceği sebebinden dolayı, ikinci görüş aralarında en makul olandır. Tek Danuhepa vardır ve o da II. Murşili'nin eşidir. Ayrıca bir metinde¹¹¹ bu görüşü destekleyen bir ipucu¹¹² bulunmaktadır. Sözü geçen metinde bahsedilen büyükanne ile Danuhepa aynı kişi olmalı ve bu durum da III. Murşili'nin üvey büyükannesi Danuhepa olmalıdır. Ayrıca Nişantepe'de ele geçmiş bir mühür de bu savı destekler niteliktedir (Alparslan, 2006: 35vd.).

---

¹¹¹ Kralın rüyası için bkz. CTH 583.

¹¹² "Rüyada şöyle dediler: "Gıysileri Danuhepa'ya vermeliler." Hepapiya şöyle (dedi): Gıysileri [büyük tanrıya versinler". Henüz değil. Sonra başka bir rüyada Arumura ayrıca sürekli diyor ki: Neden onun bahsedilen büyükannesi kötülük yapmış? Onu yola koymuyor musun? Şimdi ise ona tunç bir çanak ver! O sakinleşir." Hepapiya şöyle der: "Onlar tunç çanağı büyük tanrıya verecekler." Henüz değil." (Alparslan 2006: 36vd.).

Muršili'nin eşleri ile ilgili üç farklı çözüm öne sürülmektedir. Bunlardan ilki, II. Muršili'nin iki eşi vardı; Tawannana henüz kraliçelik konumundayken Gaššulawiya bu unvanı kullanıyordu. Kralın hükümdarlığının 9. yılında öldükten sonra Danuhepa kraliçe oldu. İkinci çözüm ise, II. Muršili'nin iki eşi vardı; ölen eşinin adı metinlerde yer almadığı için bilinmemektedir, ondan sonra kraliçe olan kişi Gaššulawiya'dır. Danuhepa II. Muwatalli'nin eşidir. Sonucusuysa, II. Muršili'nin üç eşi vardır; Tawannana zamanında evlendiği ve adının metinlerde yer almadığı bir ilk eş, onun ölümünden sonra evlendiği ve 4 çocuğunun olduğu Gaššulawiya ve son olarak eşinin ölümü sonrası evlendiği Danuhepa ile evlenmesidir. Alparslan'a göre bu tezin üzerinde durulmalıdır (Alparslan, 2006: 40). Önerilen çözüm konuyu aydınlatıcı ve sorunları ortadan kaldırır niteliktedir.

II. Muršili dönemi metinlerinde adı geçen bir diğer kadın karakteri ise Mašanauzzi'dir. Mašanauzzi, Šeha Nehri Ülkesi¹¹³ kralı ya da prensi ile bir evlilik yaptığı bilinmektedir¹¹⁴.

II. Muwatalli'nin eşinin adı çivi yazılı belgelerde belgelenmemiştir. Muwatalli adı mühürlerde sadece Danuhepa ile birlikte geçmektedir, ama kraliçenin hem II. Muršili hem de III. Muršili ile mühürleri vardır, aynı Anadolu hiyeroglifi ile yazılmış olmaları nedeniyle sözü geçen iki kralın mühürleri bir karışıklığa neden olmaktadır. Muršili ve Danuhepa'ya ait olan mühürler III. Muršili dönemine tarihlenmekte ve Danuhepa'da II. Muwatalli'nin karısı olarak kabul edilmektedir. Metinlerde II. Muwatalli'ya Danuhepa dışında başka bir eş adayı görülmemektedir (Doğan-Alparslan, 2012: 50).

III. Muršili dönemine tarihlenen CTH 387'de¹¹⁵, Danuhepa'nın mahkemesinden söz edildiği ileri sürülmektedir. Kraliçe oğlunu, üvey oğlu Muwatalli'nin yerine geçirmek için çaba sarfeder ancak başarılı olamaz. Perana'ya¹¹⁶

¹¹³Beycesultan'a lokalize edilmiştir (RGTC VI/2: 144).

¹¹⁴Mašanauzzi'nin Šeha Nehri Ülkesi'ne elin gönderilme konusu için bkz. Bölüm II.C.

¹¹⁵"ve nasıl ki babam kraliçeye (karşı) davada hiçbir şekilde haklı olmadığından, ben ise onun kraliçe Danuhepa'ya (karşı) davada haksız çıkmasını sağladım. Bu işi ruhum için yaptım: 'Bana hiçbir şey kötü olmasın!'" II. Muršili'nin dua metni bkz. CTH 387(Doğan-Alparslan, 2012: 53).

¹¹⁶Lokalizasyonu ile ilgili yorum belirtilmemiştir (RGTC VI: 315).

sürgüne gönderilir ve burada bir mantalli ritüeli aracılığıyla kral ile barışmanın yollarını arar (Doğan-Alparslan, 2012: 54). Ayrıca CTH 583'te¹¹⁷ de bu davadan söz edilmektedir. II. Muwatalli'nin kendi karısı ve çocuklarını sürgüne göndermeyeceğini düşünürsek, Danuhepa'nın II. Muwatalli'nin karısı olması pek mümkün görünmemektedir. III. Murşili'ye ait olan mühürlerde *NARAM* ^DU ya da *NARAM* ^DUTU ^{URU}Arinna'nın bulunması, buna karşın II. Murşili'ye ait olan mühürlerde bulunmaması bilgisi doğru kabul edilirse, II. Murşili'nin eşi Danuhepa olmalıdır. Kraliçenin kimliği hala gizemini korumakla birlikte¹¹⁸ iki oğlu Hitit kralı olmuştur. Urhi-Teşup (III.Murşili), babası II. Muwatalli'nin ölümünden sonra ülkeyi yedi yıl gibi bir süre yönetmiş, Ulmi-Teşup (Kurunta) ise Tarhuntaşša¹¹⁹ vassal kralı ve IV. Tuthaliya'dan sonra Hitit İmparatorluğu'nun kralı olarak tarih sahnesinde yerini almıştır (Doğan-Alparslan, 2012: 55-58).

Hitit tarihinin büyük ihtimal ile en çok bilinen kraliçesi III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa'dır. Kraliçenin ismi teofor (tanrı adı taşıyan) Hitit dininin baş tanrıçası Hepat ile kraliçenin adı bir araya getirilmiş ve bu isim ortaya çıkmıştır. Kraliçe ile ilgili bilgileri III. Hattuşili'nin Savunması'ndan¹²⁰ öğrenmekteyiz. Ayrıca Mısır ülkesi ile yaptığı mektuplaşmalar da kraliçe ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Kraliçeye ait belgeleri Boğazköy, Ugarit (Ras Şamra) ve Tel El Amarna'dan edinmekteyiz.

III. Hattuşili, II. Muwatalli zamanında yapılan Mısır seferinden ülkesine geri dönerken, Kizzuwatna'da bulunan Kumanni'ye Lawazantiya kentine koruyucu tanrısına kurbanlarını sunmak için uğrar ve orada tanrısı İstar'ın III. Hattuşili'nin rüyasındaki isteği üzerine Lawazantiya şehri İstar'ın rahibi Hurrili Pentipşarri'nin kızı Puduhepa ile evlenir. Metinde yer alan "Tanrının emri" ifadesi III. Hattuşili'nin kendi isteği, rızası ya da sevgisi sebebiyle değil, koruyucusu tanrıçası İstar'ın bir gece onun rüyasına girip Puduhepa ile evlenmesini istediğini savunmasında belirtmiştir. III.

¹¹⁷Kralın rüyası için bkz. CTH 583. Ayrıca bkz. Bölüm I.A.2.b.

¹¹⁸ II. Muwatalli'nin eşi sadece III. Hattuşili'nin savunmasında "*Kardeşimin kanuna uygun bir oğlu olmadığından harem kadının oğlu olan Urhi-Teşup'u kaldırdım (yücelttim) ve önce Hitit Ülkesi'nde hakimiyete(getirdim).*" şeklinde yer almaktadır (Alp, 2005: 139).

¹¹⁹Meydancikkalesi ve Anadolu'nun güney kıyılarında klasik dönem Kilikya ve Pamphylia bölgeleri boyunca yer aldığı düşünülmektedir (Bryce, 2009: 190-192; RGTC VI: 405; RGTC VI/2: 162).

¹²⁰ III. Hattuşili'nin savunması için bkz. CTH 81.

Hattuşili'nin daha tahta çıkmadan önce bir prens iken Kumanni Ülkesi'nden¹²¹ rahiplik makamından soylu bir aile ile bağ kurduğu görülmektedir (Darga, 1974: 941; Ünal, 2014: 237-248; Darga, 1984: 41). Kraliçenin on beş yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir, kraliçenin evlilik öncesinde söz konusu tapınakta rahibe olduğu da savunma metninde geçmektedir.

II. Ramses'in eşi Naptera¹²² ve annesi Teye'nin Puduhepa'ya gönderdiği iki mektup bilinmekle birlikte, sözünü ettiğimiz belgeler ve I. Şuppiluliuma'ya ölen firavun Tutankamon'un eşi tarafından yazılan mektup haricinde Mısır Ülkesi'nden Hitit Ülkesi'ne kadınlar tarafından gönderilen başka mektup olmadığı sanılmaktadır (Darga, 1984: 42).

Kazılarda ele geçmeyen ama tabletler sayesinde bildiğimiz, Kadeş Antlaşması'nın¹²³ gümüş tabletinin arka yüzünde kraliçenin de mühür baskısı bulunmaktaydı, ki bu durum da bize kraliçenin, kral ile eşit mevkide bulunduğunu gösteren en önemli kanıtlardan biridir. Ayrıca Mısır sarayı ile yaptığı mektuplaşmaları da Puduhepa'nın bağımsız pozisyonunu destekler niteliktedir (Darga, 1974: 942).

Kralların yaptıklarını anlattıkları metinlerde kendi icraatlarını anlattıkları metinlerin başında “*Büyük kral Hitit Ülkesi kralı (şahıs/kral adı) şöyle (der)*” ile başlayan ifadeler bulunurken, III. Hattuşili'ye ait icraatların anlatıldığı metinlerde¹²⁴; kralın ve kraliçenin isminin birlikte yer aldığı görülmektedir (Karasu, 2006: 51). Kraliçe Puduhepa'nın III. Hattuşili ile eşit mevkide olmasını göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir. Tawannanna unvanını kullanmak yerine Hurrice “*allai*”¹²⁵ kelimesini tercih etmiştir. Hanım veya bayan anlamına gelmektedir (Ünal, 2005: 8).

III. Hattuşili ile evlendiklerinde, kralın vefat eden önceki eşinden olan çocuklarını kendi çocukları gibi benimsediği, büyüttüğü anlaşılmaktadır, bu

¹²¹ Şar yakınlarındaki Yalak'a lokalize edilmiştir (RGTC VI: 221; RGTC VI/2: 83).

¹²² II. Ramses'in Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 176.

¹²³ Mısır ve Hitit Ülkeleri arasında yapılan Kadeş Antlaşması paritetik bir antlaşmadır (Dinçol, 1988: 40; Edel, I 1994; Edel, II 1994; Beckman, 1996: 90-95).

¹²⁴ “*Büyük kral Hitit Ülkesi kralı Murşili'nin oğlu, büyük kral Hitit Ülkesi kralı Şuppiluliuma'nın torunu, Kuşşara kralı Hattuşili'nin neslinden, büyük Kral Hitit Ülkesi kralı majeste Hattuşili şöyle (der)! Ve Büyük Kraliçe Hitit Ülkesi kraliçesi Puduhepa'nın sözleri(dir)*”

¹²⁵ Hanım anlamına gelmektedir (Ünal, 2007(a): 13).

çocuklardan biri de IV. Tuthaliya'dır. Bu konunun aydınlanmasında Mısır kralı II.Ramses'e yazdığı mektup etkili olmuştur¹²⁶ (Ünal, 2005: 10).

Puduhepa ve III. Hattušili'nin çocuklarının isimleri bilinmektedir; Amurru kralı Bentešina'nın kızı ile evlenen Nerikkali, Amurru kralı Bentešina ile evlenen Gaššulawiya, Mısır kralı II. Ramses'e eş olarak giden ve Mısırca ismini bildiğimiz Mahornefure ya da Manefrure, adını bilmediğimiz bir diğer kızı ve babasından sonra tahta geçecek olan IV. Tuthaliya'dır (Bryce, 2003(a); Darga, 2013; de Mieroop, 2006; de Martino, 2006; Macqueen, 2009).

Puduhepa, baş katip Walwaziti'ye Kizzuwatna ile ilgili tabletleri toplama görevi vermişti, bu sebeple Hurri panteonu ile ilgili bilgi birikimimiz artmakta ve III. Hattušili dönemindeki Hurri etkisi net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Kraliçenin dini siyasi ve hukuki işlerde krala eşit bir statüde bulunduğu gözlemlenmektedir; büyük krallar ile mektuplaşabiliyordu, kendisine ait bir mührü sahipti ve mührünü taşıyabiliyordu ayrıca adli kararlar da alabiliyordu (Darga, 2013: 164). Ukkura meselesi olarak anılan bir belgede¹²⁷, kraliçenin bir yolsuzluğa müdahale ederek şikayetçi mevkinde mahkemeye müdahale etmiştir. Metinde Ukkura'nın oğlu Ura-Tarhunda'ya çok önemli malzeme, kıymetli madenden eşya, aletler ve silah, kumaşlar, hayvan sürüleri teslim edilmiştir. Ura-Tarhunda bunları listelemek ve mühürlemek için gönderilmiştir, lakin bu işi ihmal eder. Kraliçe olayı öğrenmek için iki kişiyi Yeraltı Tanrıçası Lelwani önünde tanıklık ederler. Lakin olayın devamı bilinmemektedir (Darga, 1976: 45).

Puduhepa'nın ana kraliçenin unvanı olan Tawananna terimini az kullanması oldukça ilginçtir, belki de eşi III. Hattušili'yi örnek almıştır, çünkü kral da unvanını az kullanıyordu (Ünal, 2014: 374).

Tutankamon'un eşinin I. Šuppiluliuma'ya gönderdiği mektuplar ile Puduhepa'nın Mısır kraliyet ailesine gönderdiği mektupları kıyaslayacak olursak;

---

¹²⁶ "Bundan başka, o zamanlar saraya geldiğimde sarayda bulduğum prensesler benim ellerimde doğurdular ve ben onları [büyüttüm]. Önceden doğmuş olarak bulduklarımı da [büyüttüm] ve onları ordu komutanı yaptım." diyerek belirtmiştir. Ayrıca yine "Kendi ellerimle büyüttüm." (Ünal, 2005: 10)

¹²⁷ Ukkura meselesi için bkz. CTH 293.

Puduhepa'nın oldukça hür olduğu gözler önündedir. Hitit Ülkesi'ne komşu olan devletlerin kraliçelerine baktığımızda, ne bir başka krala ne de başka bir kraliyet ailesi üyesine mektup yazdığı görülmez. Ayrıca II. Ramses, III. Hattuşili'ye yirmi Puduhepa'ya ise on üç mektup göndermiştir ve II. Ramses'in eşi Naptera ile de mektuplaştığı bilinir (Kılıç-Duymuş, 2007: 93). Naptera'nın Puduhepa'ya gönderdiği mektupta¹²⁸; iyi dileklerini sunduğu ve mektubun sonundaysa hediyelerin listesinin verildiği gözlemlenmektedir (Beckman, 1996: 123; Edel, I 1994: 40-41; Edel, II 1994: 63-43; Klengel, 2002: 98-104). Puduhepa II. Ramses ile kızının Mısır Ülkesi'ne gitmesi ile ilgili yazıştığı bilinir. Puduhepa'nın Mısır kralı II. Ramses ile yazdığı bir mektupta¹²⁹; Hattuşa'daki hazine bölümünün yandığını ve inanmıyorsa, Mısır Ülkesi'ne kaçan ve II. Ramses'in yanında bulunan Urhi-Teşup'a sormasını¹³⁰ istemektedir¹³¹ (de Roos 2006: 22; Edel, I 1994: 216-223; Edel, II 1994: 322-344).

Puduhepa Hitit kraliçeleri arasında mensup olduğu aileyi bildiğimiz kraliçeler arasındadır. Babasının adı ve yaptığı meslek bilinirken, ailesinin diğer fertleri ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz, sadece bir kız kardeşi olduğu ve onun kızının yani yeğenin Tattamaru ile evlendiği ve daha sonrasında öldüğü belirtilmektedir, ölüm sebebi olarak ise Kader Tanrıçası Gulgeş'in ona kızması gösterilmektedir (Çelebi,2007: 58). Metinlerde annesinden hiç bahsedilmemiştir, rüyasında ölen babasını tekrar canlı gördüğüne dair bir metin¹³² bulunmaktadır. Metinden kraliçenin babası ile olan hatıralarının iyi ya da kötü olduğu ile ilgili bilgi verilmez (de Roos, 2006: 19 vd).

Kraliçe, çocuklarına yaptırdığı siyasi evlilikler sayesinde barış sürecini perçinlemiştir. Mısır ve Hitit Ülkeleri arasındaki barış, Hitit İmparatorluğu'na bağlı vassal krallıklar ile Mısır Ülkesi'nin de arasını düzeltmiştir. Puduhepa'nın isteği üzerine, kardeşi Mısır kralı II. Ramses Hitit vassal krallıklarından biri olan Ugarit

¹²⁸ II. Ramses'in eşi Naptera'nın Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 167.

¹²⁹ II. Ramses'in Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 176 = KUB 21.38.

¹³⁰ "Kardeşim Hitit evini bilir... [...] Sa[ray] [yan]dı. Kalanı Urhi-Teşup Büyük Tanrı'ya verdi. [Urhi]-Teşup oradayken öyle olup olmadığını sor..." (Wouters, 1989: 233; Helck, 1963: 88; Hoffner, 2009: 283).

¹³¹ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm III.B.2.

¹³² Kraliçenin rüyası bkz. CTH 584 = KUB 31.77 I 4 Metinde ağlama ayini gecesinden bahsedilmekteydi ve sözü geçen ayın başka metinlerde yer almadığı için niçin yapıldığı bilinmemektedir. Ölen akrabalar ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (de Roos, 2006: 19 vd.).

şehrinin kralı II. Niqmadu ile bir barış antlaşması yapmıştır (Darga, 1976: 46). Yapılan evlilikler savaştan daha sağlam sonuçlara doğurmaktadır.

Kraliçeler genellikle eşleri ile birlikte dua ederken, Puduhepa bu geleneğe karşı gelmiş ve tek başına dua eden ilk ve son Hitit kraliçesi olmuştur. Metinde Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na, kocasının sağlığına kavuşmasını için dua ettiği anlaşılmaktadır (Houwink ten Cate, 1969: 86). Puduhepa Lelwani, Uda¹³³ şehrinin Hepat'ı, Tanrıça NIN.GAL ve Ay Tanrısı ^DSIN'e adak sunduğu bilinmektedir (Darga, 1976: 51).

Fraktin kaya kabartmasında tanrıça Hepat'a libasyon yapan kral ve kraliçe III. Hattuşili ile Puduhepa betimlenmiş ve isimlerine yer verilmiştir. Özellikle Puduhepa için "*Kazuvanna memleketinin kızı, (tanrının) sevgilisi*" sözleri geçmektedir (Darga, 2013: 171). Taşçı mevkinde bulunan Anadolu hiyeroglif yazıtının yanında yine kraliçenin kaya üzerine oyulmuş figürünü "*rahabin kızı*" olarak belirtilmiştir¹³⁴ (Darga, 1976: 49). Kabartma sahnesinde sağ tarafta bulunan libasyon yapan erkeğin III. Hattuşili, orta sahnede kadının ise Puduhepa olduğu anlaşılmıştır (Savaş, 1999: 100).

Fraktin kabartmasındaki Anadolu hiyeroglifinin farklı bir yorumlamasıdaysa; "*Tanrı <Tarhunt>¹³⁵, Büyük kral Hattuşili Büyük kral, Tanrıça Hepat, Puduhepa Büyük kraliçe, Kizzuwatna'nın kızı tanrısallaştı.*" ifadesi eğer doğruysa metinde yer alan "*tanrısallaşma*" kelimesi sebebiyle Puduhepa öldüğü söylenebilir (Savaş, 1999:101). Kabartmanın sağ üst kısmındaki iki adet çukurun ise ölünün yakılan kemiklerinin yağlandıktan sonra içine konulan çömleklerin bölümleri olduğu düşünülmektedir. Çukurların içinde bulunan keramik parçaları da bu duruma kanıt oluşturmaktadır (Savaş, 1999: 103). Taşçı mevkinde bulunan Anadolu hiyeroglif yazıtının yanında yine kraliçenin kaya kabartması üzerine oyulmuş figürü "*rahabin kızı*" olarak belirtilmiştir (Darga, 1976: 49). Kabartma sahnesinde sağ tarafta bulunan libasyon yapan erkeğin III. Hattuşili ifadesiyle geçmektedir (Savaş, 1999: 97).

¹³³ Develi'nin güneyindeki küçük plato ile Şahmelek'teki Fraktin lokalize edilmiştir (RGTC VI: 466vd.; RGTC VI/2: 182).

¹³⁴ Bkz. Resim 1.10.

¹³⁵ Fırtına Tanrısı.

Puduhepa'ya ait olan ve Tarsus'ta (Tarša) yapılan kazılarda ele geçen mühürde¹³⁶; dış yuvarlağında “[NA⁴KIŠIB Pu-d[u-heba]t MUNUS.LUGAL.GAL MUNUS L[UGAL KUR Hatti” ve iç yuvarlağındaysa “DUMU.MUNUS [KUR Kizzuwatna naram] Hebat” (Güterbock, 1997(a): 143-144) ifadesi geçmektedir. Puduhepa'nın mührünün ilk bakışta diğer saray mühürlerinden stil olarak daha farklı olduğu göze çarpmaktadır. Mührün üzerindeki yazı ve biçimi, rölyefte (kabartma) olanlardan daha estetik olduğu görülmektedir (Darga, 1974: 946). Puduhepa'ya ait bağımsız mühürler Tarsus ve Ugarit'te ele geçmiştir.

III. Hattušili'nin *ešertu* eşinden olan çocuklarının olduğu IV. Tuthaliya dönemine ait bir metinden¹³⁷ ve Amurru Kralı Šaušgamuwa ile yapılan antlaşmada¹³⁸ belirli bilgilere yer vermektedir (Taş, 2008: 22). III. Hattušili'nin savunma metninde kardeşleri arasında geçen ve II. Muršili'nin bilinen tek kızı Mašanauzzi'dir. Mašanauzzi ismi; III. Hattušili'nin savunmasında¹³⁹, IV. Tuthaliya ile Amurru kralı Šaušgamuwa arasında yapılan antlaşma metninde¹⁴⁰, II. Muršili'ye ait olduğu düşünülen kırık bir metinde¹⁴¹ geçmektedir. Ayrıca dili Akadça olan Hitit ve Mısır Ülkeleri arasında yapılan bir yazışmada Matanazi adının geçtiği ve söz konusu olan kişinin Hitit kralının kız kardeşinine ait olduğu anlaşılmaktadır. Mašanauzzi isminin Luwice “mašana/mašna” tanrı ve ^f DINGIR^{MEŠ}IR yazılımindan dolayı rica etmek, istemek, kehanet aracılığıyla tahkik etmek anlamlarına geldiği bilinmektedir. Bu sebeple söz konusu prensesin adının anlamının “Tanrılar yardımıdır” anlamına geldiği düşünülmektedir¹⁴² (Doğan-Alparslan, 2012: 16).

IV. Tuthaliya'nın babası kral III. Hattušili ölmeden önce babasının ona krallığı devrettiği düşünülmektedir (van den Hout, 1991: 277 vd.). III. Hattušili dönemine ait

---

¹³⁶ Bkz. Resim 1.11.

¹³⁷ IV. Tuthaliya'nın büyükler, beyler ve prensler için talimat metni bkz. CTH 255 =KUB 21.42 I 22.

¹³⁸ IV. Tuthaliya ile Amurru kralı Šaušgamuwa arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 105 =KUB 23.1 II 10.

¹³⁹ III. Hattušili'nin savunması için bkz. CTH 81.

¹⁴⁰ IV. Tuthaliya ile Amurru kralı Šaušgamuwa arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 105.

¹⁴¹ II. Muršili'nin dua metni bkz. CTH 387.

¹⁴² Detaylı bilgi için bkz. II.C.

olan bir belgede GAL MEŠEDI¹⁴³ unvanında bulunan kişinin adının Tuthaliya olduğu belirtilmektedir ve bu kişinin de IV. Tuthaliya olduğu fikri ortaya atılmıştır (Hout van den 1991: 298). III. Hattušili henüz hayattayken bu tarz şeyler yaşanmasının sebebininse tahtın gerçek sahibi olan Urhi-Tešup'tan tahtın korunması olduğu neredeyse kesindir. III. Hattušili ve Puduhepa'nın yaşamları sırasında, taht değişikliğinin getirdiği, siyasi olarak istikrarsız bir durumunun tehlikelerini önlemek istediler (van den Hout, 1991: 299vd.).

IV. Tuthaliya dönemine ait olan bir mühür baskısında III. Hattušili ve Puduhepa'nın oğlu olarak geçtiği görülmektedir, bu Hitit tarihini mühürlerinde annenin adının geçtiği tek örnektir (Darga, 2013: 187). Döneme ait bir mahkeme kararında sadece Puduhepa'nın mührü bulunmaktadır ve bu durum oldukça ilgi çekicidir¹⁴⁴ (Dinçol, 1982: 50). Kraliçenin idari ve dini yetkilerinin yanısıra adli vakalarda da söz sahibi olduğu gözlemlenmektedir. Mahkeme kararı olan bir belgede¹⁴⁵, Kargamış kralı Šahurnuwa'ya büyük toprak ve imtiyazlar verdiği bilinmektedir (Reyhan, 2017: 99).

Puduhepa Kizzuwatna'da bulunan Hurri dini ve Hurri kültürü ile alakalı tabletleri kopya ettirmiş ve Hattuša'da özel bir Kizzuwatna kütüphanesi kurduğunu, bu görevi de başkatip Walwaziti'ye vermiştir¹⁴⁶ (Ünal, 2005: 13). Puduhepa'nın 60 yaşına bastığı düşünülmektedir¹⁴⁷. Fraktin kaya kabartmasında III. Hattušili ve Puduhepa Fırtına Tanrısı ve Hepat'a libasyon yaparken resmedilmiştir. Kabartmada

---

¹⁴³ Türkçeye “kral muhafızlarının başı” olarak çevrilmektedir. Kralı koruduğu, krala danışmanlık yaptığı, askeri ve dini bazı görevlerinin de olduğu bilinmektedir. Kraliyet ailesine en yakın kişidir. Statü olarak krali çift ve veliaht prensten hemen sonra geliyordu, prenslerin arasından seçildiği düşünülmektedir. I. Muwatalli, III. Hattušili ve IV. Tuthaliya gibi krallar tahta çıkmadan önce bu unvanı taşımışlardı (Alparslan, 2017(a): 361).

¹⁴⁴ “*Majeste, Ugarit kralı Ammištamru'ya der ki 'Ugaritli adam ve Šukku majestenin huzurunda mahkemeye çıktıkları zaman, Šukku şöyle söyledi: Onun gemisi parçalandı. Fakat, Ugaritli adam: Hayır, Šukku gemimi isteyerek parçaladı. Majeste şöyle hüküm verdi: Ugarit gemicilerinin başı ant için; ondan sonra Šukku onun gemisini ve içindeki malları ödeyecektir.*”

¹⁴⁵ IV. Tuthaliya'nın Šahurnuwa'ya toprak bağıışı bkz. CTH 225.

¹⁴⁶ “Kraliçe Puduhepa, katiplerin başı Walwaziti'yi Hattuša kentindeki Kizzuwatna tabletlerini araştırmak için görevlendirdikten sonra bu (h)išuwa Bayramı tabletlerinin aynı gün kopyalarını çıkardı” (Karasu, 2006: 51).

¹⁴⁷ Kraliçeye yazıldığını anladığımız bir mektupta yanlış beslenme tarzı nedeniyle ateşinin yükseldiği ve hastalandığını görüşü de mevcuttur. Hitit mektup fragmanı bkz. CTH 209=KBo 13.62 (Ünal, 2014: 464-466).

yer alan kadın figürlerinin tanrılardan ve kraldan daha uzun bir şekilde belirtildiği gözlemlenmektedir (Alexander, 1998: 16).

Puduhepa'nın Mısır kralı II. Ramses'e yazdığı bir mektubunda bir kızını Mısır kralına verdiğini ve Babil kralının kızını aldığı şeklinde bir ibare bulunmaktadır¹⁴⁸. Babil kralının Hitit prensesi ile evlendiği ve aynı şekilde Babilli bir prensesin de Hitit Ülkesi'ne gelin olarak geldiği bilinmektedir. Amurru kralı kızının Nerikkali ile evlendiği bilindiği için söz konusu prenses ile evlenebilecek sadece IV. Tuthaliya kalmaktadır. Evliliğin IV. Tuthaliya kral olduktan sonra mı yoksa kral olduktan önce mi yapıldığı bilinmemektedir. Babilli prensesin Puduhepa'ya muhalif olan bir grubun başında bulunduğu hatta bu sebeple saraydan sürüldüğü düşünülmektedir. Ayrıca I. Şuppiluliuma'nın eşi olan ve II. Murşili'nin üvey annesi olan Babilli prenses Malnigal kraliçelik konumundayken, söz konusu ikinci Babilli prensesin sadece eş konumunda kaldığı ve Puduhepa tarafından kraliçelik konumunun engellendiği düşünülmektedir (Singer, 1991(b): 265-267).

Metinlerde IV. Tuthaliya'nın eşine dair bir kanıt bulunamamıştır. Kraldan sonra tahta geçen III. Arnuwanda ve II. Şuppiluliuma'nın annelerine ilişkin de bir bilgiye rastlanamamıştır. Tuthaliya isimli bir kralın dönemine atfedilen bir belgede¹⁴⁹, kral ve eşinden bahsedilmektedir, lakin kralı çiftin kimliği konusunda kesin bir fikir ortaya atılamamaktadır. IV. Tuthaliya dönemine ait olduğuna bildiğimiz bir metinde¹⁵⁰, kralın hanımından bahsedilmektedir. Söz konusu belgede Puduhepa'nın Tawananna makamında olduğu süre içerisinde saraydaki bir takım olaylardan bahseden bir fal metni bulunmaktadır. Metinde DUMU.MUNUS.GAL olarak belirtilen ve IV. Tuthaliya'nın genç eşi ile Puduhepa'nın anlaşmazlıklarına yer verilmiştir. Saray ahalsinin ikiye ayrıldığı ve kimisinin Puduhepa'yı kimisinin genç kraliçenin tarafını tuttuğu görülmektedir. Anlaşmazlık öyle bir hal almıştı ki sarayda konuyla ilgisi olan kişilerin verdiği bilgilere güvenilmemekte ve fal aracılığı ile sözü geçen bilgilerin doğrulukları kontrol edilmekteydi. Saraydaki durum o kadar ileri

---

¹⁴⁸ “Babil kralı büyük kralın kızını eş olarak almadı mı?” II. Ramses'in Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 176= KUB 21.38

¹⁴⁹Saray muhafızlarının yazışmaları bkz. CTH 190 = KBo 18.114.

¹⁵⁰Gurparanzah'ın sömürüleri bkz. CTH 362= KBo 22.70.

boyutlara ulaşmıştı ki; saraydan eşyaların çalındığı, söz verilen adakların yapılmadığı, ayinlerin ihmal edildiği, kara büyüün yapıldığı ve insanların lanetlendiği bilinmektedir (Taş, 2008: 43vd.).

IV. Tuthaliya'nın eşinin bazı fal metinlerinde "Babil Ülkesi'nin kızı" şeklinde geçtiği görülmektedir (Taş, 2008: 44). DUMU.MUNUS.GAL'in Babilli prenses ile eşleştirilmesi mümkün olsa dahi II. Şuppiluliuma'nın ve III. Arnuwanda'nın annesinin sözü geçen prenses olduğu kesin olmayan bir durumdur (Taş, 2008: 44 vd.).

I.B. Hitit Toplumunda Aile Olgusu

I.B.1.Hitit Metinlerinde Kadın İle İlgili Terimler

Hitit döneminde kadın olgusunu anlamamız için bakacağımız bir başka alansa hiç şüphesiz filolojidir. Hitit metinlerinde, kraliyet ailesinde kadın olgusuna kıyasla toplumda kadın ile ilgili oldukça az veri elimize geçse de kanunlar üzerinden kadın hakları ile ilgili bir takım fikirlere sahip olabilmekteyiz.

Hititler de günümüzde olduğu gibi akrabalık ifadeleri ile birbirlerine hitap ediyorlardı. Kadınlar ile ilgili metinlerde akrabalık ilişkilerini ve konumlarını ifade eden terimleri görmekteyiz. Söz konusu ifadelerle bakacak olursak (Darga, 1976 21vd.; Ünal, 2007(a); Ünal, 2007 (b); Rüster - Neu, 1989)¹⁵¹;

HİTİTÇE	AKRABALIK İFADELERİ
anna-, AMA	anne, ana
hanna-, AMA.AMA	Büyükanne

¹⁵¹ anna-, AMA Ünal, 2007(a): 25-26; Ünal, 2007(a) 22; Rüster - Neu, 1989: 119; hanna-, AMA.AMA Ünal, 2007(a): 117; Ünal, 2007(a) 22; Rüster - Neu, 1989:119; ^{MUNUS}annauanna- (Ünal, 2007(a): 29); ^{MUNUS}haurant-, ^{MUNUS}UM.ME.DA Ünal, 2007(a): 188; Ünal, 2007(b): 758; Rüster - Neu, 1989: 144; DUMU.MUNUS Ünal, 2007(a): 96; Rüster - Neu, 1989: 211; ^{MUNUS}KI.SIKIL Rüster - Neu, 1989: 247; neka-, nika- Ünal, 2007(b): 477; ^{MUNUS}annanega-, ^{MUNUS}NIN Ünal, 2007(a) 27; Rüster - Neu, 1989: 239-240; ^{MUNUS}anniniyami- Ünal, 2007(a): 29; DAM Ünal, 2007(a): 90; Rüster - Neu, 1989: 239; DAM-atar Ünal, 2007(a): 90; DAM-anni da-??? ; ^{MUNUS}udati ??? ; ^{MUNUS}ara- Ünal, 2007(a): 45; ^{MUNUS}É.GE₄-as Ünal, 2007(a): 99; išhaššara- Ünal, 2007(a) 268; šuppiššara-Ünal, 2007(b): 654; šuppeššarant- Ünal, 2007(b): 654; haššuššara- / ^{MUNUS}LUGAL-raš Ünal,2007(a): 197; Ünal, 2007(b): 566; Rüster -Neu, 1989: 228; GEME-aššara- Ünal, 2007(a): 127; Rüster - Neu, 1989: 243.

MUNUS _{annauanna-}	Üveyanne
MUNUS _{haurant-} , MUNUS _{UM.ME.DA}	Sütüne, nurs,ebe
DUMU.MUNUS	kız evlat
MUNUS.DUMU	kız çocuk
MUNUS KI.SIKIL	genç kız, genç kadın
neka-, nika-	kız kardeş
MUNUS _{annanega-} , MUNUS.NIN	kız kardeş(?) (Yeğen ya da kuzen için de kullanılmış olabilir.)
MUNUS _{anniniyami-}	yeğen, kuzen
DAM	eş, zevce
DAM-atar	eşlik, karılık
DAM-anni da-	eşliğe almak, karılığa almak
MUNUS _{udati}	dul kadın
MUNUS _{ara-}	Arkadaş
MUNUS _{É.GE₄-as}	Gelin

-šara-	eki ile oluşan ifadeler:
išhaššara-	hanım, sahibe
šuppiššara-	Bakire
šuppeššarant-	bakire (Sıfat)
haššuššara- / MUNUS.LUGAL-raš	Kraliçe
GEME-aššara-	esir kadın, köle

Tablo 1.2: Kadınlar ile ilgili akrabalık ifadeleri (Darga, 1976: 21vd.)

Hitit metinlerinde “kadın” kavramını ifade etmek için Sümerce “MUNUS”, Akadça “*SINNIŠTUM*” ve Hititçe “*kuwana-*”¹⁵² kelimeleri geçmektedir (Doğan-Alparslan, 2013: 75). “(MUNUS)KI.SIKIL” genç kız, genç kadın olarak;

¹⁵² Kloekhorst, 2008: 501.

“(MUNUS)*udati*-“¹⁵³ dul kadın olarak ve “*šuppeššara*”¹⁵⁴ bakire saf kız olarak geçmektedir (Çelebi, 2015: 19). DUMU.MUNUS kız çocuk demektir.

Hitit belgelerinde kadın cinsel organı ile ilgili terimlerin varlığı bilinmektedir. “*UZU genzu-(ginzu-, gimzu-)*”¹⁵⁵ Sümercesi “*UZU UR.MUNUS*” dişi cinsiyet organı olarak metinlerde geçmektedir, “*genzu-*” teriminin “kucak”¹⁵⁶ ya da “döl yatağı” anlamına geldiği düşünülmektedir. Ayrıca metinlerde sözü geçen terimin karaciğer, bağırsak, safra kesesi ve midenin yakınında yer aldığı belirtilmektedir (Şahinbaş Erginöz, 1999: 57). “MUNUS-*natar*” anlamı dişilik, kadınlık terimleri az kullanılırken, “*katta-kán kuit harzi*” yani; “kadının aşağı kısmında sahip olduğu şey” denilmektedir (Ünal, 2014: 288).

Doğum ve doğum ile ilgili terimlerinde yine metinlerde yer aldığı görülmektedir. “*UZU šarhuuant-*”¹⁵⁷ teriminin “idrar torbası” ve “döl yatağı” anlamlarına geldiği bilinmektedir. Terim daha sonrasında “cenin” ya da embriyo” olarak da kullanılmıştır. Ayrıca “plasenta” olarak da tanımlanmıştır. Metinlerde yer alan “*šarhu-*” teriminin vulva¹⁵⁸ olduğu düşünülmektedir. “*UZU tita(n)-/ tetan*”¹⁵⁹ Sümercesi ^{UZU}UBUR “kadın göğsü”, “meme” anlamına gelmektedir (Şahinbaş Erginöz, 1999: 57vd.).

Hamile kadın için kullanılan terimse “*ušantari-*”¹⁶⁰ ’dir, ayrıca “*ušantarahiša*”¹⁶¹ üreme gücünü belirtir. Hamile olmak için “*šumrai-*”¹⁶², hamile kalmak için “*šaššumai-*”¹⁶³ terimi kullanılır. Gebelik için “*arma-*”¹⁶⁴, gebe bırakmak ya da döllemek için “*armahh-*”¹⁶⁵, gebe olmak için “*armahhza-*”¹⁶⁶, hamile gebe için

¹⁵³ Tischler, 2010: 141-143.

¹⁵⁴ Tischler, 2001: 155.

¹⁵⁵ Tischler, 1983: 581; Kloekhorst, 2008: 468; Tischler, 2001: 77-78.

¹⁵⁶ Oturan kimsenin beli ile dizleri arasındaki ön kısmı (Şahinbaş Erginöz, 1999: 57).

¹⁵⁷ Tischler, 2004: 893; Kloekhorst, 2008: 733 Tischler, 2001: 145.

¹⁵⁸ Kadın dış cinsiyet organlarının tümüne verilen isim (Şahinbaş Erginöz, 1999: 58).

¹⁵⁹ Tischler, 1994: 343; Kloekhorst, 2008: 875; Tischler, 2001: 175.

¹⁶⁰ Tischler, 2010: 111; Kloekhorst, 2008: 929; Tischler, 2001: 188.

¹⁶¹ Tischler, 2010: 112.

¹⁶² Tischler, 2006: 1164; Tischler, 2001: 154.

¹⁶³ Tischler, 2004: 952; Tischler, 2001: 147.

¹⁶⁴ Tischler, 1983: 62-63.

¹⁶⁵ Tischler, 1983: 63; Kloekhorst, 2008: 206-207; Tischler, 2001: 22.

¹⁶⁶ Tischler, 1983: 63.

“*armahhant-*”¹⁶⁷, gebe bırakılmak ya da çiftleşme için “*armahhatar/n-*”¹⁶⁸, hamile ve gebe içinse “*armant-, armauant-, arnuuant-*”¹⁶⁹ terimleri kullanılmaktadır (Şahinbaş Erginöz, 1999: 191 vd.).

Appu Masalı’nda¹⁷⁰, metnin başında çocuk sahibi olamayan Appu’dan söz edilir ve metnin devamında Appu’nun çocuk sahibi olması anlatılır¹⁷¹. Metinde ilgi çeken konulardan biri Appu’nun eşinin Appu’nun çocuk sahibi olamayışı sebebi ile sitem ettiği görülmektedir¹⁷². Metinde yer alan bu durum oldukça ilgi çekici bir husustur. Appu bunu duyduktan sonra karısını aşağılamak için onun “kadın gibi düşündüğünü” vurgular¹⁷³. Metnin devamında Appu ve eşinin iki oğlan çocuğu olduğu bilinmektedir (Siegelova, 1971; Beckman, 1983(b): 2vd.). Askerleri görevliler için direktif olduğu bilinen bir metindeyse¹⁷⁴, krala, kraliçeye ve prense yeminini bozan askerlerin tanrı tarafından kadına çevrilmesi ve aşağılanması içinse kadın kıyafetleri giydirilmesi istenmiştir¹⁷⁵ (Reyhan, 2017: 257).

Doğum ile ilgili metinler arasında “Cennetteki Krallık”¹⁷⁶ adı ile bilinen bir mitte tanrılar ile ilgili doğum bilgileri yer alır. Kaneş kraliçesinin 30 erkek ve 30 kız çocuk doğurması¹⁷⁷ da konuya örnek gösterilebilecek metinler arasındadır (Beckman, 1983(b): 7). Askeri bir metinde ise¹⁷⁸, krala, kraliçeye ya da prenslere kim kötülük

---

¹⁶⁷ Tischler, 1983: 63.

¹⁶⁸ Tischler, 1983: 63; Kloekhorst, 2008: 206.

¹⁶⁹ Tischler, 1983: 62; Tischler, 2001: 23.

¹⁷⁰ Appu masalı bkz. CTH 360.

¹⁷¹ “Onun hiçbir şeyi eksik değildi (ve ihtiyacı da yoktu) ama onun tek bir şeyi eksikti. Onun ne erkek çocuğu ne de kız çocuğu yoktu.” (Siegelova, 1971: 5; Karauğuz, 2015: 149).

¹⁷² “Appu’nun (güzel) karısı uşaklarına soru sorarak başladı: ‘Daha önce o, (çocuk yapmayı) asla başaramamıştı. Şimdi başaracağınızı mı düşünüyorsunuz?’ Kadın giysileri ile birlikte Appu’nun yanına yattı” (Siegelova, 1971: 7; Karauğuz, 2015: 149).

¹⁷³ “Sen bir kadınsın ve bir kadın (gibi düşünüyorsun. Hatta) sen hiçbir şeyin farkında değilsin.” (Siegelova, 1971: 7; Karauğuz, 2015: 149).

¹⁷⁴ Saray muhafızlarının talimatnameleri bkz. CTH 251.

¹⁷⁵ “Aşağıdan onların ayaklarını bağlasınlar, yukarıdan onların ellerini bağlasınlar. Bir kadın elbisesi, bir iğ ve bir ayna getirirler bir oku kırarlar ve şöyle der: ‘Buradakiler bir kadına ait elbiseler değil midir? Yemin etmek için burada bulunuyorlar. Her kim bu tanrı yeminini bozar ve kral (ve) kraliçeye, prenslere kötülük planlarsa bu tanrı yeminleri o adamı kadına çevirsinler. Askerlerini de kadınlara çevirsinler. Ve onlar kadın gibi giyinsinler ve onların üzerini bir örtü ile örtünler, yaylarını, oklarını ve silahlarını ellerinde kırsınlar. Onların yerine ellerinde iğ ve ayna tutsunlar...’ (Reyhan, 2017: 257).

¹⁷⁶ Kökenin şarkısı bkz. CTH 344.

¹⁷⁷ Zalpa şehrinin hikayesi bkz. CTH 3.

¹⁷⁸ Askeri yemin metni bkz. CTH 427.

yaparsa kötülük yapanın karısının çocuğunun olmaması belgede yer almaktadır¹⁷⁹. Kraliyet ailesinin üretkenliği de Hitit ritüeli¹⁸⁰ ile kutsanmıştır¹⁸¹ (Beckman. 1983(b): 3vd.).

Hitit tıp metinlerinde kadın ve doğum ile ilgili çokça terimin bulunması sebebi ile kadının doğurganlığının Hitit toplumu için büyük bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Hamileliğin önemli olduğu konusu kanun metinlerinden de anlaşılmaktadır, bu konuya daha sonra değinilecektir¹⁸².

Aşhella ritüelinde¹⁸³ süslenmiş bir kadın kralın çadırının önüne oturur ve ordu komutanları krala ve kralın çadırının önünde süslenmiş kadına reverans yapar¹⁸⁴. Ritüelde yer alan salgının düşman ülkesine aktarılması sağlayan süslü bir kadın varlığı görülmektedir. Salgına neden olan tanrı ise erkek, tanrıça ise kadın metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Eğer düşman sözü edilen bu kadını ve koçları bulursa hastalığın düşman ülkeye geçeceğine inanılır. Ordu komutanlarının, koçların ve süslenmiş kadını düşman ülkesine göndermeden önce, tanrılara seslenirken ellerini hayvanların üzerine koymaları ve hem koçların hem de kadının kralın önünde saygı ile eğilmeleri ilginç bir durumdur ve diğer ritüel metinlerinde görülmez¹⁸⁵. Zarpiya ritüelinde ise¹⁸⁶, kadın ve bir dişi koyun hastalığı düşman yönüne çevirme konusunda rol oynar (Dinçol, 1985: 30, 32vd., 34).

Filolojik belgelerde yer alan Hitit aile kurumu günümüz Anadolu ailelerinin yapısına benzer bir özelliğe sahipti. Ailenin en büyüğü olan erkek bütün gücünü elinde bulundurmaktaydı, ama çocuklarını satma ya da tazminat olarak verme hakkına sahip

---

¹⁷⁹“Karılarının ne erkek ne de kız çocuk taşımalarına izin verme!” (Beckman, 1983(b): 3).

¹⁸⁰ Seslenme ritüeli bkz. CTH 483 = KUB 15.34.

¹⁸¹“Krala ve kraliçeye yaşam, sağlık, uzun yıllar, kız ve erkek çocuklar ve torunlar sağlasın. Ve erkeklerin döllerinde erkekliği ve cesareti, kızların döllerindeyse kadınlığı ve anneliği sağlasın.” (Beckman, 1983(b): 4).

¹⁸² Bkz. Bölüm I.B.6.

¹⁸³ Aşhella ritüeli bkz. CTH 394.

¹⁸⁴“Kralın çadırının önüne de süslenmiş bir kadın oturur. Bir çanak bira, üç kaba somunu kadının yanına koyar” (Dinçol 1985: 23).

¹⁸⁵“Ve ordu komutanları koçlara reverans yaparlar. Krala, süslenmiş kadına da reverans yaparlar. Sonra koçları ve kadını, ekmeği ve birayı ordugahın içinden dışarı götürürler. Ve onları açık araziye sürerler. Giderler ve (onları) düşman ülkesi sınırı içine salarlar; bizim olan yere gelmezler” (Dinçol, 1985: 34).

¹⁸⁶ Zarpiya ritüeli bkz. CTH 757.

olması günümüz toplumundan ayrılmaktadır (Kılıç-Duymuş, 2007: 87). Evin en büyüğü vefat ettiğinde, otorite boşluğunu en büyük erkek çocuğu doldururdu, eğer o yoksa baba tarafından yaşlı bir akraba ailenin sorumluluğunu üstlenirdi. Ev ekonomisi onun tekelindeydi ve son olarak da kızlarıyla evlenecek eşler hakkında karar vermekte ve başlık parası da almaktaydı (Çelebi, 2015: 43). Hitit kadınları hür ve köle olmak üzere iki sosyal sınıfa ayrılmaktadır.

Hitit toplumunda kadın olgusu ve hakları ile ilgili en kolay bilgi temin edebildiğimiz yer hiç şüphesiz Hitit kanunlarıdır. Kanunlar, Hitit Krallığı başkenti Hattuša'da bulunmuş olup iki adet tabletten oluşmaktadır. Daha sonrasında çıkarılan belirli kopyaları ile imparatorluk döneminde ait olan yeni versiyonunun da bulunması ile konu daha da açıklığa kavuşmuştur. Tabletler başlangıç cümleleri olan “*eğer bir adam*”¹⁸⁷ ve “*eğer bir bağ*”¹⁸⁸ isimleri ile karşımıza çıkmaktadır ve bu şekilde adlandırılmışlardır. Kitaplık etiketi üzerinde üçüncü bir tabletin varlığı “*eğer bir adam*” cümlesi ile bilirse de bu tablet günümüze ulaşmamıştır (Dinçol, 1990: 84).

Hitit kanunlarının sözlü gelenekten geldiği anlaşılmaktadır, sözü geçen kanun maddelerinde cezalandırma için “*Eskiden (karu) şöyle yapılırdı, şimdi ise (kinun=a) böyle yapılır.*” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Karşılaştırmanın sonucu olarak da eskiye göre daha insancıl bir uygulamanın hakim olduğu anlaşılmaktadır. Hitit kanunlarını içeren tabletlerde prolog ve epilog yoktur, maalesef ki bu sebeple hangi kralın döneminde yazıldığını ve tanrıların krala yasama yetkisini nasıl verdiğini bilememekteyiz. Diğer metinlerde adaleti sağlayanın Güneş Tanrısı¹⁸⁹ olduğunu bildiğimiz için, kralı görevlendirenin de bu tanrı olduğu düşünülmektedir (Dinçol, 2013: 522vd.).

Hitit dilinde adalet ve adil davranışlar “*handandatar*” yapılması doğru olmayan davranışlar, yasaklarsa “*natta ara*” yani doğru değil sözcüğü ile maddelerde yer almaktadır. Söz konusu metinlerde hukuk veya yasa terimlerinin karşılığı yoktur, lakin töre/gelenek için “*şaklai-*” sözcüğü kullanılmaktadır. Günah ve suç terimleri

---

¹⁸⁷ Eğer bir adam bkz. CTH 291.

¹⁸⁸ Eğer bir bağ bkz. CTH 292.

¹⁸⁹ “*Ey Güneş Tanrısı! Ülkelerin törelerini sen tayin edersin.*” (Dinçol, 2013: 523).

arasındaki farkın bilinmemesi sebebiyle “*waštul-/waštai-*” kelimesi ile ifade edilmektedir (Dinçol, 2013: 520). Ölüm cezası gerektiren olaylar ya da karmaşık olan davaların kralın mahkemesinde¹⁹⁰ görüldüğü bilinmektedir.

Hitit kanunları, Hitit döneminde yer alan diğer ülkelerin yasalarına göre oldukça yumuşaktır ve “*talion*” denilen kısasa kısas ilkesi görülmez (Çelebi, 2015: 12). Hammurabi kanunlarına kısasa kısas ilkesi oldukça net bir şekilde gözler önüne serilmekte ve cezai yükümlülükler ise aynı şekilde oldukça ağır bir şekilde uygulanmaktaydı. Lakin Hititlerde ise bu durumun tam tersi bir anlayış güdülmüş, yasalar ve cezai yaptırımlar Hitit döneminde yer alan diğer krallıkların kanunlarına göre oldukça insancıl yaptırımlar içermektedir. Adam yaralama, öldürme gibi cezaların yerini şekel¹⁹¹ ile ya da mina¹⁹² ile ödenen cezalar ile, zarar gören malın karşılığı olan ücretin ödenmesi gibi dönemine göre oldukça özgün hukuk kuralları yer almaktadır.

Aile terimi için sözlükte¹⁹³; evlilik ve kan bağına dayanan; karı, koca, çocuklar ve kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik tanımlaması geçmektedir, yani; aile olgusunu anlayabilmek için öncelikle evlilik kurumuna bakmak gerekmektedir¹⁹⁴.

Hititler döneminde evlenme sürecinin evreleri günümüz Anadolu geleneklerinden pek de farklı değildir. Söz, nişan ve evlilik sözleşmesi süreçleri sırasıyla uygulanırdı. Bir kadın bir erkeğe söz verdiği zaman onlar sözlenmeden önce damat olacak kişinin müstakbel eşine ya da ailesine bir hediye vermesinin gelenek olduğu bilinmektedir (Bryce, 2003(a): 135).

Hititlerde evlenmeyi belirtmek için ayrı bir kelime bulunmamaktadır, erkek karısını aldığı bu yüzden ona sahip olduğu belirtilmektedir (Bryce, 2003(a): 141).

---

¹⁹⁰ LUGAL-aş aşka “kral kapısı” veya KÁ É.GAL “saray kapısı” terimleri kullanılmaktaydı (Dinçol 2013, 520).

¹⁹¹ 1 şekel yaklaşık 12,5 gramdır (Alparslan, 2010: 7).

¹⁹² 1 mina yaklaşık olarak 40 şekel, yani; 500 gramdır (Alparslan, 2010: 7).

¹⁹³

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c83af7ac5d658.19963735

¹⁹⁴ Aile olgusu konusu Hitit yasaları ile açıklanmaya çalışılırken, aynı kanun maddelerin farklı konu başlıkları için kullanıldığı görülmüş ve yinelemekten kaçınmak amacıyla maddenin tekrarı gerektiğinde metin içerisinde değil, söz konusu kanun maddeleri dipnotlar halinde sunulmuştur.

Kadın evi çekip çeviren, çocuklarına bakan ve dokumacılık yapan biri olarak belirtilmektedir (Darga, 2013: 193).

Hitit tarihi vesikalarında ve 1000 tanrılı panteonunda aşk ile ilgili ifadelere oldukça az rastlanır. Hititlerde antlaşmalı evlilikler daha yaygın olsa da bu durum ülkede aşk evliliklerinin olmadığı anlamına gelmemektedir, lakin Hititler çağında olduğunu bildiğimiz lakin Hitit metinlerinde pek fazla karşımıza çıkmayan olgular arasında yerini almaktadır (Bryce, 2003(a): 141).

Hitit metinlerinde kadına ait akrabalık ifadelerine dair oldukça bilgi sahibiyiz. Ayrıca hamilelik ve doğum süreçleriyle ilgili terim dağarcığımız bir hayli fazladır. Kaneş kraliçesi nin 30 erkek ve 30 kız çocuk doğurması da doğumun Hititler için ne kadar önemli olduğunu gösterir niteliktedir. İlerleyen bölümde göreceğimiz gibi hamile kadının hakları yasa ile güvence altına alınmıştır¹⁹⁵. Her ne kadar hamilelik ve doğum ile ilgili konularda kadına önemli yer verilse bile Appu Masalı'nda Appu'nun eşini "kadın gibi düşündüğü" için aşağıladığı ve askeri direktif metninde yeminini bozan askerin aşağılanması için kadın kıyafeti giydirildiği belirtilmiştir.

I.B.2. Kuşata (Başlık Parası)

Hititlerde evliliğin ilk adımının sözlenmek olduğu görülmektedir. Hititçe sözlenmek anlamına gelen kelime "daranza-"dır. İkinci aşama kanunlarda "haminkanza" terimi ile ifade edilmiştir "hamin-" fiilinden türetildiği ve nişanlılık anlamına geldiği düşünülmektedir. Sözlenmeden önce kız tarafına hediye veren erkek bu sefer daha büyük bir hediye olan "kuşata"yı vermektedir (Bryce, 2003(a): 135).

Evlilik sürecinin başlık parası yani; kuşatanın, kız tarafına verilmesi ile başladığı anlaşılmaktadır. Kız evlenene kadar ailenin kızlarına bakması karşılığı verilen ücret olarak düşünülmekteydi. Kuşatanın fiyatı; ekonomik pozisyonuna, kadının çalışma kapasitesine ve kadının fiziksel cazibesine göre değişiklik gösterebilmekteydi (Neufeld, 1951: 144). Kanunlarda belirli bir fiyat karşılığı bulunmaması da bu durumu destekler niteliktedir.

---

¹⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. I.B.6.

Başlık parası ödense dahi evliliklerin gerçekleşmediği durumlar olduğu da anlaşılmaktadır. Kız tarafı fikrini değiştirebiliyordu ya da kızı evlenmek istediği kişi ile nişanlamadıklarında, kız sevdiğine kaçabiliyordu ya da aynı zamanda erkek de ilişkiyi bozabilirdi, ancak kuşata bu tarz durumlarda farklı uygulamalara sebep oluyordu. Başlık parasının hangi tarafta kalacağı kanunlar ile netleşmiştir.

Kuşata ödendikten sonra kızın ailesi söz konusu birlikteliği bozuyorsa, kız tarafının erkeğin ailesine iki katını ödediği gözlemlenmektedir. Kuşatayı ellerinde bulunduramamaları ve iki katını ödemeleri yapılabilecek olan dolandırıcılıkları önleme amaçlıdır. Bu tip ayrılmalar sıkça olsa da, erkek tarafının mağduriyeti göz önünde bulundurularak kanun hükmünde yerini almıştır.

Başlık parası satın alma yolu ile kadının gücünü elde etme olarak düşünülmemelidir, aksine yasal açıdan bir evliliğin varlığı için belirleyici bir faktör, aynı zamanda eşinin iradesinin beyanını temsil eden ve kadının eşi olarak belirtildiği kamuya açık bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır (Haase, 1993: 50 vd.).

Hür ve köle sınıfından kişiler evlenebilmekteydi. Kuşatanın verilmesi ile evlilik yasal olarak onaylanıyordu (Bryce, 2003(a): 137). Ayrıca bu sayede kölelerin kuşata biriktirecek kadar gelir elde ettikleri anlaşılmaktadır, ama bu durumun bütün köleler arasında yaygın olduğunu söylemek yanlış bir söylem olacaktır. Köle erkek ile özgür kadının evliliğinde kadının özgür statüsü korunurdu ve doğan çocuklar da özgür statüsünde olurdu.

§28A “Eğer bir kız bir adama nişanlanmış<sa><ve> bir başkası onu kaçırırsa , onu kaçırdığı anda, birinci adam ona ne [verdiyse] , o zaman, o <=diğeri>ona tazmin etsin; baba ve anne tazmin etmezler.” (Imparati, 1992: 53; Hoffner, 1997: 38).

§28B “Eğer baba ve anne onu başka bir adama verirlerse, o zaman baba ve anne tazmin etsinler.” (Imparati, 1992: 53; Hoffner, 1997: 38).

§28C “Eğer baba ve anne reddederlerse, o zaman o (=kadın) ondan ayrılın.” (Imparati, 1992: 53; Hoffner, 1997: 38).

Kızın sevdiği adam ile birlikte gönüllü kaçtığı belirtilmektedir. Ayrıca, kızın ailesinin istediği kişi yerine kendi sevdiği kişi ile gitmesi de ailesinin isteğine karşı çıkış olarak gözlemlenmektedir. Bunlara ek olarak kaçırma eyleminin eski adetlere dayandığı ve yasallık kavramına karşı çıkmadığı düşünülmektedir (Imparati, 1992: 203).

§29- “Eğer genç bir kadın bir adama bağlanmış<sa> ve anne onun için <o> başlık ödedyse ve ondan sonra baba ve anne buna karşı çıkarlarsa o zaman onu adamdan ayırırlar, ama başlığın iki katı tazminat verirler.” (Imparati, 1992: 53; Hoffner, 1997: 39).

Usulüne uygun olarak yapılan sözlü antlaşmalar, yazılı antlaşmalara göre daha az geçerlidir, bu sebeple de antlaşmanın iptali için uygulanan ceza daha ağırdır (Hoffner 1997: 184).

§30- “Eğer bir erkek kızı hala almadıysa, o zaman kendisi için onu reddedebilir, ama ödediği başlıktan o zaman vazgeçer” (Imparati 1992: 53vd.; Hoffner 1997: 40).

Erkek, kuşata ödedikten sonra kadın ile cinsel bir ilişki yaşamadığı zaman evlilik tamamlanmış sayılmazdı bu sebeple de boşanma davası gerekmiyordu (Hoffner, 1997: 184). Kuşata ödemesinden sonra erkek, henüz aynı evde yaşamamasına rağmen kızla bedensel ilişkide bulunabilirdi lakin sözü geçen ilişkiden sonra erkek kızı reddedemezdi (Imparati, 1992: 205).

I.B.3. İwaru (Çeyiz)

Kıza baba evinden getirdiği ve miras olarak belirtilen çeyiz parasına “iwaru” adı verilmektedir (Çelebi, 2015: 44).

§27“Eğer bir adam karısını alır [onu evine] götürürse, onun çeyizini <de> kendisi için oraya taşır. Eğer kadın o[rada ölürse o zaman] adamın malı yanar, adam onun çeyizini kendisi için alsın. Ve eğer o babasının evinde ölürse ve ke[ndi] çocukları [varsa], onun çeyizini adam [al]ma[sın]” (Imparati, 1992: 51; Hoffner, 1997: 37).

İlk durum karısının hayatı boyunca çeyizin korunmasını, ikinci durumdaysa çeyizin sahiplenilmesi ile ilgili kuralı belirtmektedir. Kadın, eşinin evinde yaşasa bile çeyizin sahibidir, lakin eşin koruması altındadır. Kadın öldüğü zaman adamın hangi malının yandığı metinde belirli değildir (Hoffner, 1997: 182).

Kadının eşinin evinde değil de babasının evinde ölmesi durumu üç şekilde açıklanmıştır. Eşinden ayrı olarak yaşıyorsa, eşi seyahate çıkınca geçici olarak babasının evinde yaşaması ve iç güveyisi olarak erkeğin kayınpederinin evinde yaşaması olarak belirtilmiştir. Maddede belirtilen durumun ise iç güveyisi kavramı olduğu düşünülmektedir (Haase, 1994: 65 vd.). İç güveyisi konusuna daha sonra değinilecektir¹⁹⁶.

I.B.4. Levirat ve Sorarat

Hitit yasalarında tek eşliliği ispat edecek bir madde mevcut değildir.¹⁹⁷ Kanun maddelerinde levirat evliliğinin yer aldığı görülmektedir, yani; erkek kardeş öldükten sonra yenge ya da baldız ile evlenmesidir (Çelebi, 2015: 58). Levirat latince “levir” yani erkek kardeş kelimesinden türetilmiş ve ölmüş erkek kardeşin dul eşi ile evlenmesi kuralıdır ve karşılıklıdır (Bozkurt, 2010: 132).

Erkek ölmeden baldız ya da yenge ile evlenilmeyeceği belirtilmiş,¹⁹⁸ lakin kardeşin ölmesi durumunda dul kadının ölen eşinin erkek akrabalarından biri ile evlenmeye zorlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu uygulamanın, malın ailede kalması ve aile isminin devam ettirilmesine yönelik olduğu düşünülmektedir (Bryce, 2003(a): 146 vd.).

§192- “Eğer bir adamın eşi ölürse, [eşinin] kız kardeşini [eş olarak alabilir.] Bu cezaya değer bir eylem değildir.” (Hoffner, 1997: 151; Imperati, 1992: 177).

Sorarat latince kelime olan “soror” kız kardeş kelimesinden türetilmiştir ve evli olmayan kız kardeşin, ölmüş kız kardeşinin kocasıyla evlenmesi durumudur (Bozkurt,

---

¹⁹⁶ Bkz. Bölüm I.B.5.

¹⁹⁷ Kraliyet ailesinde çok eşliliğin varlığı bilinirken, halka baktığımızda vesika yetersizliğinden dolayı bu durum tam olarak aydınlatılamamaktadır (Bryce 2003(a): 146 vd.), lakin olarak erkeğin eşinin dışında hür ya da cariye sınıfından kadın alabildiği gözlemlenmektedir (Çelebi, 2015: 58).

¹⁹⁸ Bkz. Bölüm I.B.7.

2010: 132). Levirat evliliğinin tersi olan bir durum söz konusudur; levirat evliliğinde ölen kocanın ardından kadın erkek tarafından biri ile evlenmekte ve bu durum cezaya tabi sayılmamaktaydı, aynı şekilde burda da kadın öldüğünde kocası onun kız kardeşini alabilmektedir, ki yine bu durum cezaya tabi bir eylem sayılmamaktadır. Bu durumun iş ortaklığı ile ilgili olduğu ve kadının mirasının ev dışına çıkmaması amacı taşıdığı düşünülmektedir (Hoffner, 1997: 225-226). Leviratın akrabalık kökenindeki yeri üvey akrabalıktır yani; amca “üvey baba”, teyze “üvey anne” yeğenlerse “üvey evlat” olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt, 2010: 132).

§193- “Eğer bir adam <karısı olarak> bir kadına sahipse, ve adam ölürse, karısı onun <=kocanın> erkek kardeşi alır, sonra onun babası <onu> alır. Şayet sonra onun babası ölürse ve <karısı olarak> sahip olduğu kadını onun erkek kardeşinin oğlu alsın, cezaya değer bir eylem değil<dir>.” (Imparati, 1992: 177; Hoffner, 1997: 152).

Bu durumun madde 190’daki¹⁹⁹ eylem ile benzerliği bulunmaktadır. Tıpkı babanın ölümünden sonra olduğu gibi maddedeki adamın ölümünden sonra da cinsel ilişki, cezaya tabi tutulmamıştır (Imparati, 1992: 278). Levirat evliliği olarak tanımlanan maddede kadın, erkek tarafının malı sayılmış ve ev içinde kalması gözetilmiştir. Ayrıca kadının çocukları ve yaşamını burada geçirdiği düşünülürse bu kadının baba evine gitmemek için koruma amaçlı yapılmış olduğu fikrini de akla getirmektedir. Levirat durumuna örnek olarak I. Şuppiluliuma ile Hayaşa²⁰⁰ kralı Hukkana’nın yaptığı antlaşma metni örnek verilebilir²⁰¹ (Hoffner, 1997: 226). Leviratın Hitit kanunlarındaki mevcudiyeti, çok eşliliği yani poligamiyi mümkün kılmaktadır (Süel, 1990: 242).

---

¹⁹⁹§190- “Eğer bir ölünün önüne bir adam ya da bir kadın çıkarsa, cezaya değer bir eylem değil<dir>. Eğer adam üvey annesiyle günah işlerse, cezaya değer bir eylem değil<dir> ama eğer babası hayatta <ise>, lanet edilecek bir eylem<dir>.” (Imparati, 1992: 175; Hoffner, 1997: 150).

²⁰⁰ Kızılırmak’ın kuzeyde kalan kısmına lokalize edilmiştir (Bryce, 2009: 97vd.; RGTC VI: 63-64; RGTC VI/2: 22).

²⁰¹ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.B.

I.B.5. İç Güveyisi Kavramı

İç güveyisi kavramı sözlükte²⁰² eşinin ailesinin yanında oturan damat olarak açıklanmıştır. Hititlerde iç güveyisi kavramı vardı, iç güveyisi; evlilik gerçekleşikten sonra damadın karısının ailesi ile oturması durumudur ama erkek yine de kuşatayı ödemeye mecburdu. Bazı durumlarda bu durumun tam tersi olduğu ve kız babasının kuşatayı ödediği gözlemlenmektedir; bu uygulama daha çok köle kadın ve özgür erkek ilişkilerinde görülmekteydi, çünkü özgür de olsa maddi açıdan yetersiz bir adam köle ile evlenmeye ikna edilip kuşatayı ödeyemediğinde özgürlüğünü kaybedecekti, bu nedenle de kız babası kuşatayı ödemiştir (Bryce, 2003(a): 138).

Bu şekilde gerçekleştirilen evliliklerin kölelik durumundan kurtulma amacı olduğu düşünülse de aileyi devam ettirmekten ziyade, erkek üyesi az olan ailelerin arazi işlemek ya da öz oğlun yapması gerek işleri yaptırmak amacıyla yapıldığı fikri de akla getirilmektedir (Bryce, 2003(a): 139).

İç güveyisi kavramının sadece halk arasında değil zaman zaman sarayda da uygulandığı gözlemlenmektedir; bu durum önceden belirttiğimiz gibi Telipinu fermanında belirtilmiştir²⁰³. I/II. Tuthaliya'nın damadı olan I. Arnuwanda'nın veliaht olarak atanması durumu örnek olarak verilebilir²⁰⁴ (Bryce, 2003(a): 139).

§36- “Eğer erkek bir köle, özgür bir genç için başlık öderse ve onu evlenmiş damat olarak evine alırsa, o zaman onu [kim]se dışarı çıkaramaz.” (Imparati, 1992: 57; Hoffner, 1997: 43).

Kanunda yer alan durumun iç güveyisi kavramı olduğu aşikardır. Gelinin babasının kuşata ödemesinin nedeninin bir tür satın alma ya da evlat edinme söz konusu olabileceği düşünülmektedir. Özgür erkeğin aileye katılımı yarar sağlayacak ayrıca erkek çocuğu olmayan babanın da damat sayesinde soyunun devamı sağlanacaktır (Imparati, 1992: 209). Ayrıca torunları da köle olmayacaktır (Hoffner 1997: 186).

---

²⁰²

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c83af7e0a5489.83548028

²⁰³ Bkz. Bölüm I.A.2.a.

²⁰⁴ Bkz. Bölüm I.A.2.a.

§27- “Eğer bir adam karısını alır [onu evine] götürürse, onun çeyizini <de> kendisi için oraya taşır. Eğer kadın o[rada ölürse o zaman] adamın malı yanar, adam onun çeyizini kendisi için alsın. Ve eğer o babasının evinde ölürse ve ke[ndi] çocukları [varsa], onun çeyizini adam [al]ma[sın]” (Imparati, 1992: 51; Hoffner, 1997: 37).

Kadının eşinin evinde değil de babasının evinde ölmesi durumu üç şekilde açıklanmıştır. Eşinden ayrı olarak yaşıyorsa, eşi seyahate çıkınca geçici olarak babasının evinde yaşaması ve iç güveyisi olarak erkeğin kayınpederinin evinde yaşaması olarak belirtilmiştir. Maddede belirtilen durumun ise iç güveyisi olduğu düşünülmektedir (Haase, 1994: 65 vd.). Evli bir kadının ya kendi ailesinin ya da eşinin evinde yaşayabildiği anlaşılmaktadır (Imparati, 1992: 201).

İnandık'ta bulunan bir bağış belgesinde (İK 174-66) iç güveylilik durumuna değinilmektedir. Sözü geçen belgede Hanhana şehrinin yöneticisi olan Tuttulu, Zidi'yi evlatlık aldıktan sonra kızı Zizzata'yı ona eş olarak vermiştir, ayrıca çiftin oturmaları için de bir evi düğün hediyesi olarak verdiğinden bahsedilmektedir: (Alpman, 1970: 326).

“Büyük kral Tabarna'nın mührü. Hanhana şehri vekilharcı Tuttula, Zidi'yi tutup (kabul edip, onu) [kendisine] (manevi) oğul yaptı. Kızı bayan Zizzatta'yı zevceliğine (ona) eş olarak verdi. Hediyesi olarak ona bir ev (?) verdi. Ve büyük kral, Tuttula'nın oğlu Pappa'yı himayesine alıp (onu) Katapa şehri evi (tapınağı) “kraliçesine” verdi. Gelecekte Pappa ve torunları (ve ya) herhangi bir kimse Zidi'ye ve torunlarına karşı hukuki nitelikte bir istekte bulunmayacak. Büyük kral Tabarna'nın sözü demirdendir. (Bu sözler) atılamaz (ihmal edilemez), kırılmaz (bozulamaz); (büyük kralın sözünü) değiştiren kimsenin başı kesilecek. Sakiler başı Pulli'nin prens Aşkalya'nın urianni (rütbesindeki) Tiuatzi'nin ve seyisler binbaşısı (rütbesindeki) Tanda-mei'nin huzurunda yazıcı Aşkalya yazdı. Mühür lejandı: büyük kral Tabarna'nın mührü, (Bu belgenin sözlerini) değiştiren öldürülecek.” (Balkan, 1973: 2 vd.).

Metinde yer alan isimlerden Zidi, Pappa ve Aşkalya'nın Eski Hitit krallığı dönemine ait saray anekdotları arasındaki bir metinde, ²⁰⁵ yer aldığı

²⁰⁵ Saray kroniği bkz. CTH 8=KBo 3.34.

gözlemlenmektedir. Zidi'nin Haštayar'a şarap sunmada gösterdiği saygısız bir davranıştan, Pappa'nın kirli şlere karışması sebebiyle cezalandırıldığı, Aşkalya'nınsa uygunsuz hareketleri yüzünden sarayın gözünden düşmesi sebebiyle Hurma şehri beyliğinden alınıp, Ankuwa şehri yöneticiliğine gönderildiği bilinmektedir. Belgede geçen Haštayar'ın I. Hattuşili'nin kız kardeşi olduğu düşünülüp, bağış belgesi bu sebeple bu döneme tarihlendirilmiştir. Söz konusu kişilerin sarayda önemli konumlarda olduğu lakin daha sonra belirli nedenlerden ötürü gözden düşükleri anlaşılmaktadır. Söz konusu bağış belgesi muhtemelen kişilerin saraydaki itibarlarını korudukları zamanda yazılmıştır (Balkan, 1973: 34vd.). I. Hattuşili'nin vasiyetinde oğlu Huzziya ile adı belirtilmeyen bir kızı ve yüksek devlet memurlarının kendisi aleyhine davranışlar sergilediği belirtilmiştir. Bahsedilen memurların Zidi, Pappa ve Aşkalya olması da ihtimal dahilindedir (Balkan, 1973: 36).

Hitit saray memurunun evlenen kızı ve damadı için yaptığı bir bağış belgesi bulunmuştur, söz konusu İnandık tableti; varlıklı babanın kızının geleceğini güvence altına almak istemesinden ötürü olduğu fikrini akla getirmektedir (Süel, 1990: 243).

İlluyanka destanında²⁰⁶ da iç güveyliğe ait ibareler bulunmaktadır²⁰⁷. Fırtına tanrısı gözlerini ve kalbini geri alabilmek için oğlunu İlluyanka'nın kızı ile evlendirir ve oğlunu karısının evine gittiğinde gözleri ile kalbini istemesini belirtmektedir (Balkan, 1948: 152).

İç güveyisi kavramı Hititler'de destanlara girecek kadar halkın içinde olan bir konu olarak görülmektedir. Bu durumun kızın ailesine iş gücü sağladığı ve iş yükünü hafiflettiği de bir gerçektir. Ayrıca oğlu olmayan sadece kız çocuklarına sahip olan bir aile için de oldukça yararlı bir durumdur.

---

²⁰⁶ İlluyanka destanı bkz. CTH 321.

²⁰⁷ "Fırtına Tanrısı oğluna sürekli olarak 'Karının evine (iç güveyi olarak yaşamaya) gittiğinde (başlık parası olarak) kalbi(mi) ve gözleri(mi) iste' diye emrediyordu" (Karauğuz, 2015: 54).

I.B.6. Hamilelik ve Annelik Hakları

Hitit metinlerinde kadın cinsel organı ve doğum ile ilgili tıp terimlerinin olduğu görülmektedir,²⁰⁸ bunun yanı sıra çeşitli konuları olan birçok metinde de doğum ile ilgili bilgiler yer almaktadır²⁰⁹. Ayrıca Hitit kanunlarında hamile kadını ve karnındaki çocuğunu koruyucu maddelerin olduğunu görüyoruz. Önasya toplumlarında söz konusu ceza için kısasa kısas hakimken, Hititlerde para cezası olarak kanun maddelerinde yerini almıştır.

§17 -“Eğer özgür bir kadının karnı(nın) meyvesini bir kimse öteye attırırsa, [eğer] <bu> onuncu ayda <olursa>, on şekel gümüş versin, eğer <o> beşinci ayda olursa, beş şekel [gümüş] versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştır.” (Imparati, 1992: 45; Hoffner, 1997: 29).

Cezai yaptırımın ceninin ayına göre belirlenmesi oldukça ilgi çekicidir. Çocuk anne karnında büyüdükçe ceza da büyümektedir. Lakin gebelik 9 ay 10 gün sürer. 10 ay demelerinin sebebinin ay takvimi kullanmaları ve ay takviminde bir ay içerisinde 28 gün bulunması bu hesaplamanın sebebidir (Şahinbaş Erginöz, 1999: 205 vd.). Ceza daha sonra 20 şekel gümüş olarak arttırılmıştır (Dinçol, 2003: 35).

§171-“Eğer bir anne (onun) giysisini oğluna dışarı taşırsa, o zaman çocuklarını (kendisi için) reddeder. Onun oğlu yeniden <evin> içine geldiği zaman, ve kapısını alır ve dışarı taşır, onun... -ni <ve> onun... -ni alır ve dışarı taşır ve <o> onları yeniden kendi oğlu yapar” (Imparati, 1992: 161 vd.; Hoffner, 1997: 137).

Annenin oğlunu kovmasından sonra eve geri alabilmesi için bir takım ritüeller uyguladığı ve bunu topluma gösterdiği belirtilmektedir. Madde tam olarak açıklanamamaktadır (Imparati, 1992: 267). Maddede sözü geçen annenin üvey anne olduğu düşünülmektedir (Hoffner, 1997: 217).

---

²⁰⁸ Bkz. Bölüm I.B.1.

²⁰⁹ Bkz. Bölüm I.B.1.

I.B.7. Ensest İlişki

Ensest terimi sözlükte²¹⁰ aile içi yasak ilişki olarak tanımlanmıştır. Ensest ilişki yasağının I. Şuppiluliuma ile Hayaşa kralı Hukkana arasında yapılan antlaşma metninde²¹¹ geçmesi oldukça ilgi çekicidir. Metinde enseste ilişkiye dair yasakların Hitit Ülkesi'nde geçerli olduğu ancak Hayaşa Ülkesi'nde geçerli olmadığı belirtilmiş, evlilik amacıyla gönderilen prensesin kardeşlerine ve saray kadınlarına Hukkana'nın yan gözle bakmaması gerektiği belirtilmiştir²¹² (Reyhan, 2017: 114 vd.).

Ensest Hititler döneminde ebeveyn ve çocukları arasındaki ilişkiyi, büyük anne-baba ve amcaları arasındaki ilişkiyi, dayıları, kardeşler arasındaki ilişkiyi kast ederken, enişte ya da baldız ile kurulan ilişkiyi ya da üvey oğul ve üvey anne ilişkisini kast etmez (Haase, 1977: 72).

Ensest ilişki Hitit hukukunda şu şekilde yer almıştır (Haase, 1996: 42);

- Birinci ve ikinci derece akrabalar arasında,
- Evlilik yolu ile akraba olmuş (evliliğin devam etmesi şartıyla) birinci dereceden kuzenler arasında,
- Adam ilişki içerisinde olduğu kadınların akraba olduklarını bildiğinde.

²¹⁰ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c82408c704710.43583059

²¹¹ I. Şuppiluliuma'nın Hayaşa kralı Hukkana ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 42.

²¹² “Ben majestemin sana eş olarak verdiği bu kız kardeşimin ailesinden pek çok kız kardeşi vardır. Sen onları da kız kardeş olarak aldığından onlar (artık) senin soyuna aittir. Fakat Hitit Ülkesi'nde bir töre çok önemlidir: erkek kardeş, kız kardeşini veya kuzenini alamaz. Buna izin verilmez. Kim böyle bir şey yaparsa o Hattuşa'da yaşayamaz, o ölür (ölüm cezasına çarptırılır). Sizin ülkeniz barbar (cahil) olduğundan, orada biri kız kardeşini veya kuzenini alır. Fakat Hattuşa'da buna izin yoktur. Karının kız kardeşi, kız kardeşinin akrabası ya da kuzeni yanına gelirse, ona yiyecek içecek ver. Yiyin, için ve eğlenin. Onu almayı sakın arzulama. Buna izin yoktur. Bu nedenle (Hattuşa'da) ölüm cezası verilir. Bunu kendi arzulla yapmaya kalkma. Böyle bir şey için seni başka biri yoldan çıkarmaya kalkarsa, sen onu dinleme. Sen onu yapma. Bu mesele senin için yemin altında tutulsun. Saray kadınlarına karşı çok dikkatli ol. Hangi saray kadını olursa olsun, ister hür bir kadın, ister cariye bir kız olsun, ona sakın yaklaşma, onun yakınına gitme, ona söz atma! Erkek ve kadın hizmetkarların da ona yaklaşmasın. Ona karşı çok dikkatli ol! Bir saray kadını sana geldiği zaman uzağa sıçra, ona yolu boş bırak! Saray kadınları konusunda pek çok dikkatli ol!” (Reyhan, 2017: 114vd.).

Hitit hukukunda “*hurkel-*” kelimesi cinsel bir suçtur ve zina olarak da tanımlanabilir, söz konusu terim, hem ensest hem de sodomiye²¹³ içerir (Haase, 1996: 42).

§189- “Eğer bir adam tam kendi annesiyle günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>. Eğer bir adam kızıyla günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>. Eğer bir adam oğlu ile günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>.” (Imparati,1992: 175; Hoffner, 1997: 149).

Ensest ilişkinin kesinlikle yasaklandığı anlaşılmaktadır. Krala başvurulmaması suçun ölüm cezası gerektirmesi ile açıklanabilir (Imparati, 1992: 275). “Yasal sonuç”un “*hurkel-*” kelimesi ile ifade edildiği ve genelliğin, sadece ahlaki değerlendirmeyi temsil ettiği gözlemlenebilmektedir (Haase, 2005: 66).

§190- “Eğer bir ölünün önüne bir adam ya da bir kadın çıkarsa, cezaya değer bir eylem değil<dir>. Eğer adam üvey annesiyle günah işlerse, cezaya değer bir eylem değil<dir> ama eğer babası hayatta <ise>, lanet edilecek bir eylem<dir>.” (Imparati, 1992: 175; Hoffner, 1997: 150).

Maddede bahsedilen nekrofilinin cezaya değer görülmemesi ilgi çekicidir. Üvey anne ile yapılan cinsel ilişki babanın yaşayıp yaşamadığına göre farklı sonuçlara gitmekteydi; eğer baba sağsa bu ensest olarak değerlendiriliyor ve cezaya tabi görülüyordu, lakin baba ölmüşse aradaki bağ olmadığı için bu eylem cezaya tabi görülüyordu (Imparati, 1992: 275). Bir oğlun babası hayattayken üvey anne ile cinsel ilişkide bulunması yine ensest ilişkiye girdiği için yasak sayılıyordu (Dinçol,2003: 16).

Kadının ölen bir erkek ile cinsel ilişkiye girmesinin anatomik nedenler ile mümkün olmadığı söylenebilmektedir. Bir erkek ve bir kadının ölü bir birey ile ilişkiye girmesi düşünülemez. Metinde geçen “*tianzi-*” teriminin, cenaze töreninden sonra kocası ile kadının arasındaki cinsel ilişki olarak düşünülmektedir (Haase, 2005: 64).

Hükmün ensest kuralları içerisinde olduğu göz önüne alınırsa, ölü ruh ve ölü ruh ile birlikte olan iki kişi ensestin yasak olduğu yakın bir akraba ilişkisine sahip

---

²¹³ İnsanlar arasındaki anal veya oral seks ya da bir insan ile bir hayvan (zoofili) arasındaki seks aktivitesidir.

olabilirler. Ancak iki benzer durum bu konuda yardımcı olabilir, madde 190'da²¹⁴ babası öldükten sonra oğulun üvey anne ile cinsel ilişkide bulunmasına izin verilmekte ve madde 195a'daysa²¹⁵ ölümünden sonra kardeşinin karısıyla cinsel ilişkiye izin verilmektedir. Baba ve kardeş, yaşamları boyunca ilgi duymamaları gereken kişilere ilgi duymaktadırlar. Bahsi geçen kişilerin ölümü, eylemi uygulayacak kişilerin ölüm cezası almamasındaki etki olmaktadır (Haase, 2005: 64 vd.).

Madde 190'daki 3. cümle ile madde 195a'da kardeşin hayatta mı yoksa çoktan öldüğüne bağlı olarak hukuki sonuçlar vermektedirler. Şayet ikinci durum geçerliyse; ensest ilişki ile ilgili ceza muafiyeti olacaktır (Haase, 2005:65).

Maddedeki ilk cümle genel bir kanıyı belirtmesine rağmen, ensest ilişkinin şartları için bireysel hükümler bulunmakta ama yasaktan muafiyeti içermemektedir. Madde 190'daki ilk cümlelerin genelliği sonrasında maddenin geri kalan kısımlarının yanlışlıkla erken yazıldığı düşünülmektedir, bu sebeple de 190'daki 3.cümle ve 195a'nın metne uyarlandığı anlaşılmaktadır; yani madde 190'daki birinci cümle hariç madde 189²¹⁶ geçerlidir (Haase, 2005: 66).

Ensest ilişki yasağına ilişkin ilk istisnalar, daima üvey ilişki içerisinde bulunan bireyler ile ortaya çıkmaktadır. Bu durum ensest davası için hafifletme olarak düşünülebilir, çünkü söz konusu olan üvey kardeşliğin kanla ilişkili olmadığı düşünülmektedir. Durumun böyle değerlendirilmesi söz konusu sınıflamanın hurkel olarak kaldırılmasını haklı çıkarabilir (Haase, 2005:66).

§191- *“Eğer öz[gür] bir adam özgür ...<kadınlarına> ve onların annelerine cinsel olarak sahip olursa, bu bir ülkede ve onlar başka bir ülkede, cezaya değer bir eylem değil<dir>. Eğer her ikisinin yerinde <bu olursa> ve <o> bunu*

---

²¹⁴§190- *“Eğer bir ölünün önüne bir adam ya da bir kadın çıkarsa, cezaya değer bir eylem değil<dir>. Eğer adam üvey annesiyle günah işlerse, cezaya değer bir eylem değil<dir> ama eğer babası hayatta <ise>, lanet edilecek bir eylem<dir>.”* (Imparati, 1992: 175; Hoffner 1997: 150).

²¹⁵§195A- *“Eğer bir adam erkek kardeşinin karısı ile yatarsa, ama onun erkek kardeşi hayatta <ise>, lanet edilecek eylem<dir>.”* (Imparati, 1992: 179; Hoffner, 1997: 154).

²¹⁶§189- *“Eğer bir adam tam kendi annesiyle günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>. Eğer bir adam kızıyla günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>. Eğer bir adam oğlu ile günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>.”* (Imparati, 1992: 175; Hoffner, 1997: 149).

biliyorsa lanet edilecek bir eylem<dir>.” (Imparati, 1992: 175; Hoffner, 1997: 151).

Maddede kadınların arasındaki ilişkinin açıkça bilinmesi talep edilmektedir. Bununla birlikte objektif bir tutum takınıldığı görülmektedir. Eylemin aynı yerde gerçekleşmesi ile suçlunun kadınlar arasındaki ilişkiyi bildiği düşünülmektedir. Madde hala tam olarak anlaşılmamaktadır, çünkü farklı yerlerde yaşasalar dahi erkeğin kadınların birbirleri ile olan ilişkisinden haberdar olabilme ihtimali göz önünde tutulmamıştır. Söz konusu olayın cezaya tabi olup olmadığı kadının ikametgahına göre değiştiği anlaşılmaktadır (Haase, 1977: 74 vd.).

Erkek kadınlardan biri ile evli olmadığı için ve metin çevirisinden anlaşıldığı kadarıyla da kadınlar fahişelik yaptıkları için bu durum cezaya tabi değildir, lakin kadınlar özgürse kadınların farklı yerlerde oturması şartı konulmuştur (Imparati, 1992: 276).

§194- *“Eğer özgür bir adam... kadın kölelerine ve onların annelerine cinsel olarak sahip olursa, cezaya değer bir eylem değil<dir>. Eğer özgür bir <kadın>la bazı erkek kardeşler yatarsa, cezaya değer bir eylem değil<dir>. Eğer bir kadın köleyle ya da fahişe bir baba ve onun oğlu yatarlarsa cezaya değer bir eylem değil<dir>.” (Imparati, 1992: 179; Hoffner, 1997: 153).*

Köle sınıfı ile cinsel ilişki söz konusu olması sebebi ile akrabalık bağı bulunsa dahi bunun önemsiz olduğu gözlemlenmektedir. Adamın ilişkisi anlamsız olduğu için kadın ceza yaptırımından muaf kalıyor (Haase, 1977: 74).

§195A- *“Eğer bir adam erkek kardeşinin karısı ile yatarsa, ama onun erkek kardeşi hayatta <ise>, lanet edilecek eylem<dir>.” (Imparati, 1992: 179; Hoffner, 1997: 154).*

Erkek kardeşi yaşıyorsa bu ensest ilişki sayılmakta, lakin erkek kardeşi öldüğü zaman cinsel ilişki gerçekleşirse bu duruma ceza verilmemektedir. Kardeşin yaşaması cezasının verilmesinde hayati önem taşımaktadır.

Kayınbiraderi ile olan ilişki içerisinde kadının yaptığıının “fahişelik” olarak tanımlanması oldukça zordur. Kadınların söz konusu ilişkide gönülleri olduğu

düşünülmektedir, çünkü ilişki gönülsüz olsaydı tecavüz kelimesinin²¹⁷ maddede yer alması gerekmektedir (Haase, 1977: 75).

§195B- “Eğer bir adam özgür bir kadına (karısı olarak) sahipse ve onun <=kadının> kızıyla da cinsel ilişkisi varsa, lanet edilecek bir eylem<dir>” (Imparati, 1992: 179; Hoffner, 1997:154).

§195C- “Eğer <bir adam> onun <=kadının> kızına <karısı olarak> sahipse ve onun <=kadının> annesiyle ya da onun <=kadının> kız kardeşiyle cinsel ilişkisi varsa lanet edilecek bir eylem<dir>.” (Imparati, 1992: 179; Hoffner, 1997: 154).

Erkeğin kardeşler ile yatması cezaya tabi bir eylem değildir, ancak maddede kast edilen erkeğin baldızı ile yatması durumudur. Eşinin kardeşi ile yattığı için bu ensest ilişkidir ve ceza sayılmaktadır (Neufeld, 1951: 193). Ölüm ile cezalandırılmaktadır (Süel, 1990: 244).

§196- “Eğer onun erkek köleleri <ve> onun kadın köleleri [lanet edilecek] bir ey[lem] yaparlarsa, o zaman onları alıp götürsünler ve birini bir kente, diğerini başka bir kente yerleştirsünler; bunun yerine bir koyun ve onun yerine bir koyun alın<sin>.” (Imparati, 1992: 181; Hoffner, 1997: 155).

“hurkel-” yani izin verilmeyen birliktelik ensest durumunun yasak olduğu ve cezasının ölüm olduğu belirtilmektedir. I.Şuppiluliuma kızını Azzi-Hayaşa ülkesi krallarından Hukkana ile yaptığı antlaşmada “Hitit ülkesinde şu yasaya “şaklai” bir erkek, kız kardeş ve kuzeni cinsel ilişkiye giremez.” (Dinçol, 2003: 16). “hurkel” yani izin verilmeyen birliktelik ensest durumunun yasak olduğu ve cezasının ölüm olduğu madde 189’da belirtilmektedir²¹⁸.

Madde 190²¹⁹ ve 195a²²⁰ maddelerinde kadının evli olup olmadığı cezanın verilmesinde önemli rol üstlendiği görülmektedir (Haase, 1977: 73). Yasak cinsel

²¹⁷ “ep-” (Haase, 1977: 75).

²¹⁸§189- “Eğer bir adam tam kendi annesiyle günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>. Eğer bir adam kızıyla günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>. Eğer bir adam oğlu ile günah işlerse, lanet edilecek bir eylem<dir>.” (Imparati, 1992: 175; Hoffner, 1997: 149).

²¹⁹§190- “Eğer bir ölünün önüne bir adam ya da bir kadın çıkarsa, cezaya değer bir eylem değil<dir>. Eğer adam üvey annesiyle günah işlerse, cezaya değer bir eylem değil<dir> ama eğer babası hayatta <ise>, lanet edilecek bir eylem<dir>.” (Imparati, 1992: 175; Hoffner, 1997: 150).

²²⁰§195A- “Eğer bir adam erkek kardeşinin karısı ile yatarsa, ama onun erkek kardeşi hayatta <ise>, lanet edilecek eylem<dir>.” (Imparati, 1992: 179; Hoffner, 1997: 154).

ilişki ile ilgili maddeleri bir tablo içerisinde belirtecek olursak (Haase, 2005: 65); aşağıdaki tablodaki gibi olmalıdır:

YASAK CİNSEL İLİŞKİ (hurkel)				
§	Cinsel İlişki	Ölü Kişi	Aile İlişkileri	
			Akraba	Üvey
189				
Durum1	Anne ile Oğlu	Baba	x	-
Durum2				
Durum3	Baba ile Kızı	Anne	x	-
	Baba ile Oğlu	Anne	x	-
185b	Koca ile Üvey Kızı	Eş (Karı)	-	x
195c				
Durum1	Adam ile Üvey	Kayınpeder/Baba	-	x
Durum2	Annesi			
	Adam ile Baldızı	Ağabey	-	x

Tablo 1.3: Yasak Cinsel İlişki (Haase, 2005: 65).

Ensest ilişkiyi belirleyen ana etmenin kan bağı olduğu görülmektedir. Ayrıca akrabalığı oluşturan kişi hayattayken ensest ilişki olarak tabir edildiği, ama akrabalığı oluşturan kişinin vefatından sonra üvey anne, üvey oğul ya da üvey kız ile yapılan ilişki ensest olarak tanımlanmamaktadır, çünkü ensest ilişki olarak tabir edilmesine sebep veren kişi ortadan kalkmıştır. Bunlara ek olarak lokalizasyona bağlı olarak cinsel ilişkinin yasak olup olmadığı anlaşılmaktadır.

I.B.8. Kız Kaçırma, Zina ve Tecavüz

Hitit kanunlarında kadın haklarının korunduğu rahat bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Yalnızca zina ve tecavüz konularının değil, kız kaçırma konusunun da kanun maddeleri arasında yer alıyor olması bize dönemin şartları ile ilgili bir takım bilgiler de sunmakta ve sosyal yaşamda kadının durumunu gözler önüne sermektedir.

§37- “Eğer bir kadını biri kaçırırsa, ama peşlerinden bir yardım mangası giderse, eğer iki adam ya da üç adam ölürse tazminat yoktur: ‘Sen bir kurt oldun.’” (Imparati, 1992: 57; Hoffner, 1997: 44).

Kaçırılan kadını kurtarmaya çalışan grupta bulunan kişilerin ölmesi yasayı çiğnedikleri için bütün haklarını yitirdikleri bu sebeple de tazminat ödenmeyeceği belirtilmektedir. Ayrıca yapılan benzetmeyle birlikte de av hayvanı gibi davrandıkları anlatılmaktadır (Imparati, 1992: 210). Burada yardıma gidenler yasa gereği olmadan kendi iradeleriyle hareket ettikleri için yasa koyucu ölümleri halinde tazminatı gerektiren bir suç olmadığına karar vermiştir (Dinçol, 2003: 34). Bunlara ek olarak kızını kaçıran kişinin eylemi nefsi müdafaa olarak düşünüldüğü için cezai yaptırımdan muaf tutulmuştur (Haase, 1965: 252 vd.).

§197- “Eğer bir adam bir kadını dağda alırsa (tecavüz ederse), suç adamındır ve o ölsün. Ama eğer onu evden alırsa (tecavüz ederse) suç kadınıdır ve kadın ölsün. Eğer adam <=koca><onları> bulursa ve onları öldürürse, onun eylemi cezaya değer değil<dir>.” (Imparati, 1992: 181; Hoffner, 1997: 156).

Dağda yani toplumdan uzakta yapılan tecavüzde kadının yardım isteyemeyeceği, istese bile kimsenin yardıma gelemeyeceği göz önünde bulundurulmuş ve bu durumda adama ölüm cezası vermiştir, ancak toplumun bulunduğu bir yerde tecavüze uğraması halinde kadına ölüm cezası uygulanmaktaydı, çünkü kadın yardım isteyebileceği bir konumda bulunmaktaydı (Imparati, 1992: 278-279).

Metinde sözü geçen “hurkel-” teriminin büyük bir suç olarak görülmemesi gerekmektedir, çünkü bazı yerlerde ölüm cezası verilse de bazı yerlerde de sürgün ile cezalandırılmaktadır (Hoffner 1997: 224). Madde, kocanın özel bir takım hakları olduğu, ama söz konusu hakları eşinin üzerinde kocanın olağan gücünü göstermemektedir (Neufeld, 1951: 122).

§198- “Eğer sarayın kapısına onları götürürse ve derse: ‘Benim karım ölmesin’, o zaman karısını hayatta bırakır ve zina yapan erkeği <de> hayatta bırakır, ve onun <zina yapan erkeğin> başını örter. Eğer derse ‘İşte tam ikisi de ölsün, o

zaman tekerleğe diz çöksünler, kral onları öldürür, kral onları yaşatır.”
(Imparati, 1992: 181vd.; Hoffner, 1997: 157).

Hititçe olarak “*hurkin halienzi*” olarak yazılan terimin karşılığı tekerleğe diz çökme olarak belirlenmiş ve ilk olarak bir idam şekli olarak düşünülmekteydi lakin artık anlamının davanın krallık mahkemesine götürülmesi olarak belirlendiği kesinleşmiştir²²¹ (Imparati, 1992: 279).

Eşin zina yapan karısını öldürmemesi durumunda, kadının tehlike içerisinde olduğu, ve eşi ile olan evliliğinin sonlanacağı düşünülür. Ayrıca eş, zina yapan karısını kaybetmek istemediği için onu bağışlar ya da karısının eski haline dönmesini ister. Mahkemede, kocanın eşinin başını örttüğü ve bu sayede kamuoyunun bu konu ile ilgili bilgilendirildiği anlaşılmaktadır²²² (Tsevat, 1975: 236).

Kızı kaçıran adamın arkasından bir grup onu aramaya giderse ve bu ekipten birileri öldüğünde ceza yaptırımı yoktur, çünkü adam kızı kaçırdığı için ne kadar suçlu olsa da nefsi müdafaa için ekipten kişileri öldürdüğü düşünülmektedir. Arama ekibini kurda benzeterek kanunlara karşı gelindiği ifade edilmektedir. Tecavüz konusundaysa önemli olanın suç mahali olduğu anlaşılmaktadır; dağda olması dahilinde kadını elinden bir şey gelemeyeceği için sadece erkeğin suçlu olduğunu ama bu durumun evde gerçekleşmesi halinde kadının suçlu olduğunu görmekteyiz. Kocası bu durumu gördüğünde kadını ve cinsel ilişkiye girdiği erkeği öldürdüğünde ceza almaması Hitit kanunları içerisinde bu durumun ayrıcalıklı bir konumda olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Eğer koca eşinin yaşamasını isterse, cinsel ilişkide bulunduğu erkeğe de cezai yaptırım uygulanmaması oldukça ilgi çekici bir başka husustur.

---

²²¹Sedat Alp “hurkel” terimini “hurki-” tekerlek kelimesi ile bağdaştırmış ve tekerleği kullanarak uygulanan bir ölüm cezası olduğunu düşünse de F. Imparati III. Hattuşili’nin savunmasındaki “Beni tekerleğe çağırdı.” ifadesinden yargıya çekmek manasına geldiğini düşünmektedir. Ayrıca tekerleğin yuvarlak olması kralların taht odalarının yuvarlak biçimde olması gök kubbeyi yuvarlak düşünmeleri ile ilişkili olabileceği de düşünülmektedir (Imparati, 1992: 279).

²²²Örtünmenin eşlik ile ilgili değil, ama gelinlik durumu ile ilgili kıymet bildiren bir konu olduğu düşünülmektedir. “kuttumtu” örtülü anlamına gelmekte ve geline düğün günü örtülen kumaşına “kallatu” olduğu belirtilmektedir (Tsevat, 1975: 238). Evlilik ile örtünme durumunun Eski Hitit döneminde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ayrıca bu konu Bitik vazosunda da resmedilmiştir (Tsevat, 1975: 239).

I.B.9. Miras

Miras, sözlükte ²²³ birine ölen bir yakınından kalan mal, mülk olarak tanımlanmıştır. Miras konusu Hitit yasalarında yer alsa da, durumun işleyişi ile ilgili bir tablo verilmemiştir (Neufeld, 1951: 126).

§27- “Eğer bir adam karısını alır [onu evine] götürürse, onun çeyizini <de> kendisi için oraya taşır. Eğer kadın o[rada ölürse o zaman] adamın malı yanar, adam onun çeyizini kendisi için alsın. Ve eğer o babasının evinde ölürse ve ke[ndi] çocukları [varsa], onun çeyizini adam [al]ma[sın]” (İmparati, 1992: 51; Hoffner, 1997: 37).

Kadının eşinin evinde değil de babasının evinde ölmesi de mu üç şekilde açıklanmıştır. Eşinden ayrı olarak yaşıyorsa, eşi seyahate çıkınca geçici olarak babasının evinde yaşaması ve iç güveyisi²²⁴ olarak erkeğin kayınpederinin evinde yaşaması olarak belirtilmiştir (Haase, 1994: 65 vd.).

Kadının ailesinin evinden getirdiği çeyiz; yaşamı boyunca kendisinde kalıyordu. Kadın öldüğünde çeyiz eşine kalıyor, lakin kadın kendi ailesinin yanında ölmüşse eş çeyizden hak alamıyordu (Bryce, 2003: 136). Kadın öldükten sonra, çocuklarına miras olarak kalıyordu (Neufeld, 1951: 141).

Mirasın nasıl paylaşılacağı çeyizin nerede bulunduğuna göre değişiklik sergilemektedir. Kadın ailesinin yanında iken vefat etmiş ise eşi mirastan hak alamıyor, eşi ile yaşadığı evde vefat etmiş ise çeyizi eşine ve çocuklarına kalıyordu.

I.B.10. Boşanma

Hitit İmparatorluğu’nda boşanma ile ilgili bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Hitit Krallığı’na ait her hangi bir boşanma belgesi henüz elimize geçmemiştir, lakin Hitit öncesi dönem olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı²²⁵ bize konuyla ilgili ipuçları

²²³ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c83af7e0a5489.83548028

²²⁴ Bkz. Bölüm I.B.5.

²²⁵ Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu halkı ve Asur halkı arasındaki etkileşim sebebiyle sadece ticari ilişkilerin değil, sosyal ilişkilerin de oldukça geliştiği gözlemlenmektedir. Asurlu tüccarların hem Asur’da hem de Anadolu kökenli eşleri olabilmekte ya da Anadolu kökenli eşleri Asur şehrinde eşinin bir başka evlilik yapmaması için evlilik aktine bu durumu belirtebilmekteydi.

sunmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan beri boşanma bilinen ve yaygın bir uygulamaydı. Sadece erkek değil, kadının da boşanma hakkına sahip olması bizim dönemin sosyal hayatına ışık tutmamızı kolaylaştırmaktadır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda boşanma metinleri “iqqati” kelimesi ile belirtilmiştir. Boşanma ile ilgili Kaniş kentine ele geçen metinlerde²²⁶ ise Anadolu erkekleri ile evli yerel kadınlara ve Asurlu erkekler ile evli yerel kadınlara ait evlilik belgeleri, şahıs adları, şahit isimleri genelde yine aynı isimler yer almakta olup boşanma akti ile ödenecek tazminat belirlenmekteydi. Boşanma metinlerinde ayrılığın nedenine ilişkin bir ipucu yer almamak ile birlikte iki tarafında boşanma talebini dile getirme hakkı olduğu anlaşılmaktadır (Günbattı, 2017: 140vd.).

Boşanma gerçekleştiğinde malların eşit paylaşıldığı anlaşılmaktadır, örneğin bir evin olması durumunda ikisinin de ortak malı sayılıyor ve bölüşüleceği belirtilmektedir (Darga, 2013: 91). “*Koca ve karısı birbirlerini bırakırlarsa 5 mina gümüş tartacaklar.*” ifadesi metinde²²⁷ yer almaktadır. Anne çocuklarının vesayetini alabiliyordu ve babanın da çocukların bakım masrafları için nafaka ödediği anlaşılmaktadır (Günbattı, 2017: 141vd.). Nafakalar aylık ya da yıllık olabilmekteydi (Kılıç, 2005: 38). Eşler ayrıldıktan sonra kadının istediği yere gidebileceği ve birbirlerinden hak talep etmeyip iddiada bulunmayacakları belirtilmiştir (Darga, 1976; Darga, 2013).

Boşanma davasının yer aldığı bir metinde²²⁸ boşanan kadının ailesi tarafından korunduğu, kocasının suçlu görüldüğü ve caydırıcılık için ölüm cezası verildiği anlaşılmaktadır.

Döneme ait olan bir boşanma belgesinde,²²⁹ eşinden ayrıldıktan sonra kadının ikinci bir eş ile evlenmesinde hiçbir çekince ya da yasak olmadığı net bir şekilde ortaya

---

²²⁶ ICK I 32.

²²⁷ ICK I 3.

²²⁸ *Nikkilit ve Šašalika karı koca resmen ayrıldılar. Šašalika (kralın) özel himayesine girecek, erkek (ise) canının istediği yere gidecek. Günün birinde tusinnum veya herhangi bir ubadinum (kral için iş gören emlakçı, arsa tüccarı gibi bir frup görevli tüccar) Šašalika üzerinde hak iddia edecek olursa, 5 mina gümüş verecek ve (aynı zamanda) o, öldürülecek. Kral Pitana'nın tasdiğiyle ve merdiven büyüğü (veliaht) Anitta ile. Nikkilit suçludur bu boşanmada.*” (Darga, 2013: 109).

²²⁹ “*Karum Kaniš, büyük ve küçük, aşağıdaki hukuk kararını verir: Hunana bugünden itibaren, kendi kızı Alina'yı, Aššur-Malik'in eski karısı/eşini, onun (kızının) seçimine göre (bir erkekle) evlendirebilir.*” denilmektedir (Darga, 2013: 111).

konulmuştur. Kadının da erkek ile eşit haklara sahip olduğu ve bu hakları kullanma yetkisinin de bulunduğu gözlemlenmektedir.²³⁰ Boşanmayı isteyen tarafın genellikle karşı tarafa tazminat ödediği görülmektedir.

Hititler döneminde boşanma çok yaygın bir olgu değildi, fakat boşanma sürecini erkek kadar kadın da kolay bir şekilde başlatabiliyordu (Bryce 2003(a): 134). Kadın ve erkeğin malları eşit paylaştığı düşünülmektedir, ama çocuklar söz konusu olduğunda sadece bir tanesini baba alır diğer çocuklar anne ile birlikte kalırdı. Ancak erkeğin özgür kadının köle olduğu durumlarda bunun tam tersi uygulanırdı (Bryce, 2003(a): 145). Maddi açıdan daha güçlü olan tarafın çocuklara bakabileceği düşünülmektedir²³¹ (Kılıç-Duymuş, 2007: 88).

Emlak paylaşımıysa,²³² evin bölünmesi ile gerçekleşir, bu duruma konut, tarlalar, hayvancılık, mutfak eşyaları vb. dahildir, yani; sadece gayrimenkul değil, aynı zamanda eşyalar da dahildir (Haase, 1993: 53). Boşanma sırasında erkeğin evin yarısına sahip olduğu halde bütün çocuklara bakma zorunluluğu bulunmaktadır (Haase, 1993: 53).

Boşanmanın nedenleri ile ilgili bir bilgi maddelerde²³³ yer almamaktadır ve herşey iki eşit parçaya bölünmüştür, çocukların yalnız birinin babada kaldığı belirtilmektedir. Hitit sosyal yapısının iki çocuklu bir aileden meydana gelmediği düşünüldüğünde, baba ekonomik olarak kadından daha iyi bir konumda yer almaktadır (Haase, 1993:53). Geçmişe oranla “köle” sözcüğünün daha dikkatli kullanıldığı

²³⁰ Aşşur-taklaku ve eşi Şakriuşwa'nın boşanma metnindeyse; “Şakriuşwa, Aşşur-taklaku'nun karısıdır. Koca ve karı boşandılar. Taraflardan biri diğerine herhangi birşey için dönmeyecek (talepte bulunmayacak). O kadının bedeli hususunda da (taraflar birbirlerine) dönmeyecekler (bir itirazda bulunmayacaklar). Şakriuşwa ister bir yerliyle isterse bir tüccarla (Asurlu) kalbinin istediği yere gidecek (sevdiği biri ile evlenebilecek). Ve Aşşur-taklaku (da) kalbinin istediği kadını alacak (evlenebilecek). Taraflardan birisi diğerine herhangi birşey için dönmeyecek (hukuki bir itirazda bulunmayacak) Walhaşna'nın oğlu Alulu'nun huzurunda, Dalaş'ın oğlu Şat-ahşu huzurunda, Anini'nin huzurunda. Idi-Aşşur'un huzurunda, Uşman-ahşu'nun huzurunda.” (Sever, 1992: 668vd.).

²³¹ Bkz. §31- “Eğer özgür bir adam ve bir kadın köle... <iseler> ve bunlar birlikte yaşıyorlarsa ve onu kendisi için karısı olarak <o> alırsa ve kendini için bir ev ve çocuk yaparlarsa, ve sonradan onlar anlayamaz ya da ayrılırlarsa ve evi bölüşürlerse, adam çocukları alsın, kadın kendisi için bir çocuk alsın.” (İmparati, 1992: 55; Hoffner, 1997: 40).

²³² Bkz. §31- “Eğer özgür bir adam ve bir kadın köle... <iseler> ve bunlar birlikte yaşıyorlarsa ve onu kendisi için karısı olarak <o> alırsa ve kendini için bir ev ve çocuk yaparlarsa, ve sonradan onlar anlayamaz ya da ayrılırlarsa ve evi bölüşürlerse, adam çocukları alsın, kadın kendisi için bir çocuk alsın.” (İmparati 1992: 55; Hoffner 1997: 40).

Bkz. §33- “Eğer bir erkek köle köle bir kadın alırsa, hukuk kuralı onlar için aynı şekilde<dir>.” (İmparati, 1992: 55; Hoffner, 1997: 42).

²³³ Bkz. §31 ve §33.

belirtilmekte ve böyle durumlarda boşanma hakiminin boşanmadan bahsetmemesi de şartırtıcı değildir (Haase, 1993: 54).

§31- *“Eğer özgür bir adam ve bir kadın köle... <iseler> ve bunlar birlikte yaşıyorlarsa ve onu kendisi için karısı olarak <o> alırsa ve kendini için bir ev ve çocuk yaparlarsa, ve sonradan onlar anlaşamaz ya da ayrılırlarsa ve evi bölüşürlerse, adam çocukları alsın, kadın kendisi için bir çocuk alsın.”* (Imparati,1992: 55; Hoffner, 1997: 40).

§32- *“Eğer bir erkek bir köle bir kadını karısı olarak alırsa, hukuk kuralı onlar için aynı şekildedir.”* (Imparati, 1992: 55; Hoffner, 1997: 41).

§33- *“Eğer bir erkek köle köle bir kadını köle alırsa, hukuk kuralı onlar için aynı şekilde<dir>.”* (Imparati, 1992: 55; Hoffner, 1997: 42).

Madde uzlaşmaya dayalı bir ayırımın yanı sıra yasal bir düzene işaret edebilir, böylece eşlerden hiçbirinin cezalandırılmasına izin verilmediği anlaşılmaktadır (Haase, 1993: 52). Madde 31’de Hitit yasalarının zengin olan ya da özgür olan kişinin yanında yer aldığı görülmektedir (Haase, 1994: 71 vd.).

§34- *“Eğer erkek bir köle, bir kadın için başlık öderse ve onu kendi için karısı olarak alırsa, o zaman onu(=kadını) kimse dışarı çıkarmaz.”* (Imparati, 1992: 57; Hoffner, 1997: 42).

Kuşata ödemesi köle-özgür evliliğine hukuksal geçerlilik ve sağlamlık kazandırmaktadır. Özgür bir kadının köle bir erkekle evlenmesiyle birlikte kadının özgürlük haklarını kaybettiği ve köle statüsüne düştüğü görülmektedir. Ayrıca evliliğin en başından itibaren sözleşmeye dayanması da bunun ispatları arasında yer almaktadır. Lakin özgür erkek ile köle bir kadın evlendiğinde aynı statü düşüşü uygulanmamış erkek bulunduğu kendi sosyal tabakasında kalmıştır (Imparati, 1992: 207 vd.).

Köle-köle evliliği ya da köle-özgür evliliğinde herhangi bir boşanma sonrası tüm çocukların annede kaldığı anlaşılmaktadır, oysa özgür-özgür evliliklerinde çocukların babada kaldığı²³⁴ bilinmektedir (Haase, 1993: 53).

§35- “Eğer özgür bir kadını bir yönetici ya da bir çoban k[açı]rır[sa], <ve> onun için başlık ödemezse, o zaman o (=kadın) üçüncü [yıl]da [köl]e olur.” (Imparati, 1992: 57; Hoffner, 1997: 43).

Çobanlığın sosyal statü olarak aşağı olduğu ve özgür olmadıkları düşünülmektedir. Kadın belirlenen süreden önce ilişkiyi bitirirse sosyal statüsünü koruyacak ama ilişki devam ederse, kadın köle durumuna düştüğü andan itibaren ömrünün sonuna kadar da köle olarak yaşayacaktır (Imparati, 1992: 205vd.).

Hitit dönemine ait bir boşanma akdinin elimize geçmemesi oldukça ilginçtir, çünkü Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda bu tarz pek çok belgenin varlığı bilinmektedir. Hititlerde boşanma sadece kanunlar üzerinden irdelenip açıklanabilmektedir. Boşanma hususundaki esas konu ile ilgili bir bilgimiz bulunmaz. Boşanma sonrası çocuk paylaşımının hür ve köle bireylerde farklı şekilde uygulandığı görülmektedir.

Hitit prensesi Ehli-Nikkal ve Ugarit kralı Ammurapi tarafından boşanmıştır, nedeni belirli değildir ve Kargamış kralı Talmi-Teşup tarafından karara bağlanmıştır (Bryce, 2003(a): 73). Ehli-Nikkal’in II. Şuppiluliuma’nın kızı olduğu düşünülmektedir. Konuyla alakalı iki adet belge²³⁵ ele geçmiştir. İki belge de kadının elindeki çeyizin çıkarılması ile ilgilidir ve Talmi-Teşup’un mühür baskısı her ikisinde de yer almaktadır. Ehli-Nikkal’in ve gelecekte soyundan gelenlerin çeyiz üzerinde hak talep etmemesi istenmiştir²³⁶. Çeyiz sorununun Ehli-Nikkal Hapişe kralı

²³⁴ Bkz. §31- “Eğer özgür bir adam ve bir kadın köle... <iseler> ve bunlar birlikte yaşıyorlarsa ve onu kendisi için karısı olarak <o> alırsa ve kendini için bir ev ve çocuk yaparlarsa, ve sonradan onlar anlaşamaz ya da ayrılırlarsa ve evi bölüşürlerse, adam çocukları alsın, kadın kendisi için bir çocuk alsın.” (Imparati, 1992: 55; Hoffner, 1997: 40).

Bkz. §33- “Eğer bir erkek köle köle bir kadın alırsa, hukuk kuralı onlar için aynı şekilde<dir>.” (Imparati, 1992: 55; Hoffner 1997: 42).

²³⁵ RS 17.226, RS 17.355.

²³⁶ “Kargarmış Ülkesi kralı, majestelerinin kızı Ehli-Nikkal’in sahip olduğu müstahkem mevkileri Ugarit kralı Ammurapi’ye şimdi geri verdi. Gelecekte, Ehli-Nikkal’in torunları(?) zamanında bile sahip olduğu bu müstahkem konut ile ilgili Ugarit Ülkesi kralı Ammurapi’ye şikayette bulunmayacaktır. Şikayet ederse, bu tablet onun üzerinde geçerli olacak.” RS 17.226 (Beckman, 1996: 168vd.).

Tanhuwatašša ile yeniden evlenene kadar çözüme kavuşmadığı anlaşılmaktadır²³⁷ (Beckman, 1996: 168vd.; Watson - Wyatt, 1999: 701vd.). Ehli-Nikkal'in Ammurapi'nin eşi olmadığı, Ammurapi'nin babası III. Niqmadu'nun dul eşi olduğuna dair de bir görüş mevcuttur (Watson - Wyatt, 1999: 701).

Kargamış kralı Talmi-Tešup'un belgelerinde, Ammurapi'nin adının geçmesi onun Ehli-Nikkal'in eşi olduğu anlamına gelmediği, Ammurapi'nin babası ile evlendiği ve kral öldükten sonra konumunu ve çeyizini koruyacağı ile ilgilidir. Bu konuyu Hitit prenseslerinin önceki evliliklerinde de görmekte ve kendilerini güvence altına aldıklarını bilmekteyiz. Ehli-Nikkal dul kaldığında yeniden evlenmek için Ugarit'teki ikametinden vazgeçmiş ya da başkaları tarafından vazgeçirilmiş olabilir ve bu sebeple Ugarit'te bulunan tüm mülkünden vazgeçmek zorunda kaldı. Burada yer alan boşanmanın aşağıda yer alan Ugarit kralı Ammištamru ve Amurru kralının kızının boşanmasındaki gibi ciddi bir evlilik sorunu belirtilmediği bir gerçektir. Ehli-Nikkal'in bir sonraki eşi olduğu düşünülen Hapiše kralı Tanhuwatašša, erkek kardeşi ya da Ugarit'ten ayrıldıktan sonra kaldığı bir başka akrabası olabilir. Ehli-Nikkal'in III. Niqmadu'nun eşi olduğu varsayımı doğruysa, Ehli-Nikkal'in ailesi hakkında tahminlerde bulunulabilir. II. Šuppiluliuma'nın III. Niqmadu ile evlenecek kadar büyük bir kıza sahip olduğu düşünülmemektedir. Ağabeyi III. Arnuwanda tahta çıktından kısa bir süre sonra vefat etti ve çocuğu yoktu, bu sebeple IV. Tuthaliya'nın ve II. Šuppiluliuma'nın kızkardeşi olduğu tahmin edilmektedir. Ehli-Nikkal'in III. Niqmadu'dan bahseden parçalanmış ayin metninde²³⁸ geçen ve parçalanmış bir mektubun²³⁹ yazarı olarak geçen "Annpdgl/ Anani-NIN.GAL" isimli kişi olduğu düşünülmektedir. Söz konusu mektubun kızının ve diğer torunlarının geleceğini güvence altına almak isteyen bir kadın tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır ve Ugarit Krallığı'nın durumun kötüye gitmesi durumunda soyundan gelenlere sığınma hakkı

---

²³⁷ "Ehli-Nikkal Tanhuwatašša'ya evlilik sözü verdiği için beri, Hapiše Ülkesi kralı, (Ehli-Nikkal'in) [kadınlarını, kadın hizmetkarlarını, erkek hizmetkarlarını], altın, gümüş, bakır kaplarını, eşek ve Ammurapi'ye getirdiği diğer her şeyi alacak. [Ugarit] Ülkesi kralı Ammurapi, [onun] kadınları[nı], kadın hizmetkarlarını, erkek hizmetkarlarını [altın, gümüş], öküz, bakır aletlerini ve [diğer her şeyi] ne olursa olsun geri getirdi. Gelecekte Ehli-Nikkal [Ugarit] Ülkesi kralı Ammurapi'den şikayet etmemeli ve Ugarit Ülkesi kralı [Ammurapi], majestelerinin kızı Ehli-Nikkal'den şikayet etmemeli." RS 17.355 (Beckman, 1996: 169).

²³⁸ RS 17.100.3.

²³⁹ RS 19.080.

talep etmek için başkatip ile iletişime geçmeyi istemiştir. Anani-NIN.GAL Ugarit Ülkesi'nde bulunan bir yabancı ya da rakipleri tarafından rahatsız edilen bir kişi olabilir, ama Ugarit kralı ile evli olan bir Hitit prensesi olduğu gerçekten uzak gözükmemektedir. III. Niqmadu'nun ölümü sonrasında şehirden ayrılan tek bir Hititli prenses bulunmaktadır o da Ehli-Nikkal'dir (Watson - Wyatt, 1999: 702vd.)

Her ne kadar Hitit dönemine ait bir boşanma belgesi elimizde bulunmasa da Hitit kralı IV. Tuthaliya zamanında oldukça sıradışı bir boşanma yaşanmıştır. Amurru kralı Bentešina'nın Hitit kralı III. Hattuşili'nin kızı Gaşşulawiya ile evli olduğu bilinmekteydi. Çiftin kızı olan ve metinlerde adı geçmeyen Amurrulu prensesin, Ugarit kralı Ammiştamru ile evlendiği anlaşılmakta ve nedeni bilinmeyen bir sebepten ötürü Ugarit kralı, prensesten boşanmak istemekteydi²⁴⁰. Boşanma davasının hakimliğini IV. Tuthaliya yapmıştır. Her ne kadar Hitit Ülkesi'nde boşanma ile ilgili bilgilerimiz kısıtlıysa da Hitit kralının böyle bir davayı yönetmesi bize bir takım ipuçları sağlayabilmektedir.

Sözü geçen evliliğin Ugarit ve Amurru ülkeleri arasındaki kardeşlik bağını güçlendireceği düşünülmüşken bunun tem tersi olmuş boşanmanın sebebi olan skandal, iki taraf arasındaki geleneksel dostluğu zayıf düşürme tehlikesi ile karşı karşıya bıraktı (Singer, 1991(a): 171).

Ugarit kralı II. Ammiştamru ile Amurru kralı Bentešina'nın kızının boşanmasının konu edinildiği metin elimizde kraliyetler arası ilk boşanma davası olması nedeniyle oldukça önemlidir. IV. Tuthaliya ve Karkamış kralının da bu duruma arabuluculuk yaptıkları anlaşılmaktadır (Taş, 2007: 113).

Prenses bazı belgelerde sadece "*Bentešina'nın kızı Amurrulu prenses*" olarak anılırken bazı belgelerde ise "*marat rabitu*" ya da "*marat bittu*" büyük hanımın kızı olarak görülmektedir. Ayrıca yine aynı anlama gelen DUMU.MUNUS GAL olarak da belirtilmektedir. Şauşgamuwa'nın Ammiştamru'ya yazdığı mektupta prenses "aşşatu" kadın ve "sinništu(m)" eş olarak geçmektedir (Muntingh, 1967: 104).

---

²⁴⁰ Ugarit kralı II. Ammiştamru ile Amurru kralı Bentešina'nın kızının boşanmasına ilişkin IV. Tuthaliya'nın kararnamesi bkz. CTH 107.

DUMU.MUNUS GAL terimde belirtilen kişinin; ya kralın annesi yaşarken eşi Tawananna mevkisini elinde bulunduramayacağı için, kralın eşine verilen unvan ya da en yaşlı prenses olduğu ile ilgili iki farklı görüş ortaya atılmıştır (Singer, 1991(b): 327). Hitit krallığının Mısır'a gönderdiği prenses ile ilgili bir metinde, DUMU.MUNUS GAL terimi ile ifade edilen anlamın en büyük kız çocuk olduğu düşünülmektedir (Singer, 1991(b): 334).

III. Hattuşili dönemine ait bir metinde²⁴¹; “*Oğlum Nerikkali, Amurru ülkesi kralı Bentešina'nın kızını eş olarak aldı ve ben kızım Gaššulawiya'yı Amurru ülkesi kralı Bentešina'nın sarayına eş olarak verdim. Amurru ülkesinde o kraliçe olacak. Kızımın oğulları ve erkek torunları Amurru ülkesinde krallığı sonsuza kadar ellerinde tutacak.*” demektedir. Bu sebeple de MUNUS.LUGAL GAL'da bahsedilen kişinin III. Hattuşili'nin kızı Gaššulawiya olduğu düşünülmektedir (Singer, 1991(b): 330). Ayrıca Ugarit metinlerinde “MUNUS.LUGAL GAL” yerine “MUNUS *rabitu*” olarak belirtilmiştir (Singer, 1991(b): 335).

Bentešina Hitit sarayında sürgün yaşadığı dönemde III. Hattuşili'nin kızı Gaššulawiya ile evlenmiştir. Kralın prensesten önce Amurru'da başka bir eşinin daha olduğu bilinmesine rağmen, kral Amurru'ya döndükten sonra Gaššulawiya ilk eş yani kraliçe olmuştur. “*marat bittu*” yani büyük hanımın kızındaki büyük hanımdan kastedilen Gaššulawiya olmalıdır. Ayrıca Ammiştamru'nun evlendiği prenses Gaššulawiya ile Bentešina'nın çocukları olmalıdır büyük olasılıkla Šaušgamuwa'da bu çiftin çocuklarıdır. Bu durum gösteriyor ki Ugarit'e giden Amurrulu prenses III. Hattuşili'nin torunlarından biriydi (Taş, 2007: 115).

Prensesin belgelerde bu kadar farklı şekilde belirtilmesi davanın sürecinin uzadığının göstergesidir. İlk olarak Bentešina'nın kızı olarak belirtilmiş daha sonra büyük ihtimalle Bentešina ölünce tahta çıkan oğlu Šaušgamuwa devrindeyse, büyük hanımın kızı ya da Amurrulu prenses olarak belirtilmiştir. Prensesin isminin metinlerde yer almasından kaçınılmasının bilinçli olarak yapıldığı düşünülmektedir (Yaron, 1963: 24).

---

²⁴¹ SBO I 104.

Evliliğin süresini kapsamak oldukça güç olsa da çiftin çocuklarının olduğu belirtilmiştir. Bir anlaşmazlık sonucu Amurrulu prenses ülkesi olan Amurru'ya kaçmıştır. Davaya pek çok yakın akraba katılmıştır. Amurrulu prenses Ugarit kralının onu istemediğini anladığında kendisine ait olan özel mülkleri ve Ugarit Ülkesi'ne götürdüğü çeyiz ve düğün hediyelerini alarak Amurru kralı olan kardeşi Šaušgamuwa'nın yanına sığınır (Taş, 2007: 115vd.).

Ammištamru boşanma kararında²⁴² durumu şöyle ifade eder:

“Hitit ülkesi kralı büyük kral majestem Tuthaliya'nın huzununda, Ugarit kralı Ammištamru, Amurru ülkesi kralı Bentešina'nın kızını eş olarak aldı. (Daha sonra) o (kadın) Ammištamru'ya sıkıntı vermeye başladı. Ugarit ülkesi kralı Ammištamru (bu sebepten dolayı) Bentešina'nın kızını hemen boşadı.” (Taş, 2007: 117; Beckman, 1996: 165-167).

Söz konusu boşanma, büyük olasılıkla kralın tek taraflı gücü ile keyfi olarak oluşmuştur (Yaron 1963: 24). Evlilik metninde yer alan edebiyen boşadı kelimesi ilgi çekicidir, metne benzeyen başka bir metinde bazı hakların ve yasal durumun korunduğunu ve devam ettiğini görmekteyiz. Boşanma bir anda gerçekleşen ve sürekliliği olmayan bir eylemdir. Kalıcılıktan kast edilen; vurgulanacak bir statünün yaratılması değil, daha önce var olanın statünün dağılmasıdır. Söz konusu ifade hiç şüphesiz bu etkiyi ortadan kaldırmak için konulmuş olmalıdır. Belki de burada ifade boşanmanın sonunu vurgulamak olarak anlaşılmalıdır (Yaron, 1963: 25).

Yine bir başka metinde²⁴³ şu ifade geçmektedir:

“Bugünden itibaren Amurru kralı Bentešina'nın oğlu Amurru kralı Šaušgamuwa, büyük hanımın kızını yetiştirdi ve onu Ugarit kralı Niqmepa'nın oğlu Ammištamru'nun elleri arasına bıraktı (evlendirdi) , ve o şöyle söyledi: o kadın sana büyük bir hata yaptı. Fakat ben ne zamana kadar senin hanımını korumaya devam edeceğim? Sana karşı hata yapan büyük hanımın kızı buradadır.” (Taş, 2007: 117).

---

²⁴² RS. 17.159.

²⁴³ RS 17.362 A + 360 A.

Amurrulu prensesinin yaptığı suç metinlerde belirtilmemiştir, kimi araştırmacılar prensesin zina suçu nedeniyle ülkeden kaçtığı görüşünü savunsa da (Muntingh, 1967: 104), kimi araştırmacılar da Ugarit kralının ülke çıkarları söz konusu olduğunda kardeşini Alaşiya²⁴⁴ Ülkesi'ne sürgüne göndermesini örnek verip prensesin suçunun ülke çıkarları ile alakalı bir nedeni olduğunu belirtmişlerdir (Taş ,2007: 118).

Amurru kralı Ammiştamru, Amurru kralı Şauşgamuwa'dan eşi Amurru prensesinin iadesini istemiştir, ancak Amurru kralı kardeşini vermemiş ve uzlaşma mektubunda,²⁴⁵ şu şekilde yazmıştır:

“[Kardeş]im Guzalu'nun huzurunda söylediğin sözleri duydum ve çok memnun oldum. Senin karının meselesine gelince evet bu kadın daha önce sana karşı hata yaptı. (O) bana iyi olmayan şeylerden bahsetti. Senin hakkında Kargamış kralına yazdım. O kadının buraya kabul ettim. O kadını ikinci defa bulunduğu yere geri göndermedim. Onu erkek kardeşlerinin yanına bıraktım. Benim kardeşim (bunu) böyle bilsin. Bak kardeşim sen ve ben kardeşiz. Biz tek ve aynı adamdan kardeşleriz. Niçin aramızda daha iyi ilişkiler olmasın? [Senin] bana yazmış olduğun bütün istekleri ben sana karşılayacağım. [Ve s]en de benim isteklerimi karşılayacaksın. Biz bir bütünüz. Senin istediğin herşeyi bana yazacaksın. [Ben senin için] karşılayacağım.” (Taş, 2007: 118-119).

Ugaritkralı Ammiştamru ve Amurru kralı Şauşgamuwa arasında boşanma sonrası yapılan bir antlaşma gerçekleşmiştir. Antlaşmada;²⁴⁶ şu ifadeler yer almaktadır:

“Eğer gelecekte ilerleyen günlerde Ugarit kralı Ammiştamru ve onun oğulları, [onun] oğullarının torunları, onun soyundan gelecek olanlar hukuki bir meseleye sahip olurlarsa, büyük hanımın kızı meselesine gelince, büyük hanımın kızı geri dö[necek]. [Onun kard]eşi (?) Amurru kralı Şauşgamuwa ve Ugarit kralı Ammiştamru (?) 7 biltum (??) altını ve onun 7 (x) bakırını ödeyecek. Ugarit kralı Ammiştamru [veya onun oğulları] veya onun [torunları] Amurru kralı Şauşgamuwa'ya karşı eğer herhangi bir hukuki talepte bulunacak olurlarsa bu

²⁴⁴ Kıbrıs'a lokalize edilmiştir (Bryce, 2009: 24vd.; RGTC VI: 6; RGTC VI/2: 2).

²⁴⁵ RS 17.116.

²⁴⁶ RS 16.270.

tablet kazanılmış bir hak belgesidir. Ugarit kralı Ammištamru'nun mührü.” (Taş, 2007: 119-120).

Ugarit'e geri gönderilen prensesten haber alınamaması nedeniyle, Amurru kralı Šaušgamuwa ve Ugarit kralı Ammištamru arasında gönderilen mektuplardaki ifadelerde sertleşme söz konudur. IV. Tuthaliya bu olaya el atmak zorunda kalmış ve boşanmayı karara bağlamıştır. Ugarit kralı Ammištamru'nun, Amurru kralı prensesinden olan oğlu Utri-Šarruma'nın önüne iki seçenek konulmuştur ya Ugarit'te yaşamaya ve veliaht olmaya devam edip zamanı gelince babasının tahtına oturacaktı ya da Amurru Ülkesi'ne annesinin yanına gidip veliahtlık haklarından vazgeçecekti. Bu durum boşanma metninden anladığımız kadarıyla,²⁴⁷ kraliçenin olası bir durumda tahta geçişi engellenmiştir. Utri-Šarruma'nın hakları elden geldiğince korunmaya çalışılmıştır, buna ek olarak giysisini tahtın üzerine koymasının anlatılması sembolik olarak veliahtlık haklarından vazgeçişi anlatmaktadır. Ammištamru'nun ölümünden sonra Utri-Šarruma'nın değil, Ibiranu tahta geçmiştir ²⁴⁸ (Taş, 2007: 121; Beckman,1996: 166vd.). Utri-Šarruma babasından önce ölmüş olabileceği de muhtemeldir (Yaron, 1963: 29).

Kral soyundan prensler kendi ülkelerinde yaşıyorlarsa değerleri açıkça belirtilmiştir ancak sürgüne gönderilmişlerse ya da annelerinin etkisi altında kalmışlarsa bağlı buldukları hanedanlık için büyük tehlike oluşturmaktaydılar (Yaron, 1963: 31).

Ugarit Krallığı'nda, Hitit Krallığı'nın aksine doğan ilk erkek çocuk tahtın gelecekteki varisi olacak şekilde bir kural bulunmamaktaydı ve Ammištamru'nun diğer eşinden de çocukları olduğu bilinmektedir. Bu sebeple de Ammištamru'nun

---

²⁴⁷RS 17.159.

²⁴⁸ “Ugarit ülkesindeki Utri-Šarruma'ya (gelince) o veliahttır. Eğer Utri-Šarruma: ‘Ben annemin peşinden gideceğim.’ derse, tahttaki düzenini yapsın (haklarından tamamen feragat etsin), ondan sonra gitsin. O zaman Ugarit kralı Ammištamru başka bir oğlunu Ugarit'e veliahtlık için koyacak. Eğer Ammištamru'nun ölümünden sonra Utri-Šarruma kendi annesini (yanına) alırsa ve (bu karar) onu Ugarit ülkesinde (tekrar) kraliçeliğe döndürecektir. Utri-Šarruma giysisini tahtın üzerine koymalı ve her nereye gitmek isterse gitmelidir. Daha sonra majesteleri şimdi Ammištamru'nun öbür oğlunu Ugarit'te krallığa oturtacak ve gelecek günlerde Bentešina'nın kızı, kendi oğulları kendi kızları ve damatları için herhangi bir hukuki hak iddia edemeyecektir. Karar verme yetkisi Ugarit kralı Ammištamru'ya aittir. Bu belge onun davayı kazandığının belgesidir.” şeklinde geçmektedir (Taş, 2007: 120-121; de Mieroop, 2007: 124vd.; Beckman, 1996: 165vd.).

boşandığı eşinden olan oğlu yerine, diğer eşlerinden olan oğullarından birini tahta veliaht olarak atadığı düşünülmektedir (Yaron, 1963: 30).

Boşanma sonrasında sürdürülen hukuki işlemler ile ilgili metinde²⁴⁹ ifadesi geçmektedir:

“Kahraman Kargamiş ülkesi kralı Şarru-kuşuh’un torunu, Kargamiş ülkesi kralı Şahunuruwa’nın oğlu, Kargamiş kralı Ini-Teşup’un huzurunda, Amurru ülkesi kralı Bentešina’nın kızı hem gümüş hem altın hem bakır hem tunçtan yapılmış eşyalar, hem hatırı sayılır ziyaretçilerin hediyeleri, hem hediyeler, hem süs eşyaları, hem erkek kö[le]ler, hem kumaşlar Ugarit’te Amurru ülkesi kralı Bentešina’nın kızının olmuştur. Ugarit kralı Ammiştamru’ya ait herşeyi elde etmiştir. Gelecekte Amurru ülkesi kralı Bentešina’nın kızı bu eşyalar için, Ugarit ülkesi kralı Ammiştamru’ya karşı, onun oğullarına ve torunlarına karşı hukuki itirazda bulunmayacak. Eğer hukuki itirazda bulunacak olursa, bu belge onun kazandığının belgesidir.” (Taş, 2007: 122 vd.).

Prensesin çeyizi olan ve Ugarit sarayında yaşadığı sırada kendisine gönderilen hediyelere sahip olma hakkının devam ettiği ve boşanmanın gerçekleşmesi sonrası mallarını aldığı gözlemlenmektedir (Taş, 2007: 122 vd.).

Boşanma sonrasında finansal bir sorun da ortaya çıkmıştır. Prenses, anne evinden çeyiz olarak getirdiği eşyalarını, evlilik sırasında aldığı hediyeleri ve taşınabilir malları geri alma sorunu ile karşılaşmıştır. Metinde ilginç olan hususlardan biriye boşanma sonrası mal paylaşımının bir başka kral tarafından yapılmış olmasıdır, büyük ihtimalle paylaşımında sıkıntı yaşanmış ve tarafsız bir göze ihtiyaç duyulmuştur. Belgede geçen malların gerçeği yansıtıp yansıtmadığı konusuysa muallakta kalmaktadır. Kralın cimri bir tutum sergilediği gözlemlenmektedir. Ayrıca kararın kral tarafından kabul edildiği şekilde kararın onaylanması oldukça ilgi çekicidir. Bunlara ek olarak kralın boşanma parası ödemediğini metinde yer almaması sebebiyle anlamaktayız. Bunlara ek olarak taraflar arasındaki ilişkiyi düzenleyen yasaların ayrıntıları bilinmemektedir, lakin kocanın herhangi bir ücret ödememesi, Hitit kralının kraliçeye boşanma suçunu atfettiğini gösteren bir gösterge olarak görülebilir. Maddede

---

²⁴⁹ RS 17.396.

evlilik zamanında sıklıkla hazırlanan ve evlilik sözleşmesinde somutlaştırılan ya da bazen ayrı belgeler oluşturan detaylı envanterlerin kadının hakları ile ilgili kesin delil sunmadığını göstermektedir ve bu listelerin kuşkusuz ki ölüm veya boşanma sebebiyle evliliğin sonra erdirilmesini düşünerek hazırlanmıştır. Belge tam bir doğruluk arz etmemektedir. Kral karısı tarafından veya bu davada, ailenin üyeleri, Amurru oğulları tarafından alınması gereken yemin için yeterli temeli sağlamıştır. Yemin yapıldığı taktirde kralın boşanma parasını ödemesi gerekecekti ve ileri protesto gösterileri bu konuda fayda sağlayamadı (Yaron, 1963: 26vd.).

Daha sonra Ammiştamru'nun eski eşini geri istediğini ve prensesin 1400 şekel altın karşılığında Ammiştamru'nun merhametine bırakıldığını öğrenmekteyiz. İki ülke arasındaki barışın yeniden inşa edilmesi için prensesin bedeli oldukça ucuz olduğu gözlemlenmektedir (Singer, 1991(a): 175; de Mieroop, 2007: 126).

IV. Tuthaliya'nın hakimliğini yaptığı bu davada siyasi çıkarların aile ilişkisinden önce geldiği anlaşılmaktadır. Uluslararası bu kadar sansasyonel bir olayın metinlerinde prensesin suçunun yer almaması da oldukça ilgi çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Kraliçenin Ugarit Ülkesi'nde bulunan çeyizlerinin güvenliğinin sağlanması da boşanmada duyguların değil maddiyatın daha önemli olduğunun bir başka ipucunu bize sunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

II. HİTİT KRALLIĞI VE VASSAL KRALLIKLAR ARASINDA YAPILAN EVLİLİKLER

Hitit Krallığı'nın vassal krallıklar ile yaptığı evlilikleri ve siyasi ilişkileri daha rahat anlayabilmemiz için öncelikle Hitit Devleti'nin yapısını anlamak gerekmektedir. Hitit Devleti çok uluslu ve çok devletli feodal diyebileceğimiz bir yapıya sahiptir²⁵⁰ (Bilgin, 2018). Hitit Devleti dört ana bileşenden oluşmaktadır (Bryce, 2005:44):

- Hititlerin başkenti Hattuša'yı ve bir dizi bölgesel idari merkezi yerleştirdiği bir "çekirdek alanı",
- Kralın veya yönetim organlarının doğrudan kontrolü altında çekirdeğin çevresindeki bölgeler,
- Krala tabi olan ancak yerel yöneticilerin derhal yetkisi altındaki vassal ülkeler,
- I. Şuppiluliuma'nın hükümdarlığından itibaren Suriye'nin kuzeyindeki iki valilik krallığı.

Bryce'a göre vassallık sistemi, imparatorluk dönemindeki askeri girişimlerin sonucu olarak ortaya çıkmış bir sistemdir ve I. Şuppiluliuma ile II. Murşili dönemlerindeki girişimlerle birlikte daha fazla gelişmiştir (Bryce, 2005:48). Vassal ülkeler kendi yerel yöneticilerinin yönetimindeydi. Vassal krallıklarının yükümlülükleri ve menfaatleri, antlaşma metinlerine dikkatlice yazıldı ve düzenlendi, antlaşmalar iki ülke arasında değil, iki kişi arasında gerçekleşmekteydi; bunlardan ilki Hitit kralı, diğeryse vassal yöneticiydi. İkili antlaşmadan ziyade kralın çıkarlarını önemseyen yani tek taraflı antlaşmalardı. Şartları ve koşulları hazırlanmış ve kral tarafından zamanı ayarlanmışsa da onaylanmış olup, vassal yönetici tarafından da yemin ile antlaşma kabul edilmektedir. Antlaşma bireysel nitelik taşıması sebebiyle tahta oturan her yeni Hitit kralı zamanında yeni bir antlaşmanın hazırlanması gerekliliğini doğurmuştur (Bryce, 2005: 48 vd.).

---

²⁵⁰ Bkz. Harita 2.1.

Hitit kralları vassal yöneticiler ile yaptıkları antlaşmaları evlilikler yolu ile pekiştiriyordu. Hitit prenseslerin, vassal yöneticiler ile evlendiriliyor ve vassal hanedanın soyu söz konusu prensesin oğullarından devam ediyordu (Bryce, 2005: 49).

Vassal terimi için “išhuil išhai/išhiya” kelimesi kullanır, bağlamak minnet altında bırakmak anlamına gelmektedir. İki taraf için de yemin etmek çok önemlidir, yeminde bağlılık kavramı bulunmaktadır (Klock-Fontanille, 2005: 111). Birkaç durumda Hitit Krallığı’na bağlı yerel yöneticiler “kuirwana”²⁵¹yani “koruma altına alınan” olarak belirtilmişlerdir (Bryce, 2005: 49).

Vasallık antlaşmalarında eşitlik gözetilmez. Hitit kralı daima üstün durumdadır, bunu Hitit kralının unvanları ve soyağacı ile birlikte antlaşma metninde yer aldığı oysa karşı tarafın kısa ve yalın bırakıldığı fark edilmektedir (Klock-Fontanille, 2005: 111). Antlaşmalarda vassalın uymak zorunda olduğu şartlar sıralandırılmıştır:

- Baş kaldıramaz,
- Bağımsız bir dış politika uygulayamaz,
- Büyük Kral’ın dostları onun dostları, Büyük Kral’ın düşmanları onun düşmanları olmalıdır,
- Savaşa askerleriyle onun yanında girmelidir yani ganimetten pay alamaz,
- Ülkesine gelen kaçakları Hitit Ülkesi’ne geri göndermek zorundadır,
- Her yıl Hattuša’ya gidip krala olan bağlılık yeminini tazelemek ve ona yıllık vergisini²⁵² ödemek zorundadır (Bryce 2005: 49).

---

²⁵¹ Arzawa (topraklarının vassal statüsüne indirilmeden önce) krallarına, Kizzuwatna ve Mittani krallarına (14.yy. da Mittani Krallığı'nın Hitit Krallığı tarafından fethinden sonra) uygulandı ve bir vassal hükümdara göre daha üstün konumdaydılar. Yıllık vergiden muafiyet, fethedilen toprakları kendi topraklarına ekleme hakkı ve Hitit kralıyla ikili antlaşma yapma hakkı gibi bazı ayrıcalıklara sahiptiler, ama vassal devlet yöneticilerine göre daha az eylem özgürlüğü vardı. Bağımsız bir dış politikaya hakkı yoktu ve Hitit Krallığı'nın müttefikleriyle veya yabancı krallıklar ile olan tüm ilişkiler Hitit kralları tarafından sıkıca denetlenmiştir (Bryce, 2005: 49).

²⁵²300 shekel (Bryce, 2005: 49).

Hitit Devleti antlaşmaları vassal krallıklar ile yapılan antlaşmalar ve kendisi ile eş değer saydığı devlet başkanları arasında hukuka uygun paritetik antlaşmalar olarak iki gruba ayrılır. Vassallar ile yapılan antlaşmaların nedenlerinden biri de vassal devletlerin kendi arasında siyasi ve askeri açıdan ayrılmasıdır. Antlaşmada yer alan hükümler, vassal hükümdarı diğer büyük krallıklar ile bağımsız bir ilişki içerisine girmesini ve diğer vassal krallıklar ile bağımsız siyasi ilişkiyi veya askeri ilişki kurmasını engellemektedir. Şayet bu tarz ilişkilerin oluşması gerekiyorsa, konuyu Hattuša'ya yönlendirmeleri gerekiyordu. Hiç şüphesizki bunun amacı Hitit Krallığı'na karşı oluşacak koalisyonların oluşumunu en aza indirmekti. Vassal, hükümlerine uymak için çok sayıda tanrıya yemin etmeye mecburdu. Vassal devletler ile yapılan antlaşmaların orjinal belgelerinin çoğunluğu elimize geçmemiştir, lakin sözü geçen antlaşmalar ile ilgili atıfları kral yıllıklar gibi tarihi metinlerden öğrenebilmekteyiz (Dinçol, 1988: 36-39; Beckman, 1996: 2; Bryce, 2005: 50).

Vassal devletler ile yapılan antlaşmalar genellikle aynı düzen içerisinde yer alırdı (Beckman, 1996: 2vd.; Dinçol, 1988: 36);

- Giriş önsözü; isimler, unvanlar ve Hitit kralının soyu ile ilgili bilgiler burada bulunurdu. Vassaldan bu bölümde bahsedilmezdi,
- Tarihi giriş; Hitit Ülkesi ile antlaşma yapılacak olan vassal ülkenin siyasi ilişkileri hakkında kısa özet halinde denilebilecek bilgiler verilirdi,²⁵³
- Hükümler; bu bölüm antlaşmadan antlaşmaya çeşitlilik göstermektedir. Genellik ile vassal ülkelerden alınan haraçların ödenmesi, gerektiğinde askeri destek, bağımsız diğer yabancı (Hitit Ülkesi ve vassalı olmayan) ülkeler ile ilişkinin kesilmesi, Hitit tahtının korunması, vediahta tabilik gibi konuları işlemektedir,
- Emanet etme; tabletteki antlaşmanın hangi tapınakta muhafaza edildiği ve hangi tanrıların gözetiminde olduğu belirtilmektedir. Metinde belirtilen yöneticiye yüksek sesle okuması da bu bölümdeydi²⁵⁴,

---

²⁵³ Kaşka ve Hitit Ülkesi arasında yapılan antlaşmalarda kısa tarihçe bölümünün yer almadığı gözlemlenmiştir. Kaşkalar'ın oniki kabile halinde yaşamaları sebebiyle tek hükümdarların bulunmadığından bu madde antlaşmalarda yer almamıştır (Dinçol, 1988: 36).

²⁵⁴ Vassal krallıkların Hitit Ülkesi'ne, krala ve kralın soyuna sadık olması beklenirdi. Elimizde vassallar ile yapılan antlaşma belgeleri oldukça az olsa da, her yıl vergi olarak altın, gümüş ya da yerel endüstri ürünlerini ödemesi beklenirdi. Ayrıca antlaşmalarda vassal ülkeler ile Hitit Ülkesi arasındaki sınırların belirlendiği ve açıklandığı net bir şekilde görülmektedir. Metnin kopyası Güneş Tanrıçası Arinna'nın tapınığında yer alırdı ve düzenli aralıklar ile vassal kralla okutulurdu (Beckman, 2003: 762 vd.).

- Tanıklık eden tanrıların listesi; antlaşma yapan iki tarafında tanrıları bu bölümde yer alırdı ve antlaşmaya tanıklık ederlerdi,
- Lanetler ve kutsamalar; tanrıların antlaşmayı garantilediğinin karşılığıdır.

Lakin bu düzene bazen uyulmadığı da görülürdü, örneğin; Hitit Devleti ve kuzey komşusu olan Kaşkalar arasında imzalanan antlaşmada iki devlet arası tarihsel geçmişe yer verilmediği göze çarpmaktadır. Ayrıca Kaşkalar kabileler halinde yaşadıkları için taraf olan kişilerin tek tek adlarının sayıldığı ve yanlarına da tanımlayıcı şu şehirden şu kadar adam gibi ibareler yer almaktadır (Dinçol, 1988: 36).

Vassal antlaşmalarda soyluların da antlaşma tarafları arasında yazıldığı dikkat çekmektedir bunun nedeni başlangıçta belirsizliğini korusa da sonrasında adı geçen şahısların antlaşmanın yazımı sırasında belirli bir rol oynadıkları gözlemlenmiştir²⁵⁵. Vassal devletler ile yapılan antlaşmalar bazen ele geçerse de kral yıllıkları ya da tarihi içerikli başka metinlerde de bu antlaşmalara dair atıflar bulunmaktadır, bazen antlaşmanın öneminin tekrarlandığı görülmektedir (Dinçol, 1988: 37-39).

Büyük kralın ise antlaşma karşılığında vassal krallığın toprak bütünlüğünü koruyacağı ve vassal krallığın kendi toprakları içerisinde kralının iktidar olmasını garanti eder (Klock-Fontanille, 2005: 112). Antlaşma şartlarına uymayan krallığın lanetleneyeceği belirtilir.

Antlaşma metninde yer alan tarihsel girişleri, kralın ya da danışmanlarının yerel meseleleri, vassal devletin bulunduğu bölgedeki belirli problemlere duyarlılığı ve bölgenin tarihini ayrıntılı bir şekilde bildiklerini ve bunların tümü ile ilgili bir algılamayla birlikte yansıtmaktadır. Hitit krallarının sık sık eşzamanlı olarak uğraşması gereken büyük ve karmaşık devletler göz önüne alındığında, bu küçük bir başarı değildi (Bryce, 2005: 50 vd.).

I. Šuppiliuma, krallığın sınırlarını genişletmek için yeni fethettiği ve başkentten oldukça uzaktaki eyaletlerin yönetimini yerel vassallara veren ilk kraldı. Federatif sistemin en önemli nedenlerinden biri, iç ve dış askeri faaliyetler için belirli miktarda yaya ve arabalı savaşçıyı hazır tutmaktı. Buna karşılık Hitit Ülkesi de

---

²⁵⁵Bu tableti A kentinde X, Y, Z'nin huzurunda katip B yazdı (Dinçol, 1988: 37).

vassalının tahtını korumak ve egemenlik haklarını korumayı üstlenmekteydi (Dinçol, 1982: 56; Klock-Fontanille, 2005: 113).

I. Šuppiluliuma kız kardeşini Hayaša kralı ile evlendirdikten sonra yaptığı antlaşmanın 33. maddesinde eskiden aldığı kadını kuma olarak koruyabileceği fakat onu eş yapamayacağı ayrıca başka bir kadın almaması şartını da koyar²⁵⁶ (Çelebi, 2015: 59).

I. Šuppiluliuma ayrıca Tušratta'nın oğlu Šattiwaza ile yapılan evlilik antlaşmasında Mittani Ülkesi'ne kraliçe olacak kızını kumaların iyi karşılaması ve hiçbir kadının kızından eşit ya da kızından üstün olmaması koşulunu hükme bağlar (Karağuz, 2002: 210):

“Hitit Ülkesi'nin kralı, ben büyük kral, kızım için Mittani Ülkesi'ne hayat verdim. Tušratta'nın oğlu Šattiwaza'yı elimde tuttum ve kızımı ona zevceliğe verdim. Prens Šattiwaza, Mittani ülkesinde kral olsun ve Hitit Ülkesi'nin kızı, Mittani ülkesinde kraliçe olsun. Kumalar, sen Šattiwaza için hoş karşılan. Fakat hiçbir kadın benim kızından daha büyük olmasın. Sen hiçbir kadının onunla eşit olmasına izin verme ve hiç kimse onun yanında eşit şekilde durmasın. Sen benim kızımı ikinci dereceye indirme. Mittani ülkesinde o, kraliçeliğe alınsın. Šattiwaza'nın oğulları ve benim kızımın oğulları ve torunları gelecekte Mittani ülkesinde eşit olsun. Gelecekte Mittaniler, prens Šattiwaza'ya karşı, kızım kraliçeye karşı, oğullarına karşı ya da torunlarına karşı ayaklanmayı planlamasın. Gelecekte prens Šattiwaza, benim oğullarıma eşit ve kardeş olsun ve prens Šattiwaza'nın oğulları onun çocukları ve torunları benim torunlarıma eşit ve kardeş olsun.” (Karağuz, 2002: 210).

Yukarıdaki iki örnekten anlaşıldığı kadarıyla bir vassal krallık ya da taht mücadelesinde olan bir ülke ile evlilik yapıldığında Hitit ülkesinin statüsü daha üstün basmaktadır. Saray hayatına karışıp Hitit ülkesinden gönderilen kızının ya da kardeşinin saray hayatında ve kralın hayatında en önemli mertebede olmasını

---

²⁵⁶“Azzi ülkesinden bir kadını eş olarak alma! ... Eskiden aldığın kadını kuma olarak (koruyabilirsin). Sana buna izin var. Fakat onu eş yapamazsın.” (Alp, 2005: 99).

sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca bu durum Hitit Ülkesi'ne evlilik yapılan ülke üstünde siyasi bir üstünlük de sağlamaktaydı.

Hitit krallarının, vassal yöneticiler ile yaptıkları antlaşmaların çok sınırlı ve kısa süreli olduğu anlaşılmaktadır, ama yine de Hitit Krallığı'na oldukça mühim katkıları olmuştur. Hitit kralları acil ve doğrudan ilgi gerektiren bölgeler ile ilgilenirken vassal yöneticiler sayesinde krallığın çeşitli bölgelerinde istikrarın sağlanmasına yardımcı oldular. Evlilikler yoluyla bağlı krallar Hitit “beyi” konumuna yükselir ve resmen kraliyet ailesine dahil edilirdi, buna ek olarak panku meclisine üye olurlardı (Brandau - Schickert, 2004: 275; Bryce, 2005: 50).

Vassal krallıklar ile yapılan evlilikler sayesinde Hitit kralları doğrudan veya dolaylı olarak bu ülkeleri kontrolü altına alırdı. Hattuša'ya siyasi mülteci olarak gelirlerdi ve kendi ülkelerine baskı yapmak için kullanılırlar. Sadakatin kanıtlanması evlilik yoluyla pekiştiriliyordu (del Monte, 1974: 365).

II.A. Mira Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik

Mira²⁵⁷ Krallığı, Hitit Krallığı döneminde Batı Anadolu'da oldukça etkili olan krallıklar arasında yer almaktadır. Söz konusu krallığın Arzawa²⁵⁸ Krallığı ile olan ilişkisi sebebiyle de Batı Anadolu tarihi için önemli bir yere sahiptir.

Mira Krallığı Arzawa Ülkeleri arasında sayılmaktadır ve Mira-Kuwaliya olarak da anılmaktadır. Arzawa'nın çekirdek bölgesinde yer aldığı bilinmektedir. Mira'nın Arzawa'nın topraklarını aldığı kabul edilirse, başkent Apaša²⁵⁹ da dahil olmak üzere Karabel Geçidi'nin güneyindeki konum ile birlikte Apaša'nın=Ephesos'un da Arzawa topraklarına dahil olduğu düşünülmektedir (Starke, 2001: 36; Bryce, 2009: 74; Gander, 2017: 269vd.).

Mira-Hitit ilişkilerinin I. Şuppiluliuma'dan IV. Tuthaliya'ya kadar olan süredeki metinlerden anlaşılmaktadır. Mira Krallığı ile ilgili en önemli bilgilerimizi

---

²⁵⁷ Kayseri ve Anavarza civarına, Akar ve Banaz arasına ve Karya'nın Menderes ile Emir arasındaki bölgeye lokalize edilmiştir (RGTC VI: 269-270; RGTC VI/2: 105).

²⁵⁸ Anadolu'nun güneybatısına, Aksu ve Menderes arasına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 42-45; RGTC VI/2: 14).

²⁵⁹ Doğu Likya'daki Phaelis ya da Habesos/Antiphellos'a lokalize edilmiştir (RGTC VI: 26; RGTC VI/2: 8).

Manapa-Tarhunta ve II. Muršili arasında yapılan antlaşma metni olan CTH 191 ve II. Muršili'nin yıllıkları olan CTH 61'de Mira bir ya da iki kez geçerken Arzawa ile ilişkiler sıklıkla geçer. Antlaşma metninde yer alan tarihçe, II. Muršili'nin yıllıkları ile örtüşmektedir (Klinger, 2005: 125).

Mira Ülkesi ile ilgili bilgi vermeden önce Arzawa Ülkesi'nden biraz bahsetmek doğru olacaktır, çünkü Alakšandu ile yapılan antlaşma²⁶⁰ metninde Arzawa kraliyet ailesi ile ilgili bilgiler verilmektedir (Beckman, 1996: 82-88; del Monte, 1974: 355 vd.). Arzawa Ülkesi'nin Hitit metinlerinde ilk olarak I. Hattušili döneminde geçtiği ve bölgeye sefer yapıldığını görmekteyiz. Arzawa kralı Tarhundaradu'nun Mısır kralı III. Amenofis ile kızını evlendirdiğini ve Hitit Ülkesi'ndeki büyük güçler arasında yer aldığını anlamaktayız (Starke, 2000: 251 vd; Hawkins, 1998(a): 10; Friedrich, 1926).

Arzawa Krallığı I. Šuppiluliuma zamanında oldukça güçlü krallıklar arasında yer alırken, Arzawa tahtı için oluşan çeşitli düşmanlıklar ve gruplaşmalar nedeniyle Arzawa Krallığı'nın zayıfladığı görülmektedir. Bu çekişmelerin Hitit karşısındaki güçlü pozisyonunu etkilediği ve Mašhuiluwa'nın I. Šuppiluliuma'nın gözlerinde Arzawa Krallığı'nın hanedan arasında oluşan taht kavgasına karışması için bir koz durumuna geldiği görülür. Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın ölümü, Arzawa üzerinde yapacağı politikalarını uygulamayı engellemiş gözükmektedir (del Monte, 1974: 358; Starke, 2001: 38).

Arzawa kralı Tarhundaradu'nun ölümünden sonra ise Arzawa tahtı için Tarhundaradu'nun çocukları arasında bir mücadele yaşanır. Mašhuiluwa'nın kardeşlerinden kaçıp Hattuša'ya sığındığı görülür. II. Muršili dönemine ait olan bir metinden²⁶¹, I. Šuppiluliuma onu ve ailesini bağışlamış, fakat I. Šuppiluliuma Mittani Ülkesi'nde olduğu için Mašhuiluwa'nın durumu ile fazla ilgilenememiştir²⁶². Yine başka bir metinde²⁶³, I. Šuppiluliuma'nın Mittani²⁶⁴ seferi sonrasında Mašhuiluwa'ı

²⁶⁰ II. Muwatalli'nin Wiluša kralı Alakšandu ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 76.

²⁶¹ II. Muršili'nin yıllıkları bkz. CTH 61 = KBo 4.4 IV 61-65.

²⁶² "Çünkü [babam] Hurri ülkelerinde idi ve o geç kalıyordu ve daha uzun süre kaldı, bu yüzden ona bakamadı ve geri dönüp atmadı. Onun için onun düşmanını [yenemedi]. Babasının topraklarını, babasının tahtını [ona geri veremedi]" (del Monte, 1974: 357).

²⁶³ I. Šuppiluliuma ile Mittani kralı Šattiwaza arasında yapılan antlaşma CTH 51=KBo 1.1 öy. 56-5.

²⁶⁴ Habur bölgesi merkezli Yukarı Mezopotamya'ya lokalize edilmiştir (Bryce, 2009: 477-478; RGTC VI: 272-273; RGTC VI/2: 105-106).

tahta oturtacağına dair bir bilgi yer almaktadır²⁶⁵ (Beckman, 1996: 38-44; del Monte, 1974: 357 vd.; Ünal, 2003: 21). Burada ismi geçen Maşhuiluwa'nın, Boğazköy kazısında bulunan bir fragman sayesinde,²⁶⁶ I. Şuppiluliuma'nın kızı Muwatti ile evlenen aynı kişi olduğu bilinmektedir²⁶⁷ (Starke, 2000: 252 vd.). Maşhuiluwa'nın ülkesinden kaçtığı sırada kral ya da prens olup olmadığı bilinmemekle beraber Kupanta-Kurunta Antlaşması'nda II. Murşili evi, barkı ve koltuğuyla birlikte Maşhuiluwa'ya geri verdiğini belirtir. Bu sebeple Maşhuiluwa'nın kral ya da kral naibi olduğuna dair bir görüş de mevcuttur (Ünal, 2003: 25).

Maşhuiluwa'nın Hattuša'da ikamet etmesi, II. Murşili'ye Arzawa Ülkesi'ni yıkma fırsatı verir. Hitit kralı II. Murşili, Arzawa tahtında gaspçı kral olan ve Maşhuiluwa'nın kardeşi olduğu düşünülen Uhhaziti'nin üzerine sefer düzenledi²⁶⁸. Savaş sırasında Mira kralı Maşhuiluwa'nın Hititler tarafında olduğu görülür (Ünal, 2003: 30). Arzawa kralı Uhhaziti'nin denizi aştığı ve Ahhiyawa Ülkesi'ne sığındığı belirtilmektedir. Uhhaziti'nin kaçıışı ile Arzawa Krallığı yenilir²⁶⁹ (Singer, 1983: 206; Güterbock, 1983: 135; Starke, 2001: 38; Klengel, 1999: 191vd.; Ünal, 2003: 26vd.). Belgeden anlaşıldığı kadarıyla,²⁷⁰ Arzawa Krallığı'nın toprakları Hitit vassal devletleri arasında yer alan Mira ve Hapalla²⁷¹ arasında bölüşüldü, kral olarak da Maşhuiluwa veya Tarkašnaili kral olarak belirlendi²⁷² (Starke, 2000: 252 vd.; del

²⁶⁵ “Tušratta kralı Şattiwaza'ya ele geçirdikten sonra, elimle (yani, büyük kral Şuppiluliuma), onun babasının tahtına oturmasına izin vereceğim. Büyük Ülke, Mittani Ülkesi'nin yok olmadığından emin olmak için, büyük kral, Hitit Ülkesi kralı, Mittani Ülkesi'ni kızının hayatı için hayata getirdi. Tušratta'nın oğlu Şattiwaza'ya elimle yakaladım ve evliliğe kızını verdim.” (del Monte, 1974: 357 vd.).

²⁶⁶ II. Murşili'nin yıllıkları bkz. CTH 61=KBo 4.4 IV 56-60.

²⁶⁷ “Çünkü Maşhuiluwa, Arzawa adamı, babama mülteci olarak gelmişti, babam onu damadı yaptı ve ona kızı Muwatti'yi, kız kardeşimi [evliliğe] verdi. Daha sonra, kendisine ve bize ve onun oğullarına yemin etti ve konu üzerine yemin etti.” (del Monte, 1974: 356).

²⁶⁸ “Ama [Maş]huiluwa'nın [Mi]ra Impa'ya (işgal ettiği) tuttuğu için, [Uhhaziti'nin oğlu] Piyama-[DLAMA] ona karşı bir savaşçı olarak davrandı. Ve tanrılarım Maşhuiluwa'nın yanında durdu ve burada [Uhhaziti'nin] oğlu Piyama-[DLAMA]'yı yendi ve onu vurdu. Ve [Maşhuiluwa Uhhaziti'nin oğlu Piyama-[DLAMA] 'yı yendiğinde, o da Hapanuwa [Ülkesi'ne taşındı]. [ve Mira Ülkesi'nin yarısı, Maş[huiluwa]ş'ın yarısıydı, fakat diğer yarısı yenildi ve o bir Hitit toprağı oldu” (del Monte, 1974: 359).

²⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.C.

²⁷⁰ II. Murşili'nin yıllıkları CTH 61 = KUB XIV 15 IV 34-49.

²⁷¹ Toros ve Amanos Dağları arasında Ceyhan'ın ortasına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 79-80; RGTC VI/2: 27).

²⁷² “Sonra Mira Ülkesi'ne döndüm ve Mira Ülkesi'ne karar verdim. Sonra Arşani, Şarawa ve Impa'ya inşa ettim ve onları güçlendirip işgal güçleriyle meşgul ettim. Sonra Maşhuiluwa'ı Mira'da görevlendirdim ve Maşhuiluwa'ya şöyle konuştum: ‘Sen Maşhuiluwa, babama mülteci olarak geldin ve babam seni aldı ve seni damadı yaptı ve seninle kız kardeşim Muwatti'yi evlendirdi. Ama sonra seninle

Monte, 1974: 362; Bryce, 2005: 196 vd.; Hawkins, 1998(a): 14; Starke, 2001:38; Ünal, 2003: 4). Mira Krallığı'nın başına Mašhuiluwa, Hapalla Krallığı'nın başınaysa Tarkaşnalli getirilmiştir ve sözü geçen iki şahsın büyük olasılıkla Arzawa hanedan üyesi oldukları sanılmaktadır (Niemeier, 2002: 522). II. Muršili seferden geri dönerken 600 kişilik bir muhafız kıtasını Mira kralı Mašhuiluwa'ya verir (Ünal, 2003: 35).

Mira tahtına oturduktan sonra Mašhuiluwa, ismi bilinmeyen ancak metinlerde É.GAL.PAP olarak geçen Maša²⁷³ Ülkesi kralının isyan ettiğini II. Muršili'ye haber verir. Mira kralı Mašhuiluwa başlangıçta Hitit tarafında yer alsada, sonrasında Hititlere olan sadakat yeminini bozar Pitašša topraklarına saldırır ve Maša kralı É.GAL.PAP ile güçlerini birleştirir. II. Muršili yeni bir sefer hazırlığı yapmaktansa Mašhuiluwa'yı kendi tarafına çekmeye çalıştı, lakin Mašhuiluwa Maša Ülkesi'ne kaçtı²⁷⁴. II. Muršili'nin bu girişimi sonuçsuz kalınca, Hitit kralı Maša üzerine yürüdü ve Maša halkına Mašhuiluwa'yı teslim etme emrini verdi²⁷⁵ (Bryce, 2005: 212; Gander, 2017: 270; Klengel, 1999: 194).

Maşalı soylular, Mira tahtında Mašhuiluwa yerine evlatlık oğlunun Mira tahtında yer almasını istediler ve bu sebeple Mašhuiluwa'nın üzerindeki himayelerini çektiler. Mira vassal kralının Hititlerin üst düzey yetkililerine kendisini teslim etmesini de istediler. Mašhuiluwa bunu reddetti ve Maşalılar onu yakalayıp, II. Muršili'ye teslim ettiler. Hitit kralı onu Hattuša'ya götürüp Mira Beyi'nin yerine vassal hükümdar atamak için onu elinde rehin olarak tuttu²⁷⁶ (Bryce, 2005: 213).

---

ilgilenemezdi ve senin için (senin) düşmanlarını yenemezdi. Ama ben sana baktım ve düşmanlarını sana vurdum. Ayrıca şehirler inşa ettim ve onları takviye ettim ve onları işgal birliklerine atadım. Ve seni Mira'da yönetime atadım. [Daha fazla] [6]00 kişiyi (senin) kişisel emrine verdim [ve] ona şöyle dedi: 'Mira halkı kötü olduğu için, bunların olması gerekiyordu.600 bekçiniz kişisel bekçiniz. Mira halkıyla ilgilenmemeli, onlara karşı savaşmamalısın'' (del Monte, 1974: 360 vd.; Beckman, 1996: 69).

²⁷³Kalykadnos/ Gök su üzerindeki Lalaris'e, Isparta civarlarına, Adapazarı civarları ile Menderes ve Hermos arası gibi çeşitli yerlere lokalize edilmiştir (RGTC VI: 264- 265;RGTC VI/2: 102-103).

²⁷⁴“Şallapa'ya vardığımda, Mašhuiluwa'ya şöyle yazdım: " Buraya bana gel! " Fakat Mašhuiluwa suçunun farkındaydı, beni reddetti, Güneşim ve o da benden önce kaçtı ve Maša Ülkesi'ne gitti.” (Muršili: Kupanta-Kurunta Antlaşması §5). (Bryce, 2005: 212; del Monte, 1974: 364; Beckman, 1996: 69-77).

²⁷⁵“Mašhuiluwa benim kulumdu ve o benimle tartıştı ve bana karşı konularımı karıştırdı ve benimle çatışmaya başlamıştı. Şimdi benden önce kaçtı ve gördü, o sana geldi. Şimdi onu ele geçir ve bana teslim et! Onu ele geçirip bana teslim etmezsen, ben gelip seninle birlikte ülkeni yok edeceğim.” (Mursili: Kupanta-Kurunta Antlaşması §6) (Bryce, 2005: 212 vd.; Beckman, 1996: 69-77).

²⁷⁶II. Muršili'nin yıllıkları bkz. CTH 61 = KUB 19.39 III.

Yeni Mira vassal hükümdarı ise; Mašhuiluwa'ın yeğeni ve abisinin oğlu Kupanta-Kurunta idi. I. Šuppiluliuma'nın kızı Muwatti'yi Mašhuiluwa ile evlendirdiği bilinmekteydi. Evlilikleri boyunca çocukları olmadığı için Mašhuiluwa, abisinin oğlu olan yeğenini tahtına varis olması amaçlar. Kupanta-Kurunta'yı evlatlık almak için II. Muršili'den izin istedi. II. Muršili bu isteği kabul etti ve Mira'nın sınırlarını genişletti²⁷⁷. Mašhuiluwa'ın Hitit Krallığı'na karşı isyanı Hitit geleneğindeki önemli bir sıkıntıyı da beraberinde getirir. Hitit geleneğinde; bir oğul babasının günahlarından sorumlu tutulabilir ve ceza ödeyebilirdi ancak II. Muršili, Kupanta-Kurunta için bu geleneğin uygulanmadığını belirtti²⁷⁸ (Bryce, 2005: 213; Hawkins, 1998(a): 15; del Monte, 1974: 363-366; Klengel, 1999: 151vd.; Klinger, 2005: 124; Klengel 1999: 194).

II. Muršili, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kupanta-Kurunta'nın Mašhuiluwa yerine Mira kralı olarak atanmasını talep eden Maša soylularının desteğinin farkındaydı. Ayrıca bu durum Kupanta-Kurunta'yı babasının isyancı faaliyetlerine karşı aklıyordu. Bunlara ek olarak Mira tahtına geçmesi düşünülen başka bir alternatif de bulunmuyordu, bu sayede bir antlaşma ile²⁷⁹ Kupanta-Kurunta Mira'nın yeni kralı oldu.²⁸⁰ II. Muršili ayrıca Kupanta-Kurunta'yı, Šeha Nehri Ülkesi'nin kralı Manapa-Tarhunda ve Hapalla kralı Targašnalli ile bir yemin altında birleştirir. Batı Anadolu'daki vassal devletler uzunca bir süre isyana da başka bir ülkeyi işgale

²⁷⁷ “*Ve oğlunun yerine Mašhuiluwa'a Kupanta-Kurunta'yı verdim. Sonra Muwatti'ye ve aynı zamanda da Kupanta-Kurunta'ya ve Mašhuiluwa'a yemin altında Mira Ülkesi'ne ve Kuwaliya Ülkesi'ne yerleştirdim.*” II. Muršili'nin Mira-Kuwaliya kralı Kupanta-Kurunta ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 68. (Bryce, 2005: 213; Beckman, 1996: 69-77).

²⁷⁸ “*Kupanta-Kurunta, bilmez misin ki, eğer Hattuša'da biri isyan ederse ve babası günah işleyen bir oğul günah işlemiş sayılmasa bile, babasının evi kendisinden alınır veya başka birine ya da saraya verilir? Ve senin baban Mašhuiluwa suçlu olduğu için ve sen Kupanta-Kurunta, Mašhuiluwa'nın oğlu olduğun için, sen suçlu olmasan bile ben Güneş, eğer sana zarar vermeye niyetim olsaydı o sırada seni sürebilirdim. Şimdi bile senden babanın evini ve ülkeni alabilirim. Onları başkasına verebilir ve başkasını ülkenin yöneticisi yapabilirim.*” II. Muršili'nin Mira-Kuwaliya kralı Kupanta-Kurunta ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 68 (Bryce, 2005: 213; Beckman, 1996: 69-77).

²⁷⁹ II. Muršili'nin Mira-Kuwaliya kralı Kupanta-Kurunta ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 68.

²⁸⁰ “*Çünkü Mašhuiluwa, baban, Güneş'e karşı suç işledi ve sen, Kupanta-Kurunta, Mašhuiluwa'nın oğluydun, hiçbir şekilde suçlu olmasan da, Benim Güneşim, Güneşim bertaraf edilmiş olsaydı, daha azını reddedemezdi. Size karşı göstermemek ve sizden babanızın ve toprağın evini alıp başka birine vermiş olabilir ve bu topraklarda başka bir hüküm vermiş olabilir. Ama şimdi Güneşim sizi reddetmek için kullanılmadığı için, sizi reddetmedim ve sizden babanızın ve toprağın evinden aldım ve topraklarda başka bir hüküm vermedim ve sana babanın ve toprağın evini geri verdim ve seni topraklarda yönetmiştim.*” II. Muršili'nin Mira-Kuwaliya kralı Kupanta-Kurunta ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 68. (Bryce, 2005: 213 vd.; Beckman, 1996: 69-77).

kalkışmazlar (Bryce, 2005: 213 vd.; del Monte, 1974: 359; Starke, 2001: 41; Ünal,2003: 36).

III. Hattuşili ile Urhi-Teşup arasında yaşanan Hitit taht kavgasında, Urhi-Teşup'un Mısır'a kaçmasında ve sonrasında gelişen olaylarda Mašturi, Hitit kralı III. Hattuşili'ye sadakatini sürdürmeye devam eder (Hawkins, 1998(a): 16). Tawagalawa mektubu²⁸¹ olarak anılan bir belgede²⁸², Mira Krallığı'nın ismi geçmese bile, Batı Anadolu topraklarında yer alan önemli durumları anlatmaktadır, bu sayede Mira Krallığı ile ilgili dolaylı olarak da olsa fikir edinebilmekteyiz. Hitit ve Ahhiyawa Ülkeleri arasında geçen ilişkiden bahsedilmektedir. Ahhiyawa Ülkesi kralı Piyamaradu'nun muhtemelen dönemde yaşlı olduğu düşünülen Mira kralı Kupanta-Kurunta'nın yerine Mira tahtına kendisinin geçmek istediği düşünülmektedir. Şeha Nehri Ülkesi'ndeysen bir gaspçı kralın varlığı bilinmektedir²⁸³ (Hawkins, 1998(a): 17; Starke, 2000: 253).

Latmos Dağı'ndaki kaya yazıtı²⁸⁴ Maşhuiluwa ile Muwatti'nin manevi oğlu olan Kupanta-Kurunta'ya aittir, burada “büyük prens” olarak belirtilmektedir. Maşhuiluwa II. Murşili'ye ihanet ederek tahttan indirilince yerine Kupanta-Kurunta Mira kralı ilan edilmiştir (Niemeier, 2002: 522; Ünal, 2003: 23).

IV. Tuthaliya dönemi belgelerinden biri olan Millawanda mektubunda²⁸⁵, Hitit kralının alıcıya “oğlum” diye hitap ettiği görülmektedir, hitap şekli nedeniyle bir evlilik ittifakı olduğu anlaşılmaktadır ve sözü geçen bireyin müttelik ya da vassal bir yöneticiden daha fazla yüceltildiği görülmektedir. Mira kralı Tarkaşnawa'ya²⁸⁶

---

²⁸¹Hitit kralının Ahhiyawa kralına mektubu bkz. CTH 181.

²⁸² Mektubun Ahhiyawa kralına yollandığı ve Ahhiyawa kralına açıkça “Büyük kral” denildiği gözlemlenmektedir. Metinde Hitit-Ahhiyawa ilişkilerine ters düşen hareketleri ile Piyamaradu'ya yer verilmekte ve Piyamaradu ile Hititlerin görüşebilmesi için, Piyamaradu'nun güvenliğinin teminatı olarak yüksek mevkili bir Hititli'in Ahhiyawa yönetimine teslim olması gerektiği belirtilmektedir(Starke, 2001: 42; Collins, 2007: 63vd.). Mektup, III. Hattuşili dönemine tarihlendirilir (Starke, 2001:39).

²⁸³ Bkz. Bölüm II.C.

²⁸⁴ Bkz. Resim 2.1.

²⁸⁵ Millawanda mektubu bkz. CTH 182.

²⁸⁶ Tarkaşnawa'nın Kupanta-Kurunta ya da Alantalli'nin soyundan geldiği düşünülmektedir (Hawkins 1998(a): 18). Karabel Anıtı'ndaki yeni okumalara göre Tarkaşnawa'nın adının yanında babasının ve büyük babasının isimleri yer alıyordu. Tarkaşnawa büyük ihtimalle IV. Tuthaliya ile çağdaş olan son Mira krallarından Alantalli'nin oğluydu (Ünal, 2003: 22).

yazıldığı düşünölmektedir, bahsedilen dönemde Mira Batı Anadolu'daki en büyük ve en güçlü devletlerin arasında yer almaktaydı. IV. Tuthaliya, Tarkašnawa'yı Wiluša²⁸⁷ üzerine yetkilendirdi (Bryce, 2005: 307 vd.; Starke, 2000: 254; Hawkins, 1998(a) 19; Işık - Atıcı - Tekođlu, 2011: 28; Güterbock, 1983: 137 vd.; Starke, 2001: 42vd.; Niemeier, 2002: 522vd.).

Mira kralı Tarkašnawa, IV. Tuthaliya dönemine ve onun ardılı olan II. Şuppiluliuma dönemlerinde Mira'da yönetici olduğu ve ayrıca Karabel'de bulunan anıtın²⁸⁸ da sözü geçen krala ait olduğu bilinmektedir. Gücünü göstermek için anıt yapan ilk Batı Anadolu kralıdır. Ayrıca Hattuša kazılarında sözü geçen krala ait Anadolu hiyeroglif yazılı bir mühür baskısı²⁸⁹ da ele geçmiştir (Hawkins, 1998(a): 21; Ünal 2003: 22; Hawkins, 1998(a): 2; Işık -Atıcı- Tekođlu, 2011: 28).

Mira Krallığı, zaman zaman Hitit Krallığı'na tabi devletler arasında yer alsa da özgürlük mücadelesinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Krallığın, Arzawa Krallığı ile olan yakın ilişkisi de kendisini Batı Anadolu'nun hakimi olarak düşünmesine şüphesiz ki yol açmıştır. Tahta çıkacak bir ardıl bulunmadığında, kralın yeğeni başa geçirilip krallığın devamı sağlanmıştır. Batı Anadolu'daki nüfuzlarını git gide arttırdıkları be dönemde Hitit kralları dışında ilk kez bir anıt yapıldığı anlaşılmaktadır.

II.B. Hayaša Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik

Hayaša Ülkesi Hitit metinlerinde Azzi ile birlikte geçmektedir. Krallık ile ilgili en bilinen ve bir o kadar ilgi çeken husus ise Hitit geleneklerinden farklı olarak ülkede ensest ilişkinin normal bir durum olarak karşılanmasıdır²⁹⁰. Ayrıca Hukkana ile yapılan antlaşmada²⁹¹ ülkeden “aşağı(lık) köpek” olarak bahsedilmiştir²⁹² (Friedrich, 1930; Beckman, 1996: 22-30).

Azzi-Hayaša'nın, II. Murşili'nin yıllıklarından anlaşıldığı kadarıyla, Hitit Ülkesi'nin kuzeydoğu taraflarında bir yerde bulunduğuna dair bir çelişki yoktur.

²⁸⁷ Göksu çevresindeki Elaiouşa'ya lokalize edilmiştir (RGTC VI: 484-485; RGCT VI/2: 189).

²⁸⁸ Bkz. Resim 2.2.

²⁸⁹ Bkz. Resim 2.3.

²⁹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm I.B.7.

²⁹¹I. Şuppiluliuma'nın Hayaša kralı Hukkana ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 42.

²⁹²Hititçe olarak “apizzi UR.GE7-an” ifade edilmiştir. Beckman'da “lowly dog” olarak geçmektedir (Beckman, 1996: 23).

Trabzon'un güneydoğusundaki bölgede yer aldığı düşünülmektedir, Azzi'nin Gümüşhane'nin Kelkit ili civarında olduğuna dair bir görüş de mevcuttur. II. Murşili'nin yıllıklarında yer alan Aripşa kentinin anlamının “denizin ortası” olduğunu kabul edersek, Azzi-Hayaşa'nın Karadeniz boyunca uzandığı görülmekte ve Ordu ile Giresun'un da bu ülkenin topraklarına dahil olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Azzi-Hayaşa'nın modern Bayburt, Gümüşhane, Erzincan topraklarını da içine aldığı bilinmektedir. Ura şehrinin sözü geçen krallığın topraklarında yer aldığı II. Murşili'nin yıllıklarında açıkça görülür²⁹³, şehir Şebin-Karahisar olarak belirlenen Giresun'a lokalize edilmiştir (Alparslan, 2017(b): 215 vd.).

II. Tuthaliya zamanında Azzi-Hayaşa Krallığı'nın vassal statüsünde yer aldığı bilinmektedir (Bryce, 2005: 201). III. Hattuşili dönemine tarihlenen bir vesikada²⁹⁴; “*Uzaktan, Azzi düşmanı tüm Yukarı Ülke'ye geldi ve yağmaladı ve Şamuha'ya*²⁹⁵ *sınırını yaptı*” ibaresi geçmektedir (Bryce, 2005: 146; Müller- Karpe, 2017: 62).

Azzi-Hayaşa Krallığı, Yukarı Ülke topraklarını ele geçirip Şamuha'ya kadar ilerlediler. Zamanla durum Hitit lehine dönüştü ve I. Şuppiluliuma düşmana karşı seferberlik başlattı. Kral oraya gelmeden kaçtılar ve bir müddet savaştan sakındılar. II. Tuthaliya ve I. Şuppiluliuma'nın önderliğinde Hitit ordusu Azzi-Hayaşa'yı işgal etti ve Kummaha²⁹⁶ kenti yakınlarındaki kral Karanni/ Lanni ile karşılaşmaya zorladı. Bu savaşın çıkışını gösteren pasaj bölümü eksiktir (Bryce, 2005: 149).

Hitit seferi Azzi-Hayaşa Ülkesi'nin fethi ile sonuçlandı, bunun ardından I. Şuppiluliuma, Azzi-Hayaşa'yı Hitit vassal devleti yaptı ve o tarihte Azzi-Hayaşa kralı olan Hukkana ile bir antlaşma yaptı. Hukkana I. Şuppiluliuma'nın kız kardeşi ile evlenerek Hitit kraliyet ailesine bağlandı.²⁹⁷ Antlaşmanın şartlarına uygun olarak Hayaşalılar topraklarına giren tüm kaçak Hitit tebaasını geri vermek zorunda kaldılar

²⁹³ “*Ve Azzi [Ülkesi'nin]'nin ilk sınır gözetleme yeri olan Ura kenti dik bir yerde [yer almaktadır]*” (Alparslan, 2017(b): 216).

²⁹⁴ III. Hattuşili'nin hekur Pirwa'sından vergi muafiyeti metni bkz. CTH 88.

²⁹⁵ Malatya'ya, Murat Su ağzı civarından Fırat'a, Sivas ve Malatya arasına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 338-341; RGTC VI/2: 137).

²⁹⁶ Kemah, Kommagene'ye lokalize edilmiştir (RGTC VI: 220-221; RGTC VI/2: 83).

²⁹⁷ “*Hitit Ülkesi'nin kralı, Şuppiluliuma, efendim diyor ki: 'Sen, Hukkana, düşük köpek, seni yükselttim ve sana çok iyi davrandım, Hayaşalılar arasında Hattuşa içinde seni ayırdım ve kız kardeşimi sana evliliğe verdim.*” (Kosyan, 2014: 128; Friedrich, 1930; Klinger, 2005).

(Bryce, 2005: 149 vd.; Kosyan, 2014: 128; Klengel, 1999: 155). Antlaşma metninde Hukkana'dan kral olarak bahsedilmez (Klinger, 2005: 107).

Kosyan'a göre, Hayaşa Ülkesi ile antlaşma yapıldığında muhtemelen Hukkana kaçakları elinde tutmuyordu. Hukkana'nın Hitit kralı tarafından seçildiği, sadakati temin etmek ve burada yaşanan sıkıntıları çözmek amacıyla Hayaşa tahtına kukla yönetici olarak atandığı düşünülmektedir. Antlaşmanın I. Şuppiluliuma'nın Hayaşa'ya yaptığı seferden kısa bir süre yapıldığı düşünülmektedir. Hukkana yöneticisi ile ilgili birşeylerin kötü gittiği bir kehanet metninden²⁹⁸ anlaşılmaktadır. Metinde Hayaşa kralı "Azzi'nin Hukkana'sı" olarak belirtilmiştir. Burada iki adet soru karşımıza çıkmaktadır, bunlardan ilki Hukkana'nın Hitit kralına sadık kalıp kalmadığı ve diğeryse eğer Azzi Hitit dostuysa, gelecekte yani kralın çocukları zamanında da Hitit dostu olup olmadığıdır (Kosyan, 2014: 129 vd.).

Hayaşa adının geçtiği ilk metin olarak I. Şuppiluliuma'nın icraatlerinde²⁹⁹ görmekteyiz. Hayaşa kralı Karanni'nin Kummaha yakınlarında bir savaşın olduğu geçmektedir. Savaştan sonra Hayaşa'nın bastırıldığı ve kralın yerine geçen Mariya³⁰⁰ isimli biri ile yeni bir antlaşma yapıldığı anlaşılmaktadır. Hayaşalı Mariya'nın kötü davranışı sebebiyle, Hitit kralı tarafından Hattuşa'da idam edildiği bilinmektedir ve bu olaya Hukkana ile yapılan antlaşmada da yer verilmektedir. Sözü geçen olayın antlaşma metninde geçmesinden ötürü Hitit sarayının enest ilişkiye karşı olduğu³⁰¹ net bir şekilde anlaşılmaktadır³⁰² (Ünal, 2014: 278; Carruba, 1988: 62; Klinger, 2005:

²⁹⁸ Arma-Tarhunta ve Şauşgatti ile ilgili olan kehanet metni bkz. CTH 569 = KUB XVIII 2

²⁹⁹ I. Şuppiluliuma'nın icraatleri bkz DS. 13.

³⁰⁰ İki adet Mariya olduğu düşünülmektedir. İlk Mariya "Güneş'in Babası" zamanında yaşamıştır ve antlaşma metninde geçen uyarı bölümündeki Mariya'dır ve kötü davranışı sebebiyle Hattuşa'da öldürülmüştür. İkinci Mariya ise Hukkana'nın damadıdır. Kendi kızını alıp başka bir erkeğe vermelidir, bu evlilik Hayaşa'da uygulanmaktadır ama Hitit'nin geleneklerini ihlal etmektedir. İddia edilen olayın sorarat olduğu ve kuzeybatıda bulunan halklarda da Hattuşa'daki kadar yaygın olduğu bilinmektedir. Üçüncü Mariya'nın yukarıda bahsedilen ikinci Mariya olduğu düşünülmektedir. Hukkana'nın Mariya'nın kayınpederi olduğu düşünülmektedir, lakin bu durumdan antlaşmada bahsedilmez. Hayaşa ile yapılan antlaşmanın eski versiyonunda "Hayaşa insanları ve Hukkana" ile antlaşma yapıldığından bahsedilmektedir. Hitit kralı I. Şuppiluliuma Hukkana'dan yaşlı ve Hukkana'da 3. Mariya'dan yaşlı olmalıdır. Yukarıda bahsedilen 1. ve 2. Mariya'nın ilişkisini tespit etmek zordur (Carruba, 1988: 67vd.).

³⁰¹ Bkz. Bölüm I.B.7.

³⁰² "Karının kız kardeşi ya da bir başka kadın akrabası sana gelirse, ona yiyecek, içecek ver, yişin, için ve neşelenin, ama onunla cinsel ilişkiye girmeye kalkışma. Buna izin verilemez ve bunun cezası ölümdür." (Dinçol, 1982: 38; Beckman, 1996: 27vd.).

107; Beckman, 1996: 23). Hukkana'nın Mariya olayından sonra Hayaša'yı temsil eden kişi olduğu düşünülmektedir. Sözü geçen belgelerden yola çıkarak olayların kronolojik sıralaması; İšuwa ve Hayaša Ülkeleri'ne I. Šuppiluliuma tarafından yapılan sefere dek Kummaha'daki savaş, Mariya'nın Hayaša'yı yönetmesi ve Mariya'nın Hattuša'da infaz edilmesi ve Hukkana ile antlaşma yapılması şeklinde olmalıdır (Kosyan, 2014: 130 vd.).

II. Muršili döneminde Azzi-Hayaša kralı Anniya, Dankuwa³⁰³ Ülkesi'ne saldırmış ve halkını krallığına geri taşımıştır. II. Muršili bu ilerlemenin karşısında Azzi-Hayaša Krallığı'na karşı harekete geçti ve bölgelerin geri verilmesini istedi. Anniya bu isteği reddetti ve Hitit kralı Ura³⁰⁴ sınırına saldırdı. Azzi-Hayaša'ya karşı yapılan seferlerin, II. Muršili'nin hükümdarlığının sekizinci yılına kadar devam ettiği düşünülmektedir. II. Muršili saltanatının dokuzuncu yılına geldiğindeyse; Anniya'nın isyanı hala bastırılmamıştı ve aldığı toprakları almayı reddediyordu. Wašumana³⁰⁵ şehri krallıktan ayrıldığındaysa Pala³⁰⁶ Ülkesi sorunu ortaya çıktı ve Nuwanza, Pala valisini Hudupyanza'nın yeniden yakalanmasına yardım etmek için gönderildi (Bryce, 2005: 201 vd.). Hititler, Azzi-Hayaša'yı istila etti ve yeniden ele geçirdi (Bryce, 2005: 203; Klengel, 1999: 184).

II. Tuthaliya'dan IV. Tuthaliya'ya kadar olan dönemi kısaca özetlersek (Kosyan, 2014: 132 vd.);

- I. Arnuwanda döneminde, Kummaha Savaşı boyunca Pahhuwa'nın³⁰⁷ müttefiği olarak Hayaša şehri³⁰⁸,
- II. Tuthaliya döneminde, Maşathöyük'teki No.96 mektup sayesinde Hayaša'ya karşı savaş hazırlıkları,

---

³⁰³ Amasya ve Çorum arasındaki Roma döneminde Dacoba olan yere lokalize edilmektedir (RGTC VI: 396).

³⁰⁴ Şebın Karahisar'a lokalize edilmiştir (RGTC VI: 457-458; RGTC VI/2: 179).

³⁰⁵ Safranbolu'nun kuzeyi ya da batısına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 480; RGTC VI/2: 188).

³⁰⁶ Kızılırmak'ın alt batı kısmına, Yeni Han ve Hazır Dağı arasına, Ilgaz Dağları çevresine, Bayburt ve Erzincan ovasına ve Kastamonu gibi çeşitli yerlere lokalize edilmiştir (RGTC VI: 297-298; RGTC VI/2: 118).

³⁰⁷ Erzincan'ın kuzeyine lokalize edilmiştir (RGTC VI: 296; RGTC VI/2: 118.)

³⁰⁸ Pahhuvalı Mida için bkz. CTH 146 = KUB 13.72.

- II. Tuthaliya döneminde, Hayaša³⁰⁹ halkı tarafından Yukarı Ülke'nin fethi ve bölgedeki Hayaşalıların askeri operasyonları,
- II. Tuthaliya'nın ve I. Šuppiluliuma'nın Hayaša'ya karşı seferleri ve Kummaha yakınındaki Karanni'ye karşı yapılan savaş³¹⁰,
- Mariya olayı,
- Hukkana'nın sadakatinin bitmesi,
- II. Muršili döneminde Anniya aleyhine yapılan seferler,
- III. Hattušili döneminde, Azzi'den Hitit topraklarına gelen 30 kişinin yerleşiminin düşmanca olmasalar dahi gerginlik yaratan durumu³¹¹,
- IV. Tuthaliya zamanında, Azzi'deki Lukka ve Kaşkalar ile birlikte Hitit yöneticileri için eğitmen olarak bahsedildiği ve daha sonraki kişilere de dikkatli olmalarının önerilmesi³¹²,
- III. Hattušili ve IV. Tuthaliya zamanlarına ait birçok kehanet metninde, Azzi sadık bir komşu olarak belirtilmez³¹³.

Söz konusu evliliğin Kaška kabilelerin Hitit topraklarına yapacağı olası akınları önleme amaçlı olduğu düşünülmektedir. Azzi-Hayaša'nın Hitit Ülkesi'nden farklı geleneklere sahip olması, bahsi geçen ülkeler arasında yapılan antlaşmada dahi kendisini göstermektedir. Hitit krallarının Azzi-Hayaša'yı Kuzey Anadolu'da önemli bir güç olarak görmedikleri antlaşma metninde geçen "sadık köpek" ifadesinden de anlaşılmaktadır. Evlilik için giden prenses hakkında metinlerde bilgiler yok denecek kadar azdır.

³⁰⁹ III. Hattušili'nin hekur Pirwa'sından vergi muafiyeti metni bkz. CTH 88 = KBo 6.28 + KUB 26.48.

³¹⁰ I. Šuppiluliuma'nın icraatları bkz. CTH 40 DS Fragman 13.

³¹¹ Kült envanteri fragmanı bkz. CTH 530 = KBo 12.53 + KUB 48.105.

³¹² IV. Tuthaliya'nın büyükler, beyler ve prensler için talimat metni bkz. CTH 255 = KUB 26.12, 12-15.

³¹³ I. SU, KIN ve MUŞEN, birleşik kehanet metni bkz. CTH 577 = KUB 49.11, Losorakel bkz. CTH 572 = KUB 49.70, I. SU, KIN ve MUŞEN, birleşik kehanet metni bkz. CTH 577 = IBoT 1.32, kehanet fragmanı bkz. CTH 582 = KUB 52.86.

II.C. Šeha Nehri Ülkesi ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik

Hitit yazılı belgelerinden anlaşıldığına göre; Batı Anadolu'da yer alan krallıklar, Hitit Krallığı için daima düzenli sefer yapılmasını gerektirecek bir sorun teşkil etmektedir. Šeha Nehri Ülkesi de bu krallıklardan biridir.

II. Muršili döneminde, Arzawa kralı Uhhaziti, Ahhiyawa kralı ile ittifak kurarak Hititlere saldırır ve Millawanda'yı ele geçirir. Šeha Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta, Hitit tarafını bırakıp Uhhaziti'nin tarafına geçer. II. Muršili'nin ordusuna Mira kralı Mašhuiluwa'da katılır ve Arzawa yenilir. Uhhaziti bir kayığa binerek Ege adalarından birine kaçar (Ünal, 2003: 26-30vd.)

II. Muršili Arzawa Ülkesi'ne yaptığı seferden geri dönerken, sözü geçen ittifak sebebi ile Šeha Nehri Ülkesi'nde bulunan Arzawa konfederasyonundaki devletlere karşı bir ceza seferi başlatır (Niemeier, 2002: 522; Ünal, 2003: 4). Šeha Nehri Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta Arzawa Ülkesi'nin mağlubiyetini bilmesi sebebiyle, II. Muršili'ye bir elçi gönderir³¹⁴. Šeha Nehri Ülkesi'nin önceki kralı Muwawalwi'nin oğlu kendisini öldürmek isteyen iki kardeşi yüzünden ülkesinden kaçar ve Karkiša³¹⁵ Ülkesi'ne sığınır³¹⁶. İki kardeşten biri olan Ura-Tarhunta'nın yeminini bozması sebebiyle, Hitit desteği ile Manapa-Tarhunta Šeha Nehri Ülkesi'nin kralı olarak tahta oturur, ancak yine de Hitit Ülkesi'ne bağlılık sergilemez. Bu nedenle II. Muršili, Šeha Nehri Ülkesi üzerine yürür ve Šeha Nehri Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta'nın annesinin aracı olması sebebiyle Šeha Nehri Ülkesi üzerine yürümekten vazgeçer ve onu tebası içerisine alır³¹⁷. Manapa-Tarhunta Hitit vassalı olarak kabul edilir ve bir antlaşma yapılır (Friedrich, 1930; Bryce, 2005: 195 vd.; Ay, 2010: 7 vd.; Beckman, 1996: 77-

³¹⁴“Manapa- Tarhunta bana bir elçi gönderdi ve bana şöyle dedi: ‘ Lordum, beni öldürme! Beni itaat içine al, Lordum. Bana kaçan insanları Lorduma teslim edeceğim. ’ (Ayrıntılı Annal Metni, 68-9) (Bryce, 2005: 195).

³¹⁵ Alanya'ya lokalize edilmiştir (RGTC VI: 182-183; RGTC VI/2: 67).

³¹⁶ “Kardeşlerin seni topraklarından çıkardığında, seni Karkiša halkına tavsiye ettim ve aynı zamanda sizin için Karkiša halkını da ödüllendirdim. Buna rağmen sen benim tarafıma gelmedin ve düşman Uhhaziti'nin taraflara katıldın. Şimdi seni tebamın içine mi sokacağım?” (Ayrıntılı Annal Metni, 68-71) (Bryce, 2005: 195 vd.).

³¹⁷“Kesinlikle ona karşı yürüdüm ve onu tamamen yok ederdim, ama benimle buluşması için annesini yolladı. O geldi ve dizlerime düştü ve benimle şöyle konuştu: “Lordum, bizi yok etme. Bizi, Lordum, itaatine al. ”Ve bir kadın benimle buluşmaya ve dizlerime düştüğüne göre, kadına yol verdim ve oradan Šeha Nehri Ülkesi'ne doğru ilerlemedim. Ve Manapa-Tarhunta ve Šeha Nehri Ülkesi'ni tebam içine aldım.” (Ayrıntılı Annal Metni, AM 70–3) (Bryce, 2005: 196).

81; Singer, 1983: 207; Klengel, 1999: 195; Ünal, 2003: 35). Ayrıca II. Murşili'nin sefer sonrasında 600 kişilik bir muhafız kıtasını Mira kralı Maşhuiluwa'ya verdiği bilinir (Ünal, 2003: 35)

II. Murşili ile Manapa-Tarhunta arasında yapılan antlaşmada³¹⁸ II. Murşili öncesinde yani; I. Şuppiluliuma döneminde, Arzawa ve Hitit Ülkeleri arasındaki ilişkiden söz edilir. Manapa-Tarhunta'nın sürgüne gönderilmesinden sorumlu olan kişinin adı GAL.DU-aş olarak geçer. I. Şuppiluliuma ile Uhhaziti arasındaki ilişkilerin pekiştiği görülmekte ama Arzawa Ülkesi'nin bir süre sonra Hitit Ülkesi'ne olan yeminini bozduğu görülür. Bu durum II. Murşili'nin bir dua metninde³¹⁹ de yer alır. Kupanta-Kurunta Antlaşması'nda³²⁰ ise, II. Murşili, Kupanta-Kurunta'nın babası Manapa-Tarhunta ve onun babası Muwawalwa zamanında iki ülke arasında iyi ilişkiler olduğundan bahseder. Bu sayede Muwawalwa ile I. Şuppiluliuma'nın çağdaş oldukları anlaşılır (Ünal, 2003: 24).

IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen bir metin³²¹, Manapa-Tarhunta'nın IV. Tuthaliya'nın büyük babası II. Murşili'ye karşı hükümlerinin ilk yıllarındaki saltanatından bahsederek başlamaktadır. II. Murşili'nin Şeha Nehri Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta'nın annesi sebebiyle bahsi geçen kralı affettiğinden ve Manapa-Tarhunta'nın artan etkinliklerinin oğlu Maşturi zamanında da devam ettiği belirtilmektedir³²². Bronz tablette³²³ IV. Tuthaliya, Tarhuntaşsa kralı ve Maşturi'nin isimleri geçmektedir. Maşturi IV. Tuthaliya döneminde de önemini ve varlığını koruyan biri olarak karşımıza çıkar. Şeha Nehri Ülkesi'nin günahlarının belirtildiği

³¹⁸ II. Murşili'nin Manapa-Tarhunta ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 69= KUB 19.49 i 36.

³¹⁹ Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ilahiler ve dualar bkz. CTH 376=KUB 24.3 ii 26vd.

³²⁰ II. Murşili ile Mira kralı Kupanta-Kurunta arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 68.

³²¹ Yıllık fragmanı bkz. CTH 211.4=KUB 23.13.

³²² "Böylece Tabarna Tuthaliya (?), Büyük Kral: "Şeha Nehri Arazi tekrar ikinci kez yasayı çiğnedi(?). Dediler ki: " Geçmişte (?) Güneşimin büyük (?) - büyükbabası silah zoruyla bizi fethetmedi; Güneşimin dedesi Arzawa ülkelerini fethettiğinde, bizi silah zoruyla fethetmedi. Bizi fethedecekti, ama biz (?) onun için suçu sildik. "Bundan sonra Tarhunderadu savaş açtı ve Ahhiyawa kralına güvenirdi. Ve Kartal Tepesi'e (yani Harana Dağı) sığındı. Ama ben, Büyük Kral, [ve] Kartal Tepe'yi baskın düzenledim. Eve 500 (takım) atı... Hitit topraklarına (?), Tarhunderadu ile birlikte, eşleri, çocukları, mülklerini (? vb.) getirdim, onu taşıdım ve onu Güneş Tanrıçası kentine Arinna'ya götürdüm.(?) Labarna günlerinden beri hiçbir büyük kral ülkeye gitmedi. Şeha Nehri Arazisinde bir kral olan Muwawalwi'nin soyunu [kişisel adı] yaptım ve xxx takımlarını at ve xxx birliklerine teslim etmesini sağladım. " Yıllık fragmanı bkz. CTH 211.4=KUB 23.13 (Bryce, 2005: 304).

³²³ IV. Tuthaliya ile Tarhuntaşsa kralı Kurunta arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 106.

metinde³²⁴, III. Hattušili ve IV. Tuthaliya'nın saltanatları zamanında, Mašturi Šeha Nehri Ülkesi'nde kralken ikinci bir günahın gerçekleştiğinden bahsedilmektedir (Hawkins, 1998(a): 17, 20).

IV. Tuthaliya'nın Kurunta ile yaptığı bu antlaşmadan sonra, Šeha Nehri Ülkesi'nde yeni bir isyan gerçekleştiği bilinmektedir. Mašturi'yi etkisiz kılan Tarhundaradu isimli birinin vassal krallığı ele geçirdiği bilinmektedir. Mašturi'nin Kurunta ile yapılan antlaşmadaki şahitlerden biri olması sebebiyle bu dönemde hala yaşadığı düşünülmektedir. Mašturi'nin saltanatı bir isyanla sona erdi ve Šeha Nehri Ülkesi tahtta hak iddia eden Tarhundaradu isimli biri tarafından ele geçirilir ve bu isyanın Ahhiyawa kralı tarafından destekleneceğini düşünür. Ancak beklenen destek gelmez ve IV. Tuthaliya isyanı bastırır. III. Hattušili dönemine ait olan Tawagalawa Mektubu³²⁵ da Šeha Nehri Ülkesi'nde gaspçı bir kral olduğu destekler niteliktedir (Starke, 2000: 25; Ünal, 2003: 38). IV. Tuthaliya isyanı bastırdıktan sonra Tarhundaradu ve ailesi yakalandı ve 500 takım atla birlikte Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na gönderildi. Hitit müdahalesi ile Tarhundaradu tahttan indirilmiş ve yerine Šeha Nehri hanedanından biri getirilmiştir (Singer, 1983: 207 vd.; Niemeier, 2002: 522; Ünal, 2003: 19)

IV. Tuthaliya zamanında yapılan Šaušgamuwa Antlaşması'nda Šeha Nehri Ülkesi ile Hitit Ülkesi arasındaki IV. Tuthaliya dönemi öncesindeki siyasi ilişkileri öğrenebilmekteyiz. II. Muwatalli döneminde Šeha Ülkesi'nde Mašturi'nin kral olduğu belirtilmiştir. Onu kız kardeşi ^fDINGIR^{MEŠ}IR yani Mašanauzzi ile evlendirmiştir. III. Hattušili dönemine gelindiğinde ise, III. Hattušili ile Urhi-Tešup arasında yaşanan taht kavgasında Mašturi'nin Uhri-Tešup'un tarafını tuttuğu görülmektedir³²⁶ ve metinde IV. Tuthaliya tarafından bu konu ile ilgili suçlanmaktadır. Bir vassal yöneticinin Hitit tahtına çıkacak olan bir halefi destekleyip desteklemeyeceğine karar vermesi uygunsuz bir olaydı ve Urhi-Tešup'ta bu durumu eleştirmişti (Bryce, 2005: 301 vd.). III.

³²⁴ Annal fragmanı bkz. CTH 211 = KUB 23.13

³²⁵ Tawagalawa mektubu bkz. CTH 181.

³²⁶ “Šeha Nehri Ülkesi'nin kralı olan bu Mašturi, Muwatalli onu aldı, onu kız kardeşi ile evlendirerek kayınbiraderi yaptı ve onu Šeha Nehri Ülkesi'nde kral yaptı. Ancak Muwatalli bir tanrı olduğunda, oğlu Urhi-Tešup kral oldu. Ama babam (III. Hattušili) krallığı Urhi-Tešup'dan uzaklaştırdı. Ancak Mašturi, olaya katıldı ve Muwatalli'nin onu kayınbiraderi yaptığı kişi, onun oğlu Urhi-Tešup'u korumamıştı ve babamın yanında yer aldı: “İkinci rütbeli bir oğlunu korumalı mıyım?” Hiç Mašturi gibi davranır mısın?” (Bryce, 2005: 301).

Hattuşili'nin bir dua metninden anladığımız kadarıyla, II. Murşili, Maşanauzzi'yi Şeha Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta ile evlendirmiştir(Ünal, 2003: 38).

IV. Tuthaliya, Şeha Nehri Ülkesi'ndeki tahtı Manapa-Tarhunta'nın babası olan Muwalwi'nin soyuna dayandırdı. Kırk yıl önce Şeha Nehri Ülkesi'ne vassal tayin edilmişti ve Hattuşili'nin kız kardeşi Maşanauzzi ile evliydi, çiftin vassal taht için bir biraz bırakmadığı bilinmektedir, bu durum Hattuşa'da endişe yaramıştı, çünkü söz konusu krallık, batının en istikrarlı krallıklarından biriydi (Bryce, 2005: 304 vd.).

Ortaköy'de ele geçen, Uhhamuwa isimli bir görevlinin adı belirlenememiş bir Hitit kralına yazdığı mektup Hitit kralı IV. Tuthaliya dönemine tarihlendirilir³²⁷ ve mektupta geçen isimlere bakılarak³²⁸, IV. Tuthaliya, Tarhunderadu, Uhhamuwa ve Piyamaradu'nun çağdaş oldukları söylenebilir (Ünal, 2003: 19).

Şeha Nehri Ülkesi, Hitit Krallığı'nın Batı Anadolu'daki gücünü yayması için önemli bir etki olarak kullanılmıştır. Bu durum evlilik yolu ile de pekişmiş ve Şeha Nehri Ülkesi Hitit Ülkesi'ne sadık vassalları arasında yer aldı (Bryce, 2009: 74).

Maşanauzzi'nin evliliği konusuna bakacak olursak prensesin bir kez mi yoksa iki kez mi evlendirildiği konusu ile ilgili de kesin bir görüşe varılamamıştır³²⁹. III. Hattuşili'nin savunmasındaki sıralamadan anlaşıldığı kadarıyla, Maşanauzzi'nin, III. Hattuşili'den büyük olması gerekmektedir, buna ek olarak bir kehanet metninden anlaşıldığı kadarıyla³³⁰ da prensesin yaşı büyük olmalıdır³³¹. Manapa-Tarhunta'nın ölümü ya da tahttan indirilmesi sonucunda Şeha Nehri Ülkesi'ndeki isyan bastırıldıktan sonra tahta bilmediğimiz bir soydan geldiği düşünülen Maşturi ile evlendirildiği düşünülmektedir. Ayrıca Manapa-Tarhunta'nın hasta olduğu ve ölümü

³²⁷ Metnin II. Tuthaliya dönemine tarihlendirilmesi için bkz. (Ünal, 2003: 19).

³²⁸ “Efendim krala söyle: Ben kulun Uhhamuwa şöyle (der): efendim krala, Kupanta-Kurunta'nın ve Tarhunderadu'nun Happuriya kentini kuşatmış olduklarını yazmış olduğumdan, şimdi işte bak, Maraşalı bir mülteci Happuriya'dan kaçarak rahibin huzuruna geldi ve bana şu haberi getirdi. Kupanta-Kurunta(ya), Tarhunderadu ve Kupanta-Kurunta'nın oğulları [M]aşturi, Piyamaradu (ve) Kupandazalma hep birlikte Happuriya'da toplanacaklarmış. Uhhawaranu, Huliyazalmanu, Pitaşalli x-lişani (de) onlara katılacakmış” (Ünal, 2003: 19).

³²⁹ Şauşgamuwa Antlaşmasında prensesin Maşturi ile evlendiğinden bahsedilmektedir. II. Murşili'nin itirafları(?), II. Murşili'nin günahları ve bir dua metninden Şeha Nehri Kralı Manapa-Tarhunta ile evlendiği öne sürülmüştür. II. Murşili'nin dua metni bkz. CTH 387 (Doğan-Alparslan, 2012: 16; Beckman 1996: 98-103).

³³⁰ Ciğer falı bkz. CTH 570 = KUB 5.6 II 9.

³³¹ “Dini törenlere katılmak üzere seyahat etmek için yeterli yaştadır.” (Doğan-Alparslan, 2012: 22 vd.).

sonrasında tahta geçecek bir veliahtının olmaması sebebiyle, Mašturi'nin tahta geçirildiği de düşünülmektedir (Doğan-Alparslan, 2012: 22 vd.; Houwink ten Cate, 1974: 128 vd.; Heinhold-Krahmer, 1977: 228).

Mašturi ile evlendiği kesin olarak Šaušgamuwa Antlaşması'nda belirtilmiştir³³². KUB 21.33'te³³³ Manapa-Tarhunta'ya eş olarak değil, gelin olarak verildiği düşünülmektedir. Söz konusu terimin hem birinin gelini hem de eşi anlamına geldiği bilinmektedir. Konuyla ilgili bir başka görüş de prensesin ilk eşinin Mašturi olduğu, ikinci eşinin de II. Muršili döneminde evlendiği Manapa-Tarhunta olduğu düşünülmektedir. Manapa-Tarhunta II. Muršili'nin son dönemlerinde Hitit Krallığı'na karşı kötü birşey yaptığı için II. Muwatalli zamanında yerine Mašturi getirilmiş ve prenses ile evlendirilmiştir. III. Muršili (Urhi-Tešup) döneminde bilinmeyen bir sebeple tahta tekrar Manapa-Tarhunta getirilmiş olmasıdır. Bu tez kabul edildiğinde Mašanauzzi'nin Manapa-Tarhunta'ya eş olarak verildiğinde kırklı yaşlarında olduğu düşünülmektedir. III. Muršili'nin halasını hileyle Manapa-Tarhunta'ya eş olarak verdiği düşünülmektedir. Aynı dönemde aynı krallığa gönderilen iki Mašanauzzi olması oldukça zor görünmektedir (Doğan-Alparslan, 2012: 31vd.; Heinhold-Krahmer, 1977: 231; Jewell 1974: 331 vd.; Beckman, 1996: 98-103).

Doğan-Alparslan'a göre, KUB 21.33'ten³³⁴ çıkarılacak sonuçlar arasında:

- Metindeki ilk yedi paragraf iyi korunmuş olmakla birlikte birbirinden farklı konular içermekte olup söz konusu konular iki vassal krallık ile ilgilidir.
- Metinde geçen olaylar muhtemelen kronolojik bir anlatım içermektedir.
- Metinde adı tekrarlanan isim Muršili'dir. Adı geçen kralın II. Muršili ya da III. Muršili olduğu düşünülmekte ya da iki kralın da metinde yer aldığı düşünülmektedir.

³³² “Mašturi gibi davranma! Šeha Nehri Ülkesi Kralı olan Mašturi'yi Muwatalli, yanına aldı ve onu eniştesi yaptı [ ] ve ona kız kardeşi 'DINGIR^{MES}-IR'i eş olarak verdi ve onu Šeha Nehri Ülkesi kralı yaptı.” (Doğan-Alparslan, 2012: 25.)

³³³ II. Muršili dönemine tarihlenen bir belge bkz. CTH 79.

³³⁴ “Arma-Šarruma(nın karısının) sorusu(yla ilgili olarak ise), Muršili (aynı şekilde) Arma-Šarruma(nın) karısının toprakları içinde... Šuppiluliuma Beyim, insanlar güvenilmez olduğu için senin oğlun Muršili'ye de tekrar emir ver[di] Manapa-Tar]hunta'tı tekrar ülkesine yerleştirme! Ancak [Muršili] onu tekrar ülkesine yerleştirdi. Muwatalli, Beyim, 'DINGIR^{MES}-IR'i Manapa-Tarhunta'ya ge[lin olarak belirlemedi], ancak Muršili onu, ona verdi” (Doğan-Alparslan, 2012: 27 vd.).

- Metinde geçen Murşili sonrasında tahta geçen Hitit kralı tarafından yazdırıldığı düşünülmektedir (Doğan-Alparslan, 2012: 26vd.).

Maşanauzzi, III. Hattuşili'nin savunmasından anlaşıldığı kadarıyla sözü geçen kraldan büyük olmalıdır, buna ek olarak bir kehanet metninde³³⁵ “*dini törenlere katılmak üzere seyahat etmek için yeterli yaştadır*” ifadesi yer almaktadır. III. Hattuşili'nin savunma metninde kardeşleri arasında geçen ve II. Murşili'nin bilinen tek kızı Maşanauzzi'dir. Maşanauzzi ismi; III. Hattuşili'nin savunmasında³³⁶, IV. Tuthaliya ile Amurru Kralı Şauşgamuwa arasında yapılan antlaşma metninde³³⁷, II. Murşili'ye ait olduğu düşünülen kırık bir metinde³³⁸ geçmektedir. Ayrıca dili Akadça olan Hitit ve Mısır Ülkeleri arasında yapılan bir yazışmada Matanazi adının geçtiği ve söz konusu olan kişinin Hitit kralının kız kardeşinine ait olduğu anlaşılmaktadır. Maşanauzzi isminin Luwice “mašana/maşna” tanrı ve ^f DINGIR^{MEŞ}IR yazılımından dolayı rica etmek, istemek, kehanet aracılığıyla tahkik etmek anlamlarına geldiği bilinmektedir. Bu sebeple söz konusu prensesin adının anlamının “Tanrılar yardımdır” anlamına geldiği düşünülmektedir³³⁹ (Doğan-Alparslan, 2012: 16, 22, 26).

Matanazi adının geçtiği bir belge de Mısır ve Hitit krallıkları arasında yapılan bir mektupta³⁴⁰ yer almaktadır. Metinde³⁴¹, III. Hattuşili kız kardeşinin çocuğunun olabilmesi için Mısır'dan bir doktor istediği ve Mısır kralının da buna ithafen cevap mektubu yazdığı anlaşılmaktadır. Söz konusu mektubun Kadeş Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra yapıldığını kabul edilirse, Maşanauzzi'nin o dönemde 60 yaş dolaylarında olduğu düşünülmektedir. Eğer II.Ramses'in bilgisi doğruysa ³⁴²,

³³⁵ Ciğer falı bkz. CTH 570 = KUB 5.6 II 9.

³³⁶ III. Hattuşili'nin savunması için bkz. CTH 81.

³³⁷ IV. Tuthaliya ile Amurru kralı Şauşgamuwa arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 105.

³³⁸ II. Murşili'nin dua metni bkz. CTH 387.

³³⁹ Detaylı bilgi için bkz. II.C.

³⁴⁰ II. Ramses'in III. Hattuşili'ye yazdığı mektup bkz. CTH 163 = KBo XXVIII 30.

³⁴¹ “*Kardeşim, kız kardeşin Matanazi hakkında yazdığın gibi; 'Kardeşim, bana, onun çocuk doğurabilmesi için ilaç hazırlayabilecek bir adam yollayabilir misin' ve ben Kardeşime şöyle (söyledim): 'Bak, Matanazi'yi, Kardeşimin kız kardeşini, Kral Kardeşin onu tanıyor. 50 yaşında! Asla! O 60 yaşında! Bak, 50 yaşında bir kadın, hiçbir zaman 60 yaşında olduğunu söylemez! Onun çocuk doğurması için herhangi bir ilaç yapılamaz. Ancak Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı emir verirse, Kardeşimin kız kardeşi için bu istek yerine getirilecektir. Ve ben, Kardeşin Kral, ona çocuk sahibi olması için bir uzman rahip ve uzman doktor göndereceğim*” (Doğan-Alparslan, 2007: 25 vd.; Beckman, 1996:132; Bryce, 2003(b): 115; Edel, I 1994: 178-181; Edel, II 1994: 270-272).

³⁴² Urhi-Teşup tahtı amcası III. Hattuşili'ye bırakıp Mısır Ülkesi'ne kaçtığı için, II. Ramses'in birincil kaynaktan Hitit kral ailesi ile ilgili doğru bilgi aldığına şüphe yoktur (Bryce, 1998: 215).

Matanazi'nin 58 yaşında ya da daha yaşlı olduğu kabul edilmektedir (Bryce, 1998: 214; Bryce, 2003(b): 115; Doğan-Alparıslan, 2012: 29; Peker - Vos, 2010: 102 vd.; Devecchi - Miller, 2011: 152; Wilhelm, 2006(b): 236vd.; Collins, 2007: 61vd.; Edel, I 1994: 178-181; Edel, II 1994: 270-272; Klengel, 1999: 263; Klengel, 2002: 144).

Mašturi ile yapılan bu evliliğin II. Muwatalli'nin Hitit başkentini Tarhuntaša'ya taşıdıktan sonra olduğunu düşündürür, çünkü Boğazköy arşivlerinde Šeha Nehri Ülkesi ile ilgili metinler eksiktir. Evliliğin yapıldığı dönem ile ilgiliyse II. Muwatalli'nin tahta çıkışının ilk yıllarında batı ve güneybatı icraatlerinin olduğu dönemde olduğu düşünölmekte ve Mašanauzzi ile Mašturi'nin henüz yirmi yaşına gelmeden evlendikleri düşünölmektedir (Doğan-Alparıslan, 2012: 26; Heinhold-Krahmer, 1977: 228).

Mašanauzzi'nin II. Muršili tarafından Mašturi'nin babasına gelin olarak gönderildiği bilinmektedir, bu sebeple de tek evlilik söz konusudur. Ayrıca bu durum Mašturi'nin Manapa-Tahrunta'nın oğlu olduğunu da anlamamıza yola açar. Böylelikle II. Muršili'nin soyu belli olan bir krala kız kız kardeşini eş olarak vermesi mantığa uygun görölmemektedir. (Doğan-Alparıslan, 2012: 28; Ay, 2010: 7vd.).

Hitit prensesinin tek bir evlilik mi yaptığı yoksa iki ayrı kişi ile mi evlendiği hususu hala tam olarak netleşmemiştir. Ancak iki kişi ile evlenmesi ensest ilişki yaşağını dikkate alacak olursak; fikrimizce pek mümkün görölmemektedir. Šeha Nehri Ülkesi kralının annesinin Hitit kralına gidip af dilemesi ile kurtulması da Hitit kralının vicdanını göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir. Hitit prensesinin çocuğunun olmamasına çarenin uluslararası olarak incelenmesi de dikkat çekicidir. Tarhundaradu'nun Šeha Nehri Ülkesi'ni gaspı ile Hitit-Šeha arasındaki ilişki bir süre sekteye uğrasa da bu durum geçici olmuş, ülkeye yine Hitit yanlısı olan bir yetkili başa geçirilmişti.

II.D. Mittani Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik

Mittani Krallığı, ticari açıdan önemli bir konumda olması sebebiyle Hitit ve Mısır Ülkeleri arasında birçok mücadeleye sebep olmuştur. Mittani Krallığı'nın kuruluş evresine dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır ve Mittani başkenti

Waşukani'nin³⁴³ henüz bulunamamış olması da bu durumda etkindir. Mittani Krallığı döneminin büyük güçleri arasında olan Mısır, Hitit ve Babil Krallıkları arasında yer almıştır, ileri dönemlerde Hitit vassal krallıkları arasında yer alması sebebiyle komşu ülkeler arasında yapılan evlilikler bölümü yerine vassal krallıklar ile yapılan evlilikler bölümüne dahil edilmiştir.

Mittani Ülkesi, Fırat kavsi ve Dicle'nin üst kesimleri arasında yer alan toprakları günümüz Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır ve Siirt ilçelerini içeren, kuzeyde Elazığ ilinde olduğu bilinen İšuwa ve Alše³⁴⁴ Krallıkları ile komşu olan, ortasında Habur kollarının meydana getirdiği üçgen alanı kapsamaktadır. Kuzey Mezopotamya'dan Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerine uzanan geniş bir bölge genişlemesi üzerinde kontrol uyguladı (Bryce, 2009: 477; Yıldırım, 2017: 152).

Mittani adının “M(a)itta'nın (Ülkesi)”nden geldiği yani coğrafi ya da etno-dilsel bir gruba değil, bir insana ait olduğu ve söz konusu kişinin ilk ve önemli yöneticilerden biri olduğu düşünülmektedir (de Martino, 2014: 68; Peker, 2009: 89). Mittani Ülkesi metinlerde Hanigalbat³⁴⁵ olarak da geçmektedir. Mittani'nin siyasi bir kimliği, Hanigalbat'ın ise coğrafi bir tanımlama olduğu düşünülmektedir (von Weiher, 1973: 321 vd.).

I. Tuthaliya'nın Mittani ve Halep'e karşı askeri başarıları, Suriye'nin egemenliği için Hitit ve Mittani arasındaki uzun süren mücadelenin açılış hareketinden biraz daha fazlasını oluşturuyordu (Bryce, 2005: 142). I. Tuthaliya, İšuwa'dan kaçıp Mittani Ülkesi'ne sığınan asilerin geri gönderilmesini istemiş ancak bu geri çevrilmiştir³⁴⁶ (Şerifoğlu, 2011: 130).

I. Şuppiluliuma döneminde İšuwa'nın istilasını, Fırat Nehri boyunca ve buna ek olarak Mittani Krallığı'nın kalbine yakın bir keşif amacı taşımaktaydı. Anadolu'da birliği sağladıkları dönemde Hititler Mittani ile düşmanlıktan kaçındılar. Dönemde İšuwa'ya karşı yürüyerek, Şuppiluliuma iki krallığı çatışmaya sokmakta güçlük

³⁴³ Mardin yakınlarına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 479-480; RGTC VI/2: 187).

³⁴⁴ Murat Suyu ile Dicle'nin üst kısımları arasına lokalize edilmiştir (RGTC VI: 10; RGTC VI/2: 3).

³⁴⁵ Kuzey Mezopotamya'ya lokalize edilmiştir (Bryce, 2009: 287-288; RGTC VI: 77-78; RGTC VI/2: 25-26).

³⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.E.

çekmedi. Artık Hitit egemenliğinin Anadolu'da yeniden kurulmuş olması sebebiyle, Mittani'ye askeri bir gösteri zamanı gelmişti (Bryce, 2005: 156). Mittani Krallığı'nın, I. Şuppiluliuma döneminde Yukarı Mezopotamya ve Suriye'de güçlü bir etkisi bulunmaktaydı ve bu durum bölgedenin Hitit topraklarına katılmasına büyük bir engel teşkil etmekteydi (Sir Gavaz, 2012: 2825 vd.). Peker'e göre, Mittani Krallığı üzerine yapılan seferin iki sebebi vardı; bunlardan ilki Mittani kralı Tušratta'nın Hitit vassal krallıklarından olan Nuhašše kralı Šarrupši'yi öldürmek için söz konusu krallığa saldırması ve ikincisi Mittanilerin İšuwa bölgesinde çıkardıkları ayaklanmalardır³⁴⁷ (Peker, 2009: 123).

Mittani Ülkesi'ndeki siyasal durum da I. Şuppiluliuma'yı sözü geçen dönemde hareket etmeye teşvik etmiş olabilir. Mittani tahtında oturan Artamama'nın Mittani'nin İšuwa toprakları üzerindeki kontrolünü yeniden kurmaktan sorumlu kişi olabileceği ayrıca, II. Tuthaliya'nın saltanatı sırasında İšuwa'nın Hitit'e saldırması için İšuwa'yı tahrik etmiş olabilir. Mittani kralı II. Šuttarna'nın ölümü sonrasında, Mittani Ülkesi'nde taht kavgası olduğu gözlemlenmektedir. Kralın oğlu ve ardılı olan Artašumara, bir subay olan Uthki tarafından öldürüldü ve tahta küçük kardeşi Tušratta geçti (Bryce, 2005: 156).

Mittani tahtını isteyen başka bir kişi daha vardı, bu II. Artatama'ydı. Mittani kraliyet ailesinin bir ferdi olduğunu öne sürdü. Anlaşıldığı kadarıyla, II. Artatama, Mittani nüfusunun önemli bir unsurunun sadakatini sağladı ve 'kral' olarak biçimlendi, genç Tušratta'ya ve onun krallığının istikrarına ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Hitit kralı I. Şuppiluliuma'da bu durumdan faydalanmak istedi (Klengel, 1999: 160vd.). Hitit kralı başlangıçta muhalafeti hafife almış görünmektedir. Mittani kralı Tušratta, firavun III. Amenhotep'e yazdığı bir mektupta;³⁴⁸ rakibi Hitit Ülkesi'ne karşı bir zafer kazandığını iddia etti ve firavuna zafer ganimetinin bir kısmını gönderdiğini belirtti (Bryce, 2005: 157).

Tušratta'nın mektubunda belirttiği zafer, abartılı bir girişimle İšuwa'nın kontrolünü yeniden sağlamak için Fırat boyunca bir Hitit seferi sırasında meydana

³⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.E.

³⁴⁸ "Düşman ülkeme geldiğinde, Efendim Teşup onu iktidarına teslim etti ve ben onu fethettim. Ülkesine dönen kimse yoktu. Hitit ülkesinin ganimetinin bir parçası olarak şu anki mektubu bir araba, iki at, bir erkek ve bir kadın hizmetliyle gönderiyorum." (EA 17: 30–8) (Bryce, 2005: 157)

gelmiş olabilir, durum böyleyse de Hitit kralı I. Šuppiluliuma'ya hala güçlü ve tehlikeli bir krallık ile karşı karşıya olduğu izlenimi verecekti. Ayrıca Tušratta'nın zaferinin boyutunu abartabileceği de gözlerden kaçmamalıdır. Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın yaptığı saldırılarını önceden karmaşık diplomatik hareketler ve antlaşmalarla önceden planlayan yetenekli bir ordu komutanının resmini sunmaktadır. Šuppiluliuma, Tušratta'nın krallığı, toprakları ve müttefikleriyle ilgili büyük bir saldırıya hazırlık sürecinin bir parçası olarak rakibini bir dizi diplomatik ittifakla büyük destek kaynaklarından ayırmayı amaçladı. I. Šuppiluliuma'nın Mittani tahtında hak iddia eden II. Artatama ile müzakere ettiği ve onu "Büyük Kral" olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu antlaşma muhtemelen II. Artatama'nın Tušratta'ya yenildiği ve sürüldüğü sırada, Mittani tahtına katılmasını desteklemek amacıyla yapıldı (Bryce, 2005: 157 vd.).

Suriye seferinden önce ve sözü geçen sefere hazırlanmanın bir parçası olarak, Nuhašši'nin³⁴⁹ Šarrupši adındaki kralı I. Šuppiluliuma'nın sadakatini kazandı, bu durum Mittani kralının ona sahip olduğuna ve Mittani'ye bağlılığına aykırıydı. Tušratta durumun intikamını almak istedi, lakin Šarrupši'nin I. Šuppiluliuma'dan istediği yardıma Hitit kralının yanıtının gecikmediği gözlemlenmektedir. Antlaşma metninde geçen bu yardımın,³⁵⁰ Nuhašši topraklarını işgal eden Mittani Ülkesi'ne karşı olduğu anlaşılmaktadır³⁵¹ (Bryce, 2005: 166).

Hitit kralı I. Šuppiluliuma döneminde, bölgedeki durumu özellikle de iki olayın tetiklediği açıktı: Tušratta'nın Suriye'daki Nuhašši Ülkesi'ne yönelik saldırısı, Šarrupši adındaki bir adamın Šuppiluliuma'ya bağlılığını ilan ettiği ve İšuwa topraklarında bir başka Hititlere karşı isyanda bulunmalarıdır (Bryce 2005: 161).

I. Šuppiluliuma Šarrupši'yi desteklemek için bir kuvvet gönderdikten sonra, Hitit kralı Fırat boyunca ordusuna liderlik etti. İšuwa topraklarını Alše Krallığı'nın

---

³⁴⁹ Kuzey Suriye bölgesine, Asi Nehri'nin doğusuna lokalize edilmiştir (Bryce, 2009: 515-516; RGTC VI: 291-292; RGTC VI/2: 116).

³⁵⁰ I. Šuppiluliuma'nın Nuhašše kralı Tette ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 53.

³⁵¹ "Mittani Ülkesi'nin kralı Šarrupši'yi öldürmeye çalıştığında, Mittani Kralı'nın elit birlikleriyle ve onun arabalarıyla birlikte Nuhašši topraklarını işgal etti. Ve ona saldırdığında, o zaman Šarrupši elçisini Hitit Ülkesi'nin kralına gönderdi: 'Hitit Ülkesi'nin kralı hizmetçisiyim. Beni kurtarın!' Ve ben, Güneşim, savaşçılara ve atlara desteğini yolladım ve Mittani'nin kralını, birlikleriyle ve Nuhašši Ülkesi'ndeki savaş arabalarıyla birlikte sürdüm" (Bryce, 2005: 166; Beckman, 1996: 50-54).

sınırına kadar fethetti ve daha sonra güneye inip Mittani topraklarına saldırdı. Mittani başkenti Wašukani'yi işgal edip yağmaladı. Hitit ilerlemesine hazırlıksız yakalanan Tušratta, etkili bir direniş sunmaktan yoksundu ve Hititlerin eline düşmeden önce birlikleri ile birlikte başkenti terketmekten başka bir seçeceği yoktu. I. Šuppiluliuma bir dizi sefer ile Mittani'ya bağlı olan bütün yerel krallıkları³⁵² Fırat'tan Akdeniz sahillerine; Halep, Mukiş,³⁵³ Niya,³⁵⁴ Arahtu,³⁵⁵ Katna³⁵⁶ ve Nuhašši'ye kadar, Mısır'ın sınır bölgesinde yer alan Aba'ya kadar uzaklaştı. Ele geçirilen devletlerin yöneticileri aileleri ile birlikte Hattuša'ya gönderildi (Bryce, 2005: 161).

I. Šuppiluliuma'nın tek bir sefer gerçekleştirip elde ettiklerini anlattığı bir pasajdan³⁵⁷, küçük de olsa tatmin olmadığı anlaşılmaktadır (Bryce, 2005: 163). Hitit kralı bölgeye ikinci bir sefer düzenledi ve altı yıl içerisinde bir dizi askeri hareket başlattı, bu hareketler Mittani'nin nihai boyun eğmesi ve Şam'ın kuzeyine kadar olan Suriye topraklarının Hitit kontrolünün pekiştirilmesi ile sonuçlandı. I. Šuppiluliuma'nın Suriye'den ayrılması, Fırat'ın batısındaki Mittani gücü ile Tušratta'nın güçlerinin yeniden birleştirme girişimini başlattı. Kargamış topraklarının etrafındaki bölgelerden Fırat bölgesine kadar düşmanlıklar alevlendi. Halep'te vekil olarak bırakılmış Hitit prensi Telipinu olaya müdahale etti ve Mittani kuvvetlerine karşı bir keşfe öncülük ederek isyanı bastırdı. Murmuriga³⁵⁸ kasabasında bir kış kampı kurdu. Telipinu bir görüşme için babasının yanına gitti ve Lupakki komutasındaki 600 askerden oluşan Hitit garnizonu ve savaş arabalarını arkasında bıraktı. Suriye'deki durum istikrarsız kaldı. Kargamış geri alınamadı ve Mittani birlikleri Fırat bölgesini işgal edip Murmuriga'daki Hitit ordusunu kuşattılar (Bryce, 2005: 176 vd.; Wilhelm, 2015: 69-79; Murnane, 1990: 22; Klengel, 1999: 159).

---

³⁵² Bkz. Harita 2.2.

³⁵³ Kuzeydoğu Suriye'ye, Ugarit'in kuzeyine lokalize edilmiştir (Bryce, 2009: 482; RGTC VI: 275; RGTC VI/2: 106-107).

³⁵⁴ Asi Nehri'ndeki Apamea'ya lokalize edilir (RGTC VI: 281; RGTC VI/2: 111).

³⁵⁵ Nuhašši Ülkesi'nin Kuzey Suriye'de yer alan şehri, günümüz Ariha'ya lokalize edilir (RGTC VI: 28-29; RGTC VI/2: 9).

³⁵⁶ Suriye merkezinde bir şehir As, Nehri'nin doğusuna lokalize edilir (Bryce, 2009: 578-580; Klengel 1969: 109; RGTC VI: 197).

³⁵⁷ “Kral Tušratta'nın düşmanlığı yüzünden bütün bu toprakları bir yıl içinde yağmalayıp Hatti'ye götürdüm. Onları Niblani Dağı'ndan ve Fırat'ın karşı kıyısını topraklarıma dahil ettim.” (Bryce, 2005: 163; Hazenbos, 2006: 241-244; Wilhelm, 2005: 113-121; Beckman, 1996 38-50).

³⁵⁸ Karkamış Krallığı içerisinde, Fırat Nehri'nin orta kısmında yer alır (Bryce, 2009: 482-483; RGTC VI: 276).

Hitit kralı I. Šuppiluliuma ile oğlu Telipinu arasındaki buluşma Aşağı Ülke’de Uda’da bir bayram kutlaması sırasında gerçekleşti. Buluşmanın asıl amacı, özellikle Kargamış bölgesi olmak üzere kralın Suriye’deki mevcut askeri durumu hakkında bilgi vermek ve durumu kontrol altına almaktı. Suriye’de Hitit kralı ve oğlunun yokluğunda, bölgedeki Hitit kontrolü azalmıştı. Murmuriga’daki Hitit garnizonu Mittani birliklerinin eline geçme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Mısır kralı Akhenaton’un yerine geçen Tutankamon’un, Hititlerin Mısır’dan aldıkları bölgelerdeki Hitit nüfuzunu zayıflattığı ve Mısır’ın bölgedeki prestijini ve zenginliklerini yeniden kazanmaya çalışması sebebiyle Mısır Krallığı Kadeş’e karşı bir saldırı başlattı. Mittani Krallığı hala zayıftı ve Mısır Krallığı Suriye’deki gücünü geri kazanmaya çalışıyordu (Bryce, 2005: 177; Klengel, 1999: 159vd.).

Hitit kralı I. Šuppiluliuma kış bittiğinde Suriye üzerine yöneldi. Tegarama’da³⁵⁹ askerlerini ve savaş arabalarını topladı ve oğlunun komutasındaki bir ordu ve veliaht prens Arnuwanda ile erkek kardeşi Zida’yı “Muhafızların Şefi” olarak görevlendirdi. I. Šuppiluliuma’nın askeri başarıları bölgeye gelişinin yolunu açarak Kargamış kentinin fethini ve bu durum da Mittani Krallığı’nın ortadan kaldıracak son eylem olacaktır. Hitit kralı şehri kuşatmaya hazırlanırken bir yandan da Mısır ile ilişkilerini iyi tutmaya çalıştı, lakin Mısırlılar Hititlerin kendi toprakları olduğunu iddia ettikleri Kadeş’e çoktan saldırmışlardı. Lupakki ve Tarhunta-zalma komutasındaki Hitit birlikleri, Mısır’a tabi olduğu bilinen Amka’ya³⁶⁰ karşı saldırı için bölgeye gönderildi. I. Šuppiluliuma Mısır elçisi Hani’ye Hitit Krallığı’nın barışçıl olduğunu ama Mısır Ülkesi’nin olmadığını ve bu sebeple Amka’ya saldırıldığını belirtmiştir³⁶¹. Olayın sonrasında Mısır hanedanlığı bir kriz içerisine girdi (Bryce, 2005: 177 vd.; Schulman, 1978: 44; Klengel, 1999: 160).

---

³⁵⁹ Elbistan’ın batısındaki Roma şehri Pagrum’a lokalize edilir (RGTC VI: 383-384; RGTC VI/2: 154).

³⁶⁰Orta Suriye’deki Biqa’ vadisinde, Mısır topraklarının sınırına lokalize edilir (Bryce, 2009: 38; RGTC VI: 13).

³⁶¹ “Ben kendim [] arkadaş canlısıydım, ama sen birdenbire kötülük yaptın. (?) Ve Hurri Ülkesi kralından (?) aldığım Kadeş erkeğine saldırdınız. Bunu duyduğumda öfkelenim ve kendi birliklerimi, savaş arabalarımı ve lordlarımı yolladım. Böylece bölgenize ve Amka Ülkesi’ne saldırdılar.” I. Šuppiluliuma’nın icraatleri CTH 40 DS p. 97, fragman 28 e3 iv 1–8) (Bryce, 2005: 178; Bryce, 2003(b): 185).

I. Šuppiluliuma Halep'e oğlu Telipinu ve Kargamiš'a Šarri-Kušuh gibi görevlileri atayarak, Hitit egemenliğini anavatanın dışında kalan bölgelere empoze etmek amacıyla bir adım attı ve bu sebeple Mittani Krallığı'nın yıkımını sağladı. Mittani esaretinden serbest bırakılan Asur Ülkesi'nin ilerleyen dönemlerde tehdit olacağı gözlemlenmektedir (Bryce, 2005: 180). Biblos prensi Rib-Hadda'nın firavun III. Amenhotep'e gönderdiği bir mektupta,³⁶² Hitit kralının "Mittani kralının tüm ülkelerini" fethettiği ilgili bir bilgi yer almaktadır³⁶³ (Wilhelm, 2015: 72; Murnane, 1990: 6; de Mieroop, 2007: 105vd.; Peker, 2009: 126).

Mittani kralı Tušratta'nın oğlu Šattiwaza, krallık tahtını işgal etti. I. Šuppiluliuma Artatama'yı, ilk Suriye seferinden önce Mittani kralı olarak destekleteceğini belirtmişti ve bu desteğini Tušratta'nın çöküşünden sonra gerçekleştirdi. Taht Tušratta'nın oğluna geçti, bu durum Artatama'nın oğlu III. Šuttarna'nın tepki vermesine sebep oldu. Şayet Tušratta gaspçıysa, oğlunun tahtta hakkı yoktu. Šattiwaza'nın tahtı bırakmaya zorlanması ve hayatta kalmak için ilk önce Babil'e ve sonrasında da Hitit Ülkesi'ne kaçması ile sonuçlanan bir mücadele başladı. Artatama ile yapmış olduğu önceki herhangi bir anlaşmanın aksine I. Šuppiluliuma, daha sonra Šattiwaza'nın arkasında duracağına dair söz vermiş olabilir. Tušratta'nın öldürülmesi oğlu Šattiwaza'nın Hitit kralının müttefiki olan babasının krallığından kalan toprakları yöneteceğine dair bir teşebbüsle, Mittani prensinin bu desteği ödemesi gerekiyordu, ama Šattiwaza tahttan indirildi. Yeni yönetim Hattuša'ya karşı düşmanca davranmak zorundaydı. Šuppiluliuma için bu durum, bilhassa Asur tehdidine göre bölgede daha büyük bir tehlike arz etmekteydi. Mittani kralı Šuttarna Asur Krallığı'na yanaştı. Mittani Krallığı'nın geri kalanı Asur etkisine girseydi, Fırat'ın batısındaki bölgeler ve özellikle de Kargamiš ciddi risk altında olurdu (Bryce, 2005: 184 vd.).

I. Šuppiluliuma, Šattiwaza ile olan ittifakını kızlarından birini vererek bir anlaşma yaptı. Anlaşma metnine göre;³⁶⁴ I. Šuppiluliuma onu Mittani tahtına

---

³⁶² EA 75.

³⁶³ "Kral, efendimiz, Hitit kralının Mitta<ni/> Kralı'nın tüm vasal(?) topraklarını elinde bulundurduğunu öğrenebilir." (Wilhelm, 2015: 72; Peker, 2009: 126).

³⁶⁴ I. Šuppiluliuma ile Mittani kralı Šattiwaza'nın anlaşması bkz. CTH 51.

oturtacaktı ve kızını da ona verip antlaşmayı sağlamaştırdı ³⁶⁵ (Dinçol, 1982: 39; Grayson, 1980: 111; Hazenbos, 2006: 241; Yıldırım, 2017: 161 vd.; Klengel, 1999: 165). Antlaşma metninde Šattiwaza “kralın oğlu” olarak belirtilirken, “kral” olarak zikredilmez (Wilhelm, 2005: 114).

Mittani tahtına Šattiwaza'nın yeniden oturmasını sağlama amacıyla, Hitit kralı kral naibi Šarri-Kušuh ile birlikte Fırat Nehri boyunca ortak bir sefer yapmaya hazırlanabilmek için Kargamiş'a gönderdi³⁶⁶ (Klengel, 1999:162vd.). Hitit ve Mittani askerleri Mittani prensinin önderliğinde Mittani başkentine yürüdüler. Asur kralı Aşur-Uballit işgalcilere karşı yapılan ufak çatışmaların dışında Hititler ile büyük bir çatışmaya girmekten kaçındı. Šarri-Kušuh ve Šattiwaza askeri bir başarı kazandı. Hitit kralı tarafından Mittani Ülkesi'nin sınırları küçültüldü ve Hitit Krallığı'na tabi duruma geldi. Antlaşmada yer alan sınırlardan anlaşıldığı kadarıyla Fırat Nehri'nin hem doğusunda hem de batısında Kargamiş Krallığı'nın genişlediği anlaşılmaktadır³⁶⁷ (Bryce, 2005: 185; de Mieroop, 2007: 34vd.; Klengel, 1999: 164vd.).

Hanigalbat kralından ismi bilinmeyen bir Hitit kralına yazılmış bir mektubun,³⁶⁸ kronolojik olarak tarihlendirilmesi I. Šuppiluliuma dönemine Mittani Ülkesi'nin Hitit yenilgisinden sonraki bir tarihe ait olduğu düşünülmektedir (Klengel, 1963: 287).

---

³⁶⁵ “Kral Tušratta'nın oğlu Šattiwaza'yı elinden tuttum; onu Babasının tahtına oturtacağım. Büyük bir ülke olan Mittani, mahva uğramasın diye kızımın hatırına büyük Hitit kralı, bu ülkeyi yeniden canlandırdı. Tušratta'nın oğlu Šattiwaza'yı elinden tuttum ve kızımı ona eş olarak verdim. Šattiwaza kralı olduğuna göre, Hitit ülkesinin kralının kızı da Mittani ülkesinde kraliçedir. Sen, ey Šattiwaza, kızımın üzerine başka kadın alma! Ona, başka bir kadın eşdeğer durumuna gelmesin; kızımı ikinci kadın derecesine indirme. Šattiwaza, gelecekte benim oğullarımın gerçek kardeşi ve eşitidir. Šattiwaza'nın çocukları da benim çocuk ve torunlarımın eşiti olacaktır...” (Dinçol, 1982: 39; Hazenbos, 2006: 241-244; Wilhelm, 2005: 113-121; Beckman, 1996 38-50; de Mieroop, 2007: 34).

³⁶⁶ “Tušratta'nın oğlu Šattiwaza tarafından desteklendikten sonra, babasının tahtına oturmasına izin vereceğim. Ve büyük bir ülke olan Mittani topraklarının tahrip edilmemesi için, Hitit Kralı Büyük Kral, Mittani ülkesinin yaşamasına izin verecek.” (Bryce, 2005: 185; Hazenbos, 2006: 241-244; Wilhelm, 2005: 113-121; Beckman, 1996 38-50).

³⁶⁷ “Ben, Büyük Kral, Hitit Kralı, Mittani topraklarını fethettim. Kralın oğlu Šattiwaza zamanında onları yendim, Tušratta zamanında onları fethettim. Arkamdaki Fırat nehrini ve Niblani Dağı'nı sınırlarım olarak kurdum. Aštata topraklarının tüm şehirleri: Murruriga, Sipri, Mazuwati, Surun, bu ilçelerde [] oğlum Piyaššili'ye tahsis ettim. Mittani topraklarında yer alan diğer alandaki Aštata topraklarının tüm kentleri: Igal [], Ahuna ve Terqa, Aštata topraklarındaki bu şehirler, kralın oğlu Piyaššili Kralın oğlu Šattiwaza ile birlikte Fırat'ı geçip Irrite'e girmişler, bütün bu şehirlerde, Piyaššili'nin aldığı diğer alanlarda, onları tutmasına izin vermiş; Piyaššili'ye aittirler.” (Bryce, 2005: 185 vd.; Hazenbos, 2006: 241-244; Wilhelm, 2005: 113-121; Beckman, 1996 38-50).

³⁶⁸ Hanigalbat kralının mektubu bkz. CTH 179 = IBoT 1.34.

Mittani ve Hitit Ülkeleri arasındaki ilişkinin oldukça inişli çıkışlı olduğu gözlemlenmektedir. Mittani Ülkesi'nin İšuwa Krallığı'ndan kaçan asileri Hitit Ülkesi'ne geri göndermemesi sebebiyle karşılıklı olarak bir kutuplaşmaya gidildiği gözlemlenmektedir. Mittani Ülkesi yeri geldiğinde Hitit yanlısı yeri geldiğindeyse Asur yanlısı bir politika izlemiştir. Mittani Krallığı, jeostratejik konumu sebebiyle, Hitit İmparatorluğu'nun Asur tehlikesine karşı tampon bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Mittani Ülkesi'ndeki taht kavgasından yararlanıp başarılı bir politika uygulayan Hitit kralı I. Šuppiluliuma, Šattiwaza ile kızını evlendirip, bölgedeki nüfuzunu kuvvetlendirmiştir ve deyimi yerindeyse Šattiwaza'yı kendi ülkesinde kukla bir yönetici olarak atamıştır.

II.E. İšuwa Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik

İšuwa Krallığı coğrafi konumunun önemi nedeniyle yüzyıllar boyunca çeşitli devletlerin arasında gerginliğe ve çatışmaya sebep olmuştur. Yazılı belgelerden anladığımız kadarıyla ilk olarak Hitit ve Mittani Ülkeleri arasında, daha sonra Hitit ve Asur Ülkeleri arasında söz konusu bölge paylaşılammıştır (Hawkins, 1998(b): 282; Klengel, 1968: 76).

İšuwa isminin hem bir şehri hem de aynı isimli bir krallığı belirttiği düşünülmektedir ve bölgede bulunan bu şehrin, söz konusu bölge için önemli bir konumda yer aldığı anlaşılmaktadır (Yiğit, 1995: 247). İšuwa'nın Yukarı Ülke'yi az çok sınırlayan bir konumda olduğu anlaşılmaktadır ve Elazığ civarlarına yani; Yukarı Ülke'nin dolu sınırında olduğu düşünülmektedir (Alparslan, 2017(b): 210; Hawkins, 1998(b): 281).

Sınırları tam olarak belirlenemese de Yukarı Mezopotamya Ovası ile Dicle'nin üst kısımlarının sınırı olduğu kabul edilmektedir, I. Tuthaliya zamanında İşuvalıların Mittani topraklarına kaçması ya da I. Šuppiluliuma'nın İšuwa'ya karşı kazandığı zaferin ardından İşuvalıların Mittani'ye gidişleri coğrafi yakınlık sebebiyle anlaşılmaktadır. Eğer Murat Suyu'nun İšuwa'nın kuzey sınırını temsil ettiği kabul edilirse, modern Tunceli şehri farklı bir bölgede olmalıdır. İšuwa'nın, Tunceli'nin kuzeyindeki Munzur Dağları'na kadar ulaştığı ya da bu sıra dağların güneyinde bulunduğu gözardı edilmemelidir. İšuwa Ülkesi'nin doğu sınırı Toros Dağları'nın

kuzey yönünden, diğeri ise Murat Suyu'nun güney yönüne doğru eğilmesiyle verildi ve bu nedenle sözü geçen ülke bağımsız bir coğrafi birim sunmuştur (Alparslan, 2017(b): 212 vd.; Klengel, 1968: 63).

İşuwa'nın Mezopotamya ile Anadolu arasındaki geçiş bölgesi üzerinde yer aldığı düşünülmektedir. Metinlerde³⁶⁹ yer alan İşuwa'nın sınır komşuları arasında batı ve kuzeybatı sınırında Yukarı Ülke ve güneyde Mittani bulunur.³⁷⁰ Tegarama'nın İşuwa sınırında yer alan komşuları arasında bulunduğu ve Eski Asur belgelerinde de yer aldığı bilinmektedir. Malatiya³⁷¹ ve İşuwa'nın sınırlarının Fırat Nehri ile ayrıldığı görülmektedir (Alparslan, 2017(b): 213). Pahhuwa'da İşuwa'nın komşuları arasında yer alıyor olmalıdır, çünkü Pahhuvalı esirlerin İşuwa'ya kaçtığına dair bir belge söz konusudur.³⁷² II. Murşili dönemine ait bir metin sebebiyle, Hatra'nın³⁷³ İşuwa toprakları içerisinde bulunduğu düşünülmektedir³⁷⁴ (Alparslan, 2017(b): 214).

İşuwa Ülkesi Eski Hitit belgelerinde yer almamaktadır. İşuwa ile ilgili ilk kesin kayıt II. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir, ama kaydın yer aldığı tarihin I. Şuppiluliuma dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Mittani kralı Şattiwaza ile yapılan bir antlaşmada³⁷⁵; İşuwa bölgesine ilk seferin kral I. Şuppiluliuma'nın babası II. Tuthaliya döneminde yapıldığı, ikinci seferin ise, I. Şuppiluliuma döneminde yapıldığı belirtilmektedir ve İşuwa'nın düşmanca bir tavır takıldığından bahsedilmektedir (Yiğit, 1995: 244). Antlaşmanın İşuwa ilgili olan bölümünde II. Tuthaliya döneminde İşuwa halkının Hatti'ye karşı düşmanca bir tavır sergilediğinden bahsetmektedir ve bu tavrın Hitit Ülkesi'ne karşı bir ilan niteliğinde olduğu düşünülmektedir (Altman, 2000: 14 vd.; Hawkins, 1998(b) 282; Klengel, 1968: 65 vd.).

³⁶⁹ I. Şuppiluliuma ile Mittani kralı Şattiwaza'nın antlaşması bkz. CTH 51.1

³⁷⁰ "Babamın zamanında İşuwa topraklarına giren askerler ve topraklar: Kurtalişsa kentinin askerleri, Arawanna kentinin birlikleri, Zazişa Ülkesi, Kalaşma(!) Ülkesi, Timana ülkesi, Haliwa Dağı, Karna Dağı, Turmitta şehri birlikleri, Alha Ülkesi, Hurma Ülkesi, Harana Dağı, Tegarama Ülkesi'nin yarısı, Armatana kentinin askerleri, Tepurziya kentinin birlikleri..." I. Şuppiluliuma ile Mittani kralı Şattiwaza arasındaki antlaşma bkz CTH 51.(Alparslan, 2017(b): 213).

³⁷¹ Malatya'ya lokalize edilir (RGTC VI: 257-258; RGTC VI/2: 100).

³⁷² Pahhuvalı Mida bkz. CTH 146 = KUB 23.72

³⁷³ Samsat'a lokalize edilir (RGTC VI: 104; RGTC VI/2 : 37).

³⁷⁴ I. Murşili'nin Anadolu seferleri bkz. CTH 12 = KUB 31.64+ iii 49

³⁷⁵ I. Şuppiluliuma ile Mittani kralı Şattiwaza arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 51.

Ayrıca III. Hattuşili dönemine ait bir belgede İšuwa'dan bahsedilirken, yine II. Tuthaliya dönemine yine İšuwa'ya³⁷⁶ atıfta bulunmaktadır³⁷⁷, Hitit Ülkesi'nin düşmanlarından bahsedilirken söz konusu bölgeden de bahsedilmesi ve ayrıca Tegarama isimli bir yere saldırı yapıp yağmaladığından bahsedilmektedir (Yiğit, 1995: 244 vd.; Altman, 2000: 13). Ayrıca Maşathöyük No: 96 mektubundan yola çıkarak İšuwa'nın Hurriler'e yakınlık gösterdiği ve söz konusu dönemden itibaren Hitit hakimiyetinden çıktığı düşünülmektedir (Altman, 2000: 12 vd.).

II. Tuthaliya'nın hükümdarlığı zamanında Mittani Kralı'nın desteğiyle İšuwa Hitit Ülkesi'ne karşı silahlanmıştı. II. Tuthaliya bölgede çıkan isyanı bastırmakta başarılı oldu ve muhtemelen İšuwa üzerindeki kontrolü yeniden kurdu. İsyancıların bir kısmının Mittani Krallığı'na kaçtığı ve Mittani otoritesine sığındığı gözlemlenmektedir. Mittani kralına isyancıların iadelerini içeren bir talep gönderilse de, bu talebin reddedildiği³⁷⁸ anlaşılmaktadır (Bryce, 2005: 127vd.; Altman, 2000: 12; Hawkins, 1998(b): 283).

Mittani Ülkesi ilerleyen dönemde İšuwa Ülkesi'ni işgal eder ve yağmalar. II. Tuthaliya'nın kuzeybatı veya batıda seferde olduğu tahmin edildiğinden dolayı bu işgali engelleyemedi. II. Tuthaliya Batı Anadolu ve Kaşka³⁷⁹ üzerindeki fetihlerinden sonra, İšuwa'da hakimiyetini yeniden tesis eder, lakin durum kalıcı değildi. İšuwa Mittani Krallığı'na sadık olmaya devam eder. Hitit kralının bölgeye düzenlediği seferler ise kalıcı bir sonuç getiremez. Hitit Krallığı'nın doğu sınırlarının, Mittani Krallığı ve müttefikleri tarafından işgal edilme tehlikesi vardı (Bryce, 2005: 128).

---

³⁷⁶ II/III. Tuthaliya zamanında İšuwa Krallığı, Hitit Krallığı ile Mittani Krallığı arasındaki bölgede bulunuyordu ve bu sebeple stratejik olarak büyük öneme sahipti (Bryce, 2005: 127).

³⁷⁷ III. Hattuşili'nin hekur Pirwa'sından vergi muafiyeti metni bkz. CTH 88.

³⁷⁸ “İšuwa halkı Güneşim'den önce kaçtı ve Hurri topraklarına indi. Ben, Güneşim, Hurri'ye şu kelimeyi yolladı: benim suçlu olan vatandaşlarımı iade et! ”Fakat Hurriler, Güneş'e şu sözleri geri gönderdi: ‘Hayır! Bu şehirler daha önce, büyükbabamın günlerinde, Hurri topraklarına gelmişlerdi ve oraya yerleşmişlerdi. Daha sonraları Hatti Ülkesi'ne mülteci olarak geri döndükleri doğrudur. Ama şimdi, sonunda, sığırlar istikrarlı bir şekilde seçtiler, onlar da kesinlikle ülkeme geliyorlar. ”Bu yüzden Hurriler, kaçaklarımı bana iade etmedi, Güneşim.” I. Tuthaliya'nın Kizzuwatna kralı Şunaşura ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 41 (Bryce, 2005: 128).

³⁷⁹ Kuzey Anadolu'ya lokalize edilir (Bryce, 2009: 374-375; RGTC VI: 190-192; RGTC VI/2: 72-73).

I. Šuppiluliuma'nın Kizzuwatna kralı Šunašurra ile yaptığı antlaşmada³⁸⁰ da İsuvalıların krala karşı düşmanlığa başladığı bu sebeple de kralın onların üzerine sefer düzenlediğinden bahsedilmektedir, ayrıca İsuvalıların yenildikten sonra Hurri bölgesine kaçtıkları, kral I. Šuppiluliuma kaçan kişileri istediğinde ise Hurrilerin kralı geri çevirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yine I. Šuppiluliuma'nın Nuhaššeli Tette ile yaptığı antlaşma metninde,³⁸¹ İsuwa ile ilişkilerden bahsedilmektedir. I. Šuppiluliuma'nın İsuwa ile ilişkilerini içeren bir metinde,³⁸² İsuwa'ya getirilmiş olan NAM.RA'lerden bahsedilir, bu sayede Šunašurra Antlaşması ile bir bağlantı kurulabilmektedir (Yiğit, 1995: 245; Klengel, 1968: 66vd.; Beckman, 1996: 13-22; Beckman, 1996: 50-54).

I. Šuppiluliuma döneminde İsuwa'nın istilası, Fırat Nehri boyunca ve buna ek olarak Mittani Krallığı'nın kalbine yakın bir keşif amacı taşımaktaydı (Bryce, 2005: 156). Hitit kralı I. Šuppiluliuma döneminde, özellikle de iki olayın tetiklediği açtı: Tušratta'nın Suriye'daki Nuhašši Ülkesi'ne yönelik saldırısı, Šarrupši adındaki bir adamın Šuppiluliuma'ya bağlılığını ilan ettiği ve İsuwa topraklarında bir başka Hititlere karşı isyanda bulunmalarıdır. Šuppiluliuma Šarrupši'yi desteklemek için bir kuvvet gönderdikten sonra, Hitit kralı Fırat boyunca ordusuna liderlik etti. İsuwa topraklarını Alše Krallığı'nın sınırına kadar fethetti (Bryce, 2005: 161).

III. Hattušili dönemine tarihlenen bir vesikada³⁸³; "*İsuwa düşmanı geldi ve Tegarama'nın topraklarını yağmaladı.*" ibaresi geçmektedir (Bryce, 2005: 146).

III. Hattušili ve IV. Tuthaliya dönemlerine Asur Krallığı'nın tehlike haline gelmesi sebebiyle İsuwa Hitit Krallığı için politik açıdan oldukça önemli bir bölgede bulunmaktaydı, çünkü Hitit ve Asur Krallıkları arasındaki tampon bölge görevi görmekteydi (Yiğit, 1995: 245).

Nişantepe'de yapılan kazı çalışmaları sırasında Ališarruma'ya ait olduğu düşünülen bir mühür³⁸⁴ ele geçmiştir. Burada bahsedilen mühürün Korucutepe'de bulunan mühürdeki Ališarruma ile aynı kişi olduğunun kanıtı olarak gösterildi. Singer

³⁸⁰ I. Tuthaliya'nın Kizzuwatna kralı Šunaššura ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 41.

³⁸¹ I. Šuppiluliuma ile Nuhašše kralı Tefte arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 53.

³⁸² I. Šuppiluliuma'nın icraatleri bkz. CTH 40.

³⁸³ III. Hattušili'nin hekur Pirwa'sından vergi muafiyeti metni bkz. CTH 88.

³⁸⁴ Bkz. Resim 2.4.

sözü geçen mühürlerin farklı hiyeroglifler ile belirtilip aynı kişinin adı olduğunu belirtse de, De Martino iki farklı kişi olabileceklerini de düşünmektedir. Alişarruma isminin “Şarruma dedi” anlamına geldiği düşünülmektedir (de Martino, 2010: 109 vd.).

De Martino Alişarruma'nın adının geçtiği metinleri şu şekilde toplamıştır:

- KBo 14.21 Alişarruma'nın Pirwa'ya ibadet ettiği metin sebebiyle, III. Hattuşili zamanına ya da IV. Tuthaliya'nın ilk zamanlarında yazıldığı düşünülmektedir.
- KBo 8.30/ CTH 297 Alişarruma'nın Hitit kralı ile birlikte yer aldığı metinde, Amurru kralı Bentešina'nın da yer alması sebebiyle belgenin kronolojik tarihlendirilmesinin III. Hattuşili ya da IV. Tuthaliya'nın ilk dönemlerinde yer aldığı düşünülmektedir.
- KUB 40.80 metinde sanıkların ifadeleri ve duruşma tutanağı ile ilgilidir. Metinde Alişarruma'nın Kiluşhepa ile yakın bir ilişki içinde olduğu gözlemlenmektedir. Korucutepe'de yer alan mühür baskısı ile de tanıdığımız Lupakki, Hitit kralı tarafından gönderilen KBo 18.1 fragman numaralı mektubun göndericisidir. Muhtemelen IV. Tuthaliya kraliçeye DUMU.MUNUS.LUGAL adındaki birinin sağlığı ile ilgili bilgilendirir³⁸⁵ ve bu kişinin Kiluşhepa olduğu düşünülmektedir.³⁸⁶ Metin, III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya'nın ilk yıllarında Hitit mahkemesinde görev yapan yüksek rütbeli kişilere ve üst düzey kişilere atıfta bulunmaktadır.
- KUB 40.90 metinde Alişarruma'nın eşinin öldüğü belirtilmektedir.
- KUB 54.1 metinde mahkeme sırasında yapılan komplolar belirtiliyor ve Şauşgaziti isimli birinin Alişarruma'yı yakın bir tehde karşı uyardığı anlaşılmaktadır ve ikilinin Naninzi'ye ve onu krallığına karşı olduğu belirtilmektedir (de Martino, 2010: 110 vdd.).

---

³⁸⁵ “[Şöyle] ki, İšuwa kralı: büyük Karpattu'ya, sevgili babam, söyle: sevgili babamla (ilgili) her şey iyi olsun ve tanrılar sevgili [ba]bamı nezaketle korusun! Majesteleri, kraliçe iyi[dir]! Sevgili babam ne olursa olsun bana yazabilir.” (Klengel, 1976: 86).

³⁸⁶ Metinde yer alan “sevgili babam” ifadesi sebebiyle mektubu yazan kralın Hitit sarayı ile evlilik yolu sayesinde bir yakınlık kurduğu düşünülmektedir (Klengel, 1976: 87).

Yukarıda saydığımız metinlerin hiçbirinde Alişarruma'nın İšuwa kralı unvanı bulunmamaktadır, lakin metinlerde geçen kişi adları ve Korucutepe'de bulunan mühür sebebiyle Alişarruma'nın İšuwa kralı olduğu düşünülmektedir. Alişarruma'nın yüksek rütbesi, Amurru Kralı Bentešina, Hitit kralı ve kraliçesi ile ilişki içerisinde olması sebebiyle de Alişarruma'nın kral olduğunun ispatı olarak görülmektedir (de Martino, 2010: 113)³⁸⁷.

Bronz tablette³⁸⁸ İšuwa kralı olarak Alişarruma'nın değil, Ehlišarruma'nın yer aldığı gözlemlenmektedir. Veliahtın metinde yer alması IV. Tuthaliya ile yakın bir ilişki içerisinde bulunduğunu akla getirir ya da Alişarruma'nın bir skandala karıştığı fikrini de doğurur. Muhtemelen III. Hattuşili'nin oğullarından biri olan ve IV. Tuthaliya'nın kardeşi olan Heşni'nin³⁸⁹ başlattığı ayaklanmaya katıldığı da düşünülebilir ama bu isyanın tarihlendirilmesinden sonra düşünülmesi gereken bir konudur. Metnin Ehlišarruma henüz prens iken yazıldığı düşünülmektedir. Alişarruma'nın ise ya öldüğü ya da görevden alındığı düşünülebilir (de Martino, 2010: 114).

IV. Tuthaliya zamanına ait olan Ulmi-Teşup antlaşmasında,³⁹⁰ İšuwa kralının adı geçmektedir. Antlaşma tanıkları arasında İšuwa Beyi Arişarruma sayılır. Yine IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen adı okunmayan Hanigalbat kralının Hitit kralına gönderdiği mektupta,³⁹¹ Asur ile Hanigalbat Ülkeleri arasındaki ilişkiye Hitit kralının kızması yer almakta, bu durumu İşuvalı Ehlišarruma'nın Hanigalbat kralına bildirdiği belirtilir. Metinde Hitit İmparatorluğu'nun Hanigalbat Ülkesi üzerinde söz sahibi olduğunu belirtirken, İšuwa'nın Hitit Krallığı'na bağlı olduğunun belirtilmesi son

---

³⁸⁷ De Roos ise, Kiluşhepa'nın önce Arişarruma daha sonra Alişarruma ile evlendiğini ileri sürmektedir (de Roos, 2005: 215).

³⁸⁸ Tarhuntaşşa'nın krallarıyla yapılan antlaşmalar bkz. CTH 106.

³⁸⁹ Heşni ile ilgili metinler göz önünde bulundurulduğunda; bronz tablette yer almamasının sebebinin Kurunta ile yapılan sözleşme sırasında Hitit yönetici çevresini terk ettiği düşünülmektedir. Konuyla ilgili metinlerin tarihi sıralaması; Ehlišarruma'nın prens olduğu metin, bronz tablet metni ve IV. Tuthaliya ile Kurunta arasında yapılan antlaşma metni şeklinde olmalıdır. Söz konusu metinlerin katalog numaralarına sırasıyla bakacak olursak; Metal envanterler bkz. CTH 242=KUB 40.96, Tarhuntaşşa'nın krallarıyla yapılan antlaşmalar bkz. CTH 106=Bo 86/299, Hanigalbat kralının mektubu bkz. CTH 179=IBoT 1.34 şeklinde ortaya çıkacaktır (Glocker, 2011: 255).

³⁹⁰ Tarhuntaşşa'nın krallarıyla yapılan antlaşmalar bkz. CTH 106.

³⁹¹ Hanigalbat kralının mektubu bkz. CTH 179.

derece ilgi çekicidir (Yiğit, 1995: 245). Metnin III. Hattuşili'nin son yıllarında ya da IV. Tuthaliya'nın ilk yıllarında yazıldığı düşünülmektedir (Glocker, 2011: 255).

İşuvalı Ehlišarruma'nın bir başka metinde “prens” olarak geçtiği gözlemlenmektedir. Metinde geçen belirli kişilerin Ulmi-Teşup antlaşmasında yer alması sebebiyle Ehlišarruma'nın, Alişarruma'dan sonraya tarihlenmesi gerektiği kabul edilmektedir. Korucutepe'de yapılan kazı çalışmalarında üç adet mühür bulunmuş olup bunlardan 1³⁹² ve 2³⁹³ numaralı mühürler Alişarruma'ya ait olup, 3³⁹⁴ numaralı mühürse Ehlišarruma'ya aittir. 2 nolu mühür baskısında Alişarruma adının yanında küçük hiyeroglifleri ile “ki-lu-x-he-pa” ismi geçmektedir. Bu kişinin de Hitit metinlerinde geçen Kiluşhepa olduğu düşünülmektedir (Yiğit, 1995: 246; Hawkins, 1998(b): 284; Glocker, 2011: 256vd.).

Hitit kralı III. Hattuşili'nin zamanına ait olan bir metinden³⁹⁵ anlaşıldığı kadarıyla, Alişarruma'nın tarihsel olarak Arişarruma ve Ehlišarruma'dan önce İşuwa tahtında yer aldığı anlaşılmaktadır.³⁹⁶ Metinde verilen tarihsel olay sıralamasından yola çıkarak III. Hattuşili'nin önceden yaptığı bilinmeyen bir antlaşmanın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. III. Hattuşili'nin kardeşi Halpaşulipi'nin³⁹⁷ bilinmeyen bir sebepten ötürü İşuwa Ülkesi'ne gönderildiği anlaşılmaktadır (Glocker, 2011: 258 vdd.).

Metinde Hitit kralı III. Hattuşili'nin, II. Muwatalli'nin vefatından sonra, Urhi-Teşup yerine tahta çıkması da geçmektedir, önceki olaylar anlatılırken mevcut olaylar ile ilgili de bilgi verilmektedir. Alişarruma'nın kral olarak tanınması sebebiyle, vassal ile yapılan bir evliliği düşünmek mümkün görülmektedir (Glocker, 2011: 262 vd.)

---

³⁹² Bkz. Resim 2.5.

³⁹³ Bkz. Resim 2.6.

³⁹⁴ Bkz. Resim 2.7.

³⁹⁵ Aynı tarih metin parçaları bkz. CTH 215 = KBo 50.182.

³⁹⁶ “Aşağıda, Hatti kralı olan büyük kral olan Tabarna Hattuşili, [Murşili'nin oğlu, büyük kral, Hatti Ülkesi kralı [Šuppiluliuma]nın torunu [büyük kralı, Hatti kralı Hattuşi[li, Kuşsar kralı]:[... Halpaşul]upi abim[dir]. [...] [...] ... Ve onu İşuwa'nın k[ral]ı yaptı. [Ağabeyim Tanrı olur] olmaz, [aldım] Majesteleri, Alişarr [uma ...] ... Ve onu [İşuwa kral]ı yaptım. Ve efendisine günah işleyen. ...]” (Glocker, 2011: 258).

³⁹⁷ Sözü geçen metinde yer alan “Kralın yönetimi başladı.” ifadesine yakınlığı sebebiyle bahsedilen kişinin Halpaşulipi'yi ifade ettiği varsayılabilir (Glocker, 2011: 262).

İšuwa Ülkesi'nin Hitit kraliyet ailesinin bir prensine verildiği düşünülmektedir, bu durumun en geç III. Murşili/ Urhi-Teşup dönemine işaret ettiği düşünülmektedir.³⁹⁸ (Glocker, 2011: 265).

Halpaşulipi'nin Hattuşa'yı yöneten kraliyet ailesinin üyesi olması ve Alişarruma'nın Hurrice teofor bir isim olması sebebiyle, Halpaşulipi'nin Alişarruma ile aynı kişi olduğu fikri önerilmiştir. Kraliyet ailesi üyelerinin Teşup ve Şarruma isimlerini kullanarak ikinci bir isim ile adlandırılması yaygın bir durumdu, ancak kaynaklarda konu ile ilgili tam bir kanıt bulunmamaktadır. Eğer bu düşünce doğruysa Halpaşulipi'nin oğulunun İšuwa tahtına geçtiği düşünülmektedir (Glocker, 2011: 268 vd.).

Adı bilinmeyen bir İšuwa kralından, Hitit kralı ve kraliçesinin yanında yüksek bir makam sahibi olan babasına gönderilen bir mektup³⁹⁹ bulunmaktadır. İšuwa kralının babasının Hitit sarayında önemli mevkide yer alan görevli olması oldukça ilgi çekicidir. Metinde geçen kralın en geç IV. Tuthaliya zamanına tarihlenebileceği düşünülmektedir, çünkü IV. Tuthaliya döneminde en son İšuwa'da kral bulunduğunu görmekteyiz, dönemin sonrasındaysa İšuwa, Hitit Ülkesi'ne doğrudan bağlı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Yiğit, 1995: 246).

III. Arnuwanda dönemine tarihlenen “Pahhuwalı Mita” konusuna sahip bir belgedeyse⁴⁰⁰, İšuwa kralından söz edilmez, ancak bazı sınır bölgeleri ve İşuvalı yaşlıların Hitit kralına ve hanedanına sadakat, askeri yardım vb. konularda yemin ettikleri gözlemlenmektedir, bu sebeple de İšuwa'da bir kralın varlığının dönemde söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır (Yiğit, 1995: 246).

İšuwa ile Hitit Ülkeleri arasındaki ilişkilerin Asur Krallığı'nın güçlenip yayılmaya başlamasıyla ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Ayrıca bir metinde⁴⁰¹, sınır savunmasında İšuwa'nın asker vermekle yükümlü olduğu belirtilir. Asur ve Hitit kaynaklarına bakıldığında İšuwa'nın Hitit Devleti yıkılmadan önce bağımsız olduğuna

³⁹⁸Kralın rüyası için bkz. CTH 583 = KUB 15.5 +.

³⁹⁹ Kral ya da kraliçenin mektubu bkz. CTH 188.

⁴⁰⁰ Pahhuwalı Mida'nın metni bkz. CTH 146.

⁴⁰¹I. Arnuwanda'nın il valileri için talimatları bkz. CTH 261.

ya da Asur hakimiyetine girdiğine dair herhangi bir ipucu bulunamamaktadır (Yiğit, 1995: 246 vd.).

IV. Tuthaliya, Nihiriya'daki⁴⁰² Asur yenilgisinin ardından İšuwa kralına mektup gönderdi ve onu azarladı⁴⁰³. İšuwa'nın Hitit Krallığı'nın çöküşünden önce ya da Asur yönetimi altındayken bile bağımsız olduğuna dair bir işaret yoktur (Klengel, 1968: 74; Bryce 2005: 318).

İšuwa Ülkesi Hitit-Mittani ve Hitit-Asur Krallıkları arasındaki tampon bölgede yer almaktaydı. İšuwa ile ilgili idari bir metinde⁴⁰⁴, Hititli üst düzey bir yetkilinin Yukarı Fırat bölgesine doğru Hitit sınırını teftişe geldiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen Asur Krallığı'nın yayılmasına karşı bu bölge sıkı bir şekilde denetlenmekteydi (Yiğit, 1995: 247; Klengel, 1976: 85).

İšuwa Krallığı'ndan Eski Hitit dönemi vesikalarında bahsedilmemesine karşın, Mittani ve Asur Krallıkları'nın güçlenmesi ile birlikte Anadolu için önemli bir jeostratejik bir konumda bulunması sebebiyle Hitit Krallığı'nın ilgisini çekmeye başlamıştır ve bölgenin önemli konumu Asur tehlikesi karşısında üst seviyeye ulaşmıştır. Hititlerin bölgedeki nüfuzlarını arttırmak için yaptığı diplomatik evlilik ile başarılı bir politika izlediği gözlemlenmektedir. Hitit-Asur Ülkeleri arasında tampon bir bölge oluşturulmuş ve Asur'un Anadolu'ya ilerleyişi bir nebze de olsa kesilmiştir. İšuwa'daki beyliklerin bir çatı altında birleşmemesine rağmen, Kılışhepa ile evlenen kişinin İšuwa Ülkesi üzerindeki en nüfuzlu kişi haline geldiği aşıkardır. Söz konusu evlilik gerek Hitit Ülkesi, gerekse İšuwa Ülkesi için başarılı sonuçlar doğurmuştur.

II.F. Amurru Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik

Denize kıyısı olması ve deniz ticaretinde kullanılan yolların ana çekirdeğinde yer alması sebebi ile ve buna ek olarak kara ticareti üzerinde de mühim bir bölgede yer alması sebebiyle Amurru Krallığı oldukça önemlidir. Hitit ve Mısır Krallıkları

⁴⁰² Lokalizasyonu belirtilmemiştir (RGTC VI: 281; RGTC VI/2: 111).

⁴⁰³ "Benim için (durum) benim için farklılaştığından, kendinizden benden bir yer tutun. Yanımda değilsin! Nihriya'dan yalnız kaçmadım mı? Düşmanın, Hurri topraklarından benden aldığına göre, Alatarma'da kendi başıma kalmamış mıydım?" (KBo 4.14 II 7 V., Bryce 2005: 318).

⁴⁰⁴ Tarih metni fragmanı bkz. CTH 214=KBo XVI 42.

bölgede hakimiyet kurmak istemiş, Amurru Krallığı ise sözü geçen iki krallık arasında yer bulmaya çalışmıştır.

Amurru ismi ilk olarak MÖ. 3. ve erken 2. bin yıl metinlerinde, modern Suriye bölgesinin büyük bir bölümünü kapsayan ve batıdan Mezopotamya'dan Akdeniz kıyılarına uzanan geniş bir alana yayılan coğrafi bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Asi Nehri ve Levant bölgeyi topraklarını da kapsamaktadır (Bryce, 2005: 167; Bryce, 2009: 41vd.; Sir Gavaz, 2010: 1vd.). Mari ve Alalah⁴⁰⁵ arşivlerinde terim daha kısıtlı bir merkezi ve güney Suriye bölgesi için kullanılmaya başlandı. Mısır kralı III. Tutmosis hükümdarlığında Mısır askeri gücünün genişlemesiyle birlikte, Mısır'ın bölgelerine, Orontes Nehri ile merkezi Levant kıyısı arasında uzanan açıkça tanımlanmış bir jeopolitik bir yer olarak belirtilmiştir. Amurru Krallığı ile ilgili bilgileri Amarna yazışmaları ile Ugarit ve Hitit arşivlerinden öğrenmekteyiz.

Amarna tabletlerinde III. Amenotep'e mektup yazan Abdi-Aşirta isimli birinin varlığı gözlemlenmektedir. Kendisini Habiri hanedanının beyi olarak belirtmektedir ve Mısır Ülkesi'ne bağlı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰⁶ Boğazköy'de yer alan belgelerde Abdi-Aşirta'nın varlığına dair bir ip ucu bulunmamaktadır, bu sebeple Amurru'nun Abdi-Aşirta'nın oğlu Aziru zamanında devlet olarak siyasi bir yapıya dönüştüğü düşünülmektedir (Sugi, 1960: 13).

I. Şuppiluliuma'nın Suriye seferleri sırasında, Amurru yerel bölgede yer alan ve en göze çarpan yönetimlerden biriydi. Aynı zamanda üzerinde üstünlük kurmaya çalışan komşularına ve büyük güçlere bunun zahmetli bir durum olduğunu kanıtladı (Bryce, 2005: 167; Murnane, 1990: 8 vd.).

Amurru Kralı Aziru, Mısır Kralı Akhenaton'a Hitit saldırganlığı ile ilgili görüşüp Hititlere karşı Mısır topraklarını savunmak için Mısır asker ve savaş arabalarını istedi. Ancak Mısırlı yerel yetkililere yönelik şikayetleri ve Hititlere karşı yardım talebi, firavunun işbirliği yapmadığını kanıtladı ve buna ek olarak Hitit kralına tabi olmaya ve fethettiği toprakları Hitit kralına teslim etmekten başka çaresi olmadığını da kanıtladı (Bryce, 2005: 171).

⁴⁰⁵r Asi Nehri'nin kuzeyine, Türkiye'nin güneydoğusundaki Amik ovasında yer alan Tel Açana'ya lokalize edilir (Bryce, 2009: 22-24; RGTC VI: 5; RGTC VI/2: 2).

⁴⁰⁶“*Bütün Amurru topraklarını kral için koruyorum, Lordum.*” (Sugi, 1960: 13).

Baaluya ve oğlu olduğu düşünölen Beti-ilu'dan, Aziru'ya yazılan bir mektupta Lupakki komutasındaki Hitit birliklerinin Amka topraklarında olduğu ve şehirleri ele geçirdiğini belirtildi. Mittani Ülkesi için daha endişe verici olansa, Zitana'nın komutasındaki 90.000 Hitit piyade kuvvetinin Nuhaşşı Ülkesi'ne geldiği bildiriliyordu. Hem kuzeyde Nuhaşşı'den hem de güneyde Amka üzerinden Amurru'ya karşı Hitit Krallığı'nın bir saldırısına işaret etmekteydi. Bu durumda sadece tehlikede olan Amurru Krallığı değildi, Hititler Amka'yı istila edince, Mısır özerkliğini ihlal etmişlerdi ve bu süreç devam ederse Suriye'de bulunan Mısır topraklarına fazla ihlal söz konusu olabilirdi (Bryce, 2005: 172 vd.; Klengel, 1964: 76 vd.; Schulman, 1978: 45).

Amurru kralı Mısır kralı ile görüşmek için Mısır'a gitti ve dönüşte Aziru Mısır'a bağlılığını, yardımcısı Baaluya'nın Amurru kralının yokluğunda başladığı Ugarit kralı II. Niqmaddu ve bir Hitit vassalının bir anlaşmazlığı sürdürerek korudu. İki yönetici arasında bir antlaşmaya varıldığında, Aziru Hitit tebasında bulunan Kadeşli Aitakkama⁴⁰⁷ ile ittifak kurmaya başladı (Bryce, 2005: 173; Klengel, 1964: 74 vd.; Klengel, 1999: 157vd.).

Mısır kralı ikinci kez Aziru'yu Mısır'a çağırđı, ancak Amurru kralı Hitit kralının Nuhaşşı ve Amurru'nun istila etmesinden korktuğu gerekçesiyle ziyareti ertelemişti, bu durumun sonrasında Aziru'nun bahanesi olduğu ortaya çıkmıştır. Aziru bölgedeki kendi konumunu güçlendirmek için zaman kazanmak ve aynı zamanda Mısır'ın isteklerini reddetmek için zaman kazanmaya çalışmaktaydı. Aziru, Hitit kralına hizmet edip etmeyeceğini ciddi olarak düşünmeye başlamıştı. Akhenaton bölgedeki diğer elçilerinden aldığı raporlar sebebiyle endişelenmekteydi. Söz konusu raporlarda; Aziru'nun Katna'daki şehirleri ele geçirdiği ve Sidon'dan⁴⁰⁸ Zimredda ve Kadeş'ten Aitakkama ile işbirliği yaptığı belirtiliyordu. Özellikle Kadeş ile yaptığı antlaşma firavunu harekete geçirdi, çünkü Aitakkama Kadeş tahtına bir Hitit vassalı olarak yerleştirilmişti. İhanet suçlaması ile Akhenaton, Aziru'nun ya da oğlunun ona

---

⁴⁰⁷ EA 151: 69-73.

⁴⁰⁸ Beyrut'un güneyinde Lübnan kıyısına lokalize edilir (Bryce, 2009: 649-652; RGTC VI: 327).

önceden belirttiği bir talepte bulundu⁴⁰⁹ ve Aziru'nun sözünde durmasını istedi (Bryce, 2005: 174; Klengel, 1964: 74 vdd.; Noth, 1948: 230vd.; Murnane, 1990: 13).

Firavunun bu talebi karşılıksız kaldı ve Aziru'nun Hitit Ülkesi'ne olan bağlılığını açık bir şekilde ilan ettiği düşünülmektedir. Hitit kralı ile birkaç kez iletişim kurduktan sonra, I. Šuppiluliuma ile bir vassallık antlaşması yaparak durumu resmileştirdi⁴¹⁰. Metinde Aziru'nun dost olduğu prensler arasında Mizri⁴¹¹, Hurri, Nuhašše, Niya, Halpa, Kargamış sayılmaktadır. Hitit kralının korunmasına ve bölgesel ittifaklar yoluyla Hitit konumunun pekiştirilmesine bağlı olarak, II. Niqmaddu ve Aitakkama gibi yerel yöneticiler ile birlikte ülkesini güvenli bir şekilde kurtarabildi, buna ek olarak ölene dek Hitit İmparatorluğu'na sadık kaldı (Bryce, 2005: 175; Sir Gavaz, 2012: 2829; Klengel, 1964: 63 vd.; Klengel, 1974: 72 vd.; Freydank, 1960: 356- 381; Beckman, 1996: 32-37).

Freydank tarafından I. Šuppiluliuma dönemindeki Amurru Ülkesi ile olan ilişkisi şu şekilde kronolojik olarak sıralanmıştır:

- Hititlerin Suriye'ye seferleri,
- Aziru'nun Hititler ile antlaşma yapması,
- Hititlerin daha sonra yaptığı Suriye ve Mittani üzerine seferleri,
- Aitakkama'nın Kadeš'ten sınır dışı edilmesi,
- Yeni bir sefer için Aitakkama ile Hititlerin ittifakı,
- IV. Amenofis'in tahta çıkışı,
- Hititlerin Suriye bölgesine sefere devam etmeleri,

---

⁴⁰⁹ “Şimdi kral şöyle seslendi: *Qidsa (Kadeš) hükümdarı barış yaptınız. İkiniz birlikte yiyecek ve güçlü bir içecek alıyorsunuz. Ve bu doğru. Neden böyle davranıyorsunuz? Kralın dövuştüğü bir hükümdarla niçin barışın? ... Ama hizmetini kral için yaparsan, kralının, kralın senin için yapamayacağı şey nedir? Herhangi bir sebepten ötürü kötülük yapmayı tercih ederseniz, kötülüğü, hain olaylar yaparsanız, o zaman, tüm ailenizle birlikte, siz kralın baltası tarafından ölürsünüz... Ve sen yazdığında, şöyle dedin: Kral, Lordum, bu sene beni bırak ve sonra gelecek sene kralım Lordum'a gideceğim. Eğer bu imkansızsa, oğlumu benim yerime göndereceğim-- Kral, Lordun, senin söylediklerine uygun olarak bu yıl sana (şöyle) söylüyor: Kendine gel (şimdi), ya da oğlunu gönder, ve tüm toprakların yaşayan kralını göreceksin.* (EA 162, 22) (Bryce, 2005: 174 vd.).

⁴¹⁰ I. Šuppiluliuma ile Amurru kralı Aziru'nun arasındaki antlaşma bkz. CTH 49 KBo 10.13.

⁴¹¹ Hititler'in Mısır Krallığı'nı belirtmek için kullandıkları kelime olarak belirtilmiştir (RGTC VI: 273-275; RGTC VI/2: 106).

- Mukiš, Halpa ve Kadeš'nın Hitit ile iyi geçinmesi,
- Aziru'nun Mısır'a karşı sadakat zamanı,
- Nuhaşşeli Tette ile antlaşma yapılması,
- Aziru'nun Mısır'da kalması,
- Mısır'daki 18. hanedanın sonu,
- Hitit ve Amurru Ülkesi arasında antlaşma yapılması (Freydank, 1960: 380 vd.).

Aziru'nun ölümünden sonra torunu Tuppi-Teşup tarafından Amurru Ülkesi kısa bir süre yönetildi ve II. Murşili ile bir antlaşma imzaladı⁴¹² (Friedrich, 1926; Beckman, 1996: 54-59; Miller, 2008: 543; Cohen, 2017: 303; Devecchi - Miller, 2011: 141). Mısır'ın bölgedeki yeniden etki yaratmasına rağmen, Tuppi-Teşup'un Hititli yöneticilerine ihanet ettiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır (Beckman, 1996: 54; Devecchi - Miller, 2011: 142).

Amurru Krallığı'nın Hitit Krallığı'na yeniden bağlanması, II. Muwatalli için Kadeş Savaşı'nın en önemli getirileri arasındaydı⁴¹³. Sözü geçen krallığın kontrolü, özellikle Hitit egemenliğinin bulunduğu güneybatı kanadında stratejik konumu göz önüne alındığında, Suriye'deki Hitit yönetiminin güvenliği için kritik öneme sahipti. II. Muwatalli, Kadeş Savaşı sırasında Mısır tarafını tutan Amurru kralı Bentešina'ya karşı öfkeliydi. Krallık Hitit kontrolüne geri getirildikten sonra, Bentešina mahkemeye çıkarıldı ve tutsak edildi⁴¹⁴. Amurru kralına yapılan bu suçlama büyük ihtimalle yersizdi, ancak yine de Amurru kralı Hitit Ülkesi'ne nakledildi. III. Hattuşili, Bentešina'nın görevinden alınmasını istedi ve II. Muwatalli'de bunu kabul etti, Amurru kralının yerine Şapili isimli biri geçti. Bentešina, Yukarı Ülke'de III.

⁴¹²Nuhaşşe ile Barga arasındaki sınır anlaşmazlığına ilişkin mahkeme kararı ve Amurru'dan Duppi-Teşub ile antlaşma bkz. CTH 63 KBo 3.3.

⁴¹³ Detaylı bilgi için bkz. III.B.1.

⁴¹⁴ “Güneşimin seferleri ne olursa olsun, o zaman Tanrılar beni destekliyorsa ve ben de Amurru topraklarını fethederim. Silahla fethetmek mi, yoksa benimle barış mı yapsın? Ve Amurru kralını ele geçirdim... Tanrılara hediyeler vereceğim.”Dua ve rüya metinleri parçaları bkz. CTH 590 = KBo 9.96 (Bryce, 2005: 240 vd.).

Hattušili'nin yönettiği Hakmiš'e⁴¹⁵ gönderildi (Bryce, 2005: 240 vd.; Murnane, 1990: 54; Altman, 2003: 743).

Hakmiš'te kaldıktan sonra Hitit kralı III. Hattušili'nin kızı Gaššulawiya ile evlenir, Bentešina'nın adı bilinmeyen kızı da Hattušili'nin oğlu Nerikkali ile evlenir⁴¹⁶ ve bu sayede Gaššulawiya, Amurru Ülkesi'nin ilk hanımı olur, artık Amurru soyu Hitit kraliçesinin oğulları ile devam edecekti (Singer, 1991(a): 168; Cohen, 2017: 303). Bentešina'nın başka bir eşi olduğu bilinmesine rağmen, antlaşma metninde⁴¹⁷ söz konusu evlilikler ile Hitit prensesinin Amurru Ülkesi'nde kraliçe olması gerektiği açık bir şekilde belirtilmiştir. Prensesten doğacak olan erkek çocukların ve soyun devamı olan torunların Amurru tahtının varisleri olduğu da yine metinde yer almaktadır, Amurru tahtına Bentešina'dan sonra geçtiği bilinen Šaušgamuwa, sözü geçen prensesin soyundan gelmektedir (Röllig, 1974: 20).

IV. Tuthaliya tahtını korumak amacıyla⁴¹⁸, Amurru kralı Šaušgamuwa ile antlaşma yapmıştır⁴¹⁹ (Bryce, 2005: 301; Miller, 2008: 548). Antlaşmanın ilgi çekici konularından biri de Ahhiyawa Krallığı'na ait olan gemilere uygulanan yasağın metinde yer almasıdır⁴²⁰ (Devecchi, 2010: 244; Steiner, 1989: 395). Ayrıca Hitit kralı, Amurru kralına Amurru Ülkesi'ne gelecek olan Asurlu tüccarları kabul etmemesini aynı şekilde Amurrulu tüccarların da Asur Ülkesi'ne gitmemesi için ambargo uyguladığı bilinir⁴²¹, bu durum Asur'un Miken ve Mısır Krallıkları ile ticaret

⁴¹⁵ Amasya'ya lokalize edilir (RGTC VI: 65-67; RGTC VI/2: 22-23).

⁴¹⁶ “Oğlum Nerikkali evliliğe Amurru Ülkesi Bentešina'nın kızını alacak. Ve kralın kızı Gaššulawiya'yı Amurru Ülkesi'ne evlenmek için Bentešina'nın kraliyet evine verdim. Amurru Ülkesi'nde o kraliçe olacak. Kızımın oğlu ve torunu(ları) sonsuza kadar Amurru Ülkesi'ni yönetecek.” (Bryce, 2005: 268; Beckman, 1983(a): 109 vd.; Ebeling, 1926: 379-380; Beckman, 1996: 96; Doğan-Alparslan, 2012: 123vd.).

⁴¹⁷ III. Hattušili ile Amurru kralı Bentešina'nın antlaşması bkz. CTH 92.

⁴¹⁸ “Çünkü ben seni yarattım, Šaušgamuwa, kayınbiraderim, böylece Güneş'i krallıklarında koru. Bundan sonra da krallığımın oğullarını, torunlarını ve onların torunlarını koru. Bununla birlikte, Güneş'in meşru kardeşleri ve Güneş'in babasının eşertu eşlerinin oğulları olanlar, ikincisi olanları da dahil olmak üzere kraliyet kökenli olanların hepsi, onların hiçbiri krallığı arzu etmezler. Mašturi gibi davranmal!” (Bryce, 2005: 301; Beckman, 1996: 98-102; de Mieroop, 2007: 102vd.).

⁴¹⁹ IV. Tuthaliya ile Amurru kralı Šaušgamuwa arasında yapılan antlaşma bkz. CTH 105.

⁴²⁰ “Ahhiyawa Ülkesi'nin gemilerinin gitmesine izin verme.” (Devecchi, 2010: 244; de Mieroop, 2007:104).

⁴²¹ “Tüccarınız Asur'a gitmeyecek ve onun tüccarının ülkenize girmesine izin vermeyeceksiniz. O ülkenizden geçemez. Ülkenize girerse, onu alıp Majesteleriye gönderin. Bu mesele sizin için bir yemin altına yerleştirilmiştir.” (de Mieroop, 2007: 104).

yapmasına engel olacak ve Akdeniz dünyasındaki ticarete söz sahibi olamamasına sebep olacaktır. Antlaşmada Hitit Krallığı'nın dostlarına dost düşmanlarına ise düşmanca bir tavır sergilemesi istenmiştir⁴²² (de Mieroop, 2007: 103; Devecchi, 2010: 246; Steiner, 1989: 399 vd).

IV. Tuthaliya'ya ait olan bronz tablette Šaušgamuwa'dan bahsedilirken “*kralın kayınbiraderi*” teriminin kullanılması kral olmadan önce Hitit prensesi yani; IV. Tuthaliya'nın kardeşi ile evlenmiş olduğunu akla getirmektedir (Singer, 1991(a) 172). Bu evlilik Amurru ve Hitit ülkeleri arasında yapılan üçüncü evliliktir.

Šaušgamuwa'nın IV. Tuthaliya'nın kız kardeşi ile evlendiği anlaşılmaktadır, evlendiği kişinin Šaušgamuwa'nın annesinin üvey kardeşi ya da kardeşi olduğu tahmin edilir. Ayrıca antlaşmada, bir ardılığın bulunmuyordu yani; soyun devamı beklenmiyordu (Röllig 1974: 20). Šaušgamuwa'nın bilinen son Amurru kralı olduğu düşünülmektedir (Singer, 2010: 175; Singer, 1991(c); Sugi, 1960). Ancak Singer'e göre Mahhaza isminde, Šaušgamuwa'dan sonra bir kralın varlığı göze çarpmaktadır. Ugarit'te bulunan mektuplardan birinde⁴²³ ele geçen bir bilgide⁴²⁴, Amurru ve Ugarit tanrılarının sayılması Ugaritli Abušgama'nın Amurrulu birine mektup yazdığı ihtimalini güçlendirmektedir. Metinde yer alan kişinin adının Mahhaza olması sebebiyle Amurru kralınının sözü geçen kişi olduğu düşünülmektedir (Singer, 2010: 177). Amurru Krallığı'na ait bilgiler Hitit Krallığı'nın yıkılması ile birlikte son bulmaktadır (Singer, 1991(c): 69).

Amurru Krallığı coğrafi konumu nedeniyle Mısır, Babil ve Ahhiyawa Ülkeleri ile yoğun bir ticari ilişki içerisindeydi. Hititlerin burayı vassal yapmasında şüphesiz bu sebep de hakimdir. Bentešina'nın Kadeş Savaşı'nda Mısır lehine bir politika izlediği ve bu sebeple Hitit Ülkesi'ne sürgüne gönderildiği bilinmektedir. III. Hattuşili

---

⁴²² “Mısır kralı, majestelerinin [arkadaşı] olduğunda, o da senin arkadaşın olacak. [Ama] majestelerinin düşmanı olduğu zaman, o da sizin [düşmanın] olacaktır. Ve bana eşit olan krallar Mısır Kralı, Babil Kralı, Asur Kralı ve Ahhiyawa Kralı'dır. Mısır kralı majestelerinin arkadaşı olduğunda, o da senin arkadaşın olacak ama majestelerinin düşmanı olduğunda, o da senin düşmanın olacak. Babil kralı majestelerinin arkadaşı olduğunda, o da senin arkadaşın olacak ama majestelerinin düşmanı olduğunda, o da senin düşmanın olacak. Asur kralı majestelerinin düşmanı olduğu için senin de düşmanın olacaktır” (de Mieroop, 2007: 103vd.).

⁴²³ RS 15.24+50.

⁴²⁴ “Böylece Abušgama der ki: [Ugarit Ülkesi] kralı, kardeşim şöyle diyor: ‘İyilik seninle olsun. Amurru tanrıları ve Ugarit tanrıları, kralın tanrıları, efendiniz sizi güvenle korusun.’” (Singer, 2010: 177).

zamanında Bentešina ile olan ilişkilerin iyiye gittiği ve III. Hattuşili'nin kızı Gaşşulawiya ile Bentešina'nın evlenmesi ve III. Hattuşili'nin oğlu Nerikkali'nin Amurru kralı Bentešina'nın kızı ile evlenmesi sonucunda iki ülke arasındaki politik ilişkilerin oldukça iyileştiği gözlemlenir. Urhi-Teşup olayında Bentešina'nın III. Hattuşili lehine bir propaganda yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bentešina'nın önceden bir eşi olduğu bilinmesine rağmen, Gaşşulawiya Amurru Ülkesi'ne kraliçe olarak gönderilmiştir ve Amurru Krallığı'nın soyunun Hititli prensesten devam etmesi şartı konulmuştur. Yaptıkları antlaşmalarda Ahhiyawa ve Asur Ülkeleri'ne karşı yapılan ambargo uygulamalarının da yer alması Hititlerin Amurru'daki gücünü gözler önüne sermektedir. Hititler, Amurru Ülkesi'ni krallıklarına katmakta oldukça başarılı bir politika uygulamışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. HİTİT KRALLIĞI VE KOMŞU ÜLKELER ARASINDA YAPILAN EVLİLİKLER

Hitit Krallığı'nın var olduğu dönemde Hititler dört büyük güç arasında sayılmıştır. Diğer büyük güçlerse Mısır, Babil ve Asur'dur. Hitit Krallığı sözü geçen iki krallıkla yani Babil ve Asur ile yapılan diplomatik evlilikler sayesinde karşılıklı siyasi ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve büyük ölçüde başarılı da olmuştur⁴²⁵.

Eskiçağ'da devletler arasında kullanılan politik araçlar arasında savaş ve ele geçirme ile saraylar arası evlilikler, antlaşmalar ve ittifaklar bulunmaktadır (Peker 2013: 64). Hititlerin diplomasi alanındaki gelişmiş olduğu antlaşma metinlerinde net bir şekilde ortaya çıkar ve buna örnek olarak eşitlik esasına bağlı olarak yapılan Kadeş Antlaşması verilebilir (Peker, 2013: 74; Dinçol, 1988: 40). Hititçe antlaşma kelimesi “*ishiul*” ya da “*lingais*” terimi kullanılmaktaydı, ayrıca Akadça aynı anlama gelen “*rikiltu(riksu)*” ya da “*mamitu*” kelimesinin de Hattuša'da kullanıldığı bilinmektedir (Beckman, 2003: 759).

Daha önce de belirtildiği gibi eşit devletler ile yapılan antlaşmalarda şartlarındaki düzende:

- Antlaşma belgesini hazırlayan hükümdarın adını içeren kısım (Preablum),
- Taraflar arasındaki ilişkiyi özetleyen kısa tarihçe,
- Antlaşma şartlarını içeren maddeler,
- Suçluların iadesini içeren formül,
- Yemine şahadet eden tanrıların listesi,
- Yemini bozanın lanetlenmesi ve tarafların takdisi bölümleri şeklindedir (Dinçol, 1988: 36).

Krallar kız kardeşlerini ya da kızlarını rakip ya da kendine bağlı ülkelerin kralları ile evlendirerek bu ülkeler ile ilişkilerini sağlamlaştırmışlardır. Ayrıca bu

⁴²⁵ Çalışmada ki yer alan Hitit ve çağdaş kralların tarihlendirmeleri için bkz. Tablo 3.1.

sayede prenseslerin dış politika üzerinde pasif de olsa bir rolü olduğunu anlayabilmekteyiz (Taş, 2007: 114). Evlilik amacıyla gönderilen prenses için antlaşma metninde bir statü belirtilmiyorsa gittiği saraydaki eşlerden biri oluyordu ve üst sınıf değersizler olmanın ötesine geçemiyordu. Çocuk doğurma ve kraliyetin diploması aracı olarak görülüyorlardı (Çelebi, 2007: 142).

Hitit Devleti'nin politik ilişkilerine ilişkin diplomatik belgelerin büyük bir çoğunluğu Hitit başkenti olan Hattuša'da bulunmuştur, diplomatik metinlere ulaştığımız ikinci önemli kent ise Ugarit'te ele geçmiştir (Dinçol, 1988: 40).

Eskiçağ'da yapılan kraliyetler arası evlilikler dönemin uluslararası politik hayatında önemli araçlardan biridir. Başarılı bir evlilik, savaştan daha etkin daha dayanıklı sonuçlar getirmeliydi ve zamansız boşanmalar devletler arasında oluşan dengeleri sarsabilirdi. Hitit kralları çeşitli vassalları ile arasındaki iyi ilişkilerin varoluşunda yasal çıkarlara sahipti ve en azından bir noktaya kadar aralarında yaşanan şiddetli uyuşmazlıkları önlemek için çaba sarf edecekti veya zaten ortaya çıkmış uyuşmazlıkları olsaydı da onlara son verecekti (Yaron, 1963: 23 vd.).

Hitit ve Mezopotamyalı yöneticiler, kızları ve kız kardeşlerini yabancı ülke kralları ile evlendirdiklerinde, onlara bu durumun üstünlük verdiklerinden, çok mutlu olurlardı. Mısır firavunları yüksek rütbeli yabancı kadınları haremine sokmaktan hevesli olmasına karşın, yurt dışında bir kızlarını ya da kardeşlerini göndermeyi kesinlikle istemezler. Mısır'da bulunan Babilli prensesin kardeşinin elçileri ile özel olarak görüşmesine izin verilmediğini ya da Zannanza'nın firavun Akhanaton'un dul eşi ile Mısır Ülkesi'ne evliliğe giderken öldürülmesi olayındaki gibi, diplomatik evlilik yapanların yeni ve yabancı sosyal çevrelerinde tamamen güçsüz oldukları düşünülmektedir. Lakin bu iki durumun tam tersi olarak I. Şuppiluliuma'nın evlendiği Babilli prensesin eşinin ölümünden sonra II. Murşili ile iktidar mücadelesi verdiği gözlemlenmektedir ama yine bu durum yeni kral tarafından toplanan özel bir mahkeme ile çözümlendiği anlaşılmaktadır (Beckman, 2013: 208 vd.; Miller, 2017: 98 vd).

Mektuplarda aile ilişkileri terminolojisi kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum kraliyetler arası diplomatik değişimde önemli bir rol oynamıştır. İki büyük kralın birbirlerine kardeş olarak hitap etmesini içeren aile kavramı, kendi

hanedanlarına mensup diğer üst düzey üyelere de bu şekilde hitap edilmesini sağlamıştır, yani; II. Ramses'in oğlu Şutahapşap'ın III. Hattuşili'ye "babam" olarak yazdığı, Ramses ve III. Hattuşili'nin Puduhepa'ya eşlik ettiği mektupta firavunun Hitit kraliçesine "kız kardeşim", Puduhepa'nın ise firavuna "erkek kardeşim" olarak hitap ettiği görülmektedir (Bryce, 2003(b): 74vd.). Urhi-Teşup tahta çıktığında Asur kralı Adad-nirari'nin yazdığı mektuba cevap olarak ⁴²⁶, Adad-nirari'yi eşiti olarak görmediğini belirtti ve "kardeş" kelimesini kullanmasını sert bir şekilde eleştirdi⁴²⁷. III. Hattuşili'nin ise bu hatayı düzelttiği görülmektedir⁴²⁸ (Bryce, 2003(b): 76vd.; Hoffner, 2009: 322vd.)

Antlaşmalar evlilikler yolu ile pekiştirildikten sonra bu durum büyük krallar tarafından arasında yapılan mektuplaşmaların konularını oluşturmaktaydı (de Mieroop, 2006: 168). Yapılan evlilikler Önasya hükümdarlarını sanki bir köyde yaşıyorlarmış gibi aynı topluluğa ait oldukları düşüncesini güçlendirmektedir. Örneğin Babil kralı I. Kadaşman-Enlil Mısır kralı III. Amenhotep'i sarayının açılışına davet ediyordu (de Mieroop, 2006: 169; Bryce, 2003(b):80). II. Ramses, III. Hattuşili ile Kadeş Barış Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Hitit kralını ülkesine davet ettiği gözlemlenmektedir. III. Hattuşili'nin cevabı belli olmasa da başlangıçta daveti kabul ettiği görülmektedir. II. Ramses bir mektubunda⁴²⁹, III. Hattuşili'nin mektubundan alıntı yaparak Hitit kralının bu daveti onayladığını belirtmiştir⁴³⁰ (Bryce, 2003(b): 80). Saraylar arasındaki mesafe oldukça uzaktı ve gidiş-dönüş yolu aylarca zaman alırdı, bu durum gönderilen prenseslerin ve elçilerin yaşamları için de büyük tehlike arz etmekteydi (de Mieroop, 2006: 169).

Bryce tarafından karşılıklı mektup gönderiminde belirli bir düzen olduğu düşünülmektedir. Bu düzeni Hitit-Mısır örneği ile şu şekilde açıklanmıştır:

---

⁴²⁶ II. Muwatalli'nin I. Adad-nirari'ye mektubu bkz. CTH 171.

⁴²⁷ "Size neden kardeşlik hakkında yazmalıyım? ... İyi şartlarda olmayanlar geleneksel olarak kardeşlik hakkında birbirlerine yazıyorlar mı? Size kardeşlik hakkında hangi hesaba yazmalıyım? Sen ve ben bir anneden mi doğduk?" (Bryce, 2003(b): 76vd.; Beckman, 1996: 138-139; Hoffner, 2009: 323vd.).

⁴²⁸ III. Hattuşili'nin I. Adad-nirari'ye mektubu bkz. CTH 173.

⁴²⁹ ÄHK No 4:22-25.

⁴³⁰ "Kardeşim bana şöyle yazmıştı: 'Kardeşin, sana gelecek ve Kral kardeşin, seni ziyaret etme önerisini yerine getirecek, ve kardeşin de senin topraklarına girecek. Kardeşi huzurunda görünmek için.'" (Bryce, 2003(b): 80).

- Krallığın resmi dilinde ve krala danışarak katip bir ön taslak hazırlar. Puduhepa'nın Ramses'e yazdığı mektup taslağı bu fikri ortaya koymaktadır.
- Taslaktaki hatalar düzeltilip eklenmesi gerekenler dahil edildikten sonra kral taslağın son halini onaylar ve Akadça'ya çevrilir.
- Akadça versiyonu Mısır'a gönderilir. Firavunun okuyabilmesi için Mısırca'ya çevrilir.
- Hitit Krallığı'ndan gönderilen mektuba, Mısırca bir cevap hazırlanır ve firavunun onayı na sunulması için ön taslak olarak hazırlanır.
- Mısırca yazılan cevap mektubu firavundan onay aldıktan sonra Akadça'ya çevrilir.
- Akadça mektup Hitit Krallığı'na gitmek üzere yola çıkar ve Hattuša'ya iletilir (Bryce, 2003(b): 56).

Mektuplaşmalarda yer alan konular arasında muhakkak ki en mühimi yakınlığı sürdürmek amacı ile gönderilen hediye değiş tokuşu ile ilgiliydi. Hediye verilmesinin iki sebebi vardı; hükümdarların yerel olarak bulamadıkları lüks malları elde etmelerini sağlamak⁴³¹ ve diğeriye karşılıklı saygı, prestij ve kardeşlik sistemini güçlendirmektir. Hediye aynı değerinde bir hediyeyi gönderen tarafa vermek önem arz ediyordu, ayrıca yeni kral tahta çıktığında diğer krallardan hediye aldığı, zafer kutlamalarında ya da antlaşma yapıldığında karşılıklı hediye değiş tokuşu olduğu bilinmektedir (de Mieroop, 2006: 170; Bryce, 2003(b): 79vd.).

Gönderilen hediyeler değerli ve yarı değerli malzemeden işlenmiş objelerden oluşmakta ve mektuplardaki hediye listelerinden ayrıntılı bir şekilde öğrenilebilmekteydi. Ayrıca söz konusu olan hediyeler haydutlar için oldukça cazip bir hedefti. Kafile gönderilirken piyadelerden ve savaş arabalarından can ve mal güvenliğinin korunması için yararlanılmaktaydı (Bryce, 2015: 40; Bryce, 2003(b): 97vd.).

---

⁴³¹ Ender ve egzotik bir lüks olan altın tüm taraflar için özellikle önemliydi. Sadece Mısır topraklarında altın madeni bulunduğu için Mısır hediye olarak altın gönderirken, diğerleriye; at, bakır, zanaat ürünleri... vb. hediyeleri yollamaktaydılar (de Mieroop, 2006: 170).

Eski Önyasya’da yapılan evliliklerin aşk evliliklerinden ziyade politik amaçlı evlilikler olduklarını kabul etmeliyiz. Politik niyetler arasında, her iki taraf siyasi derecede eşit olarak güçlü olsaydı, aile bağlarının oluşturulması karşılıklı ilişkiyi tarafsız kılabilirdi. Evlilik ortaklarından biri taraflardan daha güçsüz olursa, güçlü olan zayıf olanı bağlamak için bir kızını güçsüz olan tarafa verebilir, zayıf ortaksa güçlü tarafta olan prensesin koruması hizmetini sunardı. Ayrıca bu durum zayıf olan tarafa, aile bağlantısı sayesinde diğer nüfuzlu aileler ile arasında da prestij kazandığı dikkate alınmalıdır. Siyasi evlilikler; krallığın topraklarına yeni dahil edilen halkları ya da kabileleri entegre etmek ya da artık göz ardı edilemeyecekleri siyasi iktidar mücadelesinde bu kadar güçlü faktör haline gelmek için kullanılabilir (Röllig, 1975: 11).

Diplomatik evlilikler başlangıçta, “Büyük Güçler” olarak anılan hanedanları birleştirmek için kullanıldı ve bu tür evlilikler büyük devletler ve küçük prenslikler arasında uzlaşma aracı olması sebebiyle hızla yayıldı. Şikayet ve çatışma gibi başlıca alanların kilit unsuruydu (Miller, 2017: 98). Askeri ve ekonomik açıdan da yararlı olması sebebiyle zorunlu olarak değil, gönüllü bir katılım ile diplomatik evliliklerin yayılımı daha da güçlenmiştir. Daha sonraki dönemlerdeyse söz konusu evlilikler, hoşgörünün ve karşılıklı saygının bir işareti olarak kullanılmaya başlanmıştır (Röllig, 1974: 23).

Hanedanlar arası evlilik, büyük güçleri birbirine bağlayan ilişkilerin yanı sıra şikayet ve çatışmanın başlıca alanlarından birinin kilit unsuruydu ve bu konu aynı zamanda Amarna Mektupları’nın en ılımlı geçitlerinin bazılarını da içeriyor. Amarna dönemi Önyasya krallıklarının birbirleri ile evlilik yoluyla akraba olup ilişkilerini güçlendirdikleri bir dönemdir. Mısır, Babil, Mittani Krallıkları arasında bir yapılan evlilikleri konu alır. Alaşiya’da Mısır ile evlilik gerçekleştirmek istemiş, lakin girişimin sonucu bilinmemektedir. Hitit Krallığı ise bu dönemde hanedan arasında yaşanan that mücadeleleri sebebi ile adından söz ettirememiş ve krallıklar arasında yapılan söz konusu diplomatic evlilikler sürecindeki yerini alamamıştır.

III.A. Babil Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik

III.A.1 Babil ve Hitit Krallıkları Arasındaki Politik İlişkiler

Babil Krallığı Eski Önasya’da kurulan krallıklar arasında adından söz ettirenler arasında yer almaktadır. Hititler ile ilişkileri belirli krallar döneminde olmuştur. Büyük güçler arasında yer alan Hitit, Mısır, Mittani ve Babil Krallıkları arasında yapılan pek çok mektuplaşma sayesinde dönem ile ilgili ayrıntılı bilgiye sahibiz.

Babil Krallığı’nın başkenti Babil, Fırat Nehri’nin bir kolu üzerinde yer alan, Bağdat’ın 90 km güneybatısında bulunan bir Güney Mezopotamya şehridir (Bryce 2009: 99). Babil’den ve Güney Mezopotamya’ya, güneyden Bağdat’tan Basra Körfezi’ne uzanan bölgeyi kapsamaktadır (Bryce, 2009: 103).

I. Murşili’nin Babil’i fethi Eski Krallık dönemindeki Hitit askeri başarısını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu dönemde Babil yağmalanmış ve tanrıları alınmıştır (Oates, 2004: 89; Brinkman, 2017: 7; Klengel, 1999: 63). Babil Krallığı ile Halpa kentinin yakın ilişkisi sebebiyle, I. Murşili’nin bölgeye sefer düzenlediği düşünülmektedir. Büyük olasılıkla Hammurabi hanedanının ölümüne işaret etmekte ve Babil’in tarihinde bir döneme son bulmaktadır. Sonraki dönemlerde Babil tarihinden bahsedilirken, “*Şamşuditana zamanında, Hititler Akkad’a doğru yürüdüler.*”⁴³² ifadesi ile geçmişe atıf yapılmıştır. Hammurabi hanedanının son üyesi Şamşuditana’dır ve söz konusu Hitit saldırısı, Babil kralının öldüğü tarihte yani ‘Orta Kronoloji’ olarak adlandırılan MÖ. 1595’e tarihlendirilmiş olmalıdır. Hitit metinleri konu ile ilgili Babil kralına atıfta bulunulmaz. Aynı şekilde Babil vesikalarında da Hitit kralının adından bahsedilmemektedir, yine de Hititlerin Babil’i fethettiği bilinmektedir (Bryce, 2005: 98).

Hititlerin Babil’in fethi sırasında, Marduk heykelini aldıkları bilinir. Babil arşivinde Marduk Kehaneti isimli metnin bir kopyası sayesinde Marduk heykelinin geri dönüşü ile ilgili bilgiler verilmektedir⁴³³. Babil’in fethi ile ilgili bilgi veren bir

⁴³² BM 96152 Babil Chronicle 20, Satır 11, (ed. Grayson 1975: 156).

⁴³³ "Hatti'ye gidiyorum emrini verdim. Hatti'yi araştırdım/soruşturdum. Onun orta yerinde Anu-gücü'mün tahtını kurdum. Onun orta yerinde 24 yıl oturdum. Onun orta yerinde, Babilliler ile ticar[et]i tesis ettim. Onun [ ] onun varlıklarını, değerli şeylerini Sippar, Nippur [ve Bab]il'in [içinde] gözettim. \ [Bir Babil kralı] ortaya çıktı ve beni Babil'e getirdi" (Peker, 2009: 52).

başka çivi yazılı belge ise Agum-kirkime metnidir. Agum-kirkime metninde⁴³⁴; Hititlerin aldığı heykelin Hana şehri etrafından geri alındığından bahsedilir. Metinde geçen “Hana” kelimesinin Hititleri ifade ettiği düşünülür. Hititlerin aldığı söz konusu heykel 24 yıl sonra Babil şehrine geri dönmüştür (Peker, 2009: 52-55; Brinkman, 1972: 281).

Hitit kralı I. Murşili'nin seferlerinden uzun vadeli kazanımlar görmek zordur. Özellikle Babil seferi, amacı ve Murşili'nin bunun beklentileri ile ilgili bazı temel soruları gündeme getirmektedir. I. Murşili'nin Hitit topraklarını Halep'ten Babil'e kadar genişletmeyi sanmadığı düşünülmektedir, çünkü söz konusu bölge Hitit topraklarından oldukça uzakta bulunuyordu ve bölgede Hitit hakimiyetini tesis etmek oldukça zor olurdu. Dolayısıyla Babil'in fethi bu bölgede bir Kassit hanedanının kurulmasına olanak sağlayacaktır (Bryce, 2005: 99).

Hitit seferleri, Hititlerle Kassitler arasındaki ittifaktan, Hititlerin Babil'in zengin yağmacıları olma teşviğinden ve Kassitler'den Babil'de yeni bir yönetici hanedanı yaratma ihtimalinden doğmuştur. Hitit-Kassit ittifakı, hem Suriye'de hem de Anadolu'da hali hazırdaki hürriyet siyasi ve askeri genişleme tehdidine yardım etmiş olabilir. Nitekim Halep ve Babil'in yok edilmesini kaydeden belgenin pasajı da Hurriler ile Hititlerin çatışmasına atıfta bulunmaktadır. Babil seferi I. Murşili tarafından sadece ganimet için değil, bölgedeki Hurri tehdidine karşı gelecekteki Kassit hanedanının desteğini kazanmak için de üstlenilmiş olabilir (Bryce, 2005: 99). Kassitlerin bölgede yer alan I. Deniz Ülkesi hanedanı ile bir mücadele içerisinde olduğu bilinmektedir. Kassitlerin Hitit ilerleyişinin karşı durmamalarının ya da duramamalarının sebeplerinden birinin de bu olduğu öne sürülmüştür (Peker, 2009: 59).

---

⁴³⁴ “Büyük [tanrılar] saf/kutsal ağızlarıyla, Esagil'in [ve] Babil'in efendisi Marduk'un Babil'e geri dönmesini emrettikleri zaman, Marduk Tintir'e geri dönmek için yola koyuldu. Benim [hükümdarlığımı seven] Marduk'un [geri dönüşünü] dikkatle düzenledim, Marduk'u Babil'e geri almak için yola çıktım, benim hükümdarlığımı seven, Marduk'a yardım ettim, ve Šamaš'a koyun kahini aracılığıyla sordum. Bir uzak ülkeye, Hanalılar'ın Ülkesi'ne, (elçi) gönderdim, ve onlar Marduk ve Şarpanitum'u elleriyle aldılar. Benim hükümdarlığımı seven Marduk ve Şarpanitum'u, Esagil ve Babil'e geri getirdim. Onları soruşturmada onaylanmış olduğu üzere Šamaš'ın evine geri getirdim.” (Peker, 2009: 53).

Seferin bir başka amacı ise kişisel ya da teşvik edici olabilirdi. I. Hattuşili döneminde yapılan savaşlar sebebiyle I. Hattuşili Akkad kralı Sargon'a rakip olarak gösterilmiş ve ün kazanmıştı. Bu geleceğin devamını sağlamak için I. Murşili de dedesinin askeri icraatlerine eşit büyüklükte askeri işler yapmak zorunda kalmış olabilirdi⁴³⁵ (Bryce, 2005: 99).

III. Hattuşili'nin Kadaşman-Enlil'e gönderdiği bir mektupta⁴³⁶, III. Hattuşili ve II. Muwatalli zamanından beri Babil ile olan dostane ilişkilerden bahsetmektedir, lakin iki krallık arasında yapılan bir evliliğin sözü geçmez. Hitit kralı III. Hattuşili'nin Babil kralı Kadaşman-Enlil'e gönderdiği bir başka mektupta yer alan DUMU.MUNUS GAL terimi sebebiyle, IV. Tuthaliya'nın Babilli bir prenses ile evlendiği görüşü ortaya atılmıştır. III. Hattuşili'nin Babil kralını büyük kral olarak gördüğü, mevcut dizelerin III. Hattuşili zamanından kalma olduğu ve Kadaşman-Turgu ve II. Kadaşman-Enlil sırasıyla baba ve oğlu işaret ettiği, mektubun adresinin Babil olduğu oldukça muhtemeldir (Houwink ten Cate, 1996: 44).

Kadaşman-Turgu'nun veliaht olan oğlu erken yaşta öldüğü için Babil'de Hitit karşıtı olduğu bilinen vezir İtti-Marduk-balatu güç kazanmıştı, bu sebepten ötürü III. Hattuşili tahta II. Kadaşman-Enlil'in çıkmasını sağlamaya çalışmış⁴³⁷ ve bu durum Babil Ülkesi'nde hoş karşılanmamıştır. Hitit kralı, II. Kadaşman-Enlil'i Asur Ülkesi üzerine sefere teşvik eder⁴³⁸ (Oates, 2004: 98; Klengel, 1999: 271).

---

⁴³⁵ Halep ve Babil, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da Mari döneminden bu yana (MÖ. 19. yy. ve 18. yy.) en güçlü krallıkların merkezleriydi. Murşili, onları fethettikten sonra, yalnızca dedesinin kılıbında bir savaşçı olmadığını, aynı zamanda Suriye ve Mezopotamya'nın büyük krallarının da değerli bir halefini olduğunu gösterdi (Bryce, 2005: 99).

⁴³⁶ III. Hattuşili'nin II. Kadaşman-Enlil'e mektubu bkz. CTH 172 = KBo 1.10.

⁴³⁷ *"Tanrılar beni yaşatır ve egemenliğimi korurken, baban öldü ve ben kardeşlik ilişkilerimize yaraşır şekilde onun yasını tuttum. Babanın ölümünden sonra yapılması gerekenleri yaptıktan sonra, gözyaşlarımı kuruladım ve Karduniaş'a [Babil Ülkesi] bir elçi gönderdim ve Karduniaş yüksek görevlilerine şu mesajı ilettim: 'Kardeşimin oğlunu kral olarak tutmazsanız, size düşman olur ve gelip Karduniaş'ı istila ederim; ama eğer krallığı devam ederse, bir düşmanınız size karşı ayaklandığında veya herhangi bir tehlikeyle karşılaştığınızda bana haber verin, gelip size yardım ederim.' O günlerde kardeşim daha çocuk olduğu için, kimse bu tabletleri ona okumamıştır herhalde. Artık o eski yazıcılar hayatta değiller; tabletler arşivlerde bile tutulmuyor; sana nasıl okunsun ki!"* (Beckman, 1996: 134; Mineck, 2006: 277; Oates, 2004: 98).

⁴³⁸ *"Kardeşime daha söyleyeceklerim var: Duyduğuma göre kardeşim artık bir erkek olmuş ve sıkça ava gidiyormuş. Tanrı Adad, kardeşim Kadaşman Turgu'nun oğlunun adını böyle ünlü ettiği için çok mutluyum. Derim ki 'Git ve düşman [Asur] üzerine bir saldırı düzenle ve ben de kardeşimin kaç düşman öldürdüğünü öğreneyim. 'Kardeşime derim ki: 'Baban için, savaşa hazırlık yapan ve sonra da evde oturan kral derlerdi. Düşman topraklarına bir ve düşmanı yen!"* (Beckman, 1996: 137; Mineck, 2006: 279; Oates, 2004: 98).

Babil-Hitit ilişkisi Hititlerin Babil'i fethi ve yağması ile başlamış ve Babil hanedanının değişmesine sebep olmuştur. Babil ile siyasi ilişki savaş ile başlamış olsa da sonrasında oldukça dostane ilişkiler kurulmuştur. Büyük güçler döneminin sözü geçen iki önemli krallığı arasında kralların birbirine mektup gönderdikleri, kızlarını verdikleri ve akraba oldukları görülmektedir. Kralların birbirleri ile iyi geçindikleri söylenebilir. III. Hattuşili'nin Babil Krallığı'nın siyasi hayatına karışmaya çalışması Babilliler tarafından hoş karşılanmamıştır. Ayrıca Hitit kralının Asur tehlikesine karşı Babil kralını Asur'a karşı bir sefere teşvik ettiği görülmektedir. III. Hattuşili, Babil Krallığı'na olan tutumunda oldukça hassas davranmış ve dostane ilişkilerinin bozulmaması için elinden geleni yapmıştır.

III.A.2. Babil Krallığı ile Yapılan Evlilikler

Babil Krallığı Eskiçağ'dan günümüze kadar sözünü ettirmiş ve döneminde kültürünü diğer toplumlara yaymış bir krallıktır. Hitit ve Babil Krallıkları arasındaki mesafe günümüz ulaşım araçlarıyla yakın olsa da Eskiçağ'da bir hayli uzaktı, lakin bu durum siyasi, ticari ve sosyal ilişkilerin kurulmasına tabiki engel değildi. Babil Krallığı ile yapılan diplomatik evliliklerin bakacak olursak;

- Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın Malnigal ya da Tawananna ile evlenmesi,
- Babil kralı II. Kudur-Enlil'in Hitit prensesi ile evlenmesi,
- Hitit kralı IV. Tuthaliya'nın adı bilinmeyen Babilli bir prenses ile evlenmesidir.

Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın Babil Ülkesi'nden gelen eşi Tawananna⁴³⁹, Hitit sarayında yıllar geçirdikçe gücünü ve nüfuzunu arttırmış görünmektedir. Ugarit kralı II. Niqmaddu ile yapılan antlaşmadaki mührün üstünde isminin yazdığı bilinmektedir. I. Šuppiluliuma'nın saltanatının ilerleyen yıllarında daha güçlü bir konuma geldiği düşünülmektedir. I. Šuppiluliuma'nın ölümünden sonra da kraliyet ailesine hükmetmeye devam etti ve yeni kral Arnuwanda'yı hareketleri ile kızdırdı. Babilli prenses, konumunun taşıdığı tüm güçler ve ayrıcalıklar ile kocasının ölümüne rağmen kendi yaşamı boyunca kraliçelik makamını koruyacaktı. Döneme ait metinlerde⁴⁴⁰, II.

⁴³⁹ Detaylı bilgi için bkz. I.A.2.b.

⁴⁴⁰ II. Murşili'nin I. Šuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 70.1 5- 13= KBo 14. 4.

Muršili'nin ve Arnuwanda'nın Tawananna'ya karşı hoşgörülü olduğu ifade edilmektedir⁴⁴¹ (Bryce, 2005: 207).

II. Muršili'ye göre⁴⁴²; Tawananna'nın hazine dairesini aradığı desteğe yardım için soyduğu iddia edildi ve šiwanzanni-rahibesi olarak konumu, kurbanları, adakları ve tapınak arazilerini tahsis etme yetkileriyle devlet kültürünün varlıkları üzerinde büyük bir kontrol sahibi olması sağlanmıştır⁴⁴³. II. Muršili ilk başta üvey annesine karşı harekete geçmekten kaçındı ve Tawananna'nın isminin yazılı olduğu bir dizi mühür, kralın Tawananna'nın kraliçelik statüsünü kabul ettiğini göstermektedir, buna ek olarak II. Muršili'nin yaptığı seferlerin uzun süreli olması, Tawananna'nın davranışları üzerinde kısıtlayıcı bir etki yapmasını etkilemiş olabilir (Bryce, 2005: 208).

II. Muršili'nin eşi Gaššulawiya'nın⁴⁴⁴ hastalığının gizemli olduğu düşünülmekteydi, ilk olarak hastalık tanrıça Lelwani'ye atfedildi, prensesin kültürünün ihmal edildiği iddiasıyla cezalandırıldı, lakin Gaššulawiya eşinin saltanatının dokuzuncu yılında öldü. II. Muršili eşinin ölümünden kraliçeyi sorumlu tuttu ve eşine kara büyü yaptığını düşündü⁴⁴⁵. Tanrılar Tawananna'nın suçuna karar verdi ve II. Muršili'de bunu onayladı. Tawananna saraydan kovuldu, fakat hayatı bağışlandı⁴⁴⁶.

---

⁴⁴¹ “Ama babam bir tanrı olduğunda, Arnuwanda, kardeşim ve ben Tawananna'ya hiçbir zarar vermedik, ya da herhangi bir şekilde onu aşağılamadık. Kralın evine ve Hatti topraklarına babamın ömrünün hüküm sürdüğü gibi, erkek kardeşimin hayatında da onları yönetmişti. Ve kardeşim bir tanrıya dönüştüğünde, Tawananna'ya hiçbir kötülük yapmadım, ya da hiçbir şekilde onu aşağılamadım. Kralın evini ve Hatti topraklarını babamın ve benim kardeşimin hayatında yönetirken, aynı şekilde onları yönetmiştir. Ve eşinin yaşamında (yüreğine (?)) Ve eşinin yaşamında ona olan şeylerin yasaklandığı gümrüklere [bunlar için hiçbir değişiklik yapmadım ??].” (Bryce, 2005: 207).

⁴⁴² II. Muršili'nin I. Šuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 70 = KUB 14.4

⁴⁴³ “Tanrılar, babamın tüm evini, vasi Tanrısı ve Tanrı'nın “taş evi” ni “taş evine” nasıl çevirdiğini görmüyor musunuz? Şanhara diyarından getirdiği bazı şeyler (ör. Babil). Hatti [ ] 'de diğerlerine teslim ettiği nüfusa (?). O hiçbir şey bırakmadı. . . Babamın evini yok etti.” (Bryce, 2005: 208).

⁴⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. I.A.2.b.

⁴⁴⁵ “Benim cezam kararın ölümü. Bu daha iyi oldu mu? Onu öldürdüğü için, hayatım boyunca ruhum karanlık ölümler diyarına gider. Benim için dayanılmaz oldu (?). Bana (?) Yas verdi. Tanrılar, kimin gerçekten cezalandırıldığını bilmiyor mu?” II. Muršili'nin I. Šuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 71 = KBo 4.8 II 24–6, iii 1–4 (Bryce, 2005: 209).

⁴⁴⁶ “Onu idam etmedim, ama onu šiwanzanni-rahibeliği makamından aldım. Kehanet, makamından azledilmesi gerektiğine karar verdiği için onu görevden aldım ve ona bir ikamet yeri verdim. Onun arzusu hiçbir şeyden yoksun. Yiyecek ve içecek var. Her şey onun emrinde duruyor. Onun için hiçbir şey eksik değildir. O yaşıyor. Gözleriyle cennetin güneşini görüyor. Ve hayattan biri olarak ekmeği yiyor. Benimki sadece bu bir cezadır: Onu bir şeyle cezalandırdım, onu saraydan aşağı gönderdim: Onu šiwanzanni-rahibe makamından, tanrılardan alıkoydum. Benimki sadece bu bir cezadır.” II.

III. Hattuşili'nin dönemine ait bir metinde, Hitit kralı III. Hattuşili, kraliçeye yapılanlara dahil olmadığını belirtti⁴⁴⁷ (Bryce, 2005: 208-210).

Hitit-Babil arası mektuplaşmalar sayesinde anladığımız konulardan biri de Hitit Krallığı'nın Babil Krallığı'ndan doktor talep ettiği⁴⁴⁸. II. Muwatalli döneminde Hattuşa'ya geçici olarak gelen iki doktorun varlığı bilinmekte ve III. Hattuşili döneminde bir rahip gönderildiği anlaşılmaktadır. Doktorlar ve rahip Babil'e geri dönmeyince Kadaşman-Enlil, Hitit Krallığı'nda yasadışı olarak alıkonulduklarını iddia etti. III. Hattuşili, Babil kralının bu iddiasını reddetti. III. Hattuşili ağabeyinin onları zorla alıkoyduğunu belirtti⁴⁴⁹ ve şu an onların nerede olduğu ile ilgili bir fikrinin olmadığını söyledi. Doktorunsa durumunun iyi olduğu haberini verdi⁴⁵⁰ ve ülkesine dönmekte özgür olduğunu açıkladı⁴⁵¹. III. Hattuşili'nin talebi üzerine Kadaşman-Enlil'in bir başka doktoru Hattuşa'ya göndermeyi kabul ettiğini görmekteyiz. Doktorun bilinmeyen bir sebepten ötürü öldüğü ve III. Hattuşili'nin ölümün normal yollardan olduğunun ispatı için doktorun malları ve doktorun babasını ile birlikte görevlilerini gönderdi. Ayrıca Babil'den heykeltraş istediğini de ekledi (Bryce, 2003(b): 118vd.; Beckman, 1996: 132-137).

III. Hattuşili'nin II. Kadaşman-Enlil'e gönderdiği bir mektupta⁴⁵², III. Hattuşili ve II. Muwatalli zamanından beri Babil ile olan dostane ilişkilerden bahsetmektedir, lakin iki krallık arasında yapılan bir evliliğin sözü geçmez. Hitit kralı III. Hattuşili'nin

---

Murşili'nin I. Şuppiluliuma'nın dul eşi Tawananna'nın suçları ve sürgünü için duası bkz. CTH 71= KBo 4.8 II 9-20 (Bryce, 2005: 209).

⁴⁴⁷ “Tawananna'ya karşı davada, hizmetkarınız sarayda gerçekleşti, babam Tawananna'nın gücünü reddettiğinde, kraliçe, tanrının hizmetçisi olsa da, sen, tanrıça, hanımım, tanıyan tek kişi sizdiniz. Ruhunuzda kraliçenin gücünün kısıtlanması iradenizle uyumluysa ya da olmasaydı... Bana gelince, ben bu meseleye hiçbir şekilde katlanamadım.” III. Hattuşili ve Puduhepa'nın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na duası bkz. CTH 383= KUB 14.7 ve KUB 21.19 (Bryce 2005: 210; Beckman, 1983(a): 109).

⁴⁴⁸ III. Hattuşili'nin II. Kadaşman-Enlil'e mektubu bkz. CTH 172.

⁴⁴⁹ “Erkek kardeşim Muwatalli'nin hükümdarlığı sırasında bir rahip aldılar. Bir doktor ve onları Hatti'de alıkoydu, onunla tartıştım, ‘Neden onları alıkoyuyorsun? Doktoru gözaltına almak doğru değildir!’ ” III. Hattuşili'nin II. Kadaşman-Enlil'e mektubu bkz. CTH 172=KBo 1.10, KUB 3.72 (Beckman, 1996:137; Bryce, 2003(b): 118).

⁴⁵⁰ “Aslında burada iyi, benim akrabam olan bir kadın ile evli.” (Beckman, 1996: 137; Bryce, 2003(b): 118).

⁴⁵¹ “Eğer diyorsa: ‘Kendi ülkeme dönmek istiyorum’ ” ülkesine geri dönecek. Raba-şa-Marduk'u gözaltına alabilir miydin? ” (Beckman, 1996; 137; Bryce, 2003(b): 118).

⁴⁵² III. Hattuşili'nin II. Kadaşman-Enlil'e mektubu bkz. CTH 172 = KBo 1.10.

Babil kralı II. Kadaşman-Enlil'e gönderdiği bir başka mektupta yer alan DUMU.MUNUS.GAL terimi sebebiyle, IV. Tuthaliya'nın Babilli bir prenses ile evlendiği görüşü ortaya atılmıştır. III. Hattuşili'nin Babil kralını büyük kral olarak gördüğü, mevcut dizelerin III. Hattuşili zamanından kalma olduğu ve Kadaşman-Turgu ve II. Kadaşman-Enlil sırasıyla baba ve oğlu işaret ettiği, mektubun adresinin Babil olduğu oldukça muhtemeldir (Houwink ten Cate, 1996: 44).

III. Hattuşili'nin dönemine ait bir kahinin varlığı ile Kadaşman-Turgu'nun kardeşine gönderdiği bir hekimin varlığı göz önünde bulundurulursa, Babilli prensesin Hitit prensi ile ya da Hitit prensesinin Babil kralı ile evlendiği düşünülmektedir. Yukarıda bahsedilen metnin yazıldığı zamanın II. Kadaşman-Enlil'in saltanatının son zamanlarında geçtiği düşünülmektedir ve söz konusu evliliğin henüz gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili kaynaklardan sonuncusu⁴⁵³, evlilik müzakerelerinin Kadaşman-Turgu zamanında henüz sonuçlanmadığı anlaşılmaktadır. Mısır ve Hitit Ülkeleri arasında yapılan evliliği terminus post quem kabul edersek, II. Ramses'in 34. yılı, Kadaşman-Turgu'nun ölümü ve II. Kadaşman-Enlil'in saltanatının ilk yıllarında arasında yer alacaktır ve bu durum da II. Kadaşman-Enlil'in ilk yıllarını evlilik sözleşmeleri ile sonuçlanması için muhtemel bir zaman yaratacaktır. II. Ramses'in saltanatının 16. yılı II. Kadaşman-Enlil'in 1. saltanat yılı kabul edilirse, II. Ramses'in 34. yılı II. Kudur-Enlil'in saltanatının sonuna düşecek ve terminus ante quem kabul edilecektir. Bu durum da III. Hattuşili'nin II. Kadaşman-Enlil'e evlilikten söz etmeyen mektubu ile Puduhepa'nın kutlama için II. Ramses'e yazdığı mektup arasında on yıl gibi tahmini bir zamana izin verecektir. II. Kadaşman-Enlil'in saltanatının sonuna doğru ya da hükümdarlığı döneminde evlilikler bir süre daha kutlanacaktır (Devecchi, 2017: 118vd.).

IV. Tuthaliya'nın eşinin adı bilinmese dahi Puduhepa ile II. Ramses arasındaki bir mektuptan yola çıkarak⁴⁵⁴, Babilli prenses olduğu düşünülmektedir⁴⁵⁵. Amurru'nun kızı olarak belirtilen kişi Nerikkali ile evliydi, Babil'in kızı da muhtemelen IV.

⁴⁵³ Farklı mektupların fragmanları bkz. CTH 210 = KUB 26. 88.

⁴⁵⁴ II. Ramses'in Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 176 = KUB XXI 38.

⁴⁵⁵ "Kraliçenin, benim aldığım Babil'in kızı ve Amurru'nun kızı, Hatti halkından önce benim için bir övgü kaynağı değil miydi? Büyük Kralın kızını bir yabancıyı kızım olarak aldım." (Bryce, 2005: 297; Miller, 2017: 99; Beckman, 1996: 128).

Tuthaliya'nın eşi olmalıydı (Bryce, 2005: 297; Beckman, 1983(a): 110; Singer, 1991(b) 265vd.; Klengel, 1999: 288vd.).

II. Ramses, Babil Ülkesi ile yapılan evlilik haberine tepki gösterdi ve artık Babil tahtında oturan kişinin “Büyük kral” olarak anılmaması gerektiğini belirtti.⁴⁵⁶ Mektupta bahsi geçen Babil kralı II. Kudur-Enlil olmalıydı ve II. Ramses'in Babil kralını küçümseyici ifadelerine rağmen, Hitit yönetimi Babil kralını “Büyük kral” olarak görmeyi sürdürdü. Hitit ve Babil Ülkeleri arasında söz konusu evlilik gerçekleşirse, bu II. Kudur-Enlil tahta çıkmadan önce babasının döneminde yapılmış olmalıydı. Yapılan evlilik iki ülke arasındaki bağları güçlendirdi ve Asur tehlikesine karşı söz konusu bağların kuvvetlenmesi oldukça önemliydi. Nerikkali bir vassal yöneticinin kızı ile evliyken, IV. Tuthaliya'nın büyük kralın kızı ile evlendirilmesi onun statü bakımından üstün oması açısından da önem teşkil etmekteydi. IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen bir fal metni Babilli prenses ve Puduhepa arasındaki anlaşmazlıklar ile ilgili bir takım bilgileri içermektedir⁴⁵⁷ (Bryce, 2005: 297 vd.). Bu konuda Pattiya isimli bir kadının adı geçmektedir ve bu kişinin IV. Tuthaliya'nın kayınvalidesi olabileceği fikri öne sürülmüştür (Singer, 1991(b): 332) ve Devecchi'ye göre bu tezin aşağıdaki nedenlerden dolayı doğruluğunun düşük olabileceği düşünülür:

- Kehanet metninde⁴⁵⁸, kraliçe Puduhepa IV. Tuthaliya olduğu düşünülen kralın Pattiya'nın kızı ile evli olduğu söylenir, ama metinde Pattiya'nın kızı DUMU.MUNUS.GAL olarak geçmez⁴⁵⁹.
- Eğer Pattiya Babilli prensesin annesiye, bir Babil kraliçesi olmalıydı ve bir Babil kraliçesi neden Hitit Ülkesinde bulunmaktaydı?
- Pattiya Hitit mahkemesinden ceza aldı ve Arušna tanrısının hizmetine girdi⁴⁶⁰, lakin bir Babil kraliçesinin kovulup bu kadar kolay bir şekilde uzaklaştırılabileceği pek olası gözükmemektedir.

---

⁴⁵⁶ “Eğer ‘Babil Kralı Büyük Bir Kral değil’ 'derseniz, o zaman Babil'in durumunu bilmiyorsunuz.” (KUB 21.38, öy. 55–6) (Bryce, 2005: 297; Beckman, 1996: 128; Hoffner, 2009: 286vd.).

⁴⁵⁷ Bkz Bölüm I.2.B.5.

⁴⁵⁸ Arušna'nın tanrılarının kültü hakkında bir kehanet metni bkz. CTH 566 = KUB 22.70 öy. 85.

⁴⁵⁹ Söz konusu durum kraliçenin kimliğini doğrulamamızı zorlaştırmaktadır. DUMU.MUNUS.GAL olarak geçmemesi Babil hanedanına mensup olup olmaması ile ilgili mevcut sorunun güncelliğini korumasına neden olmaktadır.

⁴⁶⁰ Arušna'nın tanrılarının kültü hakkında bir kehanet metni bkz. CTH 566 = KUB 22.70 öy. 85.

- Pattiya, Babilce bir isim olmayıp, muhtemelen Hurrice bir isimdir (Devecchi, 2017: 119 vd.).

IV. Tuthaliya'nın Babill bir prenses ile evlendiğini çivi yazılı belgelerden bildiğimiz için Pattiya'nın Babilli olduğu düşünmeliyiz. Babil sarayında sadece kraliçeler kralın eşi olarak bulunmuyordu. Cariyeler ve ikinci eşler de sarayda bulunmaktaydı. Bu sebeple bizce Pattiya'nın kraliçeden ise Babil sarayında yer alan bir cariye olabileceği fikrini akla getirmektedir, çünkü cariyeden doğan çocukların da prens ve prenses unvanı aldıkları bilinmektedir.

II. Kudur-Enlil ile Hitit prensesinin evliliklerinden olan oğullarının Babil kralı tarafından oğul olarak adlandırılmaması muhtemeldir. Hitit kralları prenseslerini yabancı yöneticiler ile evlendirirken, evlilikten doğacak olan ardılların ileride kral olmaları gerektiğini düşünmektedir ve bu durum Babil ile yapılan evlilikte de geçerliliğini korumaktadır. Babilliler ise Hitit prensesinin oğlunu gayrimeşru mirasçı sayabilirlerdi. Ardılı Hattuša'ya göndermek sorunu çözmeyecekti, çünkü Hititler bu durumu sessizce kabul etmeyecekti ve ardıl Hitit kralının elinde bir koz olurdu. Bu sayede onu Babil tahtına oturtabilmek için her şeyi mümkün kılacaktı (Devecchi, 2017: 121).

Eski Önasya'nın önemli güçlerinden biri olan Babil Krallığı ile aradaki kilometrelere rağmen başarılı bir politika izlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum ilk başta Babil'in fethi ile başlasa da, sonrasında yapılan çeşitli evlilikler ile ortam yumuşatılmış ve krallar adeta birbirlerinin kardeşi olmuşlardır. Dönemin büyük güçlerinin bir çatı altında toplandığı ve savaştan ziyade barışın hüküm sürdüğü hediye değiş tokuşu ile de bu durumun pekiştirildiği görülmektedir. Ayrıca Hitit sarayına gelin olarak gelen Babilli prenseslerin sarayda önemli bir nüfuzlarının olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır. Amarna Çağı'ndaki krallıklar arası sosyal ve kültürel etkileşimi geç de olsa yakalayan Hititlerin büyük güçler arasında sayılmasının ardından bu durumu perçinlemek için diğer büyük güçler arasında sayılan Babil Krallığı ile evlilik yoluna gittiğini görmekteyiz. Hititler, dönemin şartlarına ayak uydurmuş ancak Babil'den gelen prenseslerin Hattuša'da saray entrikaları çevirmesine engel olmamışlardır. Pattiya isimli kişinin fikrimizce Babil kraliçesinden ziyade, Babil sarayında yer alan bir cariye olduğu düşünülebilir. Sonuçta cariyeden doğan çocuklar da prens ya da

prenses unvanları taşıyabilmekteydiler. III. Hattuşili'nin torunu Babil Krallığı'nda veliyaht olarak görülmesi dahi bu durum pek önemsenmemiş ve iki krallık arasında barış hüküm sürmeye devam etmiştir. Babil'den doktor ve zanaatkar talebinde bulunmuş ve karşılıklı hediyeler ile ilişki sıcak tutulmaya çalışılmıştır.

III.B. Mısır Krallığı ile Politik İlişkiler ve Yapılan Evlilik

III.B.1 Mısır Krallığı ve Hitit Krallıkları Arasındaki Politik İlişkiler

III.B.1.a. Hitit ve Mısır Krallıkları Arasındaki İlk Politik İlişkiler

Mısır Krallığı şüphesiz ki tarihi, arkeolojik alanları ve buluntuları ile ünlenmiş Eskiçağ medeniyetlerinden biridir. Mısır Krallığı Levant bölgesinin hakimiyetini Anadolu'da güçlenen Hititler kendilerine rakip olarak tarih sahnesine çıkmıştır ve bölgede yapılan savaştan sonra ilk uluslararası barış antlaşması olan Kadeş Barış Antlaşması'nın iki tarafı olmuşlardır.

Hititlerin Suriye'deki ilk varlığı Mısır'da 12. hanedan dönemine rastlamaktadır (Breasted, 1905: 153). Hitit Mısır Ülkeleri arasındaki ilk etkileşim Mısır'ın 18. Hanedan'ı dönemine, Hititlerde ise Eski Hitit Dönemi'ne rastlar. İki ülkende ortak amacı Suriye Bölgesi'nde etkin olmak ve buradaki krallıkları kendi topraklarına katmaktır (Peker -Vos, 2010: 88). Hitit Krallığı'nın Mittani'yle olan yakın ilişkisi Suriye topraklarında Mısır ve Hitit gibi iki gücün karşı karşıya gelmesine neden olacaktır. I. Sethi bölgede yeniden Mısır üstünlüğünü kurmak amacıyla bölgeye sefer düzenledi. Kadeş Antlaşması'nın imzalanması Yakınoğu'da genel bir siyasi değişim bağlamı içinde yer alır (Desplancques, 2006: 93 vd.). Hitit Krallığı Mittani gücünü uzaklaştırmak amacıyla oluşturduğu seferlerde Mittani ülkesinin başkenti Waşşukanni'yi ele geçirip düşman topraklarında rahatlıkla ilerledi ayrıca Mısır firavunu Akhenaton'un dini reformları sayesinde ülkesinde bozulan asayişten yararlanıp günümüz Suriye içlerine ilerleyip Lübnan'ı sınır yaptı (Llyod, 2012: 38).

III. Tutmosis, MÖ. 1440'ta Doğu Akdeniz kıyılarından ilerleyerek Halep'i fethetti, Hitit Ülkesi dikkatli davranıp Mısır Krallığı'na vergi vermeyi kabul etti. Firavunun ölümüyle birlikte Halep Hitit desteğini de yanına alarak Mısır Krallığı'na

karşı geldi lakin bu sefer güç dengesi değişmiş Halep⁴⁶¹ Mittani Ülkesi'ne bağlılık yemini etmişti (Macqueen, 2009: 48 vd.; Santosuosso, 1996: 426; Özkan 2007: 81). II. Zidanta, 33. yılındaki Suriye seferinden dönüşünde Mısır Kralı III. Tutmosis'e hediyeler gönderen Hitit kralı olabilir⁴⁶² (Klengel, 1999: 96). Sekiz yıl sonra, jest aynı kral ya da halefi tarafından tekrarlandı. Hitit-Mısır ilişkileri, Anadolu'nun kuzeydoğusundaki Hitit kenti Kuruştama'dan Suriye'deki Mısırlı bölge topraklarına insan taşımaya içeren resmi bir antlaşma ile daha da güçlendirilmiştir, bu konu Kuruştama antlaşması olarak bilinen ve daha sonra iki metin içinde atıfta bulunulan bir belgeden kaynaklanmaktadır. Belgenin tarihi kesin olmamakla birlikte, bu dönemde Hitit-Mısır antlaşması veya ittifakı olarak bahsedilebilmektedir. Metinde yer alan söz konusu insan sevkiyatının, Hatti ve Mısır arasındaki ittifakın bir parçası olarak bir askeri birliklerin gönderilmesini içermiş olabileceği öne sürüldü⁴⁶³. Mısır Ülkesi ile diplomatik ilişkilerin resmileşmesinde Hitit Krallığı oldukça avantajlıydı. Hititler Mısır'ın Anadolu toprakları için bir tehdit oluşturduğunu düşünmemekteydiler. Hititlerin esas kaygısı olan Mittani saldırganlığına karşı mevcut topraklarının korumasını sağlamak istiyorlardı. Hitit ve Mısır ülkeleri arasında bölgesel bir çıkar çatışması olmaması durumunda, Mittani Ülkesi'ne karşı kurulan bir ittifak Mısır ve Hitit Ülkeleri'nin yararına olabilirdi⁴⁶⁴ (Bryce, 2005: 119; Santosuosso, 1996: 427vd.).

I. Tuthaliya zamanında Hitit Ülkesi kaos ortamında bulunuyordu, kuzeyden Kaşkalar, kuzeydoğudan Azzi-hayaşa, doğudan İšuwa Ülkesi'ne pek çok sefer düzenlemiştir ve ülkede refah olmaması ülkenin batı topraklarında bulunan vassal krallığa ilginç bir fikir meydana getirdi. Arzawa krallığı Mısır krallığı ile irtibata geçti ve El Amarna'da yer alan belgede Mısır sarayı ile evlilik yapılmak istendiği ve Arzawa kralının dönemin diğer güçleri gibi "Büyük Kral" terimiyle anılmak istemesini belirtti (Macqueen, 2009: 49 vd.). Arzawa kralının kendini döneminde yer alan diğer güçlü devletleri ile bir tutmak istemesinin nedeni Hitit krallığının güçsüz durumundan yararlanıp kendi topraklarının hamisi olup dış ülkeler ile ilişkilerde Hitit krallığına

---

⁴⁶¹ Halep tekrar I.Tuthaliya zamanında Hitit Ülkesi'ne bağlandı (Macqueen, 2009: 48 vd.).

⁴⁶² Firavuna hediye gönderen Hitit kralının II. Zidanta ya da II. Huzziya olduğu düşünülmektedir (Peker -Vos, 2010: 91).

⁴⁶³Gönderilen Hititliler'in asker olduğu ve muhtemelen Mısır ordusuna paralı asker olarak işe alındıkları düşünülmektedir (Bryce, 2005 :119).

⁴⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.D.

bağlı kalmak istememesidir bu nedenle böyle bir gücü elinde tutmak için de aklına ilk gelen olgu evliliğdir. Evliliğin gerçekleştiğine dairse bir kanıt bulunmamaktadır (Macqueen, 2009: 50).

Hitit ve Mısır Krallıkları arasındaki ilk politik etkileşimler, ekonomik ve jeostratejik konumu sebebiyle Suriye Bölgesi'nde etkin olmaya çalışmışlardır. Hitit Ülkesi daha sonrasında kendi iç sorunlarına yöneldiği için sözü geçen bölge üzerindeki etkinliğini kaybetmiştir.

III.B.1.b. I. Şuppiliuma Döneminde Mısır Krallığı ile Politik İlişkiler

I. Şuppiliuma döneminde Suriye bölgesindeki asayiş yeniden sağlandı; Kizzuwatna bölgesini vasalı yaptı ve Mittani Krallığı'nı boyundurluğu altına aldı (Klock-Fontanille, 2005: 29). Yakınoğu'da önemli merkezler olan Halep ve Karkamış kentlerinin başına güvendiği kişileri getirdi ve Karkamış'ı Hattuša kentinden sonra ikinci önemli merkez haline getirdi ayrıca Hitit kral yardımcısı da burada ikamet ediyordu. Piyaşşili babası I.Şuppiliuma tarafından birinci kral yardımcılığına getirildi ve Hurri ismi olan Şarri-Kuşuh'u aldı (Klock-Fontanille, 2005: 30). Hitit kralı, Şarri-Kuşuh'u Mittani'nin ele geçirilmesi görevine vermiş ve Karkamış Krallığı'nın bölgedeki güvenlikten sorumlu olmasını sağlamıştır (Sir Gavaz, 2012: 2828).

Firavun Akhenaton'un tahta çıktıktan sonra yaptığı din reformu sonrası Mısır Suriye ve Filistin'deki etkinliğini kaybetmekle kalmayıp bölgede bulunan önemli liman kentlerini de kaybetmişlerdir. Ugarit Hititler ile ittifak yapmıştır ve Biblos Ribadadi'nin hükümdarlığını kaybetmesinden sonra Aziru'nun safhına geçmiştir. I. Şuppiliuma Alalah ve Halep'i nüfuzu altına alır ve Aziru Hititler ile anlaşmak zorunda kalır. Daha sonrasında da Şam Mısır'da kalması dışında bütün Suriye'ye hakim olur⁴⁶⁵ (Hornung, 2004: 110).

Hitit kralı I. Şuppiliuma Mısır kralı ile ihtilaftan uzak durmaya istekliydi. Mısır'ın Suriye'deki etkisi Akhenaton'un hükümdarlığında azalmış gibi görünse de, Mısır Ülkesi, hala Güney Suriye ve tüm Filistin bölgesinde bulunan topraklardaki

⁴⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.F.

krallıkların hakimiyetine sahipti. Buna ek olarak Mısır-Mittani ittifakı da hala geçerliliğini korumaktaydı. Amarna dönemindeki mektuplardan, Akhenaton'un kendi bölgesindeki siyasi ve askeri gelişmeleri yakından izlediği açıktır, bu sebeple I. Şuppiluliuma, firavun ile diplomatik ilişkiler kurarak, Mittani ile olan çatışmasında Mısır kralının katılımını en aza indirmeye çalıştı. Kral, kardeşinin etki alanına müdahale etme isteği iki krallığın diplomatik ilişkilerini oldukça sıkıntıya sokmaktadır. Mısır kralı, Filistin bölgesinde bulunan yerel yöneticilerden Hititlerin yıkıcı faaliyetleri ile ilgili ve Hititlerin bölgeye askeri müdahalede bulunduğu ile ilgili şikayetler aldı. Hititlerin yaptığı bu faaliyetlerin, Akhenaton'un saltanatının sonuna kadar Hitit-Mısır barış durumunu tehlikeye atmadığı gözlemlenmektedir. Akhenaton'un halefi Smenkhare'ye yazdığı bir mektupta⁴⁶⁶, I. Şuppiluliuma ile arasında sıcak bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir. I. Şuppiluliuma'nın Akhenaton ile olan ilişkisi habercisinin inandığı kadar yakın olmayabilir. Firavunun öldürülmeden önce Hitit Ülkesi'ne karşı büyük bir sefer içerisinde olması muhtemeldir. Hitit kralı Mısırlı kralı kardeşiyle genel bir strateji ve tutarlı bir dostluk sürdürme istediğini gerçekleştirmiştir (Bryce, 2005: 158vd.).

Akhenaton, I. Şuppiluliuma ile dostluk ilişkilerini sürdürmek istiyordu ve ayrıca Suriye'deki Mısır topraklarına saygı duymasını istiyordu. Firavun Hitit kralı ile çatışmak istemedi. Rib-Hadda'nın Amurru kralı Aziru'ya karşı harekete geçme talebine cevap verirse onu Hitit tarafına sürükleyecekti, Rib-Hadda'ya destek vermeyi reddetse firavunun elde ettiği her toprağı Aziru'ya neredeyse teslim etmek anlamına gelmekteydi (Bryce, 2005: 171). Suriye bölgesinde bulunan Mittani Krallığı Hititler tarafından yıkıldıktan sonra⁴⁶⁷, Mısır sözü geçen bölgede Hitit çıkarları için sürekli bir tehdit olarak kaldı ve eskiden Mısır'a tabi bulunan bölgeleri geri kazanmaya çalışabilirdi (Bryce, 2005: 180; Bryce, 2006: 2). Akhenaton'dan sonra yerine geçen firavun Tutankamon'dur, çok genç yaşta vefat etmesi üzerine Mısır tahtı sahipsiz kalmıştır. I. Şuppiluliuma Amurru Kralı Aziru ve Ugarit krallıkları ile bağımlılık

---

⁴⁶⁶“Ne benim babanıza gönderdiğim haberciler, ne de babanın şu şartlarda yapmış olduğu istekleri: 'Birbirimiz arasında en yakın arkadaşlık ilişkisinden başka birşey kurmayalım!' bunları reddetmedim. Babanın bana söylediği her şeyi, kesinlikle her şeyi yaptım. Ve kendi isteğim, babana yaptığım, asla reddetmedi; Bana her şeyi verdi.” (EA 41: 7-13) (Bryce, 2005: 158)

⁴⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. II.D.

antlaşması yaptığında Mısır Kralı Tutankamon bu durum karşısında sessiz kaldı⁴⁶⁸ (Klock-Fontanille, 2005: 30).

Mısır kraliçesi I. Šuppiluliuma'ya oğullarından biri ile evlenmek istediğini belirten bir mektup gönderdi ve Zannanza yola Mısırlılar tarafından öldürüldü⁴⁶⁹. Mısır tahtına Ay⁴⁷⁰ isimli biri geçti, Hitit prensinin öldürülme emrini veren muhtemel kişi olarak gösterilir. Tahta çıkan yeni firavuna I. Šuppiluliuma'nın yazdığı mektupta firavunun prensin ölümü ile ilgili suçlamaları üstlenmediğini görülmektedir. Hitit kralı oğluna yapılan bu suikasti “*şahinin korumasız bir kuşa saldırması*” olarak nitelendirmiştir. Hitit kralı oğlunun intikamını almak istiyordu (Bryce, 2005: 182 vd.; de Martino, 2006: 57 vd.; Sayce, 1926: 168vd.; Özkan, 2007: 83vd.; Bryce, 2003(b): 103vd.). Firavun Ay, Mısır kuvvetlerinin gücü konusunda I. Šuppiluliuma'yı uyardı ve Hitit kralının kendi masumiyetine inanacağını umdu, dostane ilişkiler kurmaya çalıştı. I. Šuppiluliuma yeni Mısır tahtına çıkmış kralın dostane ilişki kurma isteğini reddetti ve veliaht prens olan oğlu Arnuwanda'nın komutasındaki Hitit ordusunu Güney Suriye'deki Mısır sınırlarını geçti ve bölgede bulunan şehirlere saldırdı. Bölgede bulunanlar esir alındı ve Hitit vatanına gönderildi⁴⁷¹ (Bryce, 2005: 183).

I. Šuppiluliuma döneminde Hitit Krallığı'nın Suriye Bölgesi'nde yeniden güçlü konuma geldiği görülmektedir. Mısır Krallığı'nda ise firavun Akhenaton döneminde din reformu sebebi ile çıkan iç karışıklıklar bastırılmaya çalışıldığı için Mısırlıların Suriye Bölgesi ile yeterince ilgilenemedikleri gözlenmektedir. Akhenaton sonrasında, tahta çıkan Mısır kralı Tutankamon erken yaşta ölünce, Hititler Suriye Bölgesi'ndeki hakimiyetlerini güçlendirmişlerdir. Ölen firavunun eşinden gelen evlilik mektubu ile I. Šuppiluliuma Zannanza isimli oğlunu Mısır Krallığı'na göndermiş. Ancak Zannanza'nın evlenmek amacıyla Mısır'a giderken, yolda öldürülmesi üzerine iki ülkesinin arasındaki politik gerilim yeniden artmıştır.

---

⁴⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.F.

⁴⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. III.B.2.

⁴⁷⁰ Tutankamon'un mezarında bulunan duvarlardan birinde Ay tasvir edilmiş ve meazın mühürlenmesinden önce son töreni gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Tutankamon'un babası Akhenaton'un zamanında sözü geçen firavuna en yakın ve en güvenilir danışmanlardan biri olmuştur ve Tutankamon'u hükümdarlığı döneminde de etkisini arttırmaya devam etmiştir. Tutankamon'un ölümü üzerine kendisini Mısır tahtının hakimi olarak görmekteydi (Bryce, 2005: 182 vd.).

⁴⁷¹ Esirler Hitit Ülkesi'ni perişan eden ve nüfusu azaltan bir vebayı da yanlarında getirdiler. Hitit veliaht prensi olan Arnuwanda'nın da su sebeple öldüğü düşünülmektedir (Bryce, 2005: 183).

III.B.1.c. II. Murşili ve II. Muwatalli Döneminde Mısır Krallığı ile Politik İlişkiler

Mısır Krallığı ile yaşanan gerginliğin devam ettiği görülmektedir. Hitit kralı II. Murşili döneminde Ugarit kralı II. Niqmaddu Hitit tarafında yer alan bir politika uyguluyordu, lakin bahsi geçen krallar bir antlaşmanın uygulanmasından önce Ugarit kralı öldü. Yerine geçen oğlu Arhalba bağımsız bir politika izledi ve Mısır kralı Horemheb ile diplomatik temaslarda bulundu. Hitit güçleri Mısırlılar'ı bölgeden sürmeyi başardı. II. Murşili Mısır kuvvetlerini karşılamaya giderken Ziluna'ya ulaştığı sıralarda, Mısırlılar'ın yenildiğini ve vatanlarına geri döndüklerine dair sevindirici bir haber aldı (Bryce, 2005: 201). II. Muwatalli Anadolu'daki olaylar ile ilgilenirken, Mısır kralı I. Seti bu durumu fırsat bilip Güney Suriye krallıklarını ele geçirdi (Bryce, 2005: 229; Hornung, 2004: 115; Spalinger, 1981: 309). I. Seti, Karnak'taki anıtında kendisini "*Hititleri yenen*"⁴⁷² olarak belirtmiştir. I. Seti hükümdarlığı sonuna kadar muhtemelen Kadeş ve Amurru Mısır kontrolünde kaldı⁴⁷³. I. Seti'nin hükümdarlığının sürdüğü olayı takip eden yıllarda, Hitit ve Mısır ülkeleri arasında huzursuz bir durum olduğu düşünülmektedir (Bryce, 2005: 229 vd.). I. Şuppiluliuma döneminde Mısır Krallığı ile yaşanan gerginlik yavaş yavaş doruk noktaya ulaşmış ve Kadeş Savaşı'na kadar da bitmemiştir.

III.B.1.d. Kadeş Savaşı

Kadeş kenti Önasya'da yüzyıllardır belirleyici bir rol oynamaktaydı, Asi nehrinin verimli vadisinde yer almakta ve Suriye'nin iç kesimlerini Akdeniz sahiline bağlayan kıyı bölgesinden geçen birkaç yoldan birine hakimdi. Sözü geçen kent oldukça geniş bir bölgenin denetim altında tutulmasında oldukça mühim bir öneme sahipti (Wilkinson, 2013: 399).

Mısır kralı II. Ramses yayılmacı bir politika güdüyordu ve Mısır kralı, I. Şuppiluliuma'nın zamanında alınan Suriye bölgesindeki toprakları tekrar kendi ülkesinin topraklarına katmak istiyordu. Mısır Amurru'ya kadar ilerleyip burayı ele

---

⁴⁷² "Yüce Boğa, [hazır], Asiatics'i kızdıran, Hititleri yenen, şeflerini öldüren, kanlarında devrilen, aralarında bir dil ateşi gibi savaşan, onları olduğu gibi yapan değil... Majesteleri'nin yaşayan esirleri olarak getirdiği Mısır'ı tanımayan ülkelerin şefleri... Zafer, ülkeyi harap ettiğinde geri döner. Hatti topraklarını koklayarak, korkak isyancıların durmasına neden oldu." (Bryce, 2005: 229).

⁴⁷³ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.F.

geçirdi bu sayede sınırı Ugarit'e kadar dayanmış oldu. Hititler Mısır'dan kaybettiği toprakları almak için orduları ile bölgeye geldiler (Hornung, 2004: 117).

Mısır'da yer alan Abu Simbel⁴⁷⁴, Luksor⁴⁷⁵, Teb'deki Ramesseum⁴⁷⁶, Abidos⁴⁷⁷, Karnak tapınaklarının duvarlarını süsleyen tasvirler⁴⁷⁸ ve metinler sayesinde bilgi edinilmektedir (Bryce, 2005: 234; de Martino, 2006: 63; Noth, 1948: 232vd.; Wilson, 1927: 287). Mısır Ülkesi kayıplarında Hitit ordusuna katılan vassal devlet orduları ile birlikte ayrıntılı bir şekilde listelendiği ve bütün Hitit Ülkesi'nin savaşa katıldığına dair bilgi metinde göze çarpmaktadır⁴⁷⁹. II. Ramses'in belirttiğine göre Hitit ordusu 3500 savaş arabası ve 3700 piyadeden oluşan 47500 askere sahipti. Sayının abartılı olduğu düşünülmektedir (Bryce, 2005: 235; Peker - Pelvanoğlu, 2018: 72; de Mieroop, 2007: 129; Collins, 2007: 54; Klengel, 2002: 65; Doğan-Alparslan, 2012: 119). Amurru kralının bazen Hitit leyhine bazen de Mısır leyhine bir politika izlediği görülmektedir⁴⁸⁰.

II. Ramses, Teb kentindeki tanrı Amon'un ordusu, Heliopolis'teki Ra ordusu, Memfis'teki Ptah ordusu ve muhtemelen Tanis'teki Sutekh ordusunu Pi-Ramses şehrinde topladı (Wilkinson, 2013: 400 vd.; Goedicke, 1966: 72; Edel, 1950: 211; Santosuosso, 1996: 428) ve Filistin sahiline doğru ilerlemeye başladı. II. Ramses Amon tümeninin başında bulundu ve Kadeş'e doğru yola koyuldu, diğer sözü edilen üç bölüğün Amon tümeninden oldukça geride kaldığı anlaşılmaktadır. Mısır ordusu düşman topraklarında olduğu için, arkada kalan tümenleri beklemesi gerekiyordu ama

---

⁴⁷⁴ Bkz. Resim 3.1.

⁴⁷⁵ Bkz. Resim 3.2.

⁴⁷⁶ Bkz. Resim 3.3.

⁴⁷⁷ Bkz. Resim 3.4-3.5-3.6.

⁴⁷⁸ Bkz. Resim 3.7.

⁴⁷⁹ "Majesteleri Kadeş kasabasına geldi ve şimdi Kadeş'in yağmaladığı düşmüş biri gelmişti ve şu ana kadar tüm yabancı ülkeleri bir araya getirmişlerdi; Hatti topraklarının tamamı gelmişti, Nahrin (yani Mittani), Arzawa, Dardany, Keşkeş (yani Kaşka), Maşa, Pitaşa, Arawanna, Karkışa, Lukka, Kizzuwadna, Karkamış, Ugarit, Kedy, Nuhaşsi'nin tüm şehri, Muşanet, Kadeş... Dağları ve vadileri kapladılar ve çokluklarından dolayı çekirge gibiydiler. Karada hiçbir gümüş kalmadı, bütün mallarını elinden aldı ve onları savaşmak için onlarla bütün yabancı ülkelere verdi." (Kadeş Yazıtı P40-53 Bryce 2005: 235; Faulkner, 1958: 94; Wilson, 1927: 268vd.; Klengel, 2002: 63; Doğan-Alparslan, 2012: 117).

⁴⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm II.F.

bu durumun tersi bir bakışla arkada kalan tümenlerin beklenmediği görülmektedir (Bryce, 2005: 235 vd.).

Orontes nehri civarında bulunan Şabtuna yakınlarındaki Amon tümeni iki bedevi ile karşılaştılar. Bedeviler, kabilelerine mensup kişilerin Hitit hizmetinden ayrılmak istediklerini ve Mısır kuvvetlerine katılmak istediklerini belirttiler. Yapılan sorgulamanın sonucunda kabile şeflerinin Halep topraklarından kuzeye doğru olan Hitit ordusuyla birlikte olduklarını belirttiler⁴⁸¹. Lakin bu durum bir uydurmacadan ibaretti. Bedeviler II. Muwatalli tarafından II. Ramses'in pozisyonunu ortaya çıkarmak için gönderilmişti. II. Ramses bu uzağa düştü ve bedevilerin söylediklerinin doğruluğuna inandı. Amon tümeni ile birlikte Kadeş'in kuzeybatısındaki yerini aldı. Diğer Mısır tümenleriyse hala geride bir konumda bulunmaktaydılar. Amon tümeninin kamp kurması için durduğu sırada II. Muwatalli tarafından gönderilen iki bedevi kaşif Hititler tarafından ele geçirildi ve Hitit ordusunun gerçek yeri böylelikle anlaşılmış oldu⁴⁸² (Bryce, 2005: 236; de Martino, 2006: 64 vd.; Wilkinson, 2013: 401 vd.; Goedicke, 1966: 75vd.; Alt, 1943: 1vd.; Faulkner, 1958: 94vd.; Pelvanoğlu, 2018: 48; Wilson, 1927: 287vd.; Peker - Pelvanoğlu, 2018: 72vd.; Santosuosso, 1996: 433vd.; de Mieroop, 2007: 39; Collins, 2007: 55vd.; Klengel, 1999: 216; Klengel, 2002: 64; Doğan-Alparslan, 2012: 118vd.).

Mısır birlikleri Şabtuna şehrindeyken, II. Muwatalli'nin Tahruntaşşa Ülkesi'nden yola çıktığı düşünülürse, Kargamış'a gitmek yerine Amurru toprakları yönüne ve güneydeki Kadeş'e ilerlemek için, Halep çok daha uygun bir konumda bulunmaktadır (Doğan-Alparslan, 2012: 122).

---

⁴⁸¹ "Hattuša'nın eline düşen kabile reisleri olan kardeşlerimiz, bizi firavunun hizmetçisi olacağımızı ve kendimizi Hatti hükümdarından ayıracağımızı söylemek için bizi majestelerine (Mısır kralına) yolladılar. Sonra majesteleri onlar şöyle dedi: 'Sizi majestelerine bunu bildirmek için gönderen kardeşleriniz neredeler?' Ve majestelerine şöyle demişler: 'Hatti'nin zavallı hükümlü, Hatti'nin eline düşenler için, Tunip'in kuzeyinde Halep diyarındadır ve duyduğu zaman firavunun (çok fazla) güneye gelmesine korkmuştur Firavun kuzeye geldi.'" (Kadeş Yazıtı B8-18 Bryce, 2005: 236).

⁴⁸² "Sonra Majesteleri dedi ki: 'Siz kimsiniz?' 'Biz Hatti kralına aitiz!' diye cevapladılar. O (II. Muwatalli), majestelerinin (Mısır kralı II. Ramses) nerede olduğunu görmemizi istedi. Onlara (bedeviler) majesteleri dedi: 'O, Hatti kralı nerede?' Tunip'in kuzeyindeki Halep diyarında olduğumu duyduğum diye cevapladılar. 'Hatti'nin hükümdarı (çoktan) müttefik olduğu bir çok yabancı ülkeyle birlikte geldi... Görüyorsunuz silahlı ve eski Kadeş'in arkasında savaşmaya hazırlar!'" (Kadeş Yazıtı B35-51 Kitchen, 1982: 54-6; Bryce, 2005: 237; Klengel, 2002: 67vd.).

II. Ramses bu durum karşısında öncelikle Ra ve Ptah tümenlerinin acele bir şekilde Amon tümeninin yanında olmasını istedi, Sutekh tümeniye en uzak mesafede yer almaktaydı. Hitit ordusu Kadeş'in güneyine geçip, nehri geçti ve Ra bölümünün tam ortasına girdi⁴⁸³. Tamamen habersiz yakalanan tümen, saldırıdan önce ayrıldı. Mısır askerleri II. Ramses ve Amon tümeni tarafından kurulan ve Hitit savaş arabalarının takibiyle Mısır kampına kaçtılar. Hitit savaş arabaları Mısır kuvvetlerini kuşatırken, firavun karşı saldırı başlattı⁴⁸⁴ (Bryce, 2005: 237 vd.; Goecike, 1966: 76vd; Alt, 1943: 14; Faulkner, 1958: 98vd.; Santosuosso, 1996: 438vd.).

II. Ramses dönemi metinlerine göre bu savaş Mısır'ın zaferi ile sonuçlanmıştı⁴⁸⁵ ve iddiaya göre II. Muwatalli Mısır zaferini kabul etti, firavuna saygılarını sundu ve firavuna merhameti için yalvardı⁴⁸⁶. II. Ramses'in zaferinin bir kurmacadan ibaret olduğu düşünülmektedir, çünkü Mısır kralının çok fazla askeri desteğe ihtiyacı bulunmaktaydı ve ani Hitit saldırısı, Mısır kuvvetlerini felakete sürüklemiş olabilir. Amurru Ülkesi'nden Mısır'a gelen yardımın belgelerde belirtilmediği halde, kabartmalarda Mısır kampına yaklaşan düzenli bir ordu gözlemlenmektedir ama onların gelişi, Hitit gücünü sadece Mısır'ın üçüncü ve dördüncü tümenleri gelene kadar dağıtabilirdi (Bryce, 2005: 238 vd.; Karauğuz, 2007: 52vd.).

---

⁴⁸³ Bkz. Harita 3.1.

⁴⁸⁴ "Sonra majesteleri (II. Ramses) dört nala gitmeye başlamış ve Hatti'nin düşmüş olanlarının evine girmiş, kendi başına, tek başına ve onunla birlikte yalnız kalmamıştı... Hatti'nin düşmüş olanlarının yanı sıra onlarla birlikte olan birçok yabancı ülkeden oluşan 2.500 savaş arabasını dış tarafında kısıtıyordu... Seni çağırdım, Babam Amon, ben çokluğun ortasında olduğumu bilmiyordum. Tüm yabancı ülkeler bana karşı birleştiler, kendimle yalnızım, başkaları benimle değil, sadece savaş arabalı birliklerim değil, çok sayıda piyadem de beni terk etti. Onlara bağarmaya devam ettim ama çağırdığımda hiçbiri bana seslenmedi...Onu aradığımda Amon'u buldum; bana elini verdi ve sevindim...Yaptığım her şey geçmeye geldi. Mont(?) gibiydim. Sağa ateş ettim ve solumla yakalandım...Aracımın ortasında, atımdan önce yayılan 2.500 savaş arabasını buldum. Onlardan biri savaşmak için elini bulmadı... Timsahların suya daldığı gibi, yüzlerinin üzerlerine düşmelerine neden oldum. Kendi dileğime göre onları öldürdüm." (Kadeş Yazıtı P80–140 Bryce, 2005: 237 vd.).

⁴⁸⁵ "O zaman askerlerim beni övdü... Benim yüksek subaylarım ve at arabalı birliklerim güçlü kolumu büyütme için ve benim adımı yüceltme için geldiler... Bütün topraklar karşısında, ordunun huzurunda büyük bir zafersin... Hatti'nin arkasını sonsuza dek kırdın!" (Kadeş Yazıtı P235–50 Bryce, 2005: 238).

⁴⁸⁶ "Bunun üzerine, Hatti'nin sefil yöneticisi, "Siz Sutekh, Baal'sınız" diyerek, bana Ra'ninki gibi bir isim gönderdi ve saygı duydu. Sizin korkusu Hatti Ülkesi'ndeki bir semboldür... Mısır Ülkesi ve Hatti Ülkesi, onlar sizin hizmetçileriniz, sizin ayaklarınız altındadır... Senin ilişkilerinde zor olma, muzaffer kral. Barış, savaşmaktan iyidir. Bize nefes verin!" (Kadeş Yazıtı P295–321 Bryce, 2005: 238).

Hititler, düzenli Hitit birliklerinin yanında vassal birlikler ve paralı askerlerden oluşan bir ordudan oluşmaktaydı. Mısır'a yönelik ilk şok saldırısının başarısı sonucunda, Mısır kampına ulaşıldığında yağmalama ve yağma umutları ile disiplinli bir şekilde savaşmaları oldukça muhtemeldir. Mısır belgelerindeki abartmalara rağmen, Hititlerin de önemli kayıtlar verdikleri aşikardır. Savaşta katledilen Hitit subaylarının listeleri, Ramesseum'un duvarında belirtilmektedir buna ek olarak bazı isimler Abydos ve Abu Simbel'de bulunan II. Ramses'in tapınaklarında da görülür bu sebeple bunların doğruluğundan şüphe etmek yersizdir. Mısır kayıtları savaşta firavunun ezici bir zaferi olarak tasvir ederken, Hitit kayıtlarıysa, II. Muwatalli'nin zaferi olarak belirtir. Muhtemelen II. Ramses ve güçlerinin uzun uğraşlar sonucunda yıkıcı yenilgiden kurtulduğu ve savaşın bir çıkmaza girdiği düşünülmektedir. Uzun vadedeyse II. Muwatalli'nin galip olduğu düşünülmektedir. Hitit saldırısından sonra II. Ramses'in kuvvetleri daha da güneye çekilmişlerdi. Mısır kuvvetlerinin geri çekilmesi Aba Ülkesi (Şam bölgesi) ne kadardı ve bu durum II. Muwatalli tarafından takip edildi. Aba, Hititlerin eline düştü ve II. Muwatalli Hatti'ye dönmeden önce onu kardeşi III. Hattuşili'nin kontrolü altına verdi⁴⁸⁷ (Bryce, 2005: 239). Ayrıca Ugarit ve Amurru Ülkeleri'nin de Hitit Krallığı'nda kalmış olması da bu durumu destekler niteliktedir (de Martino, 2006: 64vd.).

II. Muwatalli savaşın galibi olmasına rağmen, savaş sonrasında yeni başkent olan Tarhuntaşsa'ya döndüğünde Kadeş Savaşı ile ilgili bir hiyeroglif yazıtın ya da bu önemli başarısını anlattığı tabletin olup olmadığı bilinmemektedir. II. Muwatalli'nin yazılı belgelerinin Tarhuntaşsa'da olduğu düşünülmekte ve Suriye bölgesindeki başarılarını da kilden tabletler üzerine yazdırdığı düşünülmektedir (Archi, 1997: 5vd.; Doğan-Alparslan, 2012: 117).

Amurru Krallığı'nın Hitit Krallığı'na yeniden bağlanması, II. Muwatalli için Kadeş Savaşı'nın en önemli getirileri arasındaydı. Sözü geçen krallığın kontrolü, özellikle Hitit egemenliğinin bulunduğu güneybatı kanadında stratejik konumu göz

---

⁴⁸⁷ “Çünkü kardeşim Muwatalli Mısır kralı ve Amurru kralı karşısında, Mısır ve Amurru krallarını yendiğinde, Aba'ya geri döndü. Muwatalli, kardeşim Aba'yı yendiğinde, o... Hatti'ye geri döndü, ama beni Aba'ya bıraktı.” III. Hattuşili'nin III. Arma-Tarhunta'nın serveti ile ilgili kararnamesi bkz. CTH 86=KUB 21.17 i 14-21, çift kopya KUB 31.27 2-7,51 (Bryce, 2005: 240).

önüne alındığında, Suriye'deki Hitit yönetiminin güvenliği için kritik öneme sahipti.⁴⁸⁸ Savaşın Mısır açısından sonucuysa; II. Ramses'in yaşadığı kayıplar ve toprak kaybının, Mısır'ın Suriye'deki statüsüne ve otoritesine ciddi bir darbe vurdu ve Kenan ve Filistin bölgelerindeki yerel yöneticiler Mısır otoritesine karşı çıktılar ve II. Ramses, askeri operasyonlar ile direniş merkezlerini ele geçirdi (Bryce, 2005: 240 vd.).

Suriye bölgesi, siyasi ve ticari açıdan önemli bir konumda yer almaktaydı. Mısır-Hitit bölgeyi kendi topraklarına katmak için amansız bir mücadele içerisine girmişlerdi. Söz konusu bölge için Mısır ve Hitit Krallıkları arasında yaşanan uzun süreli gerginlik sonunda Kadeş Savaşı'nın patlak vermesine sebep olmuştur. Kadeş Savaşı sonrasında Hititlerin Suriye topraklarını terk etmemesi söz konusu bölgede Hitit Krallığı'nın hakimiyetinin devam etmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca savaş sırasında Hitit Krallığı'nın iki casusunun bedevi kılığında Mısır ordusuna gönderilmesi de savaş taktiği olarak yazılı belgelere aktarılmış hem ilgi çekici hem de dönem belgelerinde fazla rastlamadığımız türden bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır.

III.B.1.e. Kadeş Savaşı Sonrasında Mısır ve Hitit Krallıkları Arasındaki Politik İlişkiler ve Urhi-Teşup'un Hitit Krallığı'ndan Kaçması

Kadeş Savaşı sonrasında Mısır ile Hitit Krallıkları arasındaki kötü ilişkilerin yeniden düzeldiği görülmektedir. Hitit tahtına II. Muwatalli'den sonra oğlu Urhi-Teşup'un geçmesi gerekiyordu, lakin Hitit taht mücadelesi yaşandı. Sert bir mücadele sonucunda Urhi-Teşup önce Alaşiya'ya oradan da Mısır'a geçti. Mısır sarayından sığınma talep etti ve Mısır'a kaçtı (Doğan-Alparlan, 2012: 127vd.). Hitit kralı III. Hattuşili, Urhi-Teşup'un derhal geri iadesini istedi ve Mısır kralı II.Ramses bu isteği geri çevirdi, bu durumu III. Hattuşili'nin Babil kralı II. Kadaşman-Enlil'e yazdığı bir mektup sayesinde bilmekteyiz⁴⁸⁹ (Bryce, 2005: 265; Wilkinson, 2013: 415; Wouters,

⁴⁸⁸ Bkz Bölüm II.F.

⁴⁸⁹ "Başka bir ülkeye kaçan düşmanım Mısır Kralı'na gitti. Ona "Düşmanımı getir" dediğimde, düşmanı getirmedi. Sonra ben ve Mısır Kralı birbirinin düşmanı oldu ve babana (yani Kadaşman-Turgu) şöyle yazdım: "Mısır Kralı düşmana yardım etmeye gitti." Baban kralın elçisini tuttu." III. Hattuşili'nin II.

1989: 226; Helck, 1963: 87; Bryce, 2003(b): 205vd.; Singer, 2006: 31; Klengel, 1999: 232vd..).

III. Hattuşili ile II. Ramses arasında yapılan antlaşma, III. Hattuşili'nin "gaspçı kral" tanımından çıkıp, uluslararası tanınmasına yardımcı oldu⁴⁹⁰ (Murnane, 1990: 55vd.). III. Hattuşili antlaşma yapılmadan bir süre önce firavundan statüsünün hak ettiği saygıyı göremediği için şikayet edip II. Ramses'e yazmıştı. Mektupta firavuna Urhi-Teşup'un artık Hitit kralı olmadığını hatırlatıyordu. II. Ramses bu duruma sert bir şekilde cevap verdi⁴⁹¹ ve III. Hattuşili'ye karşı böyle bir saygısızlık yapmadığını belirtti. III. Hattuşili firavundan Urhi-Teşup'u iade etmesi girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca, firavunla yapacağı bir antlaşma Urhi-Teşup'un Hatti tahtını yeniden elde etme girişimlerini desteksiz bırakırdı ve belki de söz konusu antlaşma II. Ramses'i Urhi-Teşup'u III. Hattuşili'nin otoritesine teslim etmesine sebep olabilirdi. Ayrıca antlaşma III. Hattuşili'nin miras hakkını da onaylayacaktı, bu durum özellikle II. Muwatalli'nin ikinci bir oğlunun varlığı ve II. Muwatalli'nin torunlarının taht üzerinde yeniden hak iddia etmesi ihtimallerin düşünülürse oldukça önemli bir içerik olduğu açıktır. II. Muwatalli'nin tahta çıkan büyük oğlu Urhi-Teşup ülkeyi babasından sonra 7 yıl gibi bir süre yönetmiştir. Küçük oğlu Ulmi-Teşup ise Tarhuntaşa vassal kralı ve IV. Tuthaliya'dan sonra Hitit tahtına oturduğunu görmekteyiz (Doğan-Alparslan, 2012: 67vd). III. Hattuşili için yapılan bu antlaşmanın oldukça karlı olduğu ortadadır, lakin II. Ramses tarafından bakıldığında antlaşmanın kazançları belirsizdir. Suriye bölgesindeki aktif seferlerinin azalması bölgenin Hitit hakimiyetinde olmasını kabul ettiğini gösterebilir ya da büyüyen Asur

---

Kadaşman-Enlil'e mektubu bkz. CTH 172= KBo 1.10 ve KUB 3.72 Wouters, 1989: 230; Bryce, 2005: 265; Bryce, 2003(b): 206).

⁴⁹⁰ "Birlik kurmak ve aralarında sonsuza kadar barış kurmak için Mısır Kralı, İmparator Ramses-Meamon ile Hatti Kralı İmparator Hattuşili şu terimler ile anlaştılar: İmparator, Mısır Kralı, bütün Ülkerlerin generali, Seti'nin oğlu, Mısır Kralı, büyük general, Ramese'in torunu, İmparator, Mısır Kralı, büyük general, Hatti Kralı, Hatti Kralı Šuppililiuma'nın torunu, Hatti Kralı, büyük general Hattuşili'ye." (Klock-Fontanille, 2005: 110).

⁴⁹¹ "Kardeşimin bana yazdığı şu sert sözleri yeni duydum (söylüyorum): 'Neden bana bütün bu kelimeleri bir hizmetçi gibi yazıyorsun?' Hizmetçilerimden birine yapacağım gibi sana yazdığım doğru değil. Krallığa ulaşmadın mı? Bunu bilmiyor muyum? Kalbimde sıkı bir şekilde aşılınmadı mı? Rolünü kral olarak yerine getir! Üstelik yazmış olduğunuz Urhi-Teşub'un bu işini duydum. Bana onun hakkında şunları yazdınız: 'Onun yerine kral oldum!'" II. Ramses'in III. Hattuşili'ye Urhi-Teşup ile ilgili mektubu bkz. CTH 155= KUB 3.22, KBo 28. 3 öy. 5-9 (Bryce, 2005: 276; Bryce, 2003(b): 84; Klengel, 2002: 106; Edel, I 1994: 50-51; Edel, II 1994: 77-78).

tehlikesinin de bu durumda bir etken olması muhtemeldir. Mısır kralı uzun bir zamandır sefer yapmıyordu ve zafer sağlayamadığı için, bu bir diplomatik başarıydı, bu durum Mısır Ülkesi'nin uluslararası mecrada hala büyük bir güç olarak kabul edildiğini gösteren bir antlaşmaydı (Bryce, 2005: 276 vd.).

Uluslararası Kadeş Barış Antlaşması, II. Ramses'in saltanatının 21. yılında Pi-Ramses kentine akdedildi⁴⁹². Biri Hattuša'da⁴⁹³, diğeri Pi-Ramses'te olmak üzere iki adet antlaşma metni bulunmaktaydı. İkisi de antlaşmanın şartlarını, ilgili sözleşme ortağının bakış açısından sunmuştur. Hitit versiyonu ilk başta Akadça gümüş bir tablet üzerine yazılmış ve daha sonra Mısırcaya çevrildiği Mısır'a gönderilmiştir. Mısırcaya antlaşma metni kopyaları Karnak ve Ramesseum'daki Amon tapınağı duvarlarına yazılmıştır⁴⁹⁴. Antlaşmanın Mısırlı versiyonu Mısır'da yazılmıştı ve III. Hattuşili'ye gönderilmeden önce Akadçaya çevrilip gümüş bir tablet üzerine yazılmıştı (Bryce, 2005: 277 vd.; de Martino, 2006: 68; Mynarova, 2014: 5; Edel, 1950: 198; Klengel, 2002: 76). Hitit ve Mısır antlaşma metinleri karşılaştırıldığında; genellikle aynı düzende yer aldığı ve anlam açısından bakıldığında benzer ifadeleri ele aldığı göze çarpmaktadır (Langdon - Gardiner, 1920; Meissner, 1918; Spalinger, 1981). Antlaşmadan Naptera'nın Puduhepa'ya yazdığı mektupta⁴⁹⁵ da bahsedilmektedir (Langdon - Gardiner, 1920: 204vd.).

Antlaşmanın iki versiyonu bağımsız olarak hazırlandığı ve aralarındaki önemli meselelerin kapsamlı bir şekilde tartışıldığı ve hazırlıkların öncesinde müzakere edildiği ve tutarsızlıklardan uzak olduğu açıktır, böylece kapsamlı diplomatik iletişimin sonucunda ulaşılmış olan resmi antlaşma yapıldı. Antlaşmada yer alan önemli hükümler arasında; tarafların birbirlerine karşı saldırmazlık maddesi, herhangi

---

⁴⁹² “Yıl 21, Peret (Kış), 1. Gün 1. ay, Majesteleri... Ramesses II...Şu an, Majesteleri Pi-Ramses'in şehir çeyreğinde, babası Amen-Re-Horakhti-Atum'u memnun eden şeyi yapıyordu...Mısır'ın üç kraliyet elçisi Hatti, Tili-Teşub ve Ramose'un birinci ve ikinci kraliyet elçileri ile birlikte ve Ramose ve Kargamış Yapuşili elçisi, Hatti'nin Büyük Kralı Hattuşili'nin Firavun'a getirilmesinin neden olduğu gümüş tableti taşıyan ,ile birlikte elçisi Tili-Teşub ve elçisi Ramose'un eliyle, Güney ve Kuzey'in, Usimare Setepenre nin, Ra'nın oğlunun, Ramses'in Kralı'nın Majestelerinden barışı istemek için geldiler.” (Kitchen, 1996: 79–80; Bryce, 2005: 277).

⁴⁹³ III. Hattuşili'nin Mısır kralı II. Ramses ile yaptığı antlaşma bkz. CTH 91.

⁴⁹⁴ Karnak Tapınağı'nın ve Ramesseum'un duvarlarına kaydedilen Mısır metnini Akadça metnin bir çevirisini temsil eder (Mynarova, 2014: 5).

⁴⁹⁵ II. Ramses'in eşi Naptera'nın Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 167.

bir isyan ya da saldırı durumunda her birinin diğerinin yardımına geleceğine dair madde⁴⁹⁶ ve kaçakların kendi ülkesine geri gönderme maddeleri bulunmaktaydı. Antlaşma Mısır-Hitit ilişkilerinde ileriye dönük bir adım olsa da, antlaşma ortakları arasındaki gerginlik tam olarak son bulmamıştı. Geçmişte yaşanan düşmanlıkların hatırası devam etmekteydi. III. Hattuşili'nin II. Ramses'e firavunun Kadeş Savaşı'nı tasvirini protesto ettiği bilinmekte ve II. Ramses'in de Kadeş hakkında söyledikleri şeylerden ötürü özür dilemediği anlaşılmaktadır. II. Ramses'in zaferinin versiyonlarını tekrarladı, lakin Hitit kralı ile antlaşmaya ve şartlara uyacağına dair güvence verdi⁴⁹⁷. III. Hattuşili, II. Ramses'in Hitit kralının yönetimini net bir şekilde göstermesini istedi ve Mısır kralı da bu durumu belirtti⁴⁹⁸ ve Urhi-Teşup'u Hitit Krallığı'ndan uzaklaştırma eylemini onayladı ve Mira Kralı Kupanta-Kurunta'ya verdiği yanıtta da bu durumu açıkça belirtti⁴⁹⁹. III. Hattuşili'nin soyundan herhangi birinin kendisine karşı bir ayaklanma başlatması halinde, firavun III. Hattuşili'yi askeri destekte bulunacağını garantisini verdi⁵⁰⁰ (Bryce, 2005: 278 vd.; de Mieroop, 2006: 168; Wilhelm, 2006(a): 238; Langdon - Gardiner, 1920; Meissner, 1918; Spalinger, 1981; Bryce, 2006: 5vd.; Klengel, 1999: 267).

Suriye'deki Mısır menfaatleri nedeniyle, II. Ramses Urhi-Teşup'u kendi ülkesinde tutmaktan memnuniyet duymaktaydı, lakin bir yandan da III. Hattuşili'nin düşmanlığını kazanmamaya özen gösteriyordu. Urhi-Teşup, Mısır desteğine sahip

⁴⁹⁶ Bu maddenin Asur tehlikesine karşı konulduğu düşünülmektedir (Bryce 2006: 4).

⁴⁹⁷ "Gördün mü, topraklarımızın büyük Tanrılar, onlar bizim yaptığımız yemin sözüne tanıklık ediyorlar. Dahası: yeminimi bir kenara bırakmadım. Yeminine itaat ettim. Ben de ona, barışa ve kardeşliğe sıkı sıkıya bağlı kalacağım..." II. Ramses'in III. Hattuşili'ye Urhi-Teşup ile ilgili yazdığı mektup bkz. CTH 156=KBo 1.15(Bryce, 2005: 287; Edel, I 1994: 58-64).

⁴⁹⁸ "Elbette Hatti topraklarının büyük kralı sizsiniz. Güneş Tanrısı size vermişti ve Fırtına Tanrısı size babanın babasının bulunduğu yerde Hatti ülkesinde oturmak için (hakı) verdi." II. Ramses'in III. Hattuşili'ye Urhi-Teşup ile ilgili yazdığı mektuplar bkz. CTH 155 (Bryce, 2005: 287; Edel, I 1994: 52-57; Edel, II 1994:79-85).

⁴⁹⁹ "Mısır toprakları kralı Büyük Kral'ın Büyük Kralı, Hatti Toprakları kralı, kardeşim, iyi bir kardeşlik içinde, iyi bir barış içinde yaptığı iyi ittifakı not edin. Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı bunu sonsuza kadar başıladı. Daha fazla not edin: Urhi-Teşup hakkında bana yazdığımız konuyla ilgili olarak, Hatti Ülkesi kralı Büyük Kral, dilediğim gibi ele aldı." II. Ramses'in Mira kralı Kupanta-Kurunta'ya mektubu bkz. CTH166.1=KBo 1.24, KUB 3.23 ve KUB 3.84 (Bryce, 2005: 279; Bryce, 2006: 8; Bryce, 2003(b): 85; Singer, 2006: 30; Edel, I 1994: 74-77; Edel, II 1994: 124-129).

⁵⁰⁰ "Hattuşili'nin oğlu...Hatti Kralı Hattuşili'nin yıllar sonra, Hatti Kralı'nın babası Hattuşili'nin yerine yapılacaktır. Hatti topraklarının soyluları ona karşı geldiyse, Mısır Ülkesi kralı Ramses, bunlardan intikam almak için piyade ve savaş arabası gönderecek." (Bryce, 2005: 279; Bryce, 2006: 8vd.).

olsaydı tahtı geri almak için ciddi bir girişimde bulunabilirdi, ama bu durumun gerçekleşmediği görülmektedir. Urhi-Teşup'un, antlaşmanın kaçakların ülkesine geri gönderilmesi şartı gereğince, Hitit Ülkesi'ne teslim edilmesi gerekiyordu, lakin Urhi-Teşup'un II. Ramses'in haberi olmadan ülkeden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Urhi-Teşup Suriye civarına geri dönmüş gibi görülmektedir. III. Hattuşili, Urhi-Teşup'un kaçtığı haberini alınca kardeşi II. Ramses'e yazar ve firavunun peşinden gidip onu yakalamasını ve bunun için gerekirse tüm kaynaklarını seferber etmesi gerektiğini belirtir⁵⁰¹. Eğer Urhi-Teşup Nil Deltası'nda sürgüne gönderildiyse, bu durumun Hattuşa'daki yeni yönetimi oldukça tedirgin ettiği aşıkardır. Firavunun kaçağı bulma çabalarına rağmen, Urhi-Teşup Hitit Ülkesi'ne geri döndü ve II. Ramses kaçağı nerede arayacağına dair III. Hattuşili'ye tavsiyelerde bulundu. Hitit kralının rızası dışında gerçekleşen bir olay olması sebebiyle II. Ramses'e öfke dolu bir mektup yazdı ve firavun mektubu okuduktan sonra yine öfke dolu bir mektupla karşılık verdi, Urhi-Teşup'u yerini bilmediğini belirtti⁵⁰². II. Ramses, Urhi-Teşup'un Hitit Ülkesi'nde olduğu ile ilgili doğru söylüyor olabilirdi. Urhi-Teşup'un hayatının geri kalanında Mısır ve Hitit otoritesinden kurtulduğu ve Güney Anadolu'da sürgündeyken bir krallık kurduğu düşünülmektedir (Bryce, 2005: 280 vd.; Bryce, 2003(b): 209vd.).

Hitit ve Mısır ülkeleri arasında antlaşma döneminde elçilik yaptığını bildiğimiz "Pa-rekh-an" çivi yazılı metinlerde⁵⁰³ ise Pirihnawa olarak geçmektedir⁵⁰⁴. Hitit Ülkesi'nden Mısır Ülkesi'ne giden kervanın kuşkusuz Suriye bölgesinden geçtiği düşünülmektedir. Ugarit'te çeşitli metin kaynakları ve Filistin'den elde edilen dağınık

⁵⁰¹ "Mısır Kralı Büyük Kral, piyadesini ve savaş arabalarını kendilerine göstermeli ve Urhi-Teşup'u Mısır'a götürmek için altınını, gümüşlerini, atlarını, bakırını ve kıyafetlerini harcamalıdır. Hatti'ye karşı güçlü ve savaş açmaya izin vermeyecek ..." (Bryce, 2005: 280).

⁵⁰² "Urhi-Teşup meselesi hakkında bana yazdığın şeylere gelince: 'Onun Kadeş Ülkesi'ne gittiği durumu doğru değil! Halep topraklarına gitmiş olduğu durumu doğru değil! O, Kizzuwadna Ülkesi'ne gittiği durumu doğru değil!' - böylece yazdınız. Bak, Urhi-Teşup meselesi hakkında yazmış olduğunuz şu sözleri şu şekilde anlamadım: 'Onu Mısır Ülkesi'ne getirin!' Nerede olduğunu bilmiyorum. [Bir kuş gibi uçtu.]" II. Ramses'in III. Hattuşili'ya Urhi-Teşup ile ilgili yazdığı mektuplar bkz. CTH 156=KBo 1.15 (Bryce, 2005: 281; Wouters, 1989: 231; Bryce, 2003(b): 209; Edel, I 1994:58-65; Edel, II 1994: 68-69).

⁵⁰³ II. Ramses'in Puduhepa'ya evlilik ile ilgili gönderdiği mektubu bkz. CTH 158.

⁵⁰⁴ "Kız kardeşime söyle, kız kardeşimin elçisi olan Tili-Teşup şimdi kız kardeşimin elçisi Riamaşşii kız kardeşimin elçisi Pirihnawa, elçim ve Zinapa ve Mania eşliğinde benden önce geldi. Bana kız kardeşimin sağlığını, Büyük Kral'ın sağlığını, Hatti Kralı'nın, erkek kardeşimin sağlığını ve oğullarının sağlığını anlattılar. Ve çok sevindim." (Bryce, 2003(b): 60; Beckman, 1996: 129-131; Edel, I 1994: 106-109; Edel, II 1994: 161-178).

buluntular; Mediggo kentinde ele geçen Hitit fildişinin iki kralın arasında imzalanan gümüş tabletin varlığını sembolik olarak gösterebileceği düşünülmektedir (Singer, 2006: 29).

Mısır ve Hitit Krallıkları arasındaki savaşın ve barışın Šaušgamuwa Antlaşması'nda da geçtiği görülmekte ve Amurru Krallığı sebebiyle savaştıkları ama artık barış içinde oldukları belirtilmektedir⁵⁰⁵ (Klengel, 2002: 80). IV. Tuthaliya kuzeni Kurunta'nın aniden hastalanması sebebiyle Mısır'a tıbbi uzmanlığı sebebi ile yazdı ve firavun Hitit kralına tavsiyeler verdi⁵⁰⁶. Kurunta'nın Mısır tıbbı sayesinde iyileştiği anlaşılmaktadır (Bryce, 2005: 303; Karauğuz, 2007: 53; Bryce, 2003(b): 117; Klengel, 2002: 144).

Mısır ve Hitit Krallıkları arasındaki ilişkiler önemli ticaret yollarının geçtiği Levant bölge sebebiyle kesişmiştir. Genellikle iki ülke arasında düşmanca bir tutum söz konusudur. Mittani Krallığı'na karşı ilk başta ortak bir karar ile sözü geçen krallığa karşı bir politika izleseler de özellikle Hititlerin Mittani Krallığı'nı yıkması ile birlikte ikili tekrar bölgenin hakimiyeti için karşı karşıya kalır. Ayrıca bölgede yer alan Amurru Krallığı üzerinde hakimiyet kurma çabası ile bu durum daha net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. I. Šuppiluliuma döneminde artan ve net bir şekilde gözlemlenen düşmanlık Kadeş Savaşı'nda patlak vermiştir. Kadeş Savaşı'nın galibi bilinmese de Suriye Bölgesi'nde yer alan toprakların Hitit Krallığı'nda kalması savaşın Hitit lehine sonuçlandığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Hitit-Mısır ilişkilerinin yumuşamasını sağlayan bir etken olmuştur ve evlilikler, mektup ve hediye değiş tokuşu gibi bir çok etmen ile siyasi tarih devam etmiştir. Ancak Hitit tahtında hakkı olan Urhi-Tešup'un önce Kıbrıs'a arkasından da Mısır Krallığı'na kaçması iki

---

⁵⁰⁵ “Fakat majestemin babasının kardeşi Muwatalli kral olduğunda, Amurrulular ona şöyle söyleyerek, ona karşı suç işlediler: ‘Biz sana sadık köleler idik. Şimdi artık senin kölelerin değiliz.’ Ve onlar Mısır Ülkesi kralına gittiler ve majestemin babasının kardeşi Muwatalli ile Mısır Ülkesi kralı, Amurrulular yüzünden birbirleriyle savaştı. Muwatalli onu yendi.” (Karauğuz, 2002: 198; Beckman, 1996: 98-102)

⁵⁰⁶ “Gördün mü, şimdi yazıyı ve Pariamahu doktorunu gönderdim. Tarhuntašša Ülkesi kralı Kurunta'ya ilaç hazırlamak için gönderildi ve yazdığınız gibi tüm ilaçları tahsis edilecektir. Size geldiğinde, Tarhuntašša Ülkesi Kralı Kurunta'yı görevlendirir ve onun için ilaç hazırlayabilir. Ve Kurunta ile birlikte olan ve Mısır'a gitmelerine izin veren bu iki doktoru gönder. Yazı ve doktor Pariamahu ona ulaşır ulaşmaz, o gün bu iki doktor faaliyetlerini sonlandırmalıdır. Bak, ne söylediğini anladım. Bu sırada yazar ve doktor Pariamahu yolda ve yazdığınız gibi her türlü ilacı paylaşıyor.” II. Ramses'in III. Hattuşili'ye yazdığı mektup bkz. CTH 163.3= KUB 3.67 (Bryce, 2005: 303; Bryce, 2003(b): 117; Edel, I 1994: 170-171; Edel, II 1994: 260).

ülke arasında bir kriz yaşanmasına sebep olmuştur. Hitit kralı mülteciyi geri isterken, firavun başlangıçta bu durumu kullanmış, fakat sonrasında Urhi-Teşup'un kaçtığı belirtilmiştir. Kadeş Barış Antlaşması şartları arasında yer alan hanedan soyunun devamının kral olarak kabul edilme maddesi de bu durum ile ilgilidir. Hitit-Mısır siyasi ilişkisinin yüzyıllar boyu inişli çıkışlı bir şekilde gittiği gözlemlense de sonunda barış ve kardeşlik duygusu iki ülke arasında hüküm sürmüştür.

III.B.2 Mısır Krallığı ile Yapılan Evlilikler

Hitit-Mısır ilişkileri Kadeş Savaşı ve Kadeş Barışı'nı getiren olaylar silsilesi çerçevesinde ele alındıktan sonra, her iki saray arasında kız alıģ vermenin ne şekilde olduğu bu bölümde ele alınmıştır. Hitit ve Mısır Krallıkları arasında bilinen üç adet evlilik ya da evlilik talebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki belki de en ilgi çekicisi ölen Mısır kralının eşinin I. Šuppiluliuma'nın oğullarından birini kendine eş olarak istemesidir. İkinci evlilik III. Hattuşili'nin bir kızı ve II. Ramses arasında gerçekleşmiştir. Üçüncü evlilikse IV. Tuthaliya zamanında, III. Hattuşili'nin bir diğer kızı ve II. Ramses arasında gerçekleşmiştir.

I. Šuppiluliuma'ya Karkamış kuşatmasında Mısır'dan ilginç bir mektup geldi (Röllig, 1974: 18, Bryce, 2005: 178; Schulman, 1979: 177). Mektup⁵⁰⁷ firavundan değil, kraliçeden gelmekteydi. Kraliçenin adı mektupta yer almaz ancak "dahamunzu" yani anlamı kralın eşi olan Mısır terimiyle belirtilmiştir. Eşinin adı metinde "Niphururiya" olarak geçmektedir (de Martino, 2006: 56; Bryce, 2005: 179 vd.; Wilhelm, 2004: 73vd.; Bryce, 1990: 97vd.; Wilhelm, 2009: 110vd.; Karauğuz, 2007: 50vd.; Meissner, 1918: 32vd.; Pelvanoğlu, 2018: 47vd.; Devecchi - Miller, 2011: 147; Murnane, 1990: 23; Bryce, 2003(b): 179; Klengel, 2002: 44vd.). Mısır kralının kimliğini belirlemek önem arz ediyordu; kralın Akhenaton ya da Tutankamon olduğu ile ilgili görüşler mevcuttur, lakin prenomen Nebkhepure'nin çivi yazımının Tutankamon'u ifade ettiği anlaşılmıştır. Kraliçenin ise Mısır kayıtları sayesinde Aneksunamun olduğunu bilmekteyiz. Akhenaton ve Nefertiti'nin altı kızından biriydi

---

⁵⁰⁷ "Benim oğlum yok. Ama birçok oğlunuz olduğunu söylüyorlar. Bana oğullarından birini verirsen, kocam olur. Asla bir hizmetçimi kullanamayacağım ve onu kocam yapamayacağım!" I. Šuppiluliuma'nın icraatleri bkz. CTH 40 DS p. 94, fragman 28 a iii 11–15 (Bryce, 2005: 178; Klengel, 2002: 45).

ve üçüncü büyük kızı. Firavun olan eşinin ölümü sırasında, Tutankamon'dan üç yıl yaşlı ya da daha yaşlıydı ve tahmini olarak yirmi bir ya da yirmi iki yaşlarındaydı (Bryce, 2005: 179).

Kraliçe eşinin vefat ettiğini bir çocuğu olmadığını ve ülkesinden biri ile evlenmek istemediğini yazmaktadır. Yakınoğu'da diğer ülkelerin haremlerine prensesler gönderildiği bilinmektedir, lakin bu mektuba kadar prens istendiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Hitit kralının söz konusu mektubu aldığı anda, firavunun henüz öldüğünü bilmediği tahmin edilmektedir (Schulman, 1979: 179). Söz konusu mektup sadece dönemin şartları içinde değil, ayrıca Mısır Ülkesi içinde oldukça ilginç bir durumdu. Mısır Krallığı'nın birçok farklı saraydan prenses aldığı halde, başka bir saraya prenses göndermediği bilinmektedir. Ayrıca evliliği isteyen prenses değil de bir kraliçe olması oldukça şaşılacak bir durumdur. Babil kralı I. Kadaşman-Enlil Mısır kralına yazdığı bir mektupta; "Eskiden, Mısır kralının kızı hiçbir ülkeye evlenme amacıyla verilmezdi." demektedir (Schulman, 1979: 179).

Saraylar arası evlilik o çağda oldukça olağan bir uygulamaydı. Krallar arasında bağ kuruluyor ve eşit güçler birbirleri ile akraba oluyorlardı. Genellikle bir kral, diğer ülkenin kralına kızlarından birini ya da kız kardeşlerinden birini yolluyor ve evlilik bağı bu sayede kuruluyordu. Ayrıca soyun devamı da genellikle gönderilen prensesin çocukları üzerinden devam ediyordu. Mısır Ülkesi'ne gönderilen prensesler hep cariye konumunda kalmışlardı ve hiçbir zaman kraliçelik konumuna ulaşamamışlardı. Sözü geçen mektupta ise bir krallık soyunun değişmesinden bahsediyordu. Normalde diğer ülkeye bir prenses gönderilip gittiği ülkede kraliçe olurken, burada tam tersi bir durum olan kraliçenin ülkeyi yönetmek ve kendisine eş olması için bir kral istediği anlaşılmaktadır (Schulman, 1979: 179; Klengel, 1964: 80). Tuhaf ve acayip bir durum olduğu kesindir. Mısır Krallığı mektubun geldiği dönemde siyasi ve askeri açıdan zayıf bir konumda bulunmaktaydı (Schulman, 1979: 187).

Başta böyle olağan dışı bir duruma inanmadıkları için kraliçe ikinci kez mektup yollamıştır. I. Şuppiluliuma Hattuşaziti adlı bir hizmetkarını olayı araştırması için Mısır'a gönderdi. Diplomatik evlilikler Eskiçağ'da sıklık ile rastlanılan bir olgu olsa dahi firavunun dul eşinin evlilik ittifakı sunması sözü geçen dönem için oldukça

alışılmadık bir durumdur. Bir kraliçe yabancı bir prens krallığının tahtını teklif etmekteydi (Bryce, 2005: 179; de Martino, 2006: 57; Klengel, 1999: 163; Klengel, 2002: 46). I. Šuppiluliuma bu durumu “*Hayatım boyunca böyle bir şey asla başıma gelmedi!*” diye belirtecekti (de Mieroop, 2007: 123; Collins, 2007: 49; Klengel, 2002: 45).

Hattuşaziti yanında Mısır kraliçesinin özel elçilerinden biri olan, Hani⁵⁰⁸ adlı bir adam ile birlikte Hitit kralı I. Šuppiluliuma ile buluştu, buluşma Hitit sarayının sütunlu seyir odasında gerçekleşti. Burada Hattuşaziti kralına Mısır kraliçesinden öfkeli bir mektup verdi⁵⁰⁹, kraliçe eşinin öldüğünü ve oğlunun olmadığını belirtmektedir. I. Šuppiluliuma bu durum karşısında bunun bir komplo olduğu sonucuna vardı⁵¹⁰. Mısır kraliçesinin isteğinin tutarsız olduğu düşünülmekteydi, ama daha sonra Mısır elçisi Hani'nin Hitit kralı I. Šuppiluliuma ile yaptığı görüşmelerde Hitit kralına karşı olan yaklaşımı uzlaştırıcı ve hoşgörülüydü⁵¹¹ (Bryce, 2005: 180vd.; Klengel, 1999: 161vd.).

Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın oğlu II. Murşili'nin yıllıklarından öğrendiğimiz kadarıyla⁵¹², Hitit kralının Mısır kraliçesinin sözüne sonunda güvendiği anlaşılmaktadır. I. Šuppiluliuma Zannanza⁵¹³ isimli oğlunu Mısır kraliçesine eş olarak

---

⁵⁰⁸ Mısır Krallığı'nın tecrübeli ve başarılı bir temsilcisi olarak bilinmektedir (Bryce, 2005: 181).

⁵⁰⁹ “*Neden "beni aldattılar" dedin? Oğlum olsaydı, kendimin ve ülkemin yabancı bir ülkeye karşı utanç kaynağı olur muydum? Bana inanmadın, ve benimle konuşmadın bile! Kocam öldü. Oğlum yok! Asla bir hizmetçimi almam ve onu kocam yapmam! Başka bir ülkeye yazmadım. Sadece senin için yazdım. Birçok çocuğun olduğunu söylüyorlar; Öyleyse bana bir oğlunu ver. O bana koca olacak. Mısır'da kral olacak!*” (DS pp. 96–7, bölüm 28 a 3 50 – a iv 12.) 129 (Bryce, 2005: 180 vd.; de Mieroop, 2007: 122vd.; Bryce, 2003(b): 184; Collins, 2007: 49; Klengel, 2002: 46).

⁵¹⁰ “*Onlar (Hitit Kuvvetleri) ülkeniz olan Amka'ya saldırdığında muhtemelen korkuyordunuz, ve bana oğlumun (benim gibi) görevini sormaya devam ettiniz. O bir şekilde rehin haline gelecek. Onu kral yapmayacaksınız!*” (DS s. 97, frag. 28 e3 iv 8–12 Bryce, 2005: 181).

⁵¹¹ “*Ey efendim! Bu bizim ülkemizin utancıdır! Kralın bir oğlu olsaydı, yabancı bir ülkeye gelip kendimiz için bir efendimiz olmasını ister miydik? Efendimiz olan Niphururiya öldü. Onun oğlu yok. Efendimizin karısı yalnız. Mısır'daki krallık için efendimizin (I. Šuppiluliuma) bir oğlunu arıyoruz. Ve kadın için, hanımefendimiz için, onu kocası olarak arıyoruz! Ayrıca başka bir ülkeye gitmedik, sadece buraya geldik! Şimdi efendimiz, bize bir oğul ver!*” (DS s. 97–8, parça 28 e3 iv 13–25 Bryce, 2005: 181; Klengel, 2002: 46).

⁵¹² II. Murşili: “*Babam çok sevinçliydi, o kadının sözüne uyuyordu ve kendisini bir oğulla meseleyle ilgileniyordu.*” (DS. S. 97, frag. 28 a iv 13 -15 Bryce, 2005: 181; Klengel, 2002: 46).

⁵¹³ I. Šuppiluliuma'nın beş oğlu bulunmaktaydı, bunlardan üç tanesinin belirli görevleri bulunmaktaydı; en büyük oğlu Arnuwanda veliaht prensti, ikinci oğlu Telipinu ve üçüncü oğlu Šarri-Kuşuh Suriye bölgesinde bulunan Halpa ve Kargamış şehirlerine yönetici olarak atanmıştı. En küçük oğlu Murşili o

göndermeyi düşündü. Diplomasi silahlı kuvvetten daha az maliyetle önemli politik hedeflere ulaşılmasını sağlamıştır. I. Şuppiluliuma oğullarından birinin Mısır kralı olma ihtimalini çekici bulmakta ve bu sayede Hitit topraklarını çok uzun bir mesafeye kadar genişletebilirdi. Hitit kralının konuyla ilgili en büyük sıkıntısı oğlu Zannanza'nın güvenliğiydi ve Mısır'a gittiğinde zarar görmeyeceğine ikna olduktan sonra oğlunun Mısır Krallığı'na gitmesini onayladı (Bryce, 2005: 181 vd.; Schulman, 1979: 177vd.; Wilhelm, 2006(a): 237; Klengel, 1999: 163; Klengel, 2002: 47). Zannanza Mısır'a olan yolculuğuna başladı ve I. Şuppiluliuma başkent Hattuša'ya döndüğünde oğlunun Mısır'a vardığı haberini bekledi, Hitit elçisi Zannanza'nın Mısır'a yaptığı yolculuk sırasında öldürüldüğünü bildirdi. Hitit kralı Mısırlılar'ı oğlunun cinayetinden sorumlu tutuyordu⁵¹⁴ (Bryce, 2005: 182; Murnane, 1990: 24vd.; Bryce, 2003(b): 187vd.; Collins, 2007: 49; Klengel, 2002: 47vd.). Zannanza'nın ölümünü sonucunda, Hitit ve Mısır Ülkeleri arasındaki düşmanlık arttı. Bu durum, Kadeş'te yapılan savaş ile sona erdi⁵¹⁵ (Bryce, 2005: 183; Klengel, 1999: 163vd.).

III. Hattuşili döneminde Mısır kralı II. Ramses ile evlenen iki prenses olduğu bilinmektedir (Schulman, 1979: 186). İlk evliliğin II. Ramses'in tahta çıkışının 34. yılında, ikinci evliliğinse ilk evlilikten sonra fazla süre geçmeden olduğu ve III. Hattuşili'nin vefatından sonra yani; IV. Tuthaliya zamanında yapıldığı anlaşılmaktadır. İkinci evliliğin tanımlamasında “diğer kızı” ifadesi dikkat çekicidir. Gönderilen ilk prensesin kısa bir süre içerisinde ölmüş olduğu tahmin edilmektedir (Schulman, 1979: 192vd.; Meissner, 1918: 63; Bryce, 2003(b): 111; Collins, 2007: 62; Klengel, 1999: 287vd.; Klengel, 2002: 126). İlk gönderilen prensesin zamanında Hitit Krallığı'nın gücünün azaldığı düşünülmektedir (Schulman, 1979: 191). Mısır'a giden prensesin adının Hititçe'sini bilmesek dahi Mısırcı ismi olan “*Ma'at-neferu-re*” “Ra'nın güzelliği gerçektir.” anlamına geldiği bilinmektedir (Ünal, 2014: 350; Meissner, 1918: 62; Klengel, 2002: 136). Mısır metninde yer alan prensesin Hititçe

---

dönemde çocuk yaşta ya da ergenlik çağlarındaydı. Bu sebeple sadece dördüncü oğlu geriye kalıyordu (Bryce, 2005: 181; Klengel, 2002: 46vd.).

⁵¹⁴ II. Murşili: “*Babam Zannanza cinayetini duyduğunda, Zannanza'ya ve konuştuğu tanrılara ağlamaya başladı: 'Oh Tanrılar! Kötülük yapmadım, ama Mısır halkı bunu bana yaptı! Onlar ayrıca ülkemin sınırına saldırdılar!'*” I. Şuppiluliuma'nın icraatleri CTH 40 = KUB 19.4 (Bryce, 2005: 182; Bryce, 1990: 100; Murnane, 1990: 24).

⁵¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. III.B.1.

isminin Šauškanu olduğu düşünülmemekte (Klengel, 2002: 128) ve prenses için “*yüzü bir tanrıçanınki gibi güzeldi.*” denilmektedir (Kılıç - Duymuş, 2007: 96).

III. Hattušili, II. Ramses’e evlilik ile ilgili gönderdiği mektupta⁵¹⁶, Babil ve Asur krallarının Hitit kralına yapılacak evlilik ile ilgili yazdıklarını ve Mısır kralının Babil kralının kızını da kraliçe olarak krallığına istediğini ama Hitit prensesinin Mısır Krallığı’na gideceğini bildiği için onu göndermeyi düşünmediğini ve bunun doğru olmadığını belirtmiştir⁵¹⁷ (Klengel, 2002: 121). II. Ramses’in III. Hattušili’ye gönderdiği mektupta⁵¹⁸, III. Hattušili’nin önceden gönderdiği bir mektuba atıf yaparak prensesi göndereceğini ve çeyizinin Babil kralının gönderdiği çeyizden daha büyük olacağını söylediğini belirtmiştir⁵¹⁹ (Klengel, 2002: 122).

II. Ramses’in Hattušili’den atlar, değerli taşlarla kaplı bir kadeh, abanoz yatak ve 33,5 šekel ağırlığında Hitit kralı III. Hattušili’nin bir heykeli de bulunmaktaydı. II. Ramses’in III. Hattušili’ye gönderdiği hediyeler arasındaysa bir maymun bulunmaktaydı. Kölelerin de iki saray arasında sıkça hediye olarak gönderildiği bilinmektedir. Hediyeler kraliyet ailesinin diğer üyeleri tarafından da verildi ve alındı. Elçiler sadece kral için değil bazen kraliyet ailesinin diğer üyeleri ve diğer saray üyeleri için de kendi geldikleri ülkeden hediyeler getirdiler. Mısır kraliçesi Naptera, Hitit kraliçesi Puduhepa’ya 88 šekel ağırlığında altın on iki telli bir kolye, boyalı keten kıyafetler gönderdi⁵²⁰ (Bryce, 2003(b): 91; Beckman, 1996: 123; Klengel, 2002: 98). Puduhepa’ya gelen hediyeler arasında keten dokumalar, rengarenk kumaşlar, elbiseler, altından kolyeler, altın ile gümüşten yapılmış bilezikler, kıymetli taştan yapılmış doğan heykelciği, yüzük, içki kapları, renkli bisus iplikleri ile dokunmuş tunikalar, abanoz

⁵¹⁶ II. Ramses’in III. Hattušili’ye yazdığı mektup bkz. CTH 163= KBo 7.11.

⁵¹⁷ “*Kardeşime söyle: Şimdi Babil kralı ve Hanıgalbat kralı bana şöyle yazdı: ‘Hitit kralının kızı Mısır kralına gönderilecek ve Mısır kralı onu Mısır Ülkesi’nin kraliçesi yapacak ama kızımı onların yerine koymuş.’ Bu krallar bana böyle yazdı. Ama onlar Babil Ülkesi kralının kızını istediği için onlara (onu) kraliçeliğe vermeyi düşünmüyorum. Bir kızı başka bir kızın yerine koymak doğru değil.*” (Klengel 2002: 121; Edel I 1994: 94-95; Edel II 1994: 153-154) Asur Krallığı o dönemde Kuzey Mezopotamya’yı ele geçirmişti, bu sebeple Hanıgalbat kralı olarak kast edilen Asur kralı olmalıdır. (Klengel, 2002: 121).

⁵¹⁸ II. Ramses’in III. Hattušili ve Puduhepa’ya yazdığı evlilik mektubu bkz. CTH 159=KUB 3.37 + KBo 1.17.

⁵¹⁹ “*Gerçekten, gelin sana gidecek ve acele etmesine izin vereceğim. Babil kralının kızından ve Zulabi kralının kızından daha büyük bir çeyiz vereceğim.*” (Klengel, 2002: 122; Edel, I 1994: 141-143; Edel, II 1994: 217-228).

⁵²⁰ II. Ramses’in eşi Naptera’nın Puduhepa’ya mektubu bkz. CTH 167.

ağacından kirişler, III. Hattuşili'nin göz rahatsızlığında kullanması için sandık dolusu ilaç bunlar arasındaydı⁵²¹ (Ünal, 2014: 391; Klengel, 2002: 143). Mısır prensi Şutahapşap, Hitit kralı III. Hattuşili'ye ağırlığı 93 şekel olan, iyi altından beyaz taş boynuzlu ve siyah gözlü öküz şeklinde bir kadeh hediye etti (Beckman, 1996: 122; Edel, I 1994: 34-36; Edel, II 1994: 59-61) ve bunu mektubuna ekledi⁵²². Hediyeler göndericiden alıcıya tebrik ve iyi niyet dilekleri içeren mektuplar ile birlikte gitti. Yazışmalar çerçevesinde sunulmasına rağmen, bu belgelerin esas amacı hediyeleri tanımlamak ve açıklamak ile onları kimin gönderdiği ve alıcılarının kim olduğunu açıkça belirtmeye yönelikti (Bryce, 2003(b): 91vd.).

Evlilik sonrasında II. Ramses'in III. Hattuşili'yi Mısır Ülkesi'ne çağırdığı bilinmektedir. III. Hattuşili başlangıçta bu teklifi kabul etti, sonra firavun Kenan bölgesine gideceğini ve III. Hattuşili ile doğu deltada bulunan ikametgâhında kendisine refakat etmesini isteğini yineledi⁵²³. Söz konusu davetin Mısır Ülkesi'nin ihtişamını sergilemek için ya da II. Ramses'in imajını diğer kralların arasında arttırmak için olduğu söylenebilir. III. Hattuşili, bu daveti ayaklarındaki rahatsızlık sebebiyle geri çevirdi, buna rağmen iki ülke arasındaki sıcak ilişki devam etti ve Mısır'a ikinci bir prenses gönderilmesi ile birlikte bu durum daha da kuvvetlendi. Koptos'taki büyük tapınakta bulunan stel⁵²⁴ üzerinde bu durum sunuldu. Yapılan söz konusu ikinci evliliğin III. Hattuşili'nin ölümünden sonra Puduhepa tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir⁵²⁵ (Bryce, 2005: 284 vdd.).

---

⁵²¹ “Pirihnawa ile gitmesi içi bir atlı araba ayarladım ve memur haberci Pirihnawa ile birlikte Amurru Ülkesi prensi Benteşina'ya gitti. Benteşina'ya getirdiği tüm ilaçları verdi ve Benteşina, Pirihnawa'dan sonra size getirilmesi için düzenlediği ilaçları kardeşime sargu-memuru gönderdi.” (Bryce, 2003(b): 116; Edel, I 1994: 2-9; Edel, II 1994: 18-19).

⁵²² II. Ramses'in oğlu prens Şutahapşap'ın III. Hattuşili'ye yazdığı mektup bkz. CTH 169.

⁵²³ “Güneş Tanrısı (Mısır) ve Fırtına Tanrısı (Hatti'nin) ve tanrılarım ve benim Kardeşlerimin tanrıları Kardeşimin Kardeşini görmesine neden olacak ve benim Kardeşim gelip beni görmek için bu iyi öneriyi yerine getirebilir. Ve sonra birbirimizi, kralın (Ramses'in) oturduğu yerde yüz yüze görebiliyoruz. Bu yüzden, Kardeşim ile tanışmak ve yüz yüze görüşmek ve onu topraklarının içine almak için Kenan'a gideceğim.” II. Ramses'in III. Hattuşili'ye yazdığı mektup bkz. CTH161=KBo 28.1 (Kitchen, 1982: 90; Bryce, 2005: 285; Edel, I 1994: 22-24; Edel, II 1994: 39-41).

⁵²⁴ Bkz. Resim 3.8.

⁵²⁵ “Hatti'nin Büyük Hükümdarı, zengin ve muazzam büyüklükte Kaşka'nın zengin ve muazzam ganimetleri olan Hatti'nin zengin ve muazzam ganimeti olan, Zod'un zengin ve muazzam ganimetleri olan -ki yazmada bile bilinmeyen- zengin ve devasa ganimetleri gönderdi. Güney ve Kuzey Mısır kralı, Usimare Setepenre, Re oğlu, II. Ramses, ve aynı şekilde, birçok at sürüsü, birçok sığır sürüleri, bir sürü sürü keçi, bir çok oyunun sürüsü, diğer Kızı'ya gönderilmeden önce Güney ve Kuzey Mısır kralı Usimare

II. Ramses III. Hattuşili'ye kızını Mısır Ülkesi'ne hala göndermemesi sebebiyle serzenişte bulunmuştur⁵²⁶. Puduhepa mektubunun büyük bir bölümünde gelin gönderme sırasında yaşanan gecikmenin, uygun bir çeyiz toplamak için harcanan sürenin neden olduğunu açıklamıştır. Hattuşa'da çıkan yangının kraliyet hazinesinde olduğu düşünülmektedir. Puduhepa II. Ramses'e yazdığı mektupta kardeşinin beklemesini ve başka eşi olup olmadığını sormuştur⁵²⁷. Ayrıca hazırlıkların bittiğini ve prensesin yolda olduğu haberini verdi ve II. Ramses bu duruma yönelik yazdığı mektupta firavununun mutlu olduğu anlaşılmaktadır⁵²⁸. Metinlerde Hattuşa'dan gönderilen çeyizin ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı görülmektedir⁵²⁹ (Bryce, 2005: 282 vd.).

Mısır ile yapılan ilk evlilik antlaşmasında prensesin çeyizinin toplanmasındaki gecikmeler, gelin ve çeyiz gönderilmeden önceki tüm formalitelerin tamamlanmasının bir kaç yıl gibi bir süreye uzadığı düşünülmektedir. Çeyiz nakliyesinin iki aşamada gerçekleştiği, bunlardan ilki için Puduhepa, II. Ramses'ten hayvanların ve kölelerin gönderimini güvenli bir şekilde sağlayabilmek için süvari istedi. Puduhepa'nın

---

Setepenre, Re'nin oğlu, II. Ramses, Mısır'a hayat verdiği için ikinci (böyle) bir olaydı." (Koptos Stel, 7-11, Kitchen, 1996: 111)

⁵²⁶ "Şimdi sen, Kardeşim bana şöyle yazdın: 'Kardeşim bana yazdı: 'Sana bir kız göndereceğim.' Ama onu alı koydunuz ve bana ???'. Onu bana neden vermedin? ... Şu anda onu sana veremem. Biliyor musun, siz benim kardeşim olarak, 'Hatti Evi' ateşten yok edildiğini biliyor mu? Urhi-Teşup onu Büyük Tanrı'ya verdi. Urhi-Teşup orada (seninle) olduğundan, ona sor!" II. Ramses'in Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 176=KUB 21.38 öy. 7'-12 ') (Bryce, 2005: 282; Wouters, 1989: 233; Helck, 1963: 88; Collins, 2007: 62; Hoffner, 2009: 283; Bryce, 2003(b): 107; Beckman, 1996: 126; Edel, I 1994: 216-223; Edel, II 1994: 322-344; Klengel, 2002: 106).

⁵²⁷ "Kardeşimin hiç karısı yok mu? Kardeşim onları (yani evlilik düzenlemeleri), kardeşliğini ve (bizim?) haysiyetini dikkate almaz mı?" II. Ramses'in Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 176=KUB 21.38 (Hoffner, 2009: 286; Beckman, 1996: 128; Edel, I 1994: 216-223; Edel, II 1994: 322-344).

⁵²⁸ "Kardeşimin bana gönderdiği tableti gördüm ve Hatti'nin Büyük Kraliçesinin, kız kardeşimin bana çok nezaketle yazdığı tüm meseleleri not ettim... Hatti Kralı Büyük Kral, bana şunları yazdı: 'İnsanların gelmesine izin verin, kızımın kafasına iyi yağ dökün, ve Mısır Kralı Büyük Kral'ın evine getirilebilir! ... Kardeşimin bana yazdığı bu karar mükemmel, mükemmel... (bizim) iki büyük ülke sonsuza kadar bir toprak haline gelecek!'" II. Ramses'in III. Hattuşili ve Puduhepa'ya yazdığı evlilik mektubu bkz. CTH 159.2= KUB 3.63 12, 20 (Kitchen, 1982: 85; Bryce, 2005: 283; Klengel, 2002: 128; Bryce, 2003(b): 109).

⁵²⁹ "Sonra (Hattuşili) en büyük kızının, ondan önce on altıncı, altın, gümüş ve bakırdan, onlardan, sınırsız atların, sığır, keçi ve koyunların on binlerce altın, gümüş ve bakırdan getirilmesiyle getirildi. Üstelik Güney ve Kuzey Mısır Kralı Usimare Setepenre, Re'nin oğlu, II. Ramesses'e getirdikleri ürünler hayattaydı. Sonra bir kişi Majesteleri bilgilendirmek için şöyle dedi: Hatti'nin Büyük Hükümdarı, en büyük kızını her türden haraçla gönderdi; Yolları (Hatti'nin Prensesi ile birlikte Hatti Prensi ile birlikte)" (Kitchen, 1996: 94; Bryce, 2005: 283).

isteğinin gerçekleşmesi oldukça önem taşıyordu, çünkü Hitit Krallığı'nda o dönemde yoğun bir kıtlık yaşanıyordu ve canlıları taşıyan kervanın Mısır Krallığı'na ulaşması üzerinde yağma ve talan hareketleri artacaktı. Puduhepa, II. Ramses'e cevap vermemesinden dolayı sitem etti. III. Hattuşili, II. Ramses'e kızının ayrılmaya hazır olduğunu belirtti. II. Ramses ise bu durumu sevinçle karşıladı⁵³⁰ Yazışmalarda, düğün kervanına Hitit birlikleri tarafından Hitit prensi belki de Nerikkali'nin eşlik edeceği bildirildi. Hitit kraliçesi kervana Suriye'nin güneyindeki Mısır sınırına kadar eşlik edecektir. II. Ramses bölgedeki valilerinden birine kervanın can ve mal güvenliği için ve ayrıca tüm ihtiyaçlarının karşılanması için talimat verdi (Bryce, 2003(b): 108vd.). Düğün alayındaki can ve mal güvenliğinin sağlanması için büyük bir askeri kuvvete ihtiyaç vardı ayrıca bu durum Ramses ve Puduhepa arasındaki mektuplaşmalarda da net bir şekilde gözlemlenmektedir. II.Ramses ile Puduhepa arasındaki mektuplaşmalar genellikle çeyiz ve başlık parası ile ilgilidir (Bryce, 2005: 282; Singer, 1991(b): 268). Askeri kuvvete bu kadar ihtiyaç duyulmasının bir başka sebebiyse; konvoyda bulunan Kaşkalkı esirlerin⁵³¹, koyun ve davarların da alayda bulunmasıydı (Bryce, 2003(b): 109; Klengel, 2002: 128; Klengel, 2002: 130 vd.).

Evlilik II. Ramses'in saltanatının 34. Yılında gerçekleşmiştir. Mısır ülkesi hangi krallıkla evlilik yaptığına bakmaksızın eşinin geldiği saray kralından üstün pozisyonda bulunmayı yeğlerken bu durum Hitit krallığında zıttıydı; Hitit kralı bu durumu bağlayıcı birleştirici bir güç olarak görüyorlardı. Mısır sarayı çeyiz için fazla maddiyat talep etse de Hitit sarayı için böyle bir durum söz konusu değildi. Hitit prensesinin gittiği ülkede bir tür denetim ya da baskı uygulamaya yönelik bir durumda olduğu görülmektedir. Evlilik stelinde III. Hattuşili kızını getiren bir ricacı gibi gözükse de iki ülkenin diplomasi ilişkilerinde şartların eşit olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu prensesin Hititçe adı bilinmemektedir, lakin Mısırca M3t-Hr- nfrw-R^s şeklinde geçmektedir. “Re'nin güzelliği olan ve Horus'u gören” anlamına gelmektedir. Evlilik stelinde III. Hattuşili kızını getiren bir ricacı gibi gözükse de iki ülkenin

---

⁵³⁰ “*Harika, harika, kardeşimin bana yazdığı bu durum. Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı, Mısır Ülkesi Tanrıları, Hatti Ülkesi Tanrıları, iki büyük ülkemizin sonsuza dek birleşeceğini verdi!*” (Bryce, 2003(b): 109).

⁵³¹Kaşkalkı esirlerin kaçıp bölgedeki diğer seyyahların güvenliğini tehlikeye sokmamaları için sıkı bir gözetim altında tutulmaları için II. Ramses, Puduhepa'ya ısrarcı olmuştur (Bryce, 2015: 40).

diplomasi ilişkilerinde şartların eşit olduğu gözlemlenmektedir (de Martino, 2006: 70vd.). Puduhepa kızının ilk eş konumunda olmasını ve Mısır kraliyet soyunun devamının kızı sayesinde sürmesini istese de girişimlerinde pek başarılı olamamış ve kızı Piramses'ten gönderilmiş ve Fayum yakınlarındaki Hayum isimli bir yere gönderilmiştir (Singer, 1991(b): 268).

II. Ramses, Hitit prensesinin gelişini Hitit Krallığı'nın, Mısır Krallığına bir saygı göstergesi olarak kabul etti ve dahası haraç olarak belirtti⁵³². Mısırlıların kızlarını başka ülkelere gelin olarak yollamamalarının sebebi burada net bir şekilde anlaşılmaktadır. Başka krallığa gelin giden kızları “haraç” olarak görmekteydiler (Bryce, 2003(b): 110).

Şeha Nehri Ülkesi kralı Mašturi ile III. Hattuşili'nin kız kardeşlerinden birinin evlendiği bilinmektedir⁵³³. Hitit kralının kız kardeşi Matanazi için Mısır kralı II.Ramses'ten kız kardeşinin çocuğunun olması için istemesi⁵³⁴ belki de bu sebepten ötürüdür. Mektubu alan firavun o yaşta bir kadının bir çocuğunun olamayacağını ve doktorların mucize yaratamayacağını söylemiştir (Singer, 1984: 208; Özkan, 2007: 85; Devecchi - Miller, 2011: 151; Beckman, 1996:132; Edel, I 1994: 178-181; Edel, II 1994: 270-272).

Mısır kraliçesinin tablette adının bulunduğu alanda kırıklar olmasına rağmen, Mısır hanedanına ait soy ağacı sayesinde ismini öğrenebildiğimiz Teye'nin III. Hattuşili'ye yazdığı mektupta⁵³⁵; “benim oğlum, senin kardeşin”⁵³⁶ ifadesi geçmektedir. Mektubun devamında kraliçenin iyilik dilekleri, barış temennileri ve gönderdiği hediye listesi⁵³⁷ yer almaktadır (Edel 1974: 106vd.). II. Ramses'in henüz

---

⁵³²“Sonra Hitit kralı, en büyük kızının önünde, altın, gümüş, çok bronz, kölelerin görkemli haraç ile getirilmesine neden oldu. Sınırsız atların ve sığırların, keçilerin, koçların, sınırsız koçlarının, sınırsız - yayılması - Ramesses'e getirdikleri aیدatlardı.” (Kitchen, 1982:86; Kitchen, 1996: 86-96; Bryce, 2003(b): 110).

⁵³³ Detaylı bilgi için bkz. II.C.

⁵³⁴II. Ramses'in III. Hattuşili'ye yazdığı mektup bkz. CTH 163= KBo 28.30.

⁵³⁵ II. Ramses'in annesi Teye'nin III. Hattuşili'ye gönderdiği mektup bkz. CTH 168.

⁵³⁶“... Büyük kral, Mısır Ülkesi'nin kralı, benim oğlum, senin kardeşin iyidir. Oğulları ve ülkesi de iyidir...” (Edel, 1974: 111).

⁵³⁷“[İyi] altından X şekel ağırlığında bir kadeh, Byssos'tan çeşitli renklerde keten kumaşlar, Byssos'tan parlak renkli bir elbise.” (Edel, 1974:111).

prens konumundayken IV. Tuthaliya'ya mektup⁵³⁸ gönderdiği bilinmektedir. Mektubun içeriğinde; iyilik dilekleri ve hediye listesi yer almaktadır (Beckman, 1996: 123vd.; Edel, I 1994: 46-47; Edel, II 1994: 72-73; Klengel, 2002: 104).

Puduhepa'nın Mısır kralı II. Ramses ile yazdığı bir mektupta⁵³⁹; Hattuša'daki hazine bölümünün yandığını ve inanmıyorsa, Mısır Ülkesi'ne kaçan ve II.Ramses'in yanında bulunan Urhi-Teşup'a sormasını istemektedir⁵⁴⁰ (de Roos, 2006: 22; Singer, 2006: 34; Klengel, 1999: 234). Puduhepa II. Ramses'e yazdığı mektuplardan birinde kızı için çeyiz olarak vereceği koyun, sığır ve kölelere karşılık olarak tahıl istemişti, bunu istemesinde Hitit Ülkesi'nin çektiği kuraklığın sebep olduğu düşünülmektedir (Taş, 2008: 24). Hitit Ülkesi prensi Hişmi-Şarruma'nın Mısır Ülkesi'ne ziyarette bulunduğu ve dönüşte Hatti Ülkesi'ne tahıl sevkiyatı ayarladığı belirtilmektedir. II. Ramses'in III. Hattuşili'ye yazdığı mektuba göre⁵⁴¹, tahıl yüklü gemilerin hızlı bir şekilde Hitit Krallığına ulaşımı sağlanacaktı. II. Ramses'in yazdığı bir başka mektupta⁵⁴² da, gemilerin yapılışı ile ilgili bilgiler yer almakta ve önümüzdeki sene bir geminin daha Hitit Krallığı'na doğru yola çıkacağına haberi verilmektedir⁵⁴³ (Peker - Vos, 2010: 103; Klengel, 2002: 150).

II.Ramses'in Puduhepa'ya yazdığı bir mektupta iyi dileklerini ve prensesin Mısır Ülkesi'ne gelişinden dolayı sevincini şu şekilde belirtmektedir:

“Amon'un sevgilisi, güneşin oğlu, Mısır kralı, Büyük Ramses şöyle der: Hatti Ülkesi'nin kraliçesi, Büyük Kraliçe Puduhepa'ya söyle: İşte ben, kardeşin iyiyim. Evlerim, oğullarım, ordularımı atlarım arabalarım iyidirler. Ülkemde büyük

⁵³⁸II. Ramses'in adı belirlenememiş bir kral ya da kraliçeye mektubu bkz. CTH 165= KBo 28.44.

⁵³⁹ II. Ramses'in Puduhepa'ya mektubu bkz. CTH 176 = KUB 21.38.

⁵⁴⁰“*Kardeşim Hatti evini bilir... [...] Sa[ray] [yan]dı. Kalanı Urhi-Teşup Büyük Tanrı'ya verdi. [Urhi]-Teşup oradayken öyle olup olmadığını sor...*” (Wouters, 1989: 233; Helck, 1963: 88; Collins, 2007: 62; Hoffner, 2009: 283; Edel, I 1994: 216-223; Edel, II 1994: 322-344).

⁵⁴¹II. Ramses'in III. Hattuşili'ye yazdığı mektup bkz. CTH 163 = KBo 28.5(+)+6.

⁵⁴² Akadça tarih metni fragmanı bkz. CTH 216 = KUB 3.82.

⁵⁴³“*Kardeşime: Bu gemiye gelince, sizin onu getirdiğinizi ile şimdi öğrendim ve elçilerimi Amurru kralına gönderdim. Şöyle: “Onu Hatti ülkesinin kralına getir” - onu işten çıkardılar ... Bakın, şimdi size bir gemi gönderdim ve gelecek yıl size ikinci bir gemi göndereceğim. Marangozlarınız size getireceğim bu gemilerin bir kopyasını çıkarmalılar... ve çizimini yapmalılar. Bu gemileri inşa etmeniz gerekiyor ve kardeşim çerçeveleri (?) ustaca yapmalı. Zift ile, gemileri dışarıdan ve içeriden korumalıdır, bu sebeple denizin ortasında batmalarına izin vermemek amacıyla bu gemilere su girmemelidir (ve)! ...Kralın getirmiş olduğu bu gemi için plan - o bir tablete kaydetti “ Akadça tarih metni fragmanı bkz. CTH 216=KUB 3.82 (Edel, I 1994: 186-187; Edel, II 1994: 283-284; Klengel, 2002: 150).*

ölçüde iyilik vardır. Sen kız kardeşim iyi olasın! Evlerin, oğulların, orduların, atların, arabaların iyi olsunlar! Evlerin, oğulların, orduların, atların, arabaların iyi olsunlar! Soyluların iyi olsunlar! Ülkende büyük ölçüde iyi olsun! Kız kardeşime şunu söyle: İşte habercilerim, kız kardeşimin habercileri ile birlikte bana geldiler. Onlar bana kardeşimin, Hatti Ülkesi'nin kralı, Büyük kralın iyiliğini bildirdiler. Onlar bana kız kardeşimin iyiliğini, kız kardeşimin oğullarının iyiliğini, ülkelerinizin iyiliğini bildirdiler. Kardeşimin, kız kardeşimin ve ülkelerinizin iyilik haberlerini alınca çok sevindim ve şöyle dedim: 'Çok şükür iyidirler.' Kız kardeşimin bana gönderdiği mektubu gördüm ve Hatti Ülkesi'nin büyük kraliçesi kız kardeşimin pek güzel bir biçimde yazdığı konuları işittim. Kız kardeşime şöyle söyle: Kardeşim, Hatti Ülkesi'nin kralı, Büyük Kral bana şöyle yazdı: 'Kızımın başına iyi kokulu yağı dökecek kimseleri gönder! Onlar onu Mısır Kralı'nın, büyük kralın evine götürsünler!' İşte kız kardeşim bana böyle yazdı. Kardeşimin bana bildirdiği bu karar çok ve pek çok güzeldir. Mısır'ın Tanrıları ile Hatti'nin Tanrıları iki büyük ülkeyi ebediyen bir ülke olarak birleştirmek için bizi bu karara sevk ettiler" (Darga, 1976: 43).

II. Ramses prensesin gelişinden dokuz ay sonra kızının dünyaya gelişini kutladı ve adını Neferu-Re koydu. Bebeğin doğumu, Hattuşa'yı da çok mutlu etti. Hattuşili Ramses'e yazdığı mektupta "Bir oğul var edemiyor musun? Ama kızını duyduğuma sevindim." demektedir. II.Ramses'in kraliçe Nefertari'den ve diğer cariyelerinden bir sürü oğlu bulunmaktaydı. Puduhepa'ya bir çok hediye gönderen Mısır kraliçesinin Hitit prensesi Mısır Ülkesi'ne ulaşmadan önce öldüğü düşünülmektedir (de Roos, 2006: 23 vd.; Meissner, 1918: 63; Klengel, 2002: 138vd.).

Puduhepa'nın kızını II. Ramses'in ana eşi olarak tanınmasını istemesine rağmen, Hitit prensesi Fayyum'da bulunan hareme gönderildi. Puduhepa evliliğin sonuçlarından memnun olmalı ki; IV. Tuthaliya kralken, ikinci kızının evliliğini de düzenlemek istedi. Koptos ve Abydos'taki stellerden bu evliliğin gerçekleştiğini bilmekteyiz (de Roos, 2006: 24). II. Ramses'in harem kayıtlarına göre, Hititli bir prensesin II. Ramses'in tahta çıkışının 61. yılında yaşadığı belirtilmiştir (Klengel, 2002: 141).

Hitit kralının Mısır haremine bir kızını gelin olarak gönderdiği bilinmekle beraber sonrasında ikinci bir kızını da iki büyük güç arasındaki ilişkiyi belgelemek amacıyla gönderdiği de bilinmektedir. Prenses büyük olasılıkla Babil'den gelen prenses ile aynı evde bulunmaktaydı (Röllig, 1974: 19).

Hitit-Mısır arasında yapılan diplomatik evlilik girişimi ile diplomatik evlilikler bazen başarı ile bazen ise başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın hayatı boyunca başına böyle birşey gelmediğini yani; bir kraliçenin başka bir ülkenin prensini kendisine eş olarak istemesi sadece kendi dönemi için değil, şu an bile hala ilgi çekici ve şaşkınlık verici bir durumdur. Talep I. Šuppiluliuma'nın oğlu Zannanza'nın ölümü ile sonuçlanmış ve iki ülke arasındaki gerginlik üst düzey bir boyuta ulaşmıştır. III. Hattušili döneminde II. Ramses ile yapılan evlilikse Kadeş Savaşı sonrasında ülkeler arasındaki ilişkinin yatışması olarak görülebilir. Mısır Krallığı'ndan III. Hattušili'nin göz hastalığı için ilaç, Şeha Nehri Ülkesi'nde evli olan ve çocuğu olmayan Mašanauzzi için doktor yine Kurunta'nın rahatsızlığı için doktor ve ülkedeki kıtlık nedeniyle tahıl istenmiştir. Düşmanlığın güzel bir dostluğa dönüştüğü buradan da gözlemlenebilir. Ayrıca iki ülke arasında kraliçeler arasında, krallar arasında, kralın prense yazdığı mektuplar gibi pek çok farklı alıcı ve pek çok farklı gönderen bulunmaktadır. Mektuplarda iyi dilek temennilerinden sonra gönderilen hediyelerin ayrıntılı bir listesi yer almaktadır. IV. Tuthaliya zamanında, III. Hattušili'nin bir diğer kızının II. Ramses'e eş olarak gönderildiği bilinmektedir. Hitit kanunlarında yer alan ensest ilişki yasağı gereğince Mısır Krallığı'nda iki prensesin aynı zamanda bulunmadıkları açıktır. III. Hattušili'nin hangi kızı olduğu belli olmasa dahi firavundan hamile kaldığı ve bir kız çocuk dünyaya getirdiği bilinmekte ve bu durum iki ülke arasındaki kesin bir dostluğun göstergesi olmuştur.

Bu bölümde diplomatik evliliklerin en iyi örneklerini veren Mısır-Hitit sarayları arasındaki evliliklerin ele alınmadan önce konunun daha iyi anlaşılması için bu evliliklere zemin teşkil eden tarihi olaylar tüm yönleriyle ele alınmıştır. Kadeş Savaşı ve Kadeş Barışı gibi sadece Hitit tarihine değil, tüm dünya tarihine mal olmuş olaylar çerçevesinde, tarihsel bir geri bakış yapılmıştır.

SONUÇ

Çalışmamız, Hitit Krallığı'nın vassal krallıklar ve komşu krallıklar ile yaptığı evlilikleri konu edinmiştir. Evlilik akdini gerçekleştiren Hitit Krallığı ile evliliğin yapıldığı ülkenin politik ilişkileri de konumuza dahil edilmiştir. Söz konusu evlilikler Hitit politikasında diğer krallıklar ile arasında etkin bir araç ve amaç olarak kullanılmıştır. Konuyu incelerken sadece evliliklere değil, Hitit sarayında kadın ve Hitit aile hukukunda kadın konuları incelenerek, kadının durumu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kadının Hitit dönemindeki durumu berraklığına ulaşıktan sonra, yapılan evlilikler ve evlilik antlaşmalarında belirtilen bazı maddeler daha net bir şekilde açıklığa kavuşmuştur. Ayrıca tarihte adından fazla söz edilmeyen kadının evlilikler sayesinde tarihte yer edinebildiği de gözlemlerimiz arasındadır.

Yapılan çalışmanın birinci bölümü iki kısma ayrılmış olup, ilk olarak Hitit kraliyet ailesinde kadın olgusu araştırılmıştır. Öncelikle kraliçe, prenses, cariye, ikinci eş gibi saray hayatında kadın ile ilgili unvanlar incelenmiştir. Eski Hitit Dönemi ve İmparatorluk Dönemi'nde saray hayatında ve Hitit politik hayatında aktif rol üstlenen kraliçeler, kralın kızları ya da kralın kız kardeşleri olan prenseslerin icraatleri anlatılmaya ve yaşamlarına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Hitit kraliyet ailesindeki kadınları incelememiz sayesinde saraya evlilik yoluyla gelen prenseslerin durumunu daha net algılamamızı ve saraydan evlilik sebebiyle vassal ve komşu ülkelere gönderilen prenseslerin ise kendi ülkelerindeki konumlarını anlamamızı sağlamıştır.

Birinci bölümün devamında ise Hitit Krallığı'nda kadının durumu incelenmiştir. Masallar, ritüeller ve doğum ile ilgili bilgi veren metinler gibi filolojik verilerde kadının Hitit Ülkesi'ndeki konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Kadının sosyal yaşantısını anlamamızı sağlamaya en büyük destek Hitit kanunlarından gelmektedir. Hitit Aile Hukuku'nda kadının yeri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Hitit kanun maddelerinin eksik kaldığı kısımlarda Asur Ticaret Kolonileri dönemi metinlerine başvurulmuş ve söz konusu dönemden yola çıkarak Hitit dönemindeki boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır.

Hitit Aile Hukuku başlık parası verilip çiftin ilk adımı atmasından itibaren çeyiz, lewirat ve sorarat, iç güveyisi kavramı, hamilelik ve annelik hakları, ensest ilişki, kız kaçırma, zina ve tecavüz, miras ve boşanma hakları gibi konular

açıklanmaya çalışılmıştır. Kadının istemediği kişi ile evlendirilmeye çalışıldığı durumlarda gönlünün istediği ile evlenebileceği, eğer erkeğin ekonomik durumunun olmaması dahilinde iç güveyisi olarak kadının ailesi ile yaşayabileceği gözlemlenmektedir. Eşlerden birinin ölmesi durumunda ise evlenen tarafın ailesinden biri ile evlendirilerek haklarının korunacağı anlaşılır. Kadın mirastan pay alabildiği, erkek gibi kadının da boşanma hakkı olduğu, nafaka alabildiği, olası bir tecavüz durumunda haklarının korunduğu gözlemlenir. İlgi çekici noktalardan biri ise annelik hakları ve hamile kadının hem canının hem de bebeğinin yasa maddesi gereğince koruma altına alınmasıdır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Hitit Krallığı'na bağlı krallıklar olarak belirttiğimiz vassal krallıklar ile yapılan politik evliliklerin nedenleri ve vassal krallıklar ile olan politik tarih anlatılmıştır. Öncelikle vassal krallık tanımı yapılarak, antlaşma şartlarında yer alan önemli noktalar vurgulanmıştır. Vassal krallıklar ile yapılan antlaşmalarda Hitit prensesinin vassal ülke kralının ilk eşi olması gerekliliği metinlerinde yer almaktadır. Evlilik yapılan kralın önceden bir ilk eşinin olması bu durumu değiştirmemekte ve vassal kral Hitit prensesinden sonra bir başka kadın alamamaktadır.

Mira Krallığı ile yapılan evliliğin Batı Anadolu'da yer alan toprakları kontrol etmek ve Hitit hükümlerini etkin kılmak amacı ile yapılmıştır. Mira Krallığı'nın Arzawa Krallığı ile olan yakın ilişkisi de Batı Anadolu'nun hakimi olarak görülmesi ve bu evliliğin gerçekleşmesinin altında yatan sebeplerden biridir. İlişkiler iyi tutulmaya çalışılsa da Mira Krallığı hiçbir zaman özgürlük mücadelesinden vazgeçmemiştir. Hititler Hattuša'ya kaçan Mira kralı Mašhuiluwa'yı yeniden tahtına oturtacak ya da Mira kralı Mašhuiluwa'dan sonra tahta çıkacak ardıl bulunmadığı için, tahta çıkacak kişi olarak kralın yeğeni Kupanta-Kurunta'yı belirleyecek kadar Mira Krallığı üzerinde önemli bir nüfuza sahip olmuşlardır.

Hayaşa Krallığı ile yapılan evliliğin, Kuzey Anadolu'da yer alan Kaška kabilelerin olası akınlarını önlemek sebebiyle yapıldığı düşünülmektedir, lakin metinde yer alan aşağı(lık) köpek ifadesi ile Hitit Krallığı'nın Hayaşa Krallığı'nı önemli bir siyasi güç olarak görmediği aşikardır. Antlaşma metninde enest ilişkinin yasaklandığı görülür. Hayaşa Krallığı'nın adetlerinin ve geleneklerinin Hitit

Krallığı'ndan farklı olduğu ama Hitit prensesi ile yapılan evlilik sonrasında eskisi gibi davranılamayacağı belirtilmiştir.

Şeha Nehri Ülkesi ile yapılan evliliğin Mašturi ile mi yoksa Manapa-Tarhunta ile mi gerçekleştirildiği konusu henüz netlik kazanmamıştır, lakin Hitit kanunlarında yer alan ensest ilişki yasağını göz önünde bulunduracak olursak aynı aileden bir kişi ile evlendiği anlaşılmaktadır. Prensesin çocuğunun olmaması yapılan evlilikten istenilen sonucu verememiş ve söz konusu durum Hitit-Mısır Krallıkları arasındaki mektup yazışmalarına konu olmuştur. Firavun II. Ramses prensesin ellili ya da altmışlı yaşlarda olduğunu, çocuk doğurmasının mümkün olmadığını mektubunda belirtir ancak yine de doktor göndermeyi ihmal etmez. Şeha Nehri Ülkesi ile yapılan evlilik Batı Anadolu'nun Hitit topraklarına dahil edilmesi için önem arz etmekteydi. Şehalılar genel olarak Hitit yanlısı bir politika izlemişlerdir.

Mittani Krallığı ile ilişkiler I. Tuthaliya döneminde başlar, I. Šuppiluliuma döneminde Mittani topraklarını Hitit topraklarına katılması ve Mittani Krallığı'nın Hitit vassal krallıklarından biri olması ile son bulur. İšuwa Ülkesi'nden kaçan asilerin Mittani Ülkesi'ne sığınması ve Mittanilerin asileri Hitit Ülkesi'ne geri göndermemesi ve Mittani Ülkesi politik çıkarına göre Hitit Krallığı ya da Asur Krallığı yanında yer alması Hitit-Mittani gerilimini doruk noktaya taşımıştır. Mittani ile yapılan evlilik söz konusu bölgenin jeopolitik konumu sebebiyle, Asur Krallığı'na karşı tampon bir bölge olarak kullanılmıştır.

İšuwa'nın yükselişi Mittani ve Asur Krallıkları'nın bölgede güç kazanması ve sözü geçen iki krallık ile Hitit Krallığı arasında önemli bir konumda bulunması sebebi ile olmuştur. Bölgenin konumu Asur Krallığı tehlikesi sebebi ile üst noktaya ulaşmıştır. İşuvalı asilerin Mittani Ülkesi'ne kaçtığı bilinmekteydi. İşuvalıların beylikler halinde yaşadığı anlaşılmakta ve Kılışhepa ile evlilik ile yapan kişinin İšuwa Ülkesi'nde en nüfuzlu konuma geldiği gözlemlenmekte ve söz konusu evliliğin gerek Hitit Krallığı gerek İšuwa Krallığı için başarılı sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır.

Hititlerin Amurru Krallığı'nı vassal krallıklarından biri yapmak istemesinde, sözü geçen krallığın ticari faaliyetlerinin önemi büyüktür. Amurru Krallığı çıkarlarını göz önünde bulundurarak zaman zaman Hitit Krallığı zaman zaman ise Mısır Krallığı lehine politika izlemiştir. Kadeş Savaşı sırasında Mısır lehine icraatleri sebebi ile II. Muwatalli zamanında Hitit Ülkesi'ne sürgüne gönderilir. Daha sonra Hitit Krallığı'nda

tahta geçen III. Hattuşili döneminde Hitit-Amurru ilişkilerinin düzeldiği görülmektedir. Urhi-Teşup olayında Amurru kralı Bentešina'nın III. Hattuşili lehine politika izlediği görülür. III. Hattuşili kızı Gaşşulawiya ile Amurru kralı Bentešina'yı, Amurru kralı Bentešina'nın kızı ile oğlu Nerikkali'yi evlendirerek, krallıklar arasındaki bağları daha da güçlendirir. Ayrıca Bentešina'nın ilk eşi olduğu bilinmesine rağmen, Gaşşulawiya'nın ilk eş olacağı ve Gaşşulawiya-Bentešina çiftinden olacak çocukların ve onların çocuklarının Amurru tahtının sahipleri olacağı antlaşma metninde belirtilmiştir. Amurru kralı Bentešina'dan sonra tahta çıkan ardılı Şauşgamuwa'nın Hitit prensesinden olduğu bilinmektedir. Hititler tarafından, Ahhiyawa ve Asur Krallıkları gemilerine Amurru Krallığı'nın ambargo uygulanmasının istenmesi, Hititlerin Amurru Krallığı'ndaki gücünü net bir şekilde göstermektedir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde komşu ülkeler arasında yapılan evlilikler incelenmiştir. Büyük güçler olarak anılan Hitit-Mısır-Babil Krallıkları'nın kraliçe, kral ya da veliaht prenslerinin birbirlerine gönderdikleri mektuplarda kardeşim, kız kardeşim, babam gibi oldukça samimi bir ilişkinin varlığı gözlemlenmektedir. Yapılan hediye değiş-tokuşunda ise ezoterik malların bulunması ve gönderilen hediyelerin ayrıntılı bir şekilde sıralandığını da göz önünde bulundurarak, Hitit-Mısır-Babil Krallıkları arasında barış döneminin hüküm sürdüğü söylenebilir. Yapılan evlilikler krallıkları birbirleri ile yakın ilişkiler kurmalarını ve karşılıklı saygı ve kardeşlik bağlarını güçlendirmektedir. Evlilik amacı ile gönderilen Hitit prenseslerinin vassal krallıklar ile gerçekleştirilen evliliklerde ilk eş yani kraliçe oldukları bilinmekte iken, komşu ülkeler ile yapılan evliliklerde antlaşma metinlerinde böyle bir şart konulmamıştır. Prensesler evlendikleri kral için saraydaki eşlerden biri konumunda olmaktadır.

Babil Krallığı ile politik ilişkiler I. Hattuşili'nin Babil'i fethi ile başlamıştır. Sonrasında devam eden ilişkiler daha çok dostane şekilde devam etmiştir. I. Şuppiluliuma'nın Babilli prenses ile II. Kudur-Enlil'in Hitit prensesi ile ve IV. Tuthaliya döneminde olmak üzere üç adet evlilik gerçekleştiği bilinmektedir. Dönemin iki büyük gücü arasında yer alan Hitit ve Babil Krallıkları'nın birbirlerine karşı barışçıl bir politika izledikleri görülmektedir. Babil sarayından gelen prenseslerin Hattuşa'da oldukça nüfuz elde ettikleri ve bir dizi saray entrikasına konu oldukları

bilinmektedir. Ayrıca Babil Krallığı'ndan doktor ve zanaatkar talebinde de bulunulmuştur, bu durum yapılan evliliğin önemli getirileri arasındadır. IV. Tuthaliya döneminde geçen metinde Pattiya isimli kadının kimliği ise tam olarak çözüme ulaşmamıştır. Babilli prensesin annesi olarak yer alsa da Babilli bir kraliçenin Hitit Krallığı'nda bulunmayacağı görüşü mevcuttur. Fikrimizce Pattiya Babil sarayında yer alan bir kraliçeden ziyade bir cariye olduğu düşünülebilir.

Mısır Krallığı ile siyasi ilişkilerin ilk olarak Suriye Bölgesi'ne jeostratejik ve ekonomik nedenlerinden ötürü hükümler kurma çabası ile ortaya çıktığı ve sözü geçen bölgenin Hitit-Mısır Krallıklarını karşı karşıya getirdiği görülmektedir. I. Šuppiluliuma döneminde Eskiçağ'ın oldukça sıradışı olaylarından biri yaşanmıştır. Mısır kraliçesi Hitit kralı I. Šuppiluliuma'ya eşinin öldüğünü ve tahta geçecek bir varisinin olmadığını belirtip, I. Šuppiluliuma'nın oğullarından biri ile evlenmek istediğini yazmıştır. I. Šuppiluliuma ilk başta bu duruma inanmaz ve kraliçeden ikinci bir mektup daha gelir. Hitit kralı bu konunun gerçekliğini araştırdıktan sonra, Zannanza isimli oğlunu Mısır Krallığı'na damat olarak yollar ancak henüz Mısır Krallığı'na ulaşmadan yolda öldürülür. I. Šuppiluliuma öfke ile Mısır Krallığı'nın Suriye Bölgesi'nde yer alan topraklarına saldırır. I. Šuppiluliuma döneminde yeniden yaşanmaya başlayan gerginlik Kadeş Savaşı'na kadar devam etmiştir.

Kadeş Savaşı sonrasında Mısır ve Hitit Krallıkları arasındaki gerginliğin son bulduğu gözlemlenmektedir. Hitit ve Mısır kraliyet aileleri arasında yazılan bir dizi mektup ve hediye değiş-tokuşu ile söz konusu iki krallık arasındaki politik ilişkilerin iyiye gittiği gözlemlenmektedir. Atlar, keten dokumalar, altın ve gümüşten kolyeler ve bilezikler, içki kapları gibi mektuplarda liste olarak belirtilen çok çeşitli hediyeler söz konusudur. Urhi-Teşup'un Hitit Ülkesi'nden, önce Alaşiya sonrasında ise Mısır Ülkesi'ne kaçması ile kısa süreli bir gerginlik yaşanır. II. Ramses ile III. Hattuşili arasında yapılan antlaşma da firavun III. Hattuşili ve ardıllarının tahttaki hakkını tanır ve böylelikle II. Muwatalli'nin oğulları olan Urhi-Teşup ve Ulmi-Teşup'un ve ardıllarının Hitit tahtında hak iddia etmeleri engellenmiş ve Kadeş Barış Antlaşması yapılmıştır.

Hitit prensesin gönderilmesi ve çeyiz hazırlıkları da mektup konularının arasında yerini almaktadır. Hitit kralının, Šeha Nehri Ülkesi kralı ile evlenmiş Mašanauzzi'nin çocuk sahibi olabilmesi için Mısır Krallığı'ndan doktor istemesi, III.

Hattuşili'nin rahatsızlıkları için Mısır'dan merhem istenmesi Mısır ile diplomatik evliliğin getirilerinden biridir.

Gönderilen iki Hitit prensesi olduğu bilinmekte ve ilkinin Mısır Krallığı'na ulaştıktan kısa bir süre sonra vefat ettiği düşünülmektedir. İki prensesin aynı anda Mısır Krallığı'nda bulunması Hitit kanunlarında yer alan ensest ilişki yasağı gereğince pek mümkün görülmemektedir. İkinci gönderilen prenses ile II. Ramses'in bir kız çocukları olduğu bilinmektedir.

Amarna Çağı ile başlayan politik evliliklerin Hititler'in büyük güçler arasında yer bulmasıyla birlikte Hitit Krallığı'nın da politik evlilikler yapan krallıklar arasında olduğu gözlemlenmektedir. Vassal krallıklar ile yapılan evlilikler, Hititlerin Anadolu'da yer alan krallıklar üzerindeki hakimiyet çabasını gözler önüne sermektedir. Ezoterik ve değerli malların bir ülkeden diğer ülke kralına ulaşımı hediye değiş-tokuşu ile kolaylaşmış, krallıklar arasında doktor ve zanaatkar isteği ile de dönemin bilim ve teknolojisi paylaşılmıştır. Ayrıca yapılan evlilikler sayesinde dönemin güçlü ülkeleri arasında yer alan Mısır, Hitit ve Babil Krallıkları arasında uzun süreli bir barış dönemi hüküm sürmüştür.

KAYNAKÇA

- Abbas, M.R.: “The Bodyguard of Ramesses II and the Battle of Kadesh”, **Égypte Nilotique et Méditerranéenne**, Sayı: 9, 2016, syf. 113-123.
- Alexander, Robert L.: “Contributions to The Interpretation of the Frankin Reliefs”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998, syf. 15-20.
- Alp, Sedat: **Hitit Çağında Anadolu**, Tübitak Yayınları, 2005, Ankara.
- Alparslan, Metin: **II. Murşili Ve Dönemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ ve Kültürleri Anabilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2006.
- “Die Gattinnen Murşili II.: Eine Betrachtung des heutigen Forschungsstandes und seiner Interpretationsmöglichkeiten”, **Studie Micenei Ed Egeo-Anatolici**, Vol. XLIX, 2007, syf. 31-37.
- Eski Anadolu’da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)**, Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2010, İstanbul.
- “Hitit Devleti için GAL *MEŞEDI*’nin Statüsü ve Önemi”, **Boğazköy-Hattuša Ergebnisse der Ausgrabungen**, Sayı 25, Berlin, 2017(a), syf. 287-297.
- “The East: Upper Land, İšuwa-Malatiya, Azzi-Hayaša Philology”. **Handbook of Oriental Studies**, Section 1, Vol. 121, Leiden, 2017(b), syf. 209-218.
- Alparslan, M., Doğan- “Das Hethitische Siegel: Innovation einer multilingualen Gesellschaft”, **BYZAS**, Sayı 23, İstanbul, 2017, syf 49-59.
- Alpman, Adil:

- “Anadolu’da Evlatlık Alma Müessesesi”, **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı 3-4(Temmuz), Ankara, 1970, syf. 317-322.
- Alt, D. A.: “Noch einmal zur Schlacht bei Kadeš”, **Zeitschrift des Deutschen Palaestina-Vereins**, Deutscher verein zur Erforschung Palaestinas, Band 66, Heft 1, 1943, syf. 1-20.
- Atlman, A.: “The Išūwa Affair in the Šattiwaza Treaty (CTH 51:A, obv. 10-24) Reconsidered”, **Ugarit Forschungen, Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas**, Vol. 32, 2000, syf. 11-21.
- “Rethinking the Hittite System of Subordinate Countries from the Legal Point of View”, **Journal of the American Oriental Society**, American Oriental Society, Vol. 123, No. 4 (October-December), 2003, syf. 741-756.
- Archi, A.: “Egyptians and Hittites in Contact”, **L’Impero Ramesside, Convegno Internazionale**, (Vicino Oriente-Quaderno 1), Roma, 1997, syf. 1-15.
- Ardzinba, Vladislav: **Eski Anadolu Ayinleri ve Mitleri**, Çev. O. Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2010.

Ay, Şeyma: “Hitit Siyasi Tarihi’nde Şeha Nehri Ülkesi ve Önemi”, **History Studies**, Vol. 2/2, Samsun, 2010, syf. 1-13.

Balkan, K.: “Eti Hukukunda İçgüveylik”, **Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Sayı:6, 1948, Ankara, syf, 147-152.

İnandık’ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi, Ankara Anadolu Medeniyetleri Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1973.

Beal, Richard H.: “Studies in Hittite History”, **Journal of Cuneiform Studies**, Vol.35, No1/2(Jan-Apr.), The American Schools of Anatolian Research, 1983, syf. 115-126.

Beckman, Gary: “Mesopotamians and Mesopotamians Learning at Hattuša”, **Journal of Cuneiform Studies**, Vol.35, No. 1/2, The American School of Oriental Research, 1983(a), syf. 97-114.

Hittite Birth Rituals, Otto Harrossowitz, Studien zu Boğazköy-Texten, Heft 29, Wiesbaden, 1983(b).

Hittite Diplomatic Texts, Society Of Biblical Literature, 1996.

“International Law in the Second Millennium: Late Bronze Age”, **Handbook of Oriental Studies**, I/72, A

History of Ancient Near Eastern Law, Brill Press, Vol.1,
Leiden- Boston, 2003, syf 253-277.

“Foreigners in Ancient Near East”, **Journal Of The
American Oriental Society**, Vol.133, No:2 (April-June),
2013, syf, 203-216.

Beran, Th.: **Die hethitische Glyptik von Boğazköy 1 Die Siegel und
Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden
und die Siegel der hethitischen Grosskönigeä**, Berlin,
1967.

Bilgin, T.: “Officials and Administration in the Hittite World“,
Studies in Ancient Near Eastern Records, Vol. 21,
Boston/Berlin, 2018.

Bin-Nun Shoshana R.: “Who Was Tahurwaili, the Great Hittite King?”, **Journal
of Cuneiform Studies**, Vol.26, No:2 (Apr), The
American Schools of Oriental Research Press, 1974,
syf.112-120.

The Tawananna in the Hittite Kingdom, Carl Winter
Universitätsverlag, 1975, Heidelberg.

BIN: **Babylonian Inscriptions in the Collection of James B.
Nies**, New Haven, 1917.

Bozkurt, Tülin: “Hititler Örneğinde Levirat Olgusuna Sosyal Antropolojik Yaklaşım”, **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, (Çorum 25-31 Ağustos 2008), Anıt Matbaa, Cilt:1, Ankara, 2010, syf. 131-138.

Brandau, Bridget, Schickert, Hartmut: **Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu**, Arkadaş Yayınevi, 2004, Ankara.

Braudel, F.: **Bellek ve Akdeniz**, Metis Yayınları, 2007, İstanbul.

Breasted, James H.: “When did the Hittites enter Palestine?”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, The University of Chicago Press, Vol. 2, No. 3(April), 1905, syf: 153-158.

Brinkman, J.A.: “Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 B.C.: The Documentary Evidence”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 76, 1972, syf, 271-281.

“1 Babylonia under the Kassites: Some Aspects for Consideration”’ **Karduniaš, Babylonia under the Kassites, The Proceedings of the Symposium Held in Munich, 30 June to 2 July 2011**, Vol. 1, Philological and Historical Studies, De Gruyter, Boston/Berlin, 2017, syf, 1-44.

Bryce, Trevor:

“Hatusili I and the Problems of the Royal Succession in the Hittite Kingdom”, **Anatolian Studies**, Vol:31, 1981, Ankara, syf. 9-17.

“The Death of Niphururiya and Its Aftermath”, **The Journal of Egyptian Archaeology**, Sage Publications, Vol. 76, 1990, syf. 97-105.

“How Old Was Matanazi?”, **The Journal of Egyptian Archaeology**, Sage Publications, Vol. 84, 1998, syf. 212-215.

Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum, Dost Yayınevi, Ankara, 2003(a).

Letters of the Great Kings Of The Ancient Near East, Routledge, London, 2003(b).

The Kingdom of the Hittites, Oxford University Press, 2005.

The ‘Eternal Treaty’ from the Hittite Perspective”, **The British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan**, Sayı 6, 2006, syf. 1-11.

The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Syria, Routledge, London and New York, 2009.

Hitit Savaşçıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Carruba, O.: “Die Hayaja-Verträge Hattis”, **Festschrift Otten zum 75. Geburtstag**, Documentum Asia Minoris Antiquae, Wiesbaden, 1988, syf. 59-75.

“Die Tawanannas des Alten Reiches”, **Festschrift für Sedat Alp**, Hittite And Other Anatolian And Near Eastern Studies In Honor of Sedat Alp, Ankara, 1992, syf. 73-89.

CHD: **Chicago Hittite Dictionary**, Chicago.

Cohen, Y.: “The Historical Geography of Hittite Syria: Philology”, **Handbook of Oriental Studies**, Section 1, Vol. 121, Leiden, 2017, syf. 295-310.

Collins, Billie J.: **The Hittites And Their World**, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2007.

Çelebi, Binnur: **Anadolu’da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri ve Önemi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 2007, Ankara.

Eskiçağ'da Kadın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, İstanbul.

CTH: LAROCHE, E. **Catalogue des Textes Hittites**, Paris, Editions Klincksieck, 1956-1958.

Darga, Muhibbe: "Puduhepa: An Anatolian Queen Of The Thirteenth Cenetury B.C.", **Arif Müfid Mansel Armağanı 2**, 1974, Ankara syf. 336-361.

Eski Anadolu'da Kadın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2033, İstanbul, 1976.

Anadolu'da Kadın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

de Martino, Stefano: "A tentative Chronology of Kingdom of Mittani from its Rise to the Reign of Tušratta", **Mesopotamian Dark Age Revisited**, 2002, syf. 35-42.

Hititler, Dost Yayınevi, Ankara, 2006.

"Ali-Šarruma, Re Di İšuwa", **Studi Micenei ed Egeo Anatólici**, Sayı 52, In ricordo di Fiorella Imparati a dieci anni dalla scomparsa, 2010, syf. 109-117.

“The Mittani State: The Formation of the Kingdom of Mittani”, **Constituent, Confederate and Conquered Space the Emerge of the Mittani State, Berlin Studies of the Ancient World**, Vol. 17, Berlin/Boston, 2014, syf. 61-74.

de Mieroop, Marc Van: **Antik Yakındoğu'nun Tarihi**, Dost Yaymevi, 2006, Ankara.

The Eastern Mediterranean In The Age of Ramesses II, Blackwell Publishing, Oxford, 2007.

del MONTE, G. F.: “Mašhuiluwa, König von Mira”, **Orientalia**, Nova Series, Vol. 43, 1974, syf. 355-368.

Desideri, Paolo, **Cilicia Dall'etadi Kizzuwatna alla conquista macedone**, Torino, Le Lettere, 1990.

Margherita:

Desplanques, Sophie: **Antik Mısır**, Dost Kitabevi, 2006, Ankara.

Devecchi Elena: “Amurru between Hatti, Assyria, and Ahhiyawa. Discussing a recent hypothesis”, **Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie**, Band 100, Mainz, 2010, syf. 242- 256.

“4 Of Kings, Princesses, and Messengers: Babylonia's International Relations during the 13th Century BC”,

Karduniaş, Babylonia under the Kassites, The Proceedings of the Symposium Held in Munich, 30 June to 2 July 2011, Vol. 1, Philological and Historical Studies, De Gruyter, Boston/Berlin, 2017, syf.112-122.

Devecchi, E., Miller, J. L.: “Hittite-Egyptian Synchronisms and their Consequences for Ancient Near Eastern Chronology”, **Egypt and the Near-East - the Crossroads, Proceedings of an International Conference on the Relations of Egypt and the Near East in the Bronze Age, Prague, September, 1–3 2010**, Ed. Jana Myranova, Charles University in Prague, 2011, syf. 139-176.

Dinçol, M. Ali: “Hititler”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, Yazır Matbaacılık, Cilt:1, Ankara, 1982.

“Aşella Ritüeli (CTH 394) ve Hititler’de Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış”, **Belleten**, Cilt XLIX, Sayı: 193, Ankara, Nisan 1985, syf. 1-40.

“Hititlerin Devletlerarası Antlaşmaları”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri**, 30 Nisan-2 Mayıs, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988, syf. 35-46.

“Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku İle Etkileşimi”, **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, Sayı:12, 1990, syf, 83-100.

“Mühürler”, Tarihöncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası, **Arkeoatlas**, No: 2011/1, İstanbul, syf. 264-265.

Dinçol, Belkıs:

Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003.

“Hitit Yasaları”, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2013, syf. 520-529.

Dinçol, Ali, Dinçol, B., “The Cruciform Seal from Boğazköy Hattusa”, Tafel Hawkins, **6, Festschrift Peter Neve**, 1993, syf. 87-106.

J.D.,Wilhelm, G.:

Dinçol, Ali, Alparslan, “Hitit Mühürcülüğü (Glyptik)”, **Hititler**, Yapı Kredi M.: Yayınları, İstanbul, 2013, syf. 392-404.

Doğan-Alparslan, M.: **Hitit Kralı II. Muvatalli: Kişiliği ve İcraatı**, Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Zero Kitap-Yayım-Dağıtım, İstanbul, 2012.

“Hititler’de Kadın”, **Aktüel Arkeoloji Dergisi**, Sayı:32, Mart-Nisan, İstanbul, 2013, syf. 70-79.

D.S.: Güterbock H.: “The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II.”, **Journal of Cuneiform Studies**, Band 10, New Haven, 1956, syf. 41-68.

EA: J. A.Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln, **Vorderasiatische Bibliothek**, Band 2, Leipzig 1915, Nachdruck Aalen 1964.

Ebeling, E.: “Aus dem Funde von Boghazköi. Aus dem Vertrage des Königs Hattušil III, von Hatti mit König Bentešina von Amurru”, **Altorientalische Texte Zum Alten Testament**, Berlin /Leipzig, 1926, syf. 379-380.

Edel, E.: “KBo I 15 + 19, ein Brief Ramses’ II. mit einer Schilderung der Kadešschlacht”, **Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie**, Walter de Gruyter Verlag, Neue Folge, Band 15 (Band 49), Berlin, 1950, syf. 195-212.

“Zwei Originalbriefe der Königsmutter Tuja in Keilschrift”, **Studien zur Altägyptischen Kultur**, Helmut Buske Verlag, Band 1, 1974, syf. 105-146.

Die Aegyptisch- Hethitische Korrespondenz, I-II,
Opladen, 1994.

Faulkner, R. O.: “The Battle of Kadesh”, **Mitteilungen des Deutsches Archäologischen Instituts**, Abteilung Kario, Otto Harassowitz Verlag, Band 16, Teil II, Wiesbaden, 1958, syf. 93-111.

Freydank, H.: “Eine Hethitische Fassung des Vertrages zwischen dem Hethiterkönig Šuppiluliuma und Azur von Amurru”, **Mitteilungen des Instituts für Orientforschung**, Band VII, Berlin, 1959/1960, syf. 356-381.

Friedrich, J.: “Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache”, Teil 1, **Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gessellschaft**, Leipzig, 1926.

“Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache”, Teil 2, **Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gessellschaft**, 34/1, Leipzig, 1930.

Gardiner, A.: **Geschichte des alten Ägypten**, Stuttgart, 1965.

Gander, M.: “The West: Philology”, **Handbook of Oriental Studies**, Section 1, Vol. 121, Leiden, 2017, syf. 262- 280.

- Gilan, A.: “Formen und Inhalte althethitischer historischer Literatur”, **Texte der Hethiter**, Heft 29, Universitätsverlag Winter Heidelberg, Germany, 2015.
- Glocker, J.: “Ališarruma, König von İšuwa”, **Altorientalische Forschungen**, Vol. 38, 2011, syf. 254-276.
- Goedicke, H.: “Considerations on the Battle of Kadesh”, **The Journal of Egyptian Archaeology**, Sage Publications, Vol. 52 (December), 1966, syf. 71-80.
- Grayson, A. K.: “Mittani”, **Encyclopedia of Ancient Civilizations**, New York, 1980, syf. 109-111.
- Gurney, O.R.: **Hittler**, Dost Yayınevi, Ankara, 2001.
- Günbattı, C.: **Kültepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazı**, İlk Belgeler, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2017.
- Güterbock, Hans G.: “Hittite Hieroglyphic Seal Impressions from Korucutepe”, **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. 32, No. 1/2, (January - April), The University of Chicago Press, 1973, syf. 135-147.

“Observations on the Tarsus Seal of Puduhepa, Queen of Hatti, **Journal of the American Oriental Society**, Vol.117, No.1 (January March), syf.143-144, 1997(a).

“The Hittite Seals in the Walters Art Gallery”, **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 36, Essays in Honor of Dorothy Kent Hill, The Walters Art Museum Publisher, 1977(b), syf. 7-16.

“The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 87, No. 2 April, Archaeological Institute of America, 1983, syf. 133-138.

HAB: Sommer F.,Falkenstein A., **Die hethitisch-akkadische Bilingue des Ḫattušili I. (Labarna II)**, Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Neue Folge 16, München, 1938.

Haase, Richard: “Zur Deutung Der §§ 37 und 38 Der Hethitischen Rechssammlung”, **Anadolu Araştırmaları**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, Cilt II, Sayı 1-2, İstanbul, 1965, syf. 251-256

“Der Inzest in den sog.hethitischen Gesetzen”, **Die Welt des Orients**, Bd. 9, H.1, Vandenhoeck&Ruprecht, 1977, syf.72-76.

“Ehescheidung auf hethitisch: Anmerkung zu den §§ „26 a”, „26 b”, 31 bis 33 und „33” der hethitischen Gesetze”, **Die Welt des Orients**, Bd. 24, Vandenhoeck &Ruprecht Press, 1993, syf. 50-54.

“Drei Kleinigkeiten zum hethitischen Recht”, **Altorientalische Forschungen**, Akademie Verlag, Band 21, 1994, syf. 65-72.

“Überlegungen zur erlaubten Tötung eines Menschen in der hethitischen Rechtssammlung”, **Die Welt des Orients**, Bd. 27, Vandenhoeck &Ruprecht Press, 1996, syf. 36-44.

“Nekromantie in den hethitischen Rechtsratzung?”, **Die Welt des Orients**, Bd.35, Vandenhoeck & Ruprecht Press, 2005, syf. 62-67.

Hawkins, J. D.:

“Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel”, **Anatolian Studies**, Vol. 48, 1998(a), syf. 1-31.

- “The Land of Išuwa: The Hieroglyphic Evidence”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1998(b), syf. 281-295.
- Hazenbos, J.: “Hittite Historical Texts I: “The end of Mittani (CTH 51.1)”, **The Ancient Near East Historical Sources in Translation**, 2006, syf. 241-244.
- Heinhold-Krahmer, S.: Arzawa, **Texte der Hethiter**, Band 8, Heidelberg, 1977.
- Helck, W.: “Urhi-Tešup in Ägypten”, **Journal of Cuneiform Studies**, The American Schools of Oriental Research, Vol. 17, No. 3, 1963, syf. 87-97.
- Herdbordt, S., **Die Prinzen- Und Beamtsiegel der Hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nišantepe-Archiv in Hattusa**, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2005.
- Herdbordt, S., **Die Siegel der Grosskönige und Grossköniginnen auf Tonbullen aus dem Nišantepe-Archiv in Hattusa**, Darmstadt-Mainz, 2011.
- Bawanypeck, D.,
Hawkins, J.D.:
- Hoffmann, Inge: **Der Erlaß Telipinus**, Carl Winter Universitaetverlag, Heidelberg, 1984.

Hoffner, H. A. Jr: **The Laws Of The Hittites**, Koninklijke Brill, 1997, Leiden, Netherlands.

Letters From The Hittite Kingdom, Society Biblical Literature, Atlanta, 2009.

Hornung, Erik: **Mısır Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

Hout, van den Theo P. J.: “Hethitische Thronbesteigungsorakel und die Inauguration Tudhalijas IV.”, **Zeitschrift Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie**, Band 81, Berlin, 1991, syf. 274-300.

“Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi”, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, syf. 11-29.

Houwinkten ten Cate, Philio H.J.: “Hittite Royal Prayers”, **Numen**, Vol.16, Fascicule 2 (September), Brill Press, 1969, syf.81-98.

“The early and late phases of Urhi-Tešup’s Career”, **Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday I**, 1974, syf. 123-150.

“The Hittite Dynastic Marriages of the Period between ca.1258 and 1244 B.C.”, **Altorientalische Forschungen**, Akademie Verlag, Band 23, Berlin, 1996, syf. 40-75.

ICK: **Inscriptions cunéiforms de Kültepe I**, Hrozny B., Prag, 1952.

Işık, F, Atıcı, M., Tekoğlu, R.: “Die nachhethitische Königsstele von Karakuyu beim Karabel-Pass. Zur kulturellen Kontinuität vom bronzzeitlichen Mira zum eisenzeitlichen Ionia”, **Asia Minor Studien**, Band 66, Bohn, 2011, syf.1-33.

Imparati, Fiorella: **Hitit Yasaları**, İtalyan Kültür Heyeti Yayınları, Ankara, 1992.

Jewell, E.R.: **The Archaeology and History of Western Anatolia During the Second Millennium, B.C.**, Dissertation of University of Pennsylvania, Michigan, 1974.

Karauğuz, Güngör: **Boğazköy Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri**, Çizgi Yayınevi, Konya, 2002.

“Hitit Devletinin Siyasi Antlaşmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Mısır- Hitit Edebi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya’da Barış Paneli**, Nevşehir, 2007, syf. 49-62.

Hitit Mitolojisi, Çizgi Kitabevi, 2015, Konya.

Karasu, Cem: “Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 15, Sayı 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, syf. 45-66.

KBo: **Keilschrifttexte aus Boghazköi**, I-VI (WVDOG 30 und 36), Leipzig 1916-1923, Bd. VIIvd.. – Berlin 1954.

Kılıç, Y., Duymuş, H. “Hititler’de Kadın ve Siyaset”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:42, Cilt:26, Ankara, 2007, syf.85-99.

Kılıç, Yusuf: “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:9, Sayı:1, Nisan-Ağustos, 2005 syf. 32-41.

Kitchen, K. A.: **Pharaoh Triumphant: The Life and Times of Ramesses II**, Warminster, 1982.

Ramesside Inscriptions, Translated and Annoyed: Translations, Vol.2, Oxford, 1996.

Klinger, J.: “5. Die Historischen Einleitungen der Arzawa-Verträge Muršili II. mit Manapa-Tarhunna von Šeha und Kupanta-Kurunta von Mira und Kuwalija”, **Texte der Umwelt des**

Alten Testaments, Neue Folge, Band 2: Staatsverträge, Herrscherinschriften und andere Dokumente zur politischen Geschichte, 2005, syf. 124-129.

Klengel, H.:

“Aziru von Amurru und seine Rolle in der Geschichte der Amarnazeit”, **Mitteilungen des Instituts für Orientforschung**, Band X, Berlin, 1964, syf, 57-83.

“Die Hethiter und Išuwa”, **Oriens Antiquus**, Vol. 7, 1968, syf: 63-76.

Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend, Teil 2: Mittel- und Südsyrien, Institut für Orientforschung, Veröffentlichung 70, Berlin, 1969.

“Nochmals zu Išuwa”, **Oriens Antiquus**, Vol. 15, Fascicule 2, 1976, syf: 85-89.

“Geschichte des Hethitischen Reiches”, **Handbook of Oriental Research**, Band 34, 1999.

“Hattuschili und Ramses”, **Kulturgeschichte der Antiken Welt**, Band 95, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2002.

Klock-Fontanille, I.:

Hittler, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

- Kosyan, A.: “Rulers of Hayaša: Hukkana”, **Aramazd Armenien Journal of Near Eastern Studies**, Vol. VIII, Issues 1-2, Yerevan, 2014, syf.128-134.
- Köroğlu,Kemalettin: **Eski Mezopotamya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- KTS: **Keilschrifttexte in den Antiken Museen zu Stambul**, Donbaz V., Freiburger altorientalische Studien, Beihefte: Altassyrische Texte und Untersuchungen, Band 2, 1989.
- KUB: **Keilschrifturkunden aus Boghazköi** , Berlin, 1921.
- Langdon, S., Gardiner, Alan H.: “The Treaty of Alliance between Hattušili, King of the Hittites, and the Pharaoh Ramesses II of Egypt”, **The Journal of Egyptian Archaeology**, Sage Publications, Vol. 6, No. 3(July), 1920, syf. 179-205.
- Lloyd, Seton: **Türkiye'nin Tarihi**, Tübitak Yayınevi, Ankara, 2012.
- Laroche, E.: “Documents hiéroglyphiques Hittites provenant du palais d'Ugarit”, **Ugaritica III (ed. Schaeffer)**, Paris, 1956, syf. 97-160.
- “Glossaire de la Langue Hourrite”, 1: A-L; 2:M-Z, **Revue Hittite et Asianique**, Organe de la Société des Études Hittites, Band 34, Paris, 1976.

- Macqueen, J.G.: **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.
- Meissner, Bruno: “Die Beziehungen Ägyptens zum Hattireiche nach attischen Quellen”, **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, Harrassowitz Verlag, Vol. 72, No. 1/2, 1918, syf. 32-64.
- Miller, Jared L.: “The Rebellion of Hatti’s Syrian Vassals and Egypt’s Meddling in Amurru”, **6. Hititoloji Kongresi, Part II, Studi Micenei ed Egeo Anatolici**, Vol. 50, 2008, syf. 533-554.
- “3 Political Interactions between Kassite Babylonia and Assyria, Egypt and Hatti during the Amarna Age”, **Karduniaš, Babylonia under the Kassites, The Proceedings of the Symposium Held in Munich, 30 June to 2 July 2011**, Vol. 1, Philological and Historical Studies, De Gruyter, Boston/Berlin, 2007, syf. 93-111.
- Mineck K.R.: “Hittite Historical Text II: “A Letter from the Hittite King Hattušili III to Kadašman-Enlil II, King of Babylonia, in Akkadian””, **The Ancient Near East: Historical Sources in Translation**, Oxford, 2006, syf. 275-279.

- Muntingh, L.M.: “The Social and Legal Status of Free Ugaritic Female”, **Journal of Near Eastern Studies**, The University of Chicago Press, Vol: 26, No: 2(April), 1967, syf.102-112.
- Murnane, W. J.: **The Road To Kadesh A Historical Interpretation Of The Battle Reliefs Of King Sety I At Karnak**, Orient Institute Of The University Of Chicago, Chicago - Illinois, 1990.
- Müller-Karpe, A: “The East: Archaeology the Upper Land, Azzi-Hayaša, Īšuwa”, **Handbook of Oriental Studies**, Section 1, Vol. 121, Leiden, 2017, syf. 58-74.
- Mynarova, Jana: “Lost in Translation. An Egyptological Perspective On the Egyptian-Hittite Treaties”, **Annals of The Naprstek Museum**, Vol. 35/2, 2014, syf. 3-8.
- Neufeld, Ephraim: **The Hittite Laws**, Luzac&Co. Ltd., London, 1951.
- Niemeier, Wolf-Dietrich: “Hattuša ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 2002, syf:521-523.
- Noth, M.: “Die Stadt Kades am Orontes in der Geschichte des zweiten Jahrtausends v. Chr.”, **Die Welt des Orients**, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, Band 1, Heft 3, 1949, syf. 223-233.

- Oates, J.: **Babil**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004.
- Oettinger, Norbert: “Anatolische Etymologien”, **Historische Sprachforschung /Historical Linguistics**, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, 108. Bd., 1. H., 1995, syf. 39- 49.
- Otten, H.: “Die Hethitischen historischen Quellen und die altorientalische Chronologie”, **Abhandlungen der Geistesund Sozialwissenschaftlichen Klasse**, Nr.3, 1968.
- Özkan, Süleyman: “Ülkemizde Bulunmuş Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: XXII/I, İzmir, 2007, syf. 77-116.
- Pelvanoğlu, T.: “Hitit Savaş Sanatı”, **Aktüel Arkeoloji**, Sayı 61, İstanbul, 2018, syf. 44-50.
- Peker, Hasan: **Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- “Hitit Devleti’nin Uluslararası İlişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi”, **Hititler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, syf. 64-78.

- Peker, H., Vos, De Julien: “Hitit-Mısır Büyük Düşmanlıktan Kardeşliğe”, **Arkeoatlas**, No: 2010/01, İstanbul, 2010, syf. 82-103.
- Peker, H., Pelvanoğlu, T.: “Geç Tunç Çağının İki Süper Gücü Suriye'de Karşı Karşıya İyi Kardeşlik ve İyi Barıştan Önce Kadeş Savaşı”, **Aktüel Arkeoloji**, Sayı 61, İstanbul, 2018, syf. 70-75.
- Reyhan, Esmâ: **Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2017.
- RGTC IV: Wolfgang Röllig, **Die Orts-Gewässernamen der altassyrischen Zeit, (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes=4)**, Wiesbaden, Dr Ludwig Reichert, 1991.
- RGTC VI: Del Monte, G., F., Johann Tischler, **Die Orts-Gewässernamen der Hethitischen Texte, (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes= RGTC 6)**, Wiesbaden, Dr Ludwig Reichert, 1978.
- RGTC VI/2: Del Monte, G., F., **Die Orts- Gewässernamen der Hethitischen Texte, (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes= RGTC 6/2)**, Wiesbaden, Dr Ludwig Reichert, 1992.
- de Roos, J.: “DUMU.MUNUS.LUGAL Reconsidered”, **Anatolica**, Vol. 31, 2005, syf. 211-215.
- “Materials For A Biography: The Correspondence of Puduhepa With Egypt and Ugarit”, **The Life And Times**

- Of Hattušili And Tuthaliya IV**, Leiden, 2006, syf. 17-26.
- Röllig, Wolfgang: "Politische Heiraten im Alten Orient", **Saeculum**, Vol. 25, 1974, syf. 11-23.
- RS.: **Ras Shamra-Texte.**
- Rüster, C., Neu, E.: Hethitisches Zeichenlexikon, **Studien Zum Boğazköy-Texten**, Beiheft 2, Wiesbaden, 1989.
- Santosuosso, A.: "Kadesh Revisited: Reconstructing the Battle Between the Egyptians and the Hittites", **The Journal of Military History**, Vol. 60, No. 3 (July), 1996, syf. 423-444.
- Savaş, Ö. Savaş: "Kizzuuanalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı", **La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux Table Ronde Internationale**, 2-5 November, İstanbul, 1999, syf. 95-114.
- Sayce, A. H.: "What Happened After the Death of Tut'ankamun", **The Journal of Egyptian Archaeology**, Egypt Exploration Society, Vol.12, No. 3/4 (October), 1926, syf. 168-170.
- Schulman, Alan R.: "Ankhesenamun, Nofretity, and the Amka Affair", **Journal of the American Center in Egypt**, American Research Center in Egypt Press, Vol. 15, 1978, syf. 43-48.

- “Diplomatic Marriages in the Egyptian New Kingdom”,
Journal of Near Eastern Studies, The University of
Chicago Press, Vol.38, No: 3(July), 1979, syf. 177-193.
- Sever, H.: “Anadolu’da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş
Kaniş Karumu Kararı”, **Bellekten**, LVI, 217,1992, Ankara
syf. 665-675.
- Siegelova, J.: “Appu-Maerchen und Hedammu-Mythus“, **Studien zu
den Boğazköy-Texten**, Heft 14, Otto Harrassowitz,
Wiesbaden, 1971
- Singer, I.: “Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C.
according to the Hittite Sources”, **Anatolian Studies**,
Vol.33, The British Institute of Archaeology at Ankara,
1983, syf. 205- 217.
- “A Concise History of Amurru”, **Harvard Semitic
Studies**, Vol.4, Scholar Press, Atlanta, Georgia, 1991(a),
syf. 135-195.
- “The Title “Great Princess” in the Hittite Empire”, **Ugarit
Forschungen Internationales Jahrbuch für die
Altertumskunde Syrien-Palästines**, Verlag
Butzon&Bercker Kevelaer, Sayı:23, Darmstadt, 1991(b),
syf. 327-338.

“The “Land of Amurru” and the “Lands of Amurru” in the Šaušgamuwa Treaty”, **Iraq**, Band 53, 1991(c), syf. 243-252.

Muwatali’s Prayer to the Assembly of Gods Through the Storm-God of Lighting, American Schools of Oriental Research, Amerika, 1996.

Hittite Prayers, Writings from the Ancient World Society of Biblical Literature, Vol.11, Atlanta, 2002.

“The Urhi-Teššub Affair in the Hittite-Egyptian Correspondence”, **The Life and Times of Hattušili III and Tuthaliya IV**, Nederlands Enstitut, 2006, syf. 485-498.

“Mahhaza, King of Amurru”, **Hethetica**, Vol. XVI, Belçika, 2010, syf. 175-180.

Sir Gavaz, Özlem:

“M.Ö. 14.yy Hitit Amurru İlişkileri”, **KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi**, Sayı: 15, 2010, syf. 31-41.

“Hitit İmparatorluğunun Suriye Ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası”, **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Cilt VI., Ankara, 2012, syf. 2819-2837.

- Sommer,F.,
Faklenstein, A.: “Die Hethitisch-akkadische Bilingue des Hattusilis I (Labarna II), **Abhandlungen der Bayer, Akademie der Wissenschaften**, Neue Folge, Heft 16, München, 1938.
- Soysal, Oğuz: “Noch Einmal zur Šukziya-Episode im Erlaß Telipinus, **Orientalia**, Nova Series, Vol.59, No: 2, Gregorian Biblical Press, 1990, syf. 271-279.
- Spalinger, A.: “Considerations on the Hittite Treaty between Egypt and Hatti”, **Studien zur Altaegyptischen Kultur**, Helmut Buske Verlag, Band 9, 1981, syf. 299-358.
- Starke, F.: “Mira”, **Neue Pauly**, Band 8, Stuttgart, 2000, syf. 250-255.
- “Milattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia”, **Düş ve Gerçek Troia**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2001, syf. 447-487.
- Steiner, G.: ““Schiffe von Ahhijawa” oder “Kriegsschiffe” -von Amurru im Šauškamuwa-Vertrag?”, **Ugarit-Forschungen**, Band 21, Darmstadt, 1989, syf. 393-411.
- Stol, M.: “Women in Mesopotamia”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol.38, No:2, Brill Publisher, 1995, syf. 123-144.

- Sugi, I.: “Der Vertrag zwischen Tudhalijaš IV mit IŠTAR-muwaš von Amurru”, **Orient**, Vol. 1, Tokyo, 1960, syf. 1-22.
- Süel, Aygöl: “Hitit Kadının Hukuki Durumu”, **Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri, (19-21 Temmuz 1990)**, Ünal Ofset, Ankara, 1990, syf. 239-253.
- “Şapinuva’daki Kraliçe Hakkında”, **Anatolia Antica, Studi in Memoria di Fiorella Imparati**, Eothen 11, Cilt 2, Roma, 2002, syf. 819-826.
- “Hitit Devleti’nin Bir Diğer Başkenti: Şapinuva”, **Muhibbe Darga Armağanı**, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul, 2008, syf. 457-474.
- Süel, A., Süel, M.: “Ortaköy Araştırmaları”, **İdol Dergisi**, Yıl 8, Sayı 28, Ocak-Şubat-Mart, 2006, syf. 14-21.
- “Başkent Şapinuva: Hitit Dünyasındaki Yeri Ve Önemi”, **1. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu**, 2011, syf. 93-110.
- Şahinbaş Erginöz, G.: **Hititler’de Anatomi ve Tıp**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Rektörlük No: 4218, Dilek Ofset, İstanbul, 1999.

Şerifoğlu, T. E.: “Between the Hittities and Mittanians: Malatya-Elazığ during the Late Bronze Age”, **Ancient Near Eastern Studies**, Vol. 48, 2011, syf. 126-163.

Taş, İlknur: “Ugarit Kralı Ammiştamru ile Amurrulu Prenses Arasındaki Boşanma Davası ve Diplomatik ve Hukuksal Sonuçları”, **Mısır Hitit Edebi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya’da Barış Paneli**, Nevşehir, 2007, syf. 113-125.

Hitit Kralı IV. Tuthaliya Asur Devleti’ne ve Suriye’deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Tischler, J.: **Hethitisches Etymologisches Glossar**, Teil I, a-k, Innsbruck, 1983.

Hethitisches Handwörterbuch, Innsbruck, 2001.

Hethitisches Etymologisches Glossar, Teil III, Lieferung 10 T,D/3, Innsbruck, 2004.

Hethitisches Etymologisches Glossar, Teil II/2, Lieferung 13 S/1, Innsbruck, 2004.

Hethitisches Etymologisches Glossar, Teil IV, Lieferung 15 U, Innsbruck, 2010.

- Tsevat, M.: “The Husband Veils a Wife (Hittite Laws 197-98)”, **Journal of Cuneiform Studies**, Vol: 27, No:4, October, 1975, syf. 235-240.
- Ünal, Ahmet: **Hititler Devrinde Anadolu**, Cilt 2, İstanbul, 2003.
- “Eski Anadolu’da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa”, **İdol Dergisi**, Sayı 24, Ankara, 2005, syf. 5-16.
- Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü**, Vol.I, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2007(a).
- Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü**, Vol.II, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2007(b).
- Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı (Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi)**, Hitit Üniversitesi Basım, Ankara, 2014.
- Yaron, A.: “A Royal Divorce at Ugarit” **Orientalia**, Nova Series, Gregorian Biblical Press, Vol:32, No: 1,1963, syf. 21-31.
- Yıldırım, Nurgül: “Mittani Kralı Tušratta’nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Archivum Anatolicum**, Sayı 11/1, 2017, syf. 151-168.

Yiğit, Turgut: “Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuwa Bölgesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 17, Sayı: 28, Ankara, 1995, syf. 232-251.

“Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 29, Cilt 19, 1997, syf. 233-245.

“Hitit Krallığı’nda Velihtın Belirlenmesi Üzerine”, **Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 34, Cilt:22, 2003, Ankara, syf. 141-147.

“Haštayar und Kadduši”, **Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’e Armağan**, Vita Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol, Ege Yayınları, 2007, syf. 797-801.

Watson, W. G. E., **Handbook of Ugaritic Studies**, I/39, Brill Publisher, Leiden/Boston/Köln, 1999.

Wyatt, N.:
Wilhelm, G.: “Generation Count in Hittite Chronology”, **Mesopotamian Dark Ages Revisited., Proceedings of an International Conference of SCIEEM 2000**, Vienna 8th-9th November 2002, ed. H. Hunger - R. Pruzsinszky, Wien, 2004, syf. 71-79.

“3. Der Vertrag Šuppiluliumas I. von mit Šattiwazza von Mittani”, **Texte der Umwelt des Alten Testaments**,

Neue Folge, Band 2: Staatsverträge, Herrscherinschriften und andere Dokumente zur politischen Geschichte, 2005, syf. 113-121.

“Kadeş ve Süper Güçlerin Barış Antlaşması”, **Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti**, Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, Bochum, 2006(a), syf. 237-242.

“Ramses II. von Ägypten an Hattušili III von Hatti über eine Arznei zur Herbeiführung einer Schwangerschaft”, **Texte aus der Umwelt des Alten Testaments, Neue Folge**, Band 3, 2006(b), syf.236-237.

“Muršilis Konflikt mit Ägypten und Haremhab's Thronbesteigung”, **Die Welt des Orients**, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, Band 39, Heft 1, 2009, syf. 108-116.

“Suppiluliuma and the Decline of the Mittanian Kingdom”, **Qatna Studien Supplementa**, Band 2, Wiesbaden, 2015, syf. 69-79.

von Weier, E.,

“Mittani”: **Festschrift Heinrich Otten**, Wiesbaden, 1973, syf. 321-326.

Wilkinson, Toby:

Eski Mısır, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

- Wilson, John A.: “The Texts of Battle of Kadesh”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, The University of Chicago Press, Vol. 43, No.4 (July), 1927, syf. 266-287.
- Wouters, W.: “Urhi-Tesub and the Ramses-Letters from Boghazköy”, **Journal of Cuneiform Studies, The American Schools of Oriental Research**, Vol. 41, No.2(Autumn), 1989, syf. 226-234.
- WVDOG: **Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft**, Leipzig- Berlin, 1900.

EKLER

TABLolar:

	Hitit Kral Listesi	Yaklaşık Tarihler (MÖ)
<i>Eski Krallık Dönemi</i>	I. Hattuşili	1650-1620
	I. Murşili	1620-1595
	I. Hantili	1595-
	I. Zidanta	
	Ammuna	
	I. Huzziya	-1500
	Telipinu	1500-1475
<i>Orta Krallık Dönemi</i>	Tahurwaili ?	1475-
	Alluwamna	
	II. Hantili	
	II. Zidanta	-1450
	II. Huzziya	1450-
	I. Muwattalli	
	I. Tuthaliya	1420-
	I. Arnuwanda	
	II. Tuthaliya	
	III. Tuthaliya (?) (Genç)	
<i>İmparatorluk Dönemi</i>	I. Şuppiluliuma	1350-1320
	II. Arnuwanda	1320-1318
	II. Murşili	1318-1290
	II. Muwattalli	1290-1273
	III. Murşili	1273-1267
	III. Hattuşili	1267-1240
	IV. Tuthaliya	1240-1220
	Kurunt(iy)a?	
	III. Arnuwanda	1210-
	II. Şuppiluliuma	-1200

Tablo 1.1: Hitit Kral Listesi (van den Hout, 2019: 15).

Chronological Chart

Date	Hatti	Kizzuwatna	Carchemish	Aleppo	Ugarit	Amurru	Egypt	Assyria	Babylonia
1500	Telipinu Tahurwaili Alluwamna Hantili II Faddatissu								
1450	Zidanta II Huzziya II Muwattalli I								
1400	Tudhaliya II Arnuwanda I Tudhaliya III	Sunashshura							
1350	Suppiluliuma I Arnuwanda II Mursili II	Piyassili Sahurunuwa		Telipinu	Ammistamru I Niqmaddu II Ar-Halba Niqmepa	Aziru Ari-Teshshup Tuppi-Teshshup	Akhenaten Horemhab	Assur-uballit I	
1300	Muwattalli II Urhi-Teshshup Hattusili III			Talmi-Sharumma		Benteshina Shapili Benteshina	Seti I Ramses II	Adad-nirari I Shalmaneser III	Kadashman-Turgu Kadashman-Enlil III
1250	Tudhaliya IV Kurunta Arnuwanda III			Ini-Teshshup					
1200	Suppiluliuma II			Talmi-Teshshup					

* Dates for the reigns of Hittite kings are known only approximately.

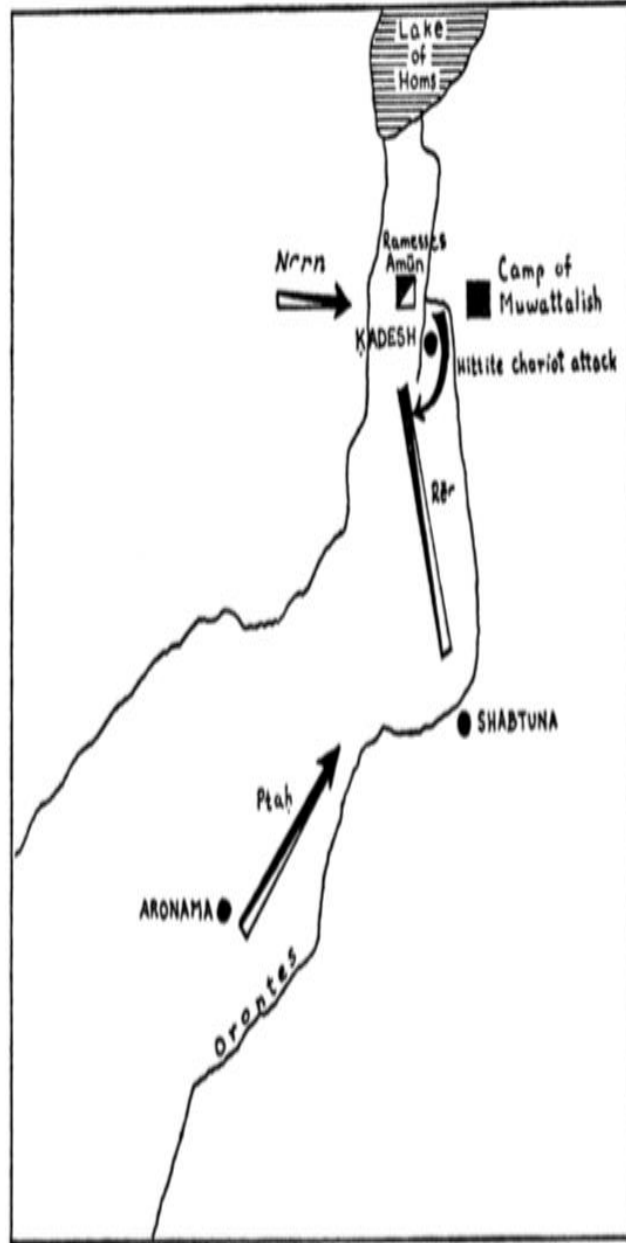
Harita G.1: Hitit Krallığı'nda Diplomatik Evlilikler (Çizim: Selmin Yüzbaşıoğlu).

Harita 2.1: Hitit Krallığı (Bryce, 2005: 53).

Harita 2.2: Mittani Krallığı ve Suriye’de yer alan şehirler ve krallıklar (Bryce, 2005: 162).

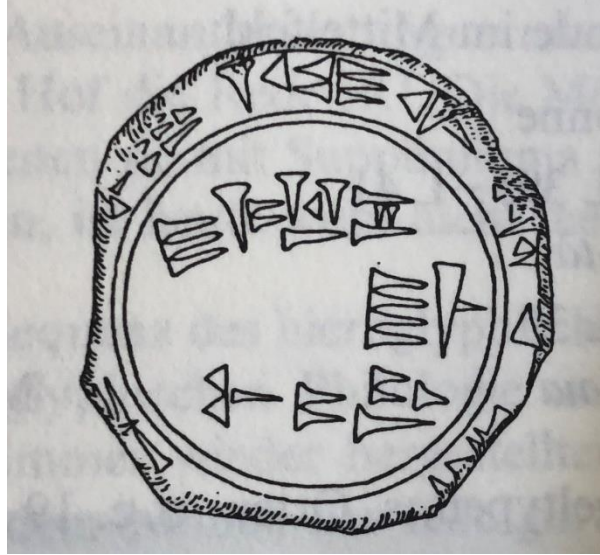

Harita 3.1: Kadeş Savaşı krokisi (Goedicke, 1966: 77).

RESİMLER:

Resim 1.1: Aşmunikal'in Mührü (Herbordt- Bawanypeck- Hawkins, 2011; Tafel 3).

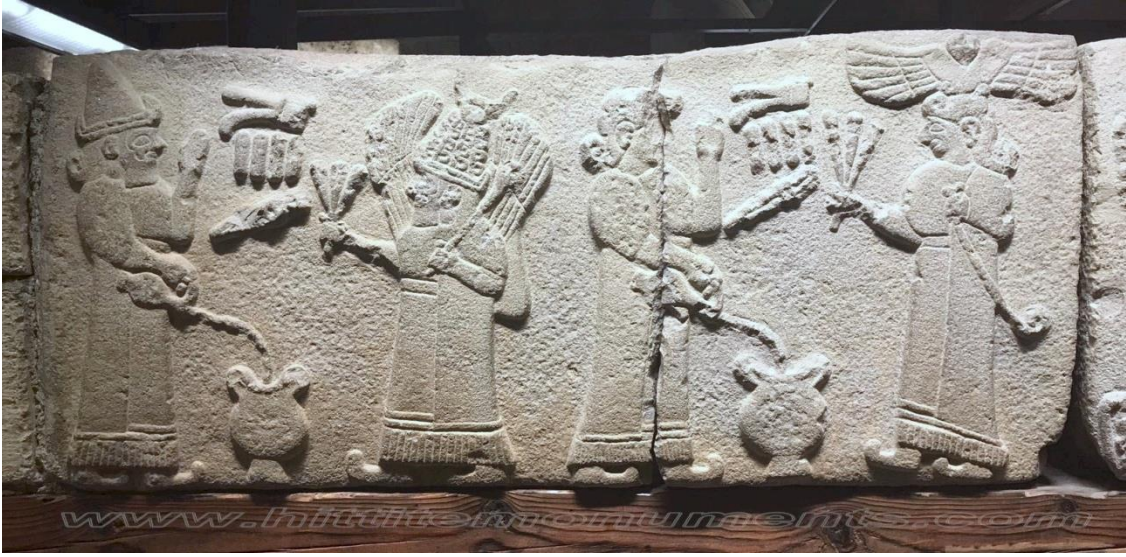
Resim 1.2: Tawananna'nın Mührü (Carruba, 1998: 115).

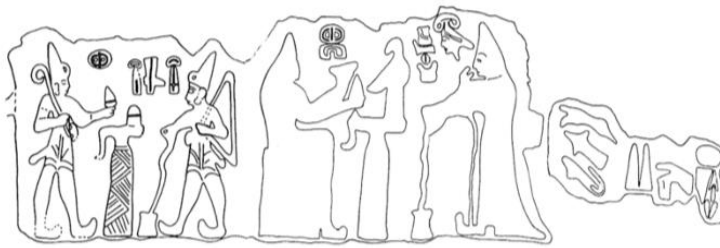
Resim 1.3: Puduhepa'nın Mührü (Herbordt- Bawanyeck- Hawkins, 2011; Tafel 33 85).

Resim 1.5: Alacahöyük Kraliçe Tasviri
(<https://www.hittitemonuments.com/alacahoyuk/alaca15.jpg>).

Resim 1.6: Aslantepe Kraliçe Tasviri
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe07.htm>).

Fraktin kaya anıtı

Resim 1.7: Fraktin Kaya Kabartması Kraliçe Tasviri (Savaş, 1999: 110-111).

Resim 1.8:Tuthaliya ve Taduhepa'ya Ait Mühür Kalıbı (Süel-Süel,2011: 107).

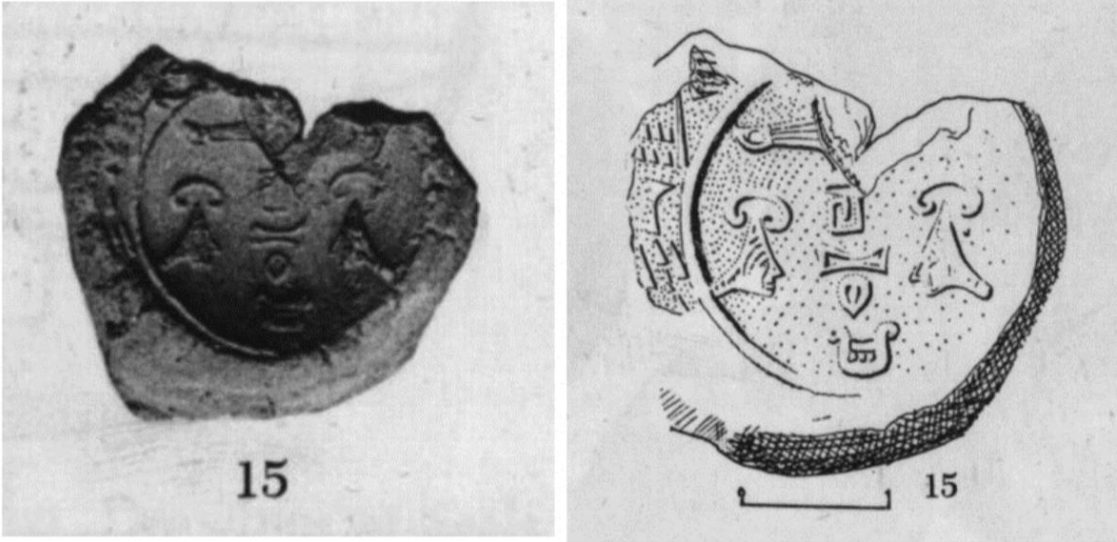

**Resim 1.9: I. Šuppiluliuma ile Malnigal'in mühür baskısı (Herbordt,-
Bawanyeck- Hawkins, 2011; Tafel 3 18).**

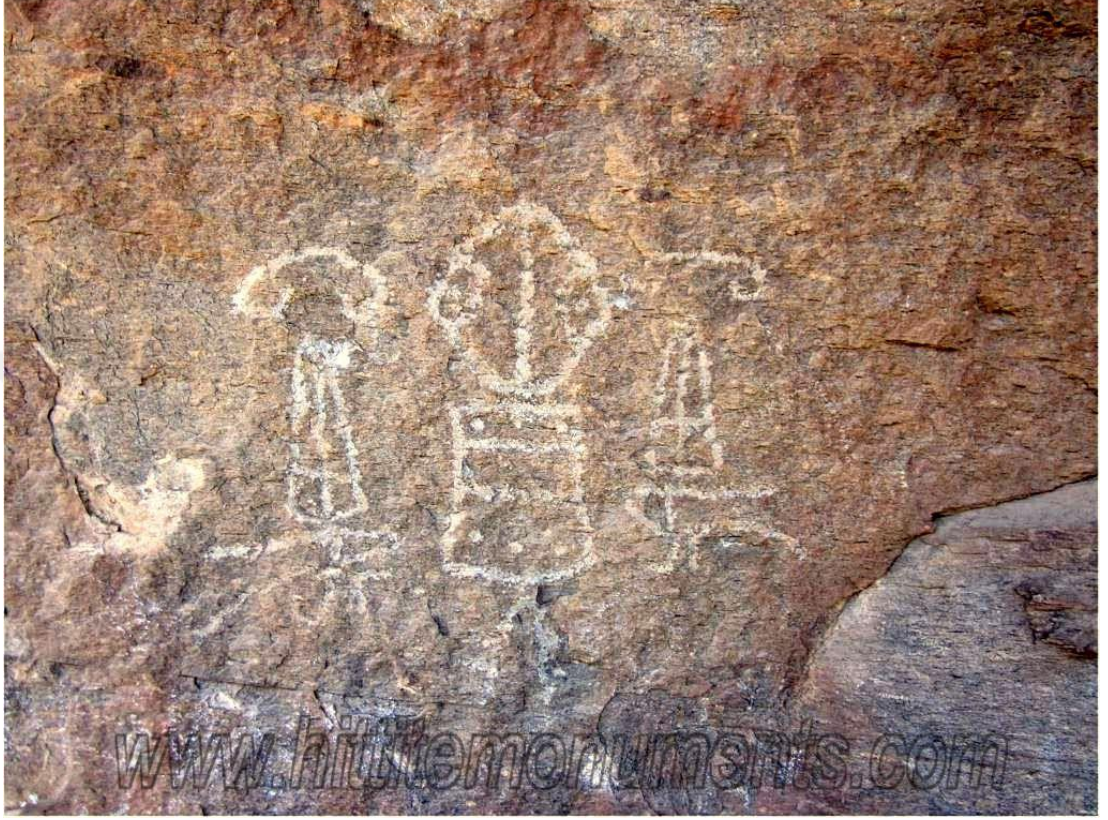

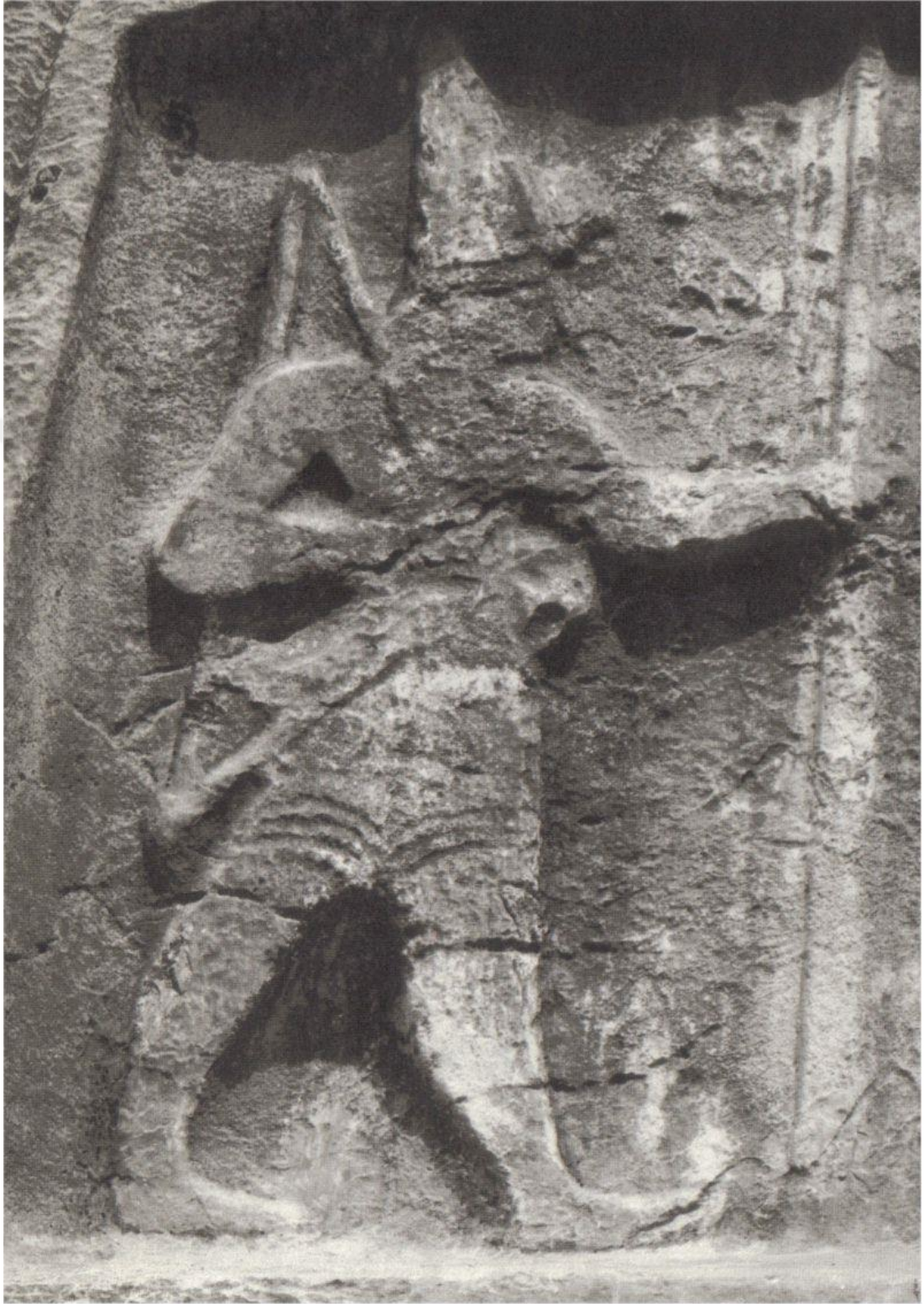
Resim 1.10: Taşçı Kabartması
(<https://www.hittitemonuments.com/tasci/tasci01.jpg>).

Resim 1.11: Puduhepa'nın Tarsus'ta bulunan mührü (Desideri-Jasink, 1990: 92).

Resim 2.1: Latmos Dağları'ndaki Kaya Yazıtı
(<https://www.hittitemonuments.com/suratkaya/suratkaya07.jpg>).

Resim 2.2: Karabel Antı
(<https://www.hittitemonuments.com/karabel/karabel04.jpg>).

Resim 2.3: Tarkašnawa Mühür Baskısı (Güterbock, 1977(b): 12).

Resim 2.4: Ališarruma Mühür Baskısı (Herbordt, 2005; Tafel 8 98a-98b).

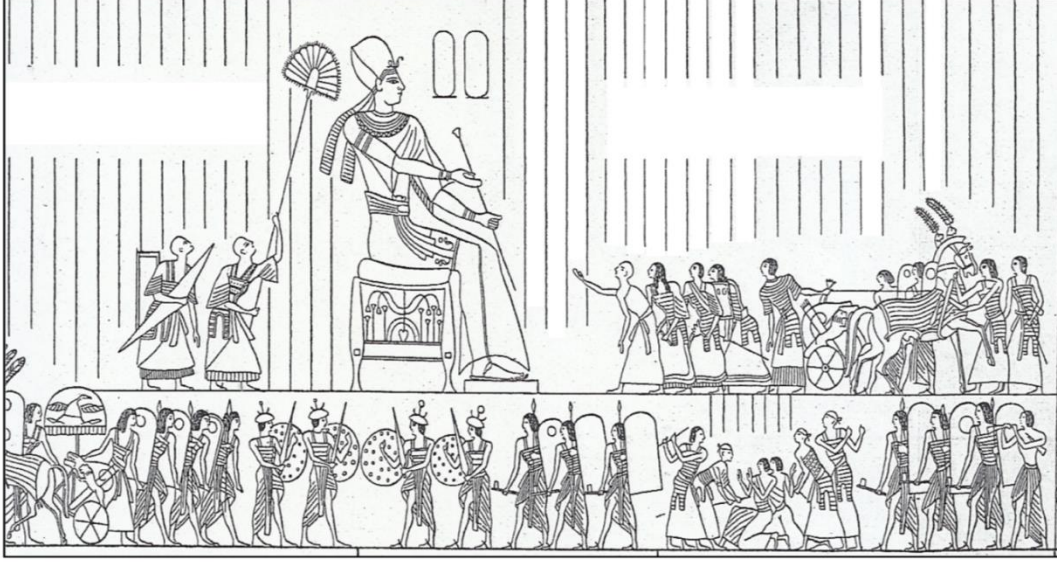
Resim 2.5: Ališarruma'ya Ait Mühür Baskısı (Güterbock, 1973: 138).

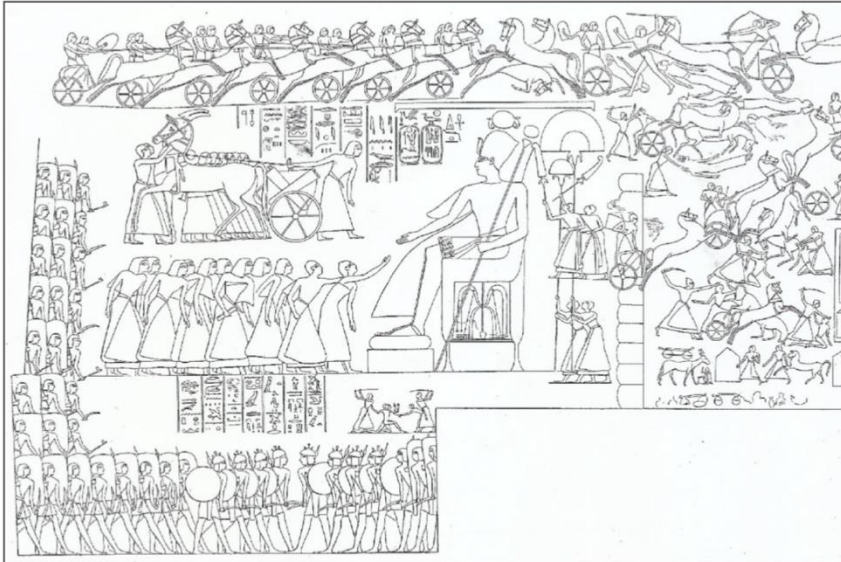
Resim 2.6: Ališarruma'ya Ait Mühür Baskısı (Güterbock, 1973: 138).

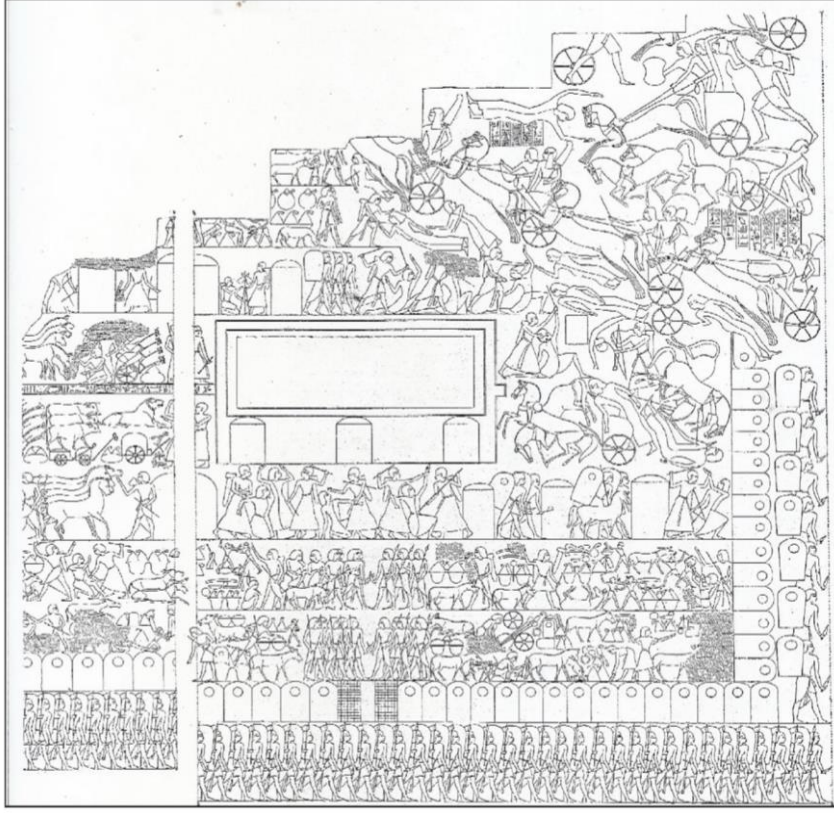
Resim 2.7: Ehlišarruma'ya Ait Mühür Baskısı (Güterbock, 1973: 138).

**Resim 3.1: Abu Simbel Tapınağı'ndaki Kadeş Savaşı betimlemesi
(Abbas, 2016: 121).**

**Resim 3.2: Luksor Tapınağı'ndaki Kadeş Savaşı betimlemesi
(Abbas, 2016: 120).**

**Resim 3.2: Luksor Tapınağı'ndaki Kadeş Savaşı betimlemesi
(Abbas, 2016: 120).**

Resim 3.4: Abidos'taki Kadeş Savaşı betimlemeleri (Abbas, 2016: 122).

Resim 3.5: Abidos'taki Kadeş Savaşı betimlemeleri (Abbas, 2016: 122).

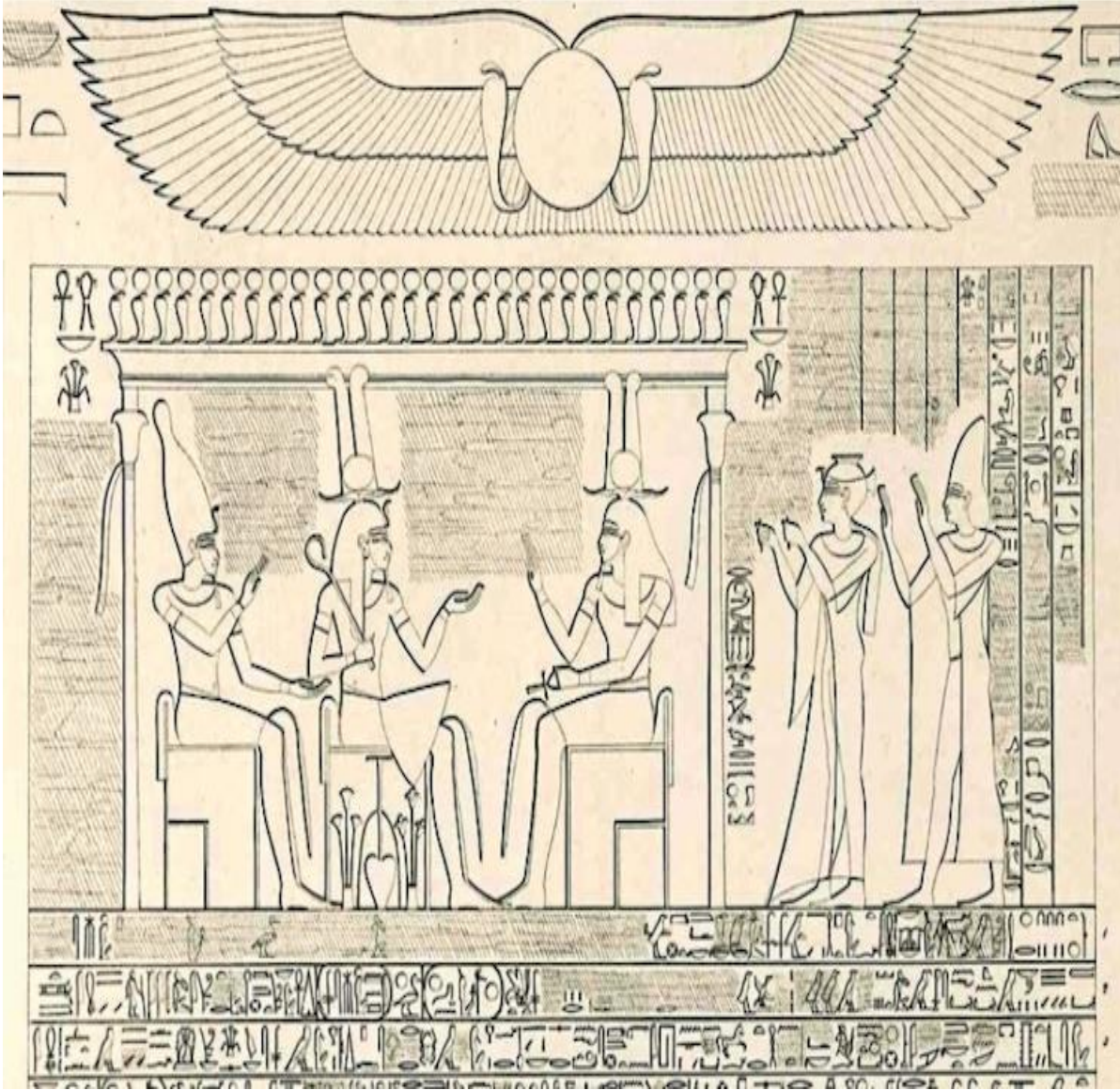

Resim 3.6: Abidos'taki Kadeş Savaşı betimlemeleri (Abbas, 2016: 121).

Resim 3.7: Karnak'taki Kadeş Savaşı betimlemeleri (Bryce, 2005: 235).

Resim 3.8: Koptos'ta bulunan evlilik steli
(<http://arkeofili.com/misirin-en-buyuk-kraliyet-dugunlerinden-birinin-icyuzu/>).